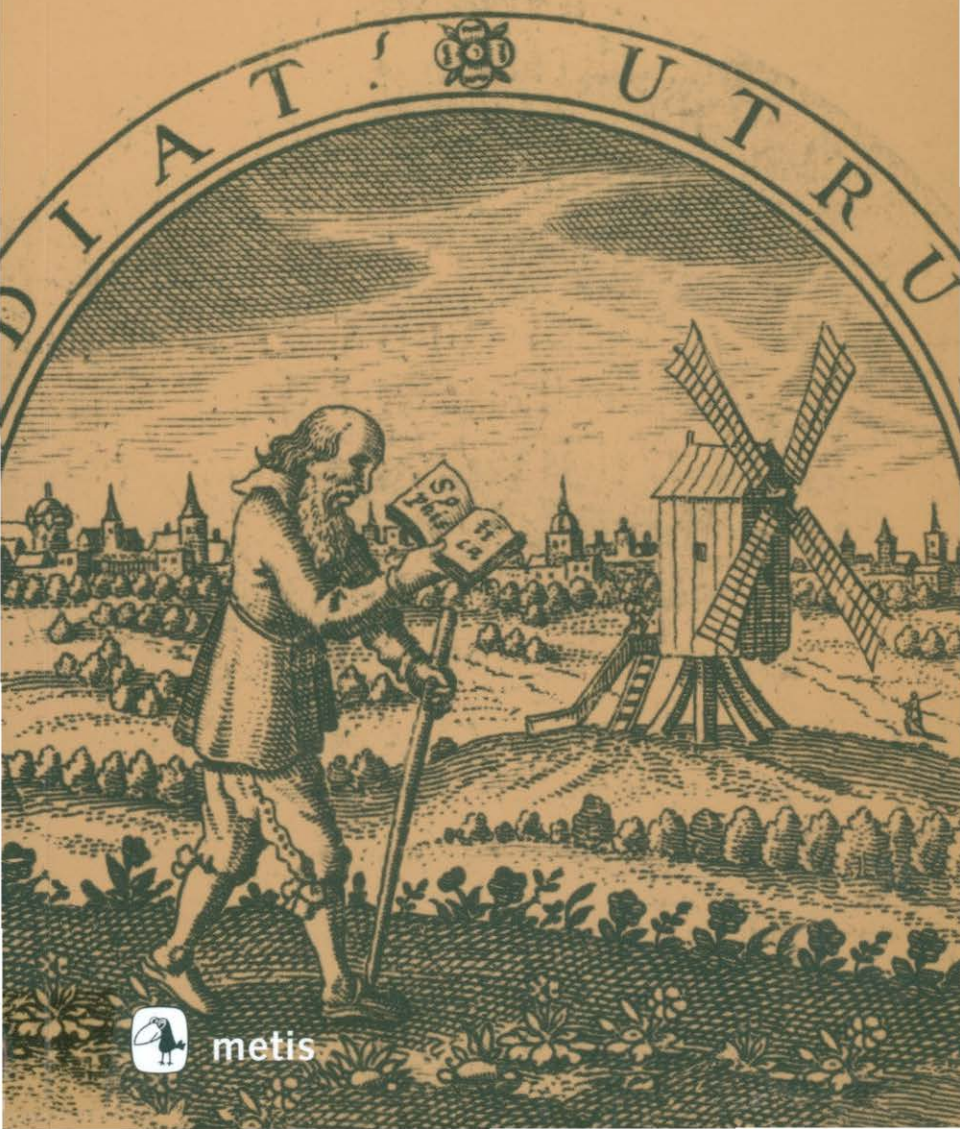
Carlo Ginzburg

Peynir ve Kurtlar

BİR 16. YÜZYIL DEĞİRMENCİSİNİN EVRENİ

metis

Carlo Ginzburg

Peynir ve Kurtlar

Bir 16. Yüzyıl Değirmencisinin Evreni

Carlo Ginzburg, Bologna Üniversitesi'nde uzun yıllar öğretim üyeliğini takiben, California Üniversitesi'nde İtalyan Rönesansı Araştırmaları profesörü olarak çalışmaktadır. 1939, Torino doğumlu olan tarihçi, bugün genellikle "mikro tarih" olarak adlandırılan ve geniş ölçekli tarihsel çalışmaların bakış açısı dışında bırakılmış olay ve inanışların tarih olarak kurulup bilgi alanımıza dahil edilebilmesine ağırlık veren çalışma tarzının önde gelen uygulayıcılarından biri olarak tanınmaktadır. Yazarın diğer kitapları arasında *Il guidice e Io storico, I benandanti, Miti, emblemi e spie, Giochi di pazienza* (A. Prosperi ile birlikte) ve *Storia Notturna*'yı sayabiliriz. *Peynir ve Kurtlar*, Ginzburg'un Türkçedeki ilk kitabı olmanın yanı sıra, yazarın tarih yönteminin en belirgin örneği olmasıyla da önem taşıyor. Yazarın aşinalık ve yadırgatıcılıktan yola çıkarak perspektif, temsil, imge ve mit kavramlarını incelediği *Tahta Gözler: Mesafe Üzerine Dokuz Düşünce* (2009) başlıklı kitabını da Metis koleksiyonunda bulabilirsiniz.

Metis Yayınları
İpek Sokak 5, 34433 Beyoğlu, İstanbul
Tel: 212 2454696 Faks: 212 2454519
e-posta: info@metiskitap.com
www.metiskitap.com

Peynir ve Kurtlar
Carlo Ginzburg

Özgün Adı: Il formaggio e i vermi:
Il cosmo di un mugnaio del '500
(Giulio Einaudi Editore, 1976)

© Giulio Einaudi Editore, 1976
© Metis Yayınları, 1996
Türkçe Çeviri © Ayşen Gür, 1996

İlk Basım: Eylül 1996
Dördüncü Basım: Ocak 2011

Yayıma Hazırlayanlar: Yıldırım Türker,
Müge Gürsoy Sökmen

Kapak Resmi: *Jacobi Bornitii Emblemata ethico politico*'dan amblem
Kapak Tasarımı: Emine Bora

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık: Metis Yayıncılık Ltd.
Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaacılık Ltd.
Fatih Sanayi Sitesi No. 12/197-203
Topkapı, İstanbul Tel: 212 5678003

ISBN-13: 978-975-342-098-3

Carlo Ginzburg

Peynir ve Kurtlar

BİR 16. YÜZYIL DEĞİRMENCİSİNİN EVRENİ

Çeviren:
Ayşen Gür

metis

İçindekiler

Teşekkür 11
Önsöz 13
1 Menocchio 29
2 Kasaba 31
3 İlk Sorgulama 34
4 "Cinli mi?" 35
5 Concordia'dan Portogruaro'ya 35
6 "Büyüklerinin yüzlerine karşı haykırmak" 38
7 Arkaik bir toplum 43
8 "Yoksulları eziyorlar" 46
9 "Lutherciler" ve "Anabaptistler" 48
10 Değirmenci, ressam, soytan 53
11 Fikirlerim kafamdan çıktı 60
12 Kitaplar 62
13 Kasabadaki kitap okurları 63
14 Basılı sayfalar ve "fantastik fikirler" 65
15 Karanlık bir tünel mi? 67
16 Bakireler tapınağı 68
17 Azize Meryem'in cenaze töreni 69
18 İsa'nın babası 70
19 Kıyamet Günü 71
20 Mandeville 77
21 Pigmeler ve yamyamlar 81
22 Doğanın Tanrı'sı 84
23 Üç yüzük 86
24 Yazılı ve sözlü kültür 89
25 Kaos 89
26 Karşılıklı konuşma 92
27 Mitsel peynirler, gerçek peynirler 95

28 Bilgi üzerinde tekel hakkı 97
29 *Fioretto*'nun kelimeleri 99
30 Metaforların işlevi 101
31 "Efendi", "kâhya" ve "işçiler" 101
32 Bir varsayım 105
33 Köylü dini 108
34 Ruh 109
35 Bilmiyorum 111
36 İki tin, yedi ruh, dört element 112
37 Bir fikrin izlediği seyir 113
38 Çelişkiler 116
39 Cennet 118
40 Yeni bir "hayat tarzı" 119
41 "Papazları öldüreyim" 122
42 "Yeni bir dünya" 124
43 Sorgulamaların bitişi 130
44 Yargıçlara yazılan mektup 130
45 Söz sanatları 133
46 İlk karar 135
47 Hapishane 138
48 Eve dönüş 140
49 İhbarlar 143
50 Yahudi'yle gece konuşması 147
51 İkinci tutuklanma 148
52 "Fanteziler" 149
53 "Safsatalar ve rüyalar" 152
54 "Ey büyük, kadirimutlak ve kutsal Tanrı" 155
55 "Keşke on beş yaşında ölseydim" 157
56 İkinci karar 157
57 İşkence 158
58 Scolio 159
59 Pellegrino Baroni 166
60 İki değirmenci 171
61 Egemen kültür ve tâbi kültür 176
62 Roma'dan mektuplar 178
Notlar 181

İlginç olan her şey karanlıkta geçer.
Hiç bilinmez insanların gerçek hikâyesi.

CÉLINE

Teşekkür

Bu kitabın daha önceki bir çeşitlemesi, 1973 güzünde Princeton Üniversitesi'nde Davis Tarihsel Araştırmalar Merkezi'nde halk dini üzerine yapılmış bir seminerde tartışıldı. Daha sonra yazarın başkanlığında Bologna Üniversitesi'nde bir seminer yapıldı. Davis Center'ın müdürü Lawrence Stone'a ve eleştirileri ve önerileriyle bu çalışmada bana yardımcı olan herkese minnettarlığımı belirtirim: Özellikle de Piero Camporesi, Jay Dolan, John Elliott, Felix Gilbert, Robert Muchembled, Ottavia Niccoli, Jim Obelkevich, Adriano Prosperi, Lionel Rothkrug, Jerry Seigel, Eileen Yeo, Stephen Yeo ve Bologna'daki öğrencilerime. Udine Başpiskoposluk kütüphanecisi don Guglielmo Biasutti'ye; Aldo Colonnello'ya; Montereale Valcellina kenti sekreteri Angelo Martin'e ve kitabın sonunda belirtilen arşiv ve kütüphanelerin çalışanlarına da teşekkür etmek istiyorum. Diğer borçları, kitap boyunca belirttim.

Bologna, Eylül 1975

Önsöz

1

Geçmişte tarihçiler yalnızca "kralların büyük işleriyle" ilgilenmekle suçlanabilirlerdi, ama günümüzde bu artık doğru değil. Artık tarihçiler, gittikçe daha yoğun bir biçimde, seleflerinin es geçtikleri, bir kenara attıkları ya da yalnızca bilmezden geldikleri şeylere dönüyorlar. Brecht'in "okumuş işçisi" daha o zamanlar bile "Yedi kapılı Thebai'yi kim inşa etti?" diye soruyordu. Kaynaklar, bu isimsiz duvarcılar konusunda bize hiçbir bilgi vermiyor, ama soru bütün anlamını koruyor.

2

Bu tarz bir araştırmada karşımıza çıkan tek olmasa da en büyük engel, geçmişteki tâbi sınıfların davranış ve tutumları konusunda kesin bulguların çok seyrek oluşudur. Ama bunun istisnaları da vardır. Bu kitap hemen hemen tümüyle karanlıkta geçen bir hayattan sonra Engizisyon'un, Kutsal Makam'ın* emriyle yakılarak idam edilen Menocchio takma adlı, Friulili değirmenci Domenico Scandella'nın hikâyesini anlatıyor. On beş yıl arayla hakkında açılan iki davanın kayıtları, düşüncelerinin ve duygularının, hayallerinin ve isteklerinin zengin bir tablosunu sunuyor. Baş-

* X. Pius 1908'de Roma Engizisyonu'nun adını değiştirdi ve inanç arılığını korumakla yükümlü organ Kutsal Makam (Sant'Uffizio) adını aldı. (ç.n.)

ka belgeler de ekonomik faaliyetleri ve çocuklarının hayatları konusunda bilgi veriyor. Elimizde kendi eliyle yazdığı birkaç sayfa ve okuduklarının kısmi bir listesi (o, gerçekten de bir okuryazardı) bile var. Menocchio hakkında daha çok şey bilmek isterdik, ama bildiklerimiz genel olarak "tâbi sınıfların kültürü" ya da, hatta "halk kültürü" denen şeyin bir parçasını yeniden oluşturmamıza yetiyor.

3

Uygar toplumlar diye anılan toplumlarda, farklı kültür düzeylerinin varlığı, çeşitli biçimlerde folklor, sosyal antropoloji, halk geleneklerinin tarihi ve Avrupa etnolojisi diye tanımlanan disiplinin öncülüdür. Ama "kültür" teriminin, belli bir tarihsel dönemde tâbi sınıfların tavırları, inançları, davranış biçimleri vb.'den oluşan karmaşık toplam anlamında kullanılması, oldukça yeni ve kültürel antropolojiden alınmış bir terimdir. İlk başta himayeci bir tavırla "uygar toplumda sıradan halk" olarak betimlenen kesimin aslında kendine özgü bir *kültüre* sahip olduğunu yalnızca "ilkel kültür" kavramı sayesinde kabul ettik. Böylece sömürgeciliğin vicdan azabı, sınıf baskısının vicdan azabına eklendi; şimdiyse hem ilginç olguların toplanması anlamındaki eskimiş folklor tanımını, hem de tâbi sınıfların fikirleri, inançları ve dünya görüşlerinde belki de yüzyıllar önce egemen sınıflar tarafından işlenmiş tutarsız parça parça bir kuramlar kitlesinden başka bir şey görmeyen tavrı, hiç değilse söz düzeyinde aştık. Bu noktada tâbi sınıfların kültürüyle egemen sınıfların kültürü arasındaki ilişkiyle ilgili bir diyalog başladı. Bu kültürlerden ilki, acaba hangi dereceye kadar ikincisine bağımlıydı? Ve, tâbi sınıf kültürü hangi ölçüde kısmi olarak bağımsız bir içeriğe sahipti? İki kültür düzlemi arasında karşılıklı bir hareketten söz edilebilir miydi?

Tarihçiler bu gibi sorulara ancak yakın zamanda, o da belirgin bir çekingenlikle yaklaştılar. Kuşkusuz bunun nedeni, kısmen aristokratik kültür kavramının yaygın bir biçimde egemenliğini korumasıydı. Çok sık olarak, özgün fikir ve inançlar, tanımı gereği yüksek sınıfların ürünü, bunların tâbi sınıflarda yayılması da çok

az ilgi uyandıracak mekanik bir olay olarak görülmüştür. En iyi ihtimalle, sözü edilen, bu fikir ve inançların bir yerden bir yere taşınması sırasındaki "çürüme" ya da "tahrif"tir. Ama tarihçilerin çekingenliği, ideolojik olmaktan çok metodolojik kökenli, çok daha anlaşılabilir başka bir nedene daha dayanıyor. Tarihçiler, antropologlar ve popüler gelenek araştırmacılarının tersine, yola çok büyük bir dezavantajla çıkıyorlar. Bugün bile tâbi sınıfların kültürü esas olarak *sözlüdür* (geçmiş yüzyıllarda bu çok daha öyleydi). Tarihçilerin 16. yüzyıl köylüleriyle konuşması mümkün olamayacağına göre (kaldı ki, konuşabilseler bile onları anlayabilecekleri şüphelidir), hemen hemen tümüyle yazılı kaynaklara (bir de mümkünse arkeolojik bulgulara) bağımlı kalmak zorundadırlar. Bu kaynaklar da iki kat dolaylıdırlar; hem *yazılı* oldukları için, hem de az çok açık bir biçimde egemen kültüre bağımlı kişiler tarafından yazıldıkları için. Bu da geçmişteki zanaatkârlarla köylülerin düşüncelerinin, inançlarının ve isteklerinin çarpıtıcı görüş açıları ve aracılar vasıtasıyla elimize ulaşması (o da ulaşırsa) anlamına geliyor. Bu olgu daha başlangıçta böylesi araştırmalar için yeterince cesaret kırıcı.

Ama, "halk sınıfları tarafından *üretilen* kültürü" değil de "halk sınıflarına *dayatılan* kültürü" araştırmayı önerdiğimizde, sorunun terimleri temelden değişiyor. Robert Mandrou'nun on yıldan fazla bir süre önce o güne kadar yalnızca üstünkörü incelenen kaynakları –seyyar satıcılar tarafından kırsal bölgelerde panayırlarda satılan o ucuz, kaba resimli kitapçıkları (almanaklar, şarkı kitapları, yemek tarifleri, mucize öyküleri ya da azizlerin hayat hikâyeleri), yani *colportage* edebiyatını– temel alarak yapmaya çalıştığı da bu. Karşılaşılan temel temaların dökümü, Mandrou'nun sonuca varmakta aceleci davranmasına neden oldu. Bu edebiyatı "kaçış" edebiyatı olarak niteledi; bu deyimle, söz konusu edebiyatın yüzyıllar boyunca kadercilik ve determinizmle, mucize ve bilinmeyenle beslendiğini, böylece bundan etkilenenlerin kendi toplumsal ve siyasal koşullarının farkına varmalarını engelleyerek belki de bilinçli olarak gerici bir rol oynadığını belirtmek istiyordu.

Mandrou, almanak ve şarkı kitaplarını, özel olarak kitlelere yönelik bir edebiyat olarak değerlendirmekle kalmadı. Aceleci ve gerekçelendirilmemiş bir geçişle, bu yapıtları başarılı bir kültür aşı-

lama sürecinin araçları, *Ancien Régime** dönemindeki halk sınıflarının "dünya görüşünün bir yansıması" olarak niteledi; böylece bu halk kitlelerine kültürel olarak tam anlamıyla bir edilgenlik, *colportage* edebiyatına oransız büyüklükte bir önem atfetti. Baskı adeti çok yüksek olsa ve bu kitapçıklardan her biri büyük ihtimalle yüksek sesle okunarak okuma yazma bilmeyen nüfusun geniş kesimlerine ulaşsa bile, dörtte üçü okuma yazma bilmeyen bir toplumda, bunlara ulaşabilen köylüler hiç kuşkusuz küçük bir azınlıktı. "Halk sınıfları tarafından üretilen kültürü", "kitlelere dayatılan kültürle" eşit saymak ve halk kültürünün özelliklerini *Bibliothèque Bleue*'deki** atasözleri, ahlak kuralları ve hayvan hikâyeleriyle özdeşleştirmek anlamsızdı. Mandrou'nun sözlü kültürün yeniden kurulmasında karşılaşılan güçlükleri aşmak için seçtiği bu kestirme yol, bizi yalnızca başlama noktasına geri götürüyordu.

Benzer bir kestirme yol (ama çok daha farklı varsayımlardan hareketle), Geneviève Bollème tarafından dikkat çekici bir saflıkla kullanıldı. Bu araştırmacı, *colportage* edebiyatında Mandrou gibi başarılı (ihtimal dışı) bir kültür aşılama sürecinin araçlarını değil, dinsel değerlerin sızdığı özgün ve özerk bir halk kültürünün kendiliğinden ifadesini (bu daha da ihtimal dışı) gördü. İddiasına göre, İsa'nın insani yönü ve yoksulluğuna dayanan bu halk dininde, doğalla doğaüstü, ölüm korkusuyla hayat mücadelesi, haksızlığa karşı boyun eğişle baskıya karşı isyan, uyumlu bir biçimde iç içe geçmişti. Bu yöntemle, "halk edebiyatı"nın yerine "halka yönelik bir edebiyatı" koyuyor ve böylece, farkına varmadan egemen sınıfların ürettiği bir kültür çemberi içinde kalıyoruz. Bollème, arızi olarak, *colportage* edebiyatıyla, bu edebiyatın halk sınıfları tarafından okunması arasındaki kopukluktan söz eder. Ama bu değerli fikir bile, tanımlanamayan ve kaybolmuş sözlü geleneğin bir parçası olduğundan elle tutulamayan bir "popüler yaratıcılık" önermesine dayandığı için bir sonuç vermiyor.

* Fransa'da 1789 devrimine kadar olan, mutlakiyetçi krallık dönemi (Eski Rejim). (ç.n.)

** Halk masalları. (ç.n.)

4

Bu araştırmadan çıkan basmakalıp ve ağdalı halk kültürü imgesi, Mikhail Bakhtin'in Rabelais ile onun dönemindeki halk kültürü arasındaki ilişkiler üzerine yazdığı parlak ve önemli kitapta çizilenden tümüyle farklı. Bu kitapta, belki hiçbir köylünün okumadığı *Gargantua* ya da *Pantagruel*'in bize köylü kültürü hakkında Fransız kırsal kesiminde yaygın olarak okunan *Almanach des bergers*'den (Çobanların Almanağı) çok daha fazla bilgi verdiği belirtiliyor. Bakhtin'in çizdiği kültürün merkezi karnavaldır; verimin ve bereketin kutlanmasının, bütün değerlerin ve kurulu düzenlerin alaya alınmasının, zamanın geçişindeki yıkıcı ve yenileyici kozmik anlamın birbirine yaklaştığı mit ve ritüel. Bakhtin'e göre yüzyıllar boyunca halk kültürü aracılığıyla evrimleşen bu dünya imgelemi, özellikle Ortaçağlar'da egemen sınıfların kültüründeki dogmatizm ve muhafazakârlıkla çarpıcı bir biçimde tezat oluşturmaktadır. Rabelais'nin yapıtı bu farklılığı akılda tutarak anlaşılabilir. Komik özelliği doğrudan doğruya halk kültürünün karnaval temalarıyla bağlantılıdır: Kültürel ikiye bölünme vardır ama aynı zamanda, özellikle 16. yüzyılın ilk yarısında, egemen sınıflarla tâbi sınıfların kültürleri arasında dairesel, karşılıklı bir etki söz konusudur.

Bunlar bir anlamda varsayım; hepsi de aynı oranda belgelendirilmiş değil. Ama Bakhtin'in incelikli kitabındaki başlıca hata büyük bir ihtimalle başka yerde. Betimlemeye çalıştığı halk kültürünün kahramanları, yani köylüler ve zanaatkârlar hemen hemen yalnızca Rabelais'nin sözleri aracılığıyla konuşuyorlar. Bakhtin'in işaret ettiği son derece zengin araştırma olanakları, popüler sınıflara yönelik, aracılardan bağımsız doğrudan bir araştırma yapma arzusu uyandırıyor. Ama daha önce belirttiğimiz nedenlerle, araştırmacılığın bu alanında doğrudan bir yaklaşım yöntemi bulmak son derece zor.

5

Çarpıtmalardan söz ederken, kuşkusuz ki abartmaya gerek yok. Bir kaynağın "nesnel" olmaması (hatta bir envanter de nesnel değildir) yararsız olduğu anlamına gelmez. Düşmanca kaleme alınmış bir vakayiname, isyan halindeki bir köylü topluluğu konusunda değerli bir tanıklık sunabilir. E. Le Roy Ladurie'nin "Romans Karnavalı" çözümlemesi, bu anlamda başarılıdır. Ve bütün olarak bakıldığında, sanayi öncesi Avrupa'da halk kültürünün tanımına adanmış çalışmaların çoğundan elde edilen zayıf sonuçlarla ve yöntemsel belirsizlikle karşılaştırıldığında, N. Z. Davis ve E. P. Thompson'ın bu kültürün bazı yönlerini aydınlığa kavuşturan "Charivari"* hakkındaki araştırması, çok yüksek düzeydedir. Kısacası, zayıf, dağınık ve müphem belgelerden bile iyi bir biçimde yararlanılabilir.

Ama adı çıkmış, saf bir pozitivizme düşme korkusu, en normal ve görünüşte en masum algılama sürecinin arkasında ideolojik bir çarpıtma saklanabileceğinin bezgin bilinciyle el ele verince, çoğu tarihçinin halk kültürünü, bu kültürün az çok çarpıtılmış bir tablosunu çizen kaynaklarla birlikte bir kenara atmasına neden oluyor. Bir grup araştırmacı, *colportage* edebiyatı üzerine yukarıda belirtilmiş çalışmaları yerinde sebeplerle eleştirdikten sonra, "halk kültürünün onu bastıran eylemin dışında var olup olmadığını" sorgulamaya başladılar. Soru laf olsun diye sorulmuştu; cevap da açıkça olumsuzdu. Bu tür şüphecilik, Michel Foucault'nun çalışmalarına dayandığı için, ilk bakışta çelişkili görülebilir. Foucault, *Deliliğin Tarihi* ile, kültürümüzün tarihsel açıdan var olmasına aracılık eden dışlamalara, yasaklara ve sınırlara ustalıkla dikkati çekiyordu. Ama ikinci kez baktığımızda, bunun yalnızca görünüşte çelişkili olduğunu görürüz. Foucault'yu asıl ilgilendiren, dışlama eylemi ve ölçütüdür, dışlanmışlar ikinci plandadır. Onu *Sözcükler ve Şeyler*'i ve *L'archéologie du savoir*'ı (Bilginin Arkeolojisi) yazmaya götüren tavır, aslında kısmen *Deliliğin Tarihi*'nde de göze çarpıyordu; bü-

* Gürültü çıkararak, diyelim tenekelere vurarak uyumsuz seslerle üretilen müzik. (ç.n.)

yük bir ihtimalle Jacques Derrida'nın *Deliliğin Tarihi*'ne yönelttiği kolaycı, nihilist eleştiriler onu bu kitapları yazmaya teşvik etmişti. Derrida, tarihsel olarak Batı mantığına dayalı bir dilde ve bundan dolayı da deliliğin bastırılmasına giden bir süreçte delilikten söz etmenin mümkün olmadığını ileri sürmüştü. Temel olarak, Foucault'nun araştırmasına başlarken yola çıktığı Arşimedçi noktanın var olmadığını ve var olamayacağını iddia etti. Bu noktada Foucault'nun iddialı *archéologie du silence* (sessizliğin arkeolojisi) projesi, kelimenin ilk anlamıyla sessizliğe dönüştü – belki de estetik nitelikte dilsiz bir seyir de buna eşlik etti.

Bu geriye çekilmeyle ilgili kanıtlar, yeni yayınlanmış bir kitapta bulunabilir. Bu kitap, Foucault'nun ve meslektaşlarının denemelerini, bir de 19. yüzyıl başlarında yaşamış ve annesini, kız kardeşini, erkek kardeşini öldürmüş genç bir köylünün davasıyla ilgili belgeleri içeriyor. Çözümleme, esas olarak birbirini geçersiz kılmaya yönelen iki dışlama dilinin (biri adli, öbürü psikiyatrik) karşılıklı etkileşimine dayanıyor. Katilin kendisi, yani Pierre Rivière, ikinci plana itiliyor – hem de yargıçlarının isteği üzerine üç cinayeti işleme noktasına nasıl geldiğini anlatmak için yazdığı tanıklık nihayet yayımlandığı sırada. Bu metni yorumlama olanağı özellikle dışlanıyor, çünkü bunu çarpıtma yapmadan ya da konuya yabancı bir mantık sistemine uyarlamadan gerçekleştirmenin mümkün olmadığı ileri sürülüyor. Geriye kalan meşru tepkiler de yalnızca "şaşkınlık" ve "sessizlik".

Bu araştırma sürecinden çıkan tek şey, estetik nitelikte bir akıldışılık. Pierre Rivière'in egemen kültürle karanlık ve çelişkili ilişkisine şöyle bir değiniliyor: Okuduğu kitaplar (almanaklar, dinsel kitaplar, ama bunların arasında *Le bon sens du curé Meslier* [Papaz Meslier'nin Sağduyusu] de var) görmezden geliniyor. Bunun yerine suçu işledikten sonra ormanda dolaşması betimleniyor, "kültürsüz bir insan... içgüdüsüz bir hayvan... mitsel bir varlık, tanınabilecek herhangi bir düzenin dışında olduğu için tanımlanması mümkün olmayan bir canavar". Gerçekte, çözümlemeyi ve yorumlamayı reddetmekten kaynaklanan bu mutlak dışarıdan bakış karşısında şaşkınlığa kapılıyoruz. Kurulu toplumun yalanlarına karşı köktenci bir alternatif oluşturabilecek tek söylemi toplumsal dışlamanın bu kurbanlarının temsil ettiği ileri sürülüyor – suçun ve

yamyamlığın üstünden geçen ve Rivière'in yazdığı yazı ya da annesini öldürüşünde kayıtsızca şekillenen bir söylem. Bu, ters çevrilmiş simgeleriyle bir tür popülizm. "Kara" bir popülizm, ama yine de popülizm.

6

"Halk kültürü" kavramındaki karmaşayı göstermek için yeterince şey söylendi. İlk olarak, sanayi öncesi toplumun tâbi sınıflarının egemen sınıflar tarafından dayatılan kültürel altürünleri edilgen bir biçimde kabullendikleri iddia edildi (Mandrou), sonra egemen sınıflar karşısında en azından kısmi özerk değerleri olabileceği ileri sürüldü (Bollème), ve son olarak tâbi sınıfı kültürün ötesine ya da daha iyisi *kültür*'den önceki bir duruma yerleştiren mutlak bir dışarıdan bakış geliştirildi (Foucault). Tabii ki Bakhtin'in tâbi sınıfın kültürüyle egemen kültürlerin karşılıklı etkileşimi varsayımı çok daha verimli. Ama bu etkinin yöntemlerini ve dönemlerini belirlemek (Jacques Le Goff buna girişerek çok iyi sonuçlar almaya başladı), halk kültürü açısından hemen hemen hep dolaylı bir belgeleme sorunuyla karşılaşıyor. Halk kültüründe bulunan egemen kültür unsurları, ne ölçüde bilinmeyeni bilinen ve alışılmışa dönüştürmeye yönelik, bilinçsiz bir saptırmadan ziyade, az çok bilinçli bir kültür aşılama eyleminin ya da kendiliğinden bir yakınlaşmanın sonucudur?

Yıllar önce 16. yüzyıl sonu 17. yüzyıl başı cadı mahkemelerini araştırırken benzer bir sorunla karşılaştım. Cadılığın, bu işin kahramanları, yani cadılar ve büyücüler için, gerçekte ne anlam taşıdığını anlamak istiyordum. Ama eldeki bilgiler (mahkemeler ve özellikle demonoloji [şeytanbilim] üzerine yazılmış kitaplar) popüler cadılığı gerçek anlamıyla kavramayı umutsuzcasına önleyen birer engel oluşturuyorlardı. Her yerde, eğitimli kaynaklardan türetilen Engizisyon'un cadılık kavramlarına tosluyordum. Yalnızca *benandanti*'yle bağlantılı önceleri görmezden gelinen bir inanç akımının keşfedilmesi duvarda bir yarık açabildi. Yargıçların sorularıyla sanıkların cevapları arasında bulunan ve zorlayıcı sorgulamalara ya da işkenceye atfedilemeyecek kopukluklardan, kökleri derinlere

dayanan, özerk bir halk inançları tabakası yavaş yavaş yüzeye çıkmaya başladı.

Bu kitabın kahramanı Friulili değirmenci Menocchio'nun ifşaatı da *benandanti*'ye benzeyen bir örnek oluşturuyor. Burada da, Menocchio'nun sözlerinin çoğunun alışılmış temalara indirgenemeyeceği gerçeği, halk inançlarından, karanlık köylü mitolojilerinden oluşan daha önce sızamadığımız bir düzeyi algılamanuzı sağlıyor. Ama Menocchio vakasını çok daha karmaşık hale getiren, bu karanlık popüler unsurların son derece açık ve mantıklı bir fikirler bütününe eklenmiş olması. Bu bütün, dinsel köktencilikten bilime açılmaya çalışan bir tür doğalcılığa, toplumsal bir reforma yönelik ütopyacı taleplere kadar pek çok şeyi kapsıyor. Friulili tanınmayan bir değirmencinin fikirleriyle o dönemin çok daha ince ve bilgili aydın gruplarının fikirleri arasındaki şaşırtıcı yakınlık, zorunlu olarak Bakhtin'in ortaya koyduğu kültürel yayılma sorununu gündeme getiriyor.

7

Menocchio'nun itiraflarının bu sorunu anlamakta bize ne dereceye kadar yardımcı olabileceğini incelemeden önce, onun toplumsal düzeyindeki tek bir bireyin fikir ve inançlarının ne kadar anlamlı olduğunu sormakta yarar var. Bir sürü araştırmacı ekibinin *niceliksel* fikir tarihi ya da *dizileştirilmiş* dinsel tarih gibi geniş projelere doğru yelken açtığı bir dönemde, *tek bir* değirmenci üzerine dar bir soruşturma yapmak, çelişkili ya da saçma gelebilir; dokuma tezgâhlarının olduğu bir dönemde el örgüsüne dönmek gibi algılanabilir. Bu tür araştırma yapma olanağının, François Furet gibi, tâbi sınıfların genel tarihe girmelerinin yalnızca "sayı ve anonimlik" sayesinde, yani demografi ve sosyoloji anlamında, "geçmiş toplumların niceliksel araştırması" aracılığıyla gerçekleşebileceğini söyleyenler tarafından önsel olarak hiç hesaba katılmaması anlamlıdır. Tâbi sınıflar artık tarihçiler tarafından görmezden gelinmese de "sessiz" kalmaya mahkûm edilmişlerdir.

Ama kaynaklar bize yalnızca belirsiz kitleleri değil, tek tek kişilikleri de yeniden kurma imkânı veriyorsa, bunu görmezden gel-

mek saçma olur. "Birey" kavramının tarihsel boyutunu alt sınıflara doğru genişletmek kayda değer bir amaçtır. Tabii ki anekdota, namı kötü *histoire événementielle*'e (olaysal tarih) (bunun ille siyasal tarih olması da gerekmez) düşme tehlikesi vardır. Ama bu kaçınılmaz bir tehlike değildir. Bir dizi biyografik çalışma, kendi başına bir önem taşımayan ve tam da bu nedenle temsili niteliğe sahip sıradan bir bireyde, bir mikrokozmos olarak, belli bir tarihsel dönemde, ister Avusturya soylu kesimi ister 17. yüzyıl İngilteresi'nde alt ruhban sınıfı olsun, bütün bir toplumsal tabakanın özelliklerini izlemenin mümkün olduğunu göstermiştir.

Peki, Menocchio olayında da bu geçerli mi? Zerre kadar değil. O, kendi çağının "tipik" bir köylüsü olarak ("ortalama" ya da "istatistiksel çoğunluk" anlamında) görülemez: Kentteki göreli yalıtlanmışlığı bunu açıkça göstermektedir. Kendi çevresinin gözünde Menocchio diğerlerinden bir şekilde farklı bir insandı. Ama bu farklılığın da son derece belirli sınırları vardı. Dil gibi kültür de bireye örtük olanaklardan oluşmuş bir ufuk sunar – kendi koşullara bağlı özgürlüğünü kullanabileceği esnek ve görülmeyen bir kafes. Menocchio, az rastlanır bir açıklık ve anlayışla, tarihin kendi kullanımına sunduğu dili telaffuz etmiştir. Böylece, onun ifşaatında, özellikle farklı, neredeyse abartılmış bir biçimde, birbirine yaklaşan bir dizi unsuru izlemek mümkün olmaktadır; halbuki bunlar, çağdaş ya da bir süre sonraki benzer bir kaynaklar grubunda ya kaybolmuştur ya da çok az bahsedilmektedir. Az sayıda yoklama, ortak bir köylü kültürüne indirgenebilecek özelliklerin varlığını kanıtlamaktadır. Sonuç olarak, sınırlı bir vaka bile (Menocchio'nunki de kuşkusuz böyle bir vakadır) temsil edici özellikte olabilir; olumsuz bir anlamda, çünkü, belli bir durumda "istatistiksel çoğunluğun bir parçası" olmaktan ne anlaşılabileceğini açıklamaya yardımcı olur; ya da olumlu bir anlamda, çünkü, bir şeyin (halk kültürünün) örtük olanaklarını tanımlamamızı sağlar; bu kaynak olmasa, halk kültürünü yalnızca "baskı arşivleri"nden kaynaklanan, kesik kesik ve saptırılmış belgeler aracılığıyla tanıyabiliriz.

Bununla niyetim niceliksel araştırmaya karşı niteliksel araştırmadan yana bir yargıda bulunmak değil; basitçe, tâbi sınıfların tarihi söz konusu olduğunda, niteliksel araştırmanın kötü namlı izlenimciliği olmaksızın, niceliksel araştırmanın kesinlik kazanamaya-

cağı (yani *henüz* kazanamayacağı) vurgulanmalıdır. E. P. Thompson'ın "üzerinde uzlaşılmış bir şeyi bıktırırcasına tekrarlayan, bir yandan da programlanmadığı diğer her türlü kesin bilgiyi yok eden bir bilgisayarın tekrarlamaya dayanan izlenimciliği" hakkındaki görüşü, bu bilgisayarın doğal olarak düşünmediği, yalnızca uyguladığı göz önüne alındığında, kelimesi kelimesine doğrudur. Öte yandan, yalnızca bir dizi özgül derinlemesine araştırma, bilgisayara uygulanabilecek uygun kodda bir programın geliştirilmesini sağlayabilir.

Somut bir örnek alalım. Geçtiğimiz yıllarda 18. yüzyılda Fransız kitaplarının üretimi ve yayılması konusunda birçok niceliksel araştırma yapıldı. Bu araştırma, fikirler tarihinin geleneksel çatısını, daha önce araştırmacılar tarafından sistemli bir biçimde görmezden gelinen geniş bir başlık (hemen hemen kırk beş bin) sayımı aracılığıyla genişletmek isteğinden (meşru bir istekti bu) kaynaklandı. Yalnızca bu yolla kitap ticaretindeki hareketsiz ve statik unsurun değerlendirilebileceği ve aynı zamanda da gerçekten yenilikçi yapıtların gerçekleştirdiği hamlenin yakalanabileceği ileri sürülüyordu. Furio Diaz adında İtalyan bir araştırmacı, bir başka açıdan, bu yaklaşımın yalnızca herkesin malumu olan şeyleri büyük çabalarla keşfetmekten başka bir işe yaramayacağını; ayrıca bu çalışmanın tarihsel saptırmaların üzerinde vakit geçirilmesine yol açacağını ileri sürerek eleştirdi ve bunu şu örnekle kanıtlamaya çalıştı. 18. yüzyıl sonu Fransız köylüleri soyluların şatolarına *L'Ange conducteur*'ü (Çoban Melek) okudukları için saldırmamışlardı; "Paris'ten alınan raporlarda az çok belli olan yeni fikirler", "çıkarlar ve... eski düşmanlıklarla" çakıştığı için saldırmışlardı. Açıktır ki, bu ikinci eleştiri (öbürünün dayanakları daha sağlam) bir halk kültürünün varlığını, tâbi sınıflardaki inanç ve fikirlerin araştırılmasının bir yarar sağlayacağını reddetmekte, böylece fikir tarihini yalnızca hiyerarşik bir düzeyde gören eski anlayışı yeniden güçlendirmekteydi. Gerçekte, niceliksel fikir tarihine yöneltilmesi gereken eleştiri bambaşkaydı: Aslında, bu tarih çok az değil, çok fazla hiyerarşiye eğilimlidir. Yalnızca metinlerin değil, başlıkların bile yanılmaz bir veri oluşturduğu varsayımıyla işe başlar. Tersine, okurların toplumsal düzeyi aşağıya indikçe, bu giderek daha az muhtemeldir. Kitap ticaretinin büyük miktarını oluşturan almanaklar, şarkı kitapları, din kitapları, aziz hikâyeleri, bütün risale edebi-

yatı bugün bize hareketsiz, statik ve değişmez gelmektedir. Ama o günün okurları tarafından nasıl okunmuşlardır acaba? O okurların önceden var olan sözlü kültürü kitabın kullanımına nasıl yansımış, onu nasıl değiştirmiş, belki de özünü bile değiştirecek şekilde nasıl yeniden işlemiştir? Menocchio'nun kendi okuduklarını nakledişi, metinle bugünün eğitim görmüş okurununkinden tamamen değişik bir ilişkinin çarpıcı bir örneğini oluşturur. Bollème'in büyük bir isabetle, "halk" edebiyatı ile bunun köylülere ve zanaatkârlara yansıma biçimi arasında gözlemlediği kopukluğu ölçmemizi sağlar. Menocchio vakasında, bu kopukluk son derece derin ve büyük bir ihtimalle sıradışı görünmektedir. Ama yine de, gelecekteki araştırmalar için değerli veriler sağlayan tam da bu özelliktir. Niceliksel fikir tarihi söz konusu olduğunda, yalnızca okurun kişi olarak tarihsel ve toplumsal değişkenliğini bilmek, *niteliksel* açıdan da değişik bir fikir tarihi için gerekli temelleri sağlayacaktır.

8

Menocchio'nun okuduğu metinlerle onları anlayış ve engizisyonculara aktarış biçimi arasındaki uçurum herhangi bir kitaba indirgenip bağlantılandırılamaz. Bir yandan eski bir sözlü gelenekten türemişe benzemektedir. Öte yandan, hümanist eğitim görmüş sapkın mezhep gruplarının işlediği bir dizi motifi hatırlatmaktadır: hoşgörü, dinin ahlaka indirgenme çabası, vb. Yalnızca görünürde bir ikiye bölünme vardır. Gerçekte, içinde kesin ayrımlar yapılması imkânsız, birleşik bir kültürü yansıtmaktadır. Menocchio eğitim görmüş çevrelerle az çok dolaylı bir ilişki kurmuş olsa bile, dinsel hoşgörüyü savunan ifadeleri ve toplumun kökten yenilenmesi isteği kendine özgü bir damgaya sahiptir ve edilgen bir biçimde aldığı dış etkilerin sonucu gibi görünmemektedir. İstek ve taleplerinin kökleri müphem, derinliğine vakıf olunması güç, bize yabancı bir köylü gelenekleri tabakasına kadar inmektedir.

Burada Menocchio'nun konuşmalarından çıkan şeyin bir "kültür"den çok bir "zihniyet" olup olmadığını sorabiliriz. Öyle görünse bile, bu boş bir ayrım değildir. Zihniyet tarihi çalışmalarını belirle-

yen özellik, bunların verili bir dünya görüşündeki hareketsiz, müphem, bilinçdışı unsurlara verdikleri önemdir. Süregiden eski gelenekler, tedavülden kalkmış sözler, terimler; duygusal ve mantıkdışı şeyler: Bütün bunlar zihniyet tarihinin kendine özgü alanına girmekte, onu fikir tarihi ya da kültür tarihi gibi kurumlaşmış disiplinlerden (yine de bazı araştırmacılar için zihniyet tarihi öbür ikisini de kuşatmaktadır) ayırmaktadır. Menocchio vakasını yalnızca zihniyet tarihinin sınırları içinde tartışmak, onun dünya imgelemindeki güçlü akılcı unsuru (bunun ille de bizim akılcılığımızla özdeş olması gerekmez) azımsamak demek olur. Ama zihniyet tarihinin yöntemlerinin izlenmesine karşı çok daha can alıcı bir başka görüş de, bunun belirleyici olarak sınırsız bir nitelik taşıdığıdır. Bu tarih "Sezar'la en küçük rütbeli lejyoneri; Aziz Louis ile tarlalarında çalışan köylü; Kristof Kolomb ile denizcilerinden biri" arasında neyin ortak olduğunu ortaya koymayı amaçlar. Bu anlamda "zihniyet" kelimesine eklenen "kolektif" sıfatı, birçok durumda fazlalıktır. Bu tür araştırmanın meşruluğu inkâr edilemez, ama hiç de garantisi olmayan sonuçlara varma tehlikesi çoktur. Bu yüzyılın en büyük tarihçilerinden Lucien Febvre bile bu tür bir tuzağa düşmüştür. Büyüleyici, ama hatalı bir kitapta bütün bir çağın zihni koordinatlarını her ne kadar müstesna da olsa tek bir bireyde, Rabelais'de bulmaya kalkışmıştır. Febvre kendisini Rabelais'nin sözde "ateizmi"nin var olmadığını kanıtlamakla sınırlasaydı, mesele yoktu. Ama Febvre "kolektif zihniyete (ya da psikolojiye)" döndüğü ve dinin Rabelais gibi "16. yüzyıl insanı" üzerinde hem kısıtlayıcı, hem baskıcı, hem de kaçınılmaz bir etki yarattığını ileri sürdüğü zaman, bu varsayım kabul edilemez hale geliyor. Gerçekten de, beceriksizce tanımlanan bu "16. yüzyıl insanı" da kim? Hümanistler mi, tüccarlar mı, zanaatkârlar mı, köylüler mi? Bu sınırsız "kolektif zihniyet" kavramı yüzünden, kültürlü bireylerden oluşmuş dar bir Fransız toplumu katmanı üzerine yapılmış bir araştırmanın sonuçları, kimseyi dışarıda bırakmadan bütün bir yüzyılı kuşatacak biçimde genişletiliyor. Kolektif zihniyetler konusundaki bu kuramlaştırmada geleneksel fikir tarihine bir dönüş söz konusu. Zamanın nüfusunun en büyük kesimini oluşturan köylüler Febvre'in kitabında bir çırpıda "batıl inançların kurbanı, yarı vahşi" bir kitle olarak tanımlanarak ortaya çıkıyor; bir yandan da o devirde eleştirel açıdan tutarlı din karşıtı bir tavrın şekillenemeyece-

ği iddiası aşikâr bir sonuç haline geliyor. 17. yüzyıl, 16. yüzyıl değildi; Descartes da Rabelais'nin çağdaşı değildi.

Bu sınırlara karşı, Febvre'in bir bireyi tarihsel olarak belirlenmiş çevre ve topluma bağlayan motifler bütününü tanımlamada gösterdiği başarı, örnek bir başarı. Rabelais'nin dinini incelemede kullandığı yöntemler, Menocchio'nun oldukça farklı dinini çözümlemekte de işe yarayabilir. Yine de bu noktada bazı durumlarda tatmin edici olmayan "halk kültürü" teriminin niçin "kolektif zihniyet" terimine tercih edilmesi gerektiği açık olarak belirtilmelidir. Bir sınıf yapısı kavramı, genel terimlerle bile ele alınsa, sınıfsızlığa göre büyük bir aşamadır.

Bu hem köylülere hem de kentli zanaatkârlara özgü (yersiz yurtsuzlar gibi marjinal gruplar bir yana) homojen bir kültürün var olduğunu iddia etmek anlamına gelmez. Burada amaç, yalnızca kitaptaki gibi özgül çözümlemelerin uygulanması gereken bir araştırma alanını ortaya koymaktır. Yalnızca bu yolla gelecekte bu çalışmadan çıkan sonuçlar üzerine bir şey kurmak mümkün olabilir.

9

Menocchio'nunki gibi bir vaka, iki büyük tarihsel olay sayesinde mümkün olabildi: matbaanın icadı ve Reform Hareketi. Matbaa, ona içinde büyüdüğü sözlü geleneği kitaplarla karşılaştırma ve içindeki fikir ve fantezileri ortaya çıkaracak kelimelerle beslenme imkânı sağlamıştı. Reform ise duygularını dilediği gibi papaya, kardinallere, hükümdarlara değilse bile, köy papazına, hemşerilerine ve engizisyonculara ifade etme cesaretini vermişti. Yazılı kültürün eğitim görmüş kişilerin, dinin de kilise görevlilerinin tekelinden çıkışının yol açtığı büyük kopuş, yeni ve patlamaya hazır bir durum yaratmıştı. Ama yüksek sınıf kültürünün bir bölümündeki hedeflerle halk kültürünün hedefleri arasında ortak bir alan bulma imkânı, Menocchio'nun mahkemesinden yarım yüzyıldan uzun bir süre önce, Luther'in Köylü Savaşı'nı ve bu savaşın ardındaki talepleri sert bir biçimde mahkûm etmesiyle kesin olarak yok olmuştu. Menocchio'nun zamanında, baskı görenlerin arasında

yalnızca Anabaptistler gibi çok küçük bir azınlık bu ülküyle hareket ediyordu. Karşı Reform'la* (ve aynı anda Protestan kiliselerinin sağlamlaşmasıyla) yeni bir çağ başlıyordu; bu çağın başlıca özellikleri de yetkenin katılığının artması, kitlelere himayeci bir biçimde öğretilerin aşılanması, azınlıkların ve muhalif grupların az çok şiddete dayalı yöntemlerle yok edilmesi sayesinde halk kültürünün söndürülmesiydi. Nitekim Menocchio'nun sonu da kazık olmuştu.

10

Menocchio'nun kültürel dünyasında kesin ayrımlar yapamayacağımızı söylemiştik. Daha sonraki yüzyıllarda "ilerici" çevrelerin miras alacağı, 16. yüzyıl kültürünün yüksek düzeylerinden bir kesimin de paylaştığı motiflerle daha o zamandan çakışan bu temaları, ancak sonradan bakıp değerlendirdiğimizde ayırt edebiliyoruz: toplumda köktenci bir reform isteği, dinin kendi kendini kemirmesi, hoşgörü. Menocchio doğrudan doğruya bugüne kadar getirilebilecek, ince, dolambaçlı, ama açıkça ayırt edilebilir bir gelişim çizgisinin içine düşüyor. O, bir anlamda atalarımızdan biri. Ama Menocchio aynı zamanda kendi tarihimize ancak keyfi bir biçimde bağlanabilecek karanlık, gölgeli bir dünyanın, bize şans eseri ulaşan dağılmış bir parçası. O kültür yok edildi. Her türlü çözümlemeye karşı direnen anlaşılamaz kalıntısına saygı göstermek, egzotik ve anlaşılmaz olan karşısında aptalca büyülenmek anlamına gelmez. Bu, bizim de bir anlamda kurbanı olduğumuz bir tarihsel kötürümleşmeyi saptamaktır. "Hiçbir olay tarih için kaybolmuş sayılamaz," diye yazmıştı Walter Benjamin. "Ama, ancak kefaretini ödemiş bir insanlık geçmişine tümüyle sahip çıkabilir." Kefaretini ödemiş ve böylece özgürlüğüne kavuşmuş insanlık.

* Reform hareketinin ortaya çıkışından sonra, Katolik Kilisesi'nin kendisine çekidüzen vermek için başlattığı hareket. Bu hareketin kuramsal zemini Trento Konsili'nde (1545-63) hazırlandı; Engizisyon ve Cizvitler sayesinde uygulandı. (ç.n.)

1

Adı Domenico Scandella'ydı, ama Menocchio olarak bilinirdi. 1532'de doğmuştu (ilk mahkemesinde elli iki yaşında olduğunu söylemişti); doğum yeri Pordenone'nin yirmi beş kilometre kuzeyinde, dağların eteğinde, Friuli'ye bağlı tepede küçük bir kasaba olan Montereale'ydi. Bir kavga sonucu sürüldüğü iki yıl (1564-65) hariç, hep orada yaşamıştı. O iki yılı da civardaki Arba köyünde ve Carnia'da (belirlenememiş) bir yerde geçirmişti. Evliydi, on bir çocuğu olmuş, dördü ölmüştü. Aquileia ve Concordia Engizisyonu'na bağlı, kilise hukukçusu Piskopos Vekili Giambattista Maro'ya hayatını "değirmenci, marangoz, bıçkı ustası, duvarcı olarak ve başka şeyler yaparak" kazandığını söylemişti. Ama asıl değirmenci olarak çalışmıştı; ayrıca ceket, pelerin ve beyaz yün kasketten oluşan geleneksel değirmenci giysisini giyiyordu. 1584'te yapılan duruşmasına da bu kıyafetle katılmıştı.

Birkaç yıl sonra engizisyonculara "çok yoksul" olduğunu söyledi: "Kiraladığım iki değirmenle sürekli kirada bulunan iki toprak parçasından başka bir şeyim yok; yoksul ailemi bununla geçindirdim, şimdi de bununla geçindirmeye devam ediyorum." Ama kuşkusuz abartmış olmalıydı. Gelirin önemli bir bölümü (büyük bir ihtimalle ürün olarak ödenen) değirmenlerin ve toprağın kirasına gitse bile, geriye yaşayacak, zor zamanlarda da sürünecek kadar para kalıyordu. Arba'ya sürüldüğü zaman, hemen başka bir değirmen kiralamıştı. Kızı Giovanna evlendiğinde (Menocchio bir ay önce ölmüştü) 256 liret ve 9 soldi tutarında bir drahoma almıştı: O yıllarda bölgedeki âdetler düşünülürse, zengin değildi ama yoksul da sayılmazdı.

Genel olarak bakarsak, Menocchio'nun küçük Montereale dünyasındaki yerinin fazla küçümsenmeyecek nitelikte olduğunu söyleyebiliriz. 1581'de köyün ve civardaki mezraların (Gaio, Grizzo, San Lonardo, San Martino) belediye başkanı olmuş, ayrıca belirlenemeyen bir tarihte Montereale kilisesinin yöneticisi, "*camararo*" su olarak görev yapmıştı. Friuli'nin diğer yörelerinde olduğu gibi orada da görevlerin dönüşümlü olarak kişiden kişiye geçmesine dayanan sistemin yerini seçimlere terk edip etmediğini bilmiyoruz. Eğer seçim sistemine geçildiyse, "yazmasını, okumasını ve toplama yapmasını" bilmesinin, Menocchio için bir avantaj sayılabileceğini düşünebiliriz. Gerçekten de yöneticiler her zaman ilkokullarda biraz okumuş belki de bir parça Latince bilen kişiler arasından seçilirdi. Bu tür okullardan Aviano ve Pordenone'de vardı; Menocchio onlardan birine gitmiş olabilirdi.

28 Eylül 1583'te Menocchio, Engizisyon'a ihbar edildi. İsa hakkında "sapkınca ve çok kâfirce şeyler" söylemekle suçlanıyordu. Bu öyle sıradan bir dine küfür meselesi değildi. Menocchio görüşlerini yaymak istemiş, "onları utanmazca dogmalar haline getirip vaaz ederek" perçinlemişti; bu da durumunu çok ciddi hale getiriyordu.

Bir ay sonra Portogruaro'da açılan ve daha sonra Concordia ve Montereale'de devam eden ön soruşturmada, birçok tanık insanları din yolundan çıkarma çabalarını bolca anlattılar. Francesco Fasseta, piskopos vekiline "Din iman hakkında hep birileriyle tartışırdı; tartışmak için tartışıyordu, papazla bile," diye tanıklık etti. Başka bir tanık olan Domenico Melchiori de şöyle eklemişti: "Herkesle tartışırdı; bana da fikirlerini anlatmaya kalktığında ona dedim ki: 'Ben bir kunduracıyım, sen de değirmencisin, okumuş bir adam değilsin, bunu konuşmanın yararı ne?'" İmanla ilgili bu tür sorunların önemli ve zor olduğu, değirmencilerle kunduracıları aştığı düşünülürdü. Bunlar hakkında konuşmak için insanın bilgi sahibi olması gerekirdi, bilgi ambarı da her şeyden önce papazlardı. Ama Menocchio, kiliseyi Kutsal Ruh'un yönettiğine inanmadığını sık sık söyler, "Papazlar kendi keyiflerine bakarken bizi de susturabilmek için ellerinin altında tutmak istiyorlar," diye eklerdi; kendisine gelince, o, Tanrı'yı onlardan daha iyi biliyordu. Öyle ki, yola gelsin diye köy papazı onu alıp Concordia'daki piskopos vekiline götü-

rürken uyarmıştı: "Senin bu hayallerin sapkınlıktan başka bir şey değil," demiş, Menocchio da bir daha böyle işlere karışmayacağına dair söz vermişti; ama çok geçmeden yeniden başlamıştı. Kasabanın ana meydanında, handa, Grizzo ya da Daviano'ya giderken yolda, dağlardan dönerken, "Yanındaki kim olursa olsun," diye belirtmişti Giuliano Stefanut, "hep konuşmayı Tanrı'yla ilgili yönlere çeker, her zaman da araya bir sapkınlık sokardı. Sonra da görüşlerini savunmak için bağırır çağırırdı."

2

Soruşturma belgelerine bakarak köylülerin Menocchio'nun sözleri karşısındaki tepkisini anlamak kolay değil; hiç kimsenin sapkın olduğundan kuşkulanılan bir kişinin konuşmalarını onaylayarak dinlediğini kabul etmek istemeyeceği açık. Hatta bazıları piskopos vekiline kendi tepkilerini anlatırken işi iyice ileriye götürdüler; Domenico Melchiori "Menocchio, lütfen, Allah'ını seversen, böyle şeyler söyleme!" diye bağırdığını ileri sürdü. Giuliano Stefanut da şöyle tanıklık etti: "Ona defalarca, özellikle de Grizo'ya giderken yolda anlattım; seni severim Menocchio, ama dinle imanla ilgili şeylerden böyle konuşmana katlanamam, seninle sonuna kadar mücadele ederim, beni yüz kere öldürsen de, hayata döndüğümde yine iman uğruna ölürüm, dedim." Papaz Andrea Bionima üstü örtük bir tehdit bile savurmuş: "Dur bakalım Domenego, böyle şeyler söyleme, gün gelir pişman olursun." Bir başka tanık, Giovanni Povoledo, piskopos vekiliyle konuşurken belli belirsiz de olsa, Menocchio'ya bir yafta yapıştırmaya çalışmış: "Kötü bir namı vardı; Luther mezhebindekiler gibi şeytanca düşüncelere sahipti." Ama bu koro bizi yanlış yönlendirmemeli. Sorguya çekilen hemen hemen herkes, Menocchio'yu çok uzun bir süredir, kimi otuz-kırk, kimi yirmi beş, kimi yirmi yıldır tanıdığını söylemişti. Daniele Fasseta onu "çocukluğundan beri tanıdığını, çünkü aynı kiliseye bağlı olduklarını" belirtmişti. Anlaşılan, Menocchio'nun iddiaları birkaç gün öncesine filan değil, "yıllarca" öncesine, otuz yıl öncesine kadar gidiyordu. Bütün bu zaman süresince köyde hiç

kimse onu ihbar etmemişti; halbuki konuşmalarını herkes biliyordu: İnsanlar belki meraktan, belki de tasvip etmeyerek onun söylediklerini birbirlerine aktarıyorlardı. Piskopos vekilinin topladığı tanıklıklara bakıldığında, Menocchio'ya karşı gerçek bir düşmanlık sezmek mümkün değildi, en fazla onaylanmıyordu, o kadar. Doğruydu, bazı tanıklar akrabalarıydı, Francesco Fasseta ya da Menocchio'yu "şerefli bir adamdır" diye niteleyen karısının kuzeni Bartolomeo d'Andrea gibi. Ama, Menocchio'ya karşı çıkan ve "iman uğruna ölmeyi" göze aldığını söyleyen Giuliano Stefanut bile "Onu çok severim," diye eklemişti. Köyün belediye başkanlığını ve kilisenin yöneticiliğini üstlenmiş olan bu değirmenci, Montereale toplumunun kıyısında köşesinde yaşamış biri değildi besbelli. Yıllarca sonra ikinci duruşma sırasında bir tanık şunları söylemişti: "Onun birçok kişiyle ahbaplığını gördüm, bence herkesin dostu o." Ama yine de bir noktada birisi onu ihbar etmişti, o ihbar da soruşturmaya yol açmıştı.

Daha sonra da göreceğimiz gibi Menocchio'nun çocukları bu adı belirsiz muhbirin Montereale papazı don Odorico Vorai olmasından şüphelenmişlerdi hemen. Yanılmıyorlardı. İkisi arasındaki anlaşmazlık yıllar önce başlamıştı. Dört yıl boyunca Menocchio günah çıkarmak için kasaba dışına gitmişti. Vorai'nin önsoruşturmayı kapatan tanıklığı garip denecek kadar belirsizdi: "Ne söylediğini tam tamına hatırlamıyorum. Hafızam zayıftır, üstelik kafam başka şeylerle meşguldü." Halbuki Engizisyon'a bu konuda ondan daha iyi bilgi sağlayacak biri yoktu, yine de piskopos vekili onu fazla sıkıştırmadı. Buna gerek yoktu; piskopos vekilinin tanıklara sorduğu özel sorulara temel hazırlayan bilgiyi veren, başka bir papazın; yörenin derebeyi ailesinden don Ottavio Montereale'nin kışkırtmasıyla, Vorai'nin kendisi olmuştu.

Yerel din adamlarının düşmanlığı kolaylıkla açıklanabilirdi. Gördüğümüz gibi, Menocchio iş dine imana gelince, kilise hiyerarşisi içinde belli bir yetke tanımıyordu: "Ne papalar! Ne kardinaller! Ne papazlar! Bu sözleri hep küçümsemeyle söylerdi. Bu insanlara inanmıyordu," diye tanıklık etmişti Domenico Melchiori. Yollarda, hanlarda bağıra çağıra, Menocchio sonunda papazın yetkesi karşısında bir güç olarak ortaya çıkmış olmalıydı. Peki Menocchio tam olarak ne söylüyordu?

Bir kere, "ölçüyü kaçıracak" şekilde küfretmekle kalmıyordu, ayrıca bir de küfrün günah olmadığını söylüyordu (başka bir tanığa göre, "Azizlere küfretmek günah değildir, ama Tanrı'ya küfretmek günahtır," demişti). Alaycı bir biçimde şunları eklemişti: "Şu dünyada herkesin bir görevi vardır: kimininki toprağı sürmek, kimininki çapalamak, benimkiyse küfretmek." Ayrıca, köylülerin piskopos vekiline parça parça, kopuk kopuk aktardıkları başka bazı garip şeyler de söylüyordu: "Hava, Tanrı'dır... yeryüzü, anamızdır"; "Tanrı'nın kim olduğunu zannediyorsunuz? Tanrı küçücük bir nefesten başka bir şey değildir, insan, ne olduğunu hayal ederse, odur"; "Gördüğümüz her şey Tanrı'dır, biz de Tanrı'yız"; "Gökyüzü, yeryüzü, deniz, hava, cehennem, hepsi Tanrı'dır"; "Ne sanıyorsunuz, İsa'nın Bakire Meryem'den doğduğunu mu? Hem onu doğurmuş, hem de bakire kalmış olması mümkün değil. En doğrusu şöyle demek, iyi bir insandı, ya da iyi bir insanın oğluydu." Son olarak bir de Menocchio'nun yasak kitapları; özellikle de halk dilinde bir Kitabı Mukaddes'i olduğu söyleniyordu: "Her zaman biriyle tartışırdı, halk dilinde bir Kitabı Mukaddes'i vardı ve yürüttüğü aklı ona dayandırdığını ileri sürerdi, iddialarında da çok inatçıydı."

Kanıtlar toplanırken Menocchio da başına bir çorap örüldüğünü hissetti. Çocukluk arkadaşı olan Polcenigo papazı Giovanni Daniele Melchiori'ye gitti; o da Menocchio'ya kendi isteğiyle Engizisyon'a başvurmasını, ya da en azından çağrılırsa derhal emre uymasını tavsiye etti. Menocchio'yu uyardı: "Ne bilmek istiyorlarsa, onu anlat; çok fazla konuşmamaya çalış; bu şeyleri tartışacağım diye yoldan çıkma. Yalnızca sorularına cevap ver." Menocchio'nun kereste tüccarı olan bir arkadaşının evinde tesadüfen rastladığı eski avukat Alessandro Policreto bile ona kendiliğinden yargıçların önüne çıkıp suçunu itiraf etmesini, ama hiçbir zaman kendi sapkınca sözlerine inanmadığını söylemesini tavsiye etmişti. Böylece Menocchio kilise mahkemesinin çağrısına uyarak Maniago'ya gitti. Ancak ertesi gün 4 Şubat'ta, soruşturmayı izlemiş olan Engizisyon görevlisinin kendisi, Fransisken rahibi Fra Felice da Montefalco, Menocchio'nun tutuklanmasını ve "kelepçeli olarak" Concordia'daki Engizisyon Hapishanesi'ne teslim edilmesini emretti. 7 Şubat 1584'te Menocchio ilk sorgusuna çıkarıldı.

3

Bütün öğütlere rağmen Menocchio'nun konuşmaya oldukça hevesli olduğu hemen anlaşıldı; yine de tanıkların ifadelerinin yol açtığından daha iyi bir gözle görülmesini sağlayacak çabaları oldu. İki ya da üç yıl önce Meryem'in bekâreti konusunda bazı kuşkuları olduğunu, bu kuşkuları Barcis'deki bir papaz da dahil birçok kişiye ilettiğini kabul etmesine rağmen, şunları ekledi: "Birçok kişiye bunları söylediğim doğru, ama bunlara inanmaları gerektiğini söylemedim. Aksine, içlerinden çoğuna sordum: 'Size doğru yolu öğretmemi ister misiniz? İyi olmaya, atalarımızın yolunda yürümeye, Kutsal Kilisemizin buyurduklarını yapmaya çalışın.' Ama o öbür sözleri, bir şey beni inanmaya, başkalarına da öğretmeye kışkırttığı için söylemiştim. Bunlara inanmamı, gidip başkalarına söylememi sağlayan şeytandı." Bu sözleriyle, Menocchio bilmeden kasabada bir doktrinin ve davranış tarzının öğretmeni rolünü üstlenmiş olduğuna yönelik kuşkuları onaylamış oluyordu ("Size doğru yolu öğretmemi ister misiniz?"). Bu tür vaazın sapkın yönünden kuşku duymamak mümkün değildi – özellikle Menocchio o ayrıksı evren kuramını açıklayınca. Bu kuramın karmaşık bir yankısı Engizisyon'a ulaştı: "Ben dedim ki, fikrimce, her şey bir kaos, toprak, hava, su ve ateş birbirine karışmış, bunun içinden bir kitle biçimlenmiş –tıpkı peynirin sütten yapılışı gibi– ve içinde kurtlar oluşmuş, bunlar da melekler. En kutsal haşmetli bunların Tanrı ve melekler olmasını emretti, meleklerin arasında Tanrı da vardı, o da bu kitlenin içinden, aynı zamanda yaratılmıştı, o efendiydi, dört adamı vardı, Lucifer, Mihail, Cebrail ve Rafael. Lucifer krala eşit bir efendi olmak için mücadele etmeye kalktı, halbuki kralın gücü Tanrı'ya aitti, Tanrı da onu bu kibri yüzünden cezalandırarak bütün eşi dostuyla cennetten kovdu; sonra bu Tanrı, Âdem'le Havva'yı ve kovulan meleklerin yerini alacak sayıda insanı yarattı. Sonra bunlar da Tanrı'nın emirlerini dinlemeyince, Oğlunu yolladı, onu da Yahudiler yakaladı ve çarmıha gerildi." Ama, Menocchio şunu da ekledi: "Ama ben hiçbir zaman onun hayvan gibi asılmaya razı geldiğini söylemedim." (Bu, Menocchio'ya karşı ileri sürülen suçlamalardan biriydi: Daha sonra, evet, belki böyle bir şey söylemiş

olabilirim, diyecekti.) "Gerçekte, onun kendisini çarmıha germelerine izin verdiğini söyledim, ama çarmıha gerilen o da Tanrı'nın çocuklarından biriydi, çünkü hepimiz Tanrı'nın çocuklarıyız, hepimiz çarmıha gerilenle aynı doğaya sahibiz, o da bizim gibi bir insandı, ama daha değerli bir insandı, nasıl ki papa da bizim gibi bir insan, ama daha yüksek seviyede, çünkü elinde gücü var; çarmıha gerilen de Aziz Yusuf ve Bakire Meryem'den doğmuştu."

4

Önsoruşturma sırasında tanıkların anlattığı garip öyküler yüzünden, piskopos vekili öncelikle onlara Menocchio'nun "ciddi mi yoksa şakadan mı" konuştuğunu, daha sonra da aklının başında olup olmadığını sormuştu. İki soruya da verilen cevap açıktı: Menocchio "ciddi konuşmuştu" ve "aklı başındaydı, deli değildi". Aslında, mahkemenin başlamasından sonra, babasının bazı arkadaşlarının (Sebastiano Sebenico ve tam belirlenemeyen "pre Lunardo" diye birinin) tavsiyelerine uyarak Menocchio'nun "deli" ya da "cinli" olduğu söylentisini yayan, oğlu Ziannuto olmuştu. Ama piskopos vekili buna kulak asmadı ve mahkeme devam etti. Menocchio'nun fikirlerini, özellikle de evren kuramını –peynir, süt, kurt-melekler, Tanrı, kaostan yaratılan melek– inançsız ama zararsız fanteziler olarak bir kenara itmek için de bir çaba harcanmış, ama bu da başarılı olmamıştı. Bir yüzyıl kadar sonra Menocchio büyük bir ihtimalle "dini hezeyana" kapılmış biri olarak bir akıl hastanesine kapatılırdı. Ama Karşı Reform bütün hızıyla sürerken, dışlama yöntemleri farklıydı, bunların içinde en çok tutulanı da birisini sapkın olarak teşhis etmek ve yargılamaktı.

5

Şimdilik Menocchio'nun evren kuramını bir yana bırakalım ve mahkemenin gidişatını izleyelim. Menocchio'nun tutuklanmasından hemen sonra, oğullarından biri, Ziannuto, babasına yardım etmek için çeşitli yollara başvurdu: Portogruarolu Trappo-

la diye bir avukat tuttu, Engizisyon görevlisiyle konuşmak için Serravalle'ye geldi, Montereale'den tutuklunun lehine bir karar elde edip avukata yolladı, gerekirse, başka iyi hal belgeleri de bulabileceğini belirtti: "Montereale'den tutuklunun her yıl günah çıkardığına, komünyon aldığına dair kanıt isteniyorsa papazlar tarafından sağlanabileceğini, daha önce beş mezranın belediye başkanı ve korucusu (*retor*) olduğuna dair kanıt isteniyorsa bunun da elde edilebileceğini, gerekirse Montereale'deki kilisenin yöneticiliğini şerefli bir biçimde yaptığının ve kilisenin vergi toplayıcısı (*scodador*) olarak da çalıştığının kanıtlanacağını..." belirtti. Ziannuto (okuma yazma bilmiyordu) ayrıca erkek kardeşleriyle birlikte bütün bu işten sorumlu olduğuna inandığı Montereale kilisesi papazına giderek o sırada Engizisyon Hapishanesi'nde tutuklu bulunan Menocchio'ya bir mektup yazması için baskı yaptı. Papaz, mektubunda Menocchio'ya "Kutsal Kilise'ye tümüyle boyun eğ; efendimiz Tanrı ve kutsal Kilise'nin emrettiği dışında hiçbir şeye inanmadığını ve inanmayacağını, Kutsal Roma Katolik ve Apostolik Kilise'nin buyurduğu Hıristiyan inancıyla yaşamayı ve ölmeyi amaçladığını, gerektiğinde Tanrı Efendimiz ve kutsal Hıristiyan inancı için hayatını değil bir kere, mümkün olursa binlerce kere vermeye hazır olduğunu, çünkü hayatını ve her iyi şeyi Kutsal Kilisemiz'e borçlu olduğunu söyle..." diye yazdı. Görünüşe bakılırsa, Menocchio, bu kelimelerin ardında düşmanının, köy kilisesinin papazının kalemini tanıyamadı. Bunları arada sırada değirmenine gelen ve bazen de borç para aldığı yün ve kereste tüccarı Domenego Femenussa'nın yazdığını sandı. Yine de Menocchio mektuptaki öğütlere uymakta güçlük çekti. İlk sorgusunun sonunda (7 Şubat) piskopos vekiline apaçık bir gönülsüzlükle şöyle dedi: "Efendim, anlattıklarımı Tanrı'nın mı yoksa şeytanın mı ilhamıyla söylediğimi, yalan mı doğru mu olduklarını bilemem; ama merhametinize sığınıyorum. Bana öğretilenlerin yolundan gideceğim." Bağışlanmayı istiyordu ama hiçbir sözünü de geri almıyordu. Dört uzun sorgu sonunda, (7, 16, 22 Şubat ve 8 Mart) piskopos vekilinin iddialarına karşı direndi; inkâr etti, açıkladı, üstüne basarak tekrarladı. "Mahkeme kayıtlarına bakıldığında," dedi Piskopos Vekili Maro, "Papaya ve Kilise'nin kanunlarına inanmadığın, herkesin papa kadar yetkeye sahip olduğunu ileri sürdüğün ortaya çıkıyor." Menocchio

şöyle cevap verdi: "Efendimizin beni suçladığı şeyleri söylediğimin farkındaysam, Tanrı beni şu anda çarpsın!" Ama, diye soruldu, ölülerin arkasından yapılan Ayinlerin yararsız olduğunu söylememiş miydi? (Giuliano Stefanut'a göre, Menocchio'nun bir gün Ayinden dönerken söylediği sözler aynen şöyleydi: "Bir avuç külün anısına sadaka vermenin anlamı ne?") "Benim demek istediğim," diye açıkladı Menocchio, "birbirimize asıl henüz bu dünyadayken yardım etmemiz gerektiğiydi, çünkü daha sonra ruhlarımızı yöneten sadece Tanrı'dır, ölüye sunulan dualar, sadakalar, Ayinler; anladığım kadarıyla Tanrı aşkına yapılıyor, o zaman Tanrı ne istiyorsa onu yapar, çünkü ruhlar dönüp bu dua ve sadakaları almıyor, bu iyi işleri ölünün ya da yaşayanın yararına olarak kullanmak yüce Tanrı'ya düşer." Bu şekilde, akıllıca bir açıklama getirmeyi amaçlıyordu, ama söyledikleri Kilise'nin arafla ilgili öğretileriyle çelişiyordu. "Çok fazla konuşmamaya çalış," diye uyarmıştı Menocchio'yu çocukluğundan beri tanıyan arkadaşı Polcenigo papazı. Ama anlaşılan oydu ki, Menocchio kendini tutamamıştı.

Birdenbire, nisan sonuna doğru, yeni bir durum ortaya çıktı. Yerel Venedik yöneticileri (*rettori*), Aquileia ve Concordia engizisyoncusu Fra Felice da Montefalco'dan, Venedik kanunlarına uyarak bütün Engizisyon davalarında Kilise yargıçlarının yanı sıra bir de laik memur bulundurmasını istediler. İki adli sistem arasındaki çatışma yeni bir şey değildi. Bu özel gelişmenin arkasında, müvekkilinin çıkarlarını kollamak isteyen savunma avukatı Trappola'nın bulunup bulunmadığını bilmiyoruz. Her ne halse, Menocchio, Portogruaro'da belediye başkanının ikametgâhına götürüldü. Orada belediye başkanının önünde, o güne kadar yapılmış olan sorgulamaları doğrulaması gerekiyordu. Daha sonra mahkeme devam etti.

Geçmişte birçok kez Menocchio, kasabadaki dostlarına din iman hakkındaki kendi "fikirlerini" dini ve laik yetkililerin önünde savunmaya hazır ve istekli olduğunu söylemişti. "Bana dedi ki," diye anlatıyordu Francesco Fasseta, "bunun için kanunla başını belaya girse bile, rahat rahat gitmeye hazırım, ama bana kötü davranırlarsa, yaptıkları şeytanca işleri hepsinin yüzüne vururum." Daniele Fasseta da şöyle diyordu: "Domenego, eğer hayatım için endişe etmesem, herkesi şaşırtacak şeyler söylerdim demişti; sanıyorum din iman konusunda konuşmayı kastediyordu." Menocchio bu

tanıklığı Portogruaro belediye başkanı ve Aquileia ve Concordia Engizisyon Başkanı karşısında doğruladı: "Kanunun kılıcından korkmasam, herkesi sözlerimle şaşkınlığa sürüklerdim dediğim doğrudur; ayrıca papanın, bir kralın ya da bir prensin önüne çıkmama izin verilse, onlar da beni dinlemek isteseler, söyleyecek çok şeyim olurdu, sonradan beni öldürseler bile gam yemezdim de dedim." Bunun üzerine onu konuşmaya zorladılar ve Menocchio da açtı ağzını, yumdu gözünü. Nisan'ın 28'iydi.

6

Önce, zenginlerin mahkemelerde Latince gibi anlaşılmaz bir dil kullanarak yoksullara nasıl zulüm ettiğini anlatarak başladı söze: "Bana kalırsa Latince konuşmak yoksullara ihanettir, çünkü mahkemelerde yoksullar ne söylendiğini anlamıyor ve eziliyorlar; iki kelime söylemek isteseler, bir avukata ihtiyaç duyuyorlar." Ama bu, Kilise'nin bir suç ortağı ve katılımcısı olduğu, hüküm süren sömürünün yalnızca bir örneğiydi: "Bana öyle geliyor ki, bizim kanunlarımıza göre, papa, kardinaller ve piskoposlar o kadar zengin ve büyük ki, her şey kiliseye ya da papazlara ait, onlar da yoksulları eziyor, yoksullar iki tarla kiralayıp çalışsa, bu tarlalar da Kilise'ye, bir piskoposa ya da kardinale ait oluyor." Menocchio'nun sahipleri belirlenemeyen iki tarla kiralamış olduğunu hatırlatalım; Latincesine gelince, muhtemelen Ayin yönetirken öğrendiği bir *Credo* ile bir *Pater Noster* duasından ileri gitmiyordu; oğlu Ziannuto da Engizisyon tarafından tutuklanır tutuklanmaz hemen ona bir avukat tutmuştu. Ama bu tesadüfler ya da bu muhtemel tesadüfler bizi yanlış yönlendirmemeli. Menocchio'nun fikirleri kendi tecrübelerinden yola çıkmış olsa da, sonunda çok daha geniş bir alana oturdu. Ayrıcalıklarını terk etmiş, kendisini yoksulların yanında yoksulluğa adamış bir kilise düşüncesi, İncillere dayanan, dogmatik gerekliliklerden kurtulmuş, pratik ilkelerden oluşan bir çekirdeğe indirgenmiş, farklı bir din kavramına bağlanıyordu: "Tanrı'nın yüceliğine inanmamızı, iyi olmamızı ve İsa'nın kendisine hangi kanunu izlemek gerektiğini soran Yahudilere verdiği cevaptaki gibi

davranmamızı istiyorum: 'Tanrı'yı ve komşunuzu sevin.'" Menocchio'ya göre bu basitleştirilmiş din, günah çıkarmanın gerektirdiği kısıtlamalara tâbi değildi. Tüm dinlerin eşitliğini yüceltirken gösterdiği coşku, ışığın her insana eşit derecede verilmiş olduğuna dair inancından kaynaklanıyordu: "Yüce Tanrı Kutsal Ruh'u herkese vermiştir, Hıristiyanlara da, sapkınlara da, Türklere de, Yahudilere de; onun gözünde hepsi değerlidir, hepsinin ruhu da aynı şekilde kurtulur." Sonra da yargıçlarına ve onların doktrinci kibrine karşı şiddetle patlıyordu: "Siz papazlar ve keşişler, siz de Tanrı'dan daha fazla şey bilmek istiyorsunuz, şeytan gibisiniz, yeryüzünde tanrı olmaya kalkıyorsunuz, şeytanın izinden giderek Tanrı'nın bildiği kadar bilmek istiyorsunuz. Aslında bir insan ne kadar çok bildiğini sanırsa, o kadar az biliyor demektir." Ve tedbiri, dikkati elden bırakan Menocchio vaftiz dahil bütün kutsamaları reddettiğini bildiriyordu; bütün bunlar insanoğlunun icatlarıydı, "ticari mallardı", ruhban sınıfın elindeki sömürü ve baskı araçlarıydı: "Kilise'nin kanunu ve emirlerinin hepsinin aslında ticaret olduğuna inanıyorum; hayatlarını bununla kazanıyorlar." Vaftiz konusunda şunları söylüyordu: "Bence doğduğumuz anda vaftiz edilmişiz demektir, çünkü her şeyi kutsayan Tanrı bizi de vaftiz etmiştir; ama öbür vaftiz bir uydurmadır, papazlar insan ruhlarını daha doğmadan sömürmeye başlarlar, öldükten sonra da sömürmeye devam ederler." *Confirmatio** konusunda: "Bunun bir ticaret olduğuna, insan icadı olduğuna inanıyorum, hepsi de Kutsal Ruh'a sahip; bilmeye çalışıyorlar, ama hiçbir şey bilmiyorlar." Evlilik hakkında: "Bunu Tanrı koymadı, insanlar koydu. Eskiden bir erkekle bir kadın birbirlerine söz veriyorlardı, bu da yetiyordu; sonra bu insan icadı ortaya çıktı." Papaz atanması ve kutsanması konusunda: "Tanrı'nın tininin** hepimizde olduğuna inanıyorum... Ayrıca eğitim görmüş herkesin Kilise tarafından atanmadan da papaz olabileceğine inanıyorum, çünkü bunların hepsi ticaret." Ölmeden önceki son kutsal yağ töreni hakkında: "Bunun hiçbir şey olmadığına, hiçbir anlamı olmadığına inanı-

* Katolik Kilisesi'nde piskoposun, vaftizi pekiştirmek için yaptığı kutsama. (ç.n.)

** Tanrı'dan gelen kalıcı ruh anlamında kullanılan *spirito*'yu ruh diyeceğimiz *anima*'dan ayırt edebilmek için "tin" sözcüğünü kullanmayı seçtik. (ç.n.)

yorum, çünkü yağlanan vücuttur, ruh yağlanamaz." Günah çıkarma konusunda da şunları söylüyordu: "Ha papaza ya da keşişe gidip günah çıkarmışsınız, ha bir ağaca, hiç fark etmez." Engizisyoncu bu sözlerin anlamını sorduğunda da Menocchio kendinden hoşnut bir ifadeyle açıklıyordu: "Eğer bu ağaç günaha karşı verilecek ceza konusunda bilgi sahibiyse, ne âlâ; eğer bazı insanlar, işledikleri günahın nasıl bir ceza gerektirdiğini bilmedikleri için, bunu öğrenmek üzere papazlara gidiyorlarsa, bu sorun çözüldüğü anda papaz aramalarına da gerek kalmaz; cezanın ne olması gerektiğini bilenler için bu zaten gereksizdir." Onlar, papaza gitmek yerine "yüreklerindeki Tanrı'ya günah çıkartmalı ve günahlarının bağışlanması için yakarmalıdırlar."

Yalnızca Kudas Ayini Menocchio'nun suçlamalarından payını alıyordu; ancak bunu da sapkın bir biçimde yorumlamaktaydı. Tanıkların aktardığı kelimeler küfür ya da mağrur suçlamalar gibi geliyordu kulağa. Menocchio bir gün tam kutsal ekmekler hazırlandığı sırada Polcenigo rahibini ziyarete gitmiş ve "Meryem aşkına, bunlar koca hayvanlara benziyor," diye bağırmıştı. Bir başka gün, Andrea Bionima adında bir papazla tartışırken, "Burada ben bir parça hamurdan başka bir şey göremiyorum, bunlar nasıl bizim Tanrı Efendimiz olabilirler ki? Zaten Tanrı nedir? Toprak, su ve hava, başka bir şey değil." Ama piskopos vekiline durumu şöyle açıkladı: "Kutsal ekmeğin bir parça hamur olduğunu söyledim, ama aynı zamanda Kutsal Ruh'un gökyüzünden inip onun içine girdiğini de söyledim, buna da gerçekten inanıyorum." Kulaklarına inanamayan piskopos vekili sordu: "Kutsal Ruh'un ne olduğunu sanıyorsun?" Menocchio cevap verdi: "Tanrı olduğuna inanıyorum." Teslis'te kaç kişi olduğunu biliyor muydu peki? "Evet efendim, Baba, Oğul ve Kutsal Ruh var." "Üç kişiden hangisinin içinde kutsal ekmek değişime uğradı?" "Kutsal Ruh'un içinde." "Kutsal Üçlüyü oluşturan hangi kişinin kutsal ekmeğin içinde olduğuna inanıyorsun?" "Kutsal Ruh olduğuna inanıyorum." Böylesi bir cehalete piskopos vekili inananmıyordu. "Sizin kasabadaki papaz bu kutsanmayla ilgili vaaz verdiğinde, kutsal ekmeğin içinde ne olduğunu söylüyordu?" Ama bu, Menocchio'nun cahilliğinden ileri gelmiyordu: "Bunun İsa'nın bedeni olduğunu söylerdi, ama ben yine de Kutsal Ruh olduğuna inanırdım, çünkü bence Kutsal Ruh İsa'dan

daha büyüktür, İsa yalnızca bir insandı, halbuki Kutsal Ruh Tanrı'dan gelir." Görüldüğü gibi, ne zaman eline bir fırsat geçse, Menocchio neredeyse küstahça bir biçimde her seferinde kendi özgür yargısını, bağımsız tavır alma hakkını uygulamaktan geri durmuyordu. Engizisyoncuya şöyle buyurdu: "Kutsama töreninde sevdiğim şu: İnsan günah çıkardıktan sonra komünyon alıyor ve Kutsal Ruh içine doluyor, ruhu şenleniyor...; Kudas Ayini'ne gelince, onun işlevi de, Kutsal Ruh aracılığıyla insanlar tarafından yaratılmış bir âdet olarak, insanları denetlemek; Ayin'e gelince, o da Kutsal Ruh'un bir aracı, kutsal ekmeğe tapınmak da öyle, insanların hayvanlar gibi olmamasını sağlıyor." Böylece Ayin ve Kudas Ayini, neredeyse siyasi denebilecek bir anlamda, toplumu uygarlaştıracak araçlar olarak anlamlandırılıp savunuluyordu, yine de istemeyerek de olsa, tersine dönmüş terimlerle Polcenigo rahibine söylenen sözü hatırlatıyordu ("kutsal ekmekler... hayvanlar").

Peki kutsamalara getirilen bu köktenci eleştiriler gerçekte neye dayanıyordu? Kuşkusuz Kutsal Yazılar'a değil, çünkü Menocchio onları da acımasız bir eleştiriye tâbi tutuyor ve özünü oluşturan "dört kelimeye" indirgiyordu: "Kutsal Yazılar'ın Tanrı tarafından yollandığına, ama sonradan insanlar tarafından eklemeler yapıldığına inanıyorum; bu Kutsal Yazılar'da dört kelime yeterdi, ama bitmek tükenmek bilmeyen savaşları anlatan kitaplara benziyorlar." Menocchio'ya sorulacak olursa, İnciller bile, içerdikleri çelişkilerle, Tanrı kelamının yalınlığından ve kısalığından kopmuşlardı: "İnciller'deki şeylere gelince, bunların bir kısmının doğru olduğuna, bir kısmının da Havariler tarafından uydurulduğuna inanıyorum, aynı olayı birisinin başka türlü, diğerinin başka türlü anlattığı bölümlerde görebiliriz bunu." Böylece, Menocchio'nun kendi hemşerilerine (ve sonra da mahkemede) niçin "Kutsal Yazılar insanları aldatmak için icat edilmiş" dediğini anlayabiliyoruz. Bu, doktrinin reddi, hatta yazının reddi, dinin pratik yönü üzerinde tekyanlı bir ayak diremeydi. Francesco Fasseta "Menocchio bana yalnızca iyi işlere inandığını da söyledi," diye tanıklık etmişti. Başka bir sefer, Menocchio yine Francesco Fasseta ile konuşurken şöyle haykırmıştı: "İyilik yapmaktan başka hiçbir şey istemiyorum." Kutsallık, onun için bir hayat tarzı, bir davranış şekliydi, başka bir şey değil: "Azizlerin iyi işler yapan yüce insanlar olduğuna inanıyorum, bu

yüzden Tanrı onları aziz yapmış, onların bizim için dua ettiğine inanıyorum." Tasvirlere ya da kutsal kalıtlara hürmet edilmemeliydi. "Kol, bacak, beden, baş, el gibi kutsal kalıtlara gelince, ben onların da öldükleri zaman bizim gibi olduklarına inanıyorum, onlara tapmamalıyız... tasvirlerine de tapmamalıyız, yalnızca gökyüzünü ve yeryüzünü yaratmış olan Tanrı'ya tapmalıyız, anlamıyor musunuz?" diye haykırdı Menocchio yargıçlara, "İbrahim'in bütün putları ve tasvirleri yok ettiğini, yalnızca Tanrı'ya taptığını hatırlamıyor musunuz?" İsa da, çektiği acı sayesinde insanlara bir yaşam örneği sunmuştu: "Biz Hıristiyanlara ayna tutup yararlı oldu, nasıl sabretti ve bizim aşkımıza acı çektiyse, biz de onun aşkına acı çekeceğiz ve öleceğiz; Tanrı oğlunun ölmesini emrettiğine göre, biz de ölecek miyiz, ölmeyecek miyiz diye düşünmeyelim." Ama İsa yalnızca bir insandı, bütün insanlar da Tanrı'nın çocuklarıdır, "çarmıha gerilenle aynı hamurdandır." Sonuç olarak Menocchio İsa'nın insanlığı kurtarmak için öldüğüne inanmayı reddediyordu: "Bir insan günahkârsa, cezayı çekecek olan yalnızca kendisidir."

Menocchio bunların çoğunu, tek ve uzun bir sorgulama boyunca söylemişti. "Herkesi şaşırtacak şeyler söyleyeceğim" diye söz vermişti hemşerilerine. Gerçekten de, engizisyoncu, piskopos vekili ve Portogruaro belediye başkanı, görüşlerini böyle kendine güven ve güçlü bir dille anlatan bir değirmenci karşısında şaşkınlığa kapılmış olmalıydılar. Menocchio fikirlerinin özgün olduğuna inanıyordu: "Ben hiçbir zaman bir sapkına yaklaşmadım," dedi, yargıçların konuyla ilgili bir sorusuna cevap verirken, "Ama kıvrak bir zekâm var, bilmediğim yüksek konuları araştırmak istedim. Ama söylediğim şeylerin hakikat olduğuna inanmıyorum, Kutsal Kilise'ye boyun eğmek istiyorum. Kötücül fikirlerim oldu, ama Kutsal Ruh beni aydınlattı, her şeye kadir Tanrı, Efendimiz Hazreti İsa ve Kutsal Ruh beni bağışlasın, eğer doğruyu söylemiyorsam çarpılayım." Sonunda, oğlunun tavsiye ettiği yoldan gitmeye karar vermişti, ama önce uzun bir süredir kendi kendine söz verdiği gibi "büyüklerinin yüzlerine karşı yaptıkları şeytanca işleri haykırmak" istemişti. Kuşkusuz, atıldığı tehlikenin bilincindeydi. Hücresine gönderilmeden önce Engizisyon görevlilerine bağışlanması için yalvardı: "Efendilerim, İsa aşkına size yalvarıyorum, davamı sonuçlandırın; ölümü hak ettiysem öldürün beni; ama bağışlanmayı

hak ettiysem, bağışlayın; çünkü iyi bir Hıristiyan gibi yaşamak istiyorum." Ama mahkeme bitecek gibi değildi. Birkaç gün sonra (1 Mayıs) sorgular yeniden başladı. Belediye başkanı Portogruaro dışında bulunuyordu, ama yargıçlar Menocchio'yu yeniden dinlemek için sabırsızlanıyorlardı. Engizisyoncu "Bir önceki araştırmada, sana duruşma sonucu, aklının şu saçmasapan şeylerle ve zararlı doktrinlerle dolu olduğunun ortaya çıktığını söyledik. Bu yüzden bu kutsal mahkeme, bize kafandaki her şeyi dökmeni istiyor," dedi. Ve Menocchio şöyle cevap verdi: "Çok mağrurdum ve yeni bir dünya ve hayat tarzı istiyordum, çünkü Kilise gerektiği gibi davranmıyordu, çünkü bu kadar debdebeye yer olmamalıydı."

7

Daha sonra "yeni dünya" ve yeni "hayat tarzı" sözlerinin anlamına geleceğiz. Şimdilik, Friulili bir değirmencinin, bu tür fikirleri nasıl dile getirebildiğini anlamaya çalışalım.

On altıncı yüzyılın ikinci yarısında Friuli arkaik özellikleri göze çarpan bir toplumdu. Feodal soylu sınıfın büyük aileleri bölgede egemen bir rol oynamayı sürdürüyorlardı. "Masnada" biçimi serflik gibi kurumlar, komşu bölgelerden çok daha uzun bir süre, daha geçen yüzyıla kadar yaşanıştı. Gerçek güç bir süre Venedikli görevlilerin eline geçtiyse de, eski Ortaçağ parlamentosu kendine özgü yasama işlevini korumuştu. Gerçekte, 1420'de başlayan Venedik egemenliği, her şeyi mümkün olduğunca değiştirmeden korudu. Venedikliler'in tek derdi Friulili feodal soylu sınıfın bazı çevrelerindeki başkaldırma eğilimlerini engelleyecek bir güç dengesi yaratmaktı.

On altıncı yüzyılın başında, soylular arasındaki çekişmeler artmıştı. İki taraf oluşmuştu, *Zamberlani*'ler Venedik'ten yanaydılar ve güçlü Antonio Savorgnan'ın çevresinde toplanmışlardı (Savorgnan daha sonra İmparatorluk saflarında sürgünde ölecekti); *Strumieri*'ler de Venedik'e düşmandılar ve Torreggiani ailesi tarafından yönlendiriliyorlardı. Soylular arasındaki siyasi çekişmeye bir de şiddetli bir sınıf savaşı eklendi. Daha 1508'de Francesco di Stras-

soldo adında bir soylu, Parlamento'da yaptığı bir konuşmada, Friuli'nin birçok bölgesinde köylülerin "gizli dini toplantılar" yaptıklarını, kimi grupların iki bin kişiyi bulduğunu söylemişti. Buralarda, başka şeylerin yanı sıra "bazı şeytanca ve iblisce laflar ederek, özellikle papazları, soyluları, feodal toprak sahiplerini ve yurttaşları parçalayacaklarını, hatta bir Sicilya Ayini yaptıklarını, birçok murdar kelime söylediklerini" ileri sürmüştü. Bunlar boş sözler değildi. 1511 yılında, Paskalya'dan önceki kutsal perşembe günü, Venediklilerin Agnadello'daki yenilgisi sonucu ortaya çıkan krizden az sonra, bir veba salgınının patlamasıyla aynı anda, Savorgnan'a sadık olan köylüler önce Udine'de, sonra başka yörelerde ayaklanarak iki taraftan da soyluları katletmiş, şatolarını yakmışlardı. Soylular arasında derhal bir sınıf dayanışması oluşmuş, isyan kanlı bir biçimde bastırılmıştı. Ama köylülerin gösterdiği şiddet, bir yandan Venedik oligarşisinin içine korku salarken, bir yandan da Friulili soyluları sindirmek için cesur bir politikanın güdülebileceği fikrini vermişti. 1511'deki geçici isyanı izleyen yıllarda, Venediklilerin yerel soylu sınıfa karşı Friulili köylülere (ve genel olarak *Terraferma*'daki* köylülere) verdiği destek giderek artmıştı. Bu güç dengesi sisteminin parçası olarak, Venedik'in kendi dominyonlarında *Contadinanza* adı verilen olağanüstü bir kurum oluştu. Bu kurumun hem mali, hem askeri görevleri vardı. Bir yandan "ocak listesi" adı verilen hesaba göre bir tür vergi topluyor, bir yandan da "kur'a" yöntemiyle yerel köylü milislerini örgütlüyordu. Özellikle bu ikincisi, Friuli soyluları için gerçek bir hakaret demekti; çünkü feodal ruhun bütün özelliklerini taşıyan *Patria*'nın yasaları (başka şeylerin yanı sıra, yabani tavşanlara tuzak kurarak ya da geceleyin sülün avlayarak soyluların avlanmalarına engel olma cüreti gösteren köylüler için cezalar da öngörülüyordu) *De prohibitione armorum rusticis*** başlığını taşıyan bir koşul da içeriyordu. Ama Venedik yetkilileri, bir yandan *Contadinanza*'nın kendine özgü özelliklerini korurken, bir yandan da bunu, kırsal nüfusun çıkarlarının resmi temsilcisi olarak kabul ettirmeye kararlıydılar. Böylece, Parlamento'nun bütün nüfusu temsil eden bir örgüt oldu-

* Venedik Cumhuriyeti'nin İtalyan anakarasındaki toprakları. (ç.n.)

** Lat. Köylülerin silahlanmasının yasaklanması. (ç.n.)

ğuna ilişkin yasal uydurmaca, bir formalite olarak bile yok edilmiş oluyordu.

Venedik'in Friuli köylülerini desteklemek için aldığı önlemlerin listesi hayli uzundur. Daha 1533'te, Udine ile Friuli ve Carnia'daki diğer bölgelerin *decani*'leri,* bir dilekçe vererek "birkaç yıldan beri ürün fiyatlarının aşırı yüksek olmasından dolayı, soylu yurttaşlara, *Patria*'daki diğer kişilere ödenen çeşitli kira türleri yüzünden çok ezildiklerini" belirttiler. Bunun üzerine, süresiz kiralama durumunda (toprağın, işleyip vergisini ödemek kaydıyla süresiz kiralanması hariç), kiraların ürün olarak değil, nakit olarak ödenmesine, bunun da bir kere hesaplanan birim fiyatlar esas alınarak tespit edilmesine karar verildi; bu da ciddi bir enflasyon döneminde açıkça köylüleri destekleyen bir karardı. 1551'de "*Patria* köylülerinin bir isteği üzerine" 1520'den başlayan bütün süresiz kiralar bir kararnameyle yüzde 7 oranında azaltıldı. Kararname sekiz yıl sonra genişletilerek yeniden yayımlandı. Yine 1574'te Venedik yetkilileri bölgedeki tefeciliği önlemek için "hiçbir alacaklının ısrarıyla, kendi istekleriyle vermeleri haricinde, köylülerin toprakta çalışabilecek nitelikteki küçük ya da büyük bir hayvanına, hiçbir çiftlik aracına haciz konulamayacağını" ilan ettiler. Ek olarak "alacaklıların açgözlülüğü sonucu, verilen borç karşılığı ürünlere daha biçilmeden, fiyatın en ucuz olduğu dönemde el konulduğu için ezilen köylülerin koşullarını yükseltmek üzere" alacaklıların ancak 15 Ağustos'tan sonra alacaklarını talep edebilecekleri emre bağlandı.

Başlangıçta Friuli'nin kırsal bölgesindeki örtük gerilimi denetim altında tutmak için verilen bu tavizler, aynı zamanda köylülerle Venedik arasında, yerel soylu nüfusa karşı gerçek bir dayanışma duygusu yarattı. Kiraların sürekli olarak indirilmesi karşısında, soylular uzun vadeli kiraları basit kira biçimine çevirdiler, bu da köylüler için durumu zorlaştırdı. O dönemde yaygınlaşan bu eğilim, Friuli'de özellikle demografik bakımdan önemli engellerle karşılaştı. İşgücü kıtlığı varken, toprak sahiplerini kayıran tarım anlaşmaları yapmak mümkün değildi. Yüzyıl süresince, 16. yüzyılın yarısıyla 17. yüzyılın yarısı arasında, sık sık tekrarlanan veba salgınları ve dışa, özellikle de Venedik'e doğru göç nedeniyle Fri-

* Köylerdeki ihtiyarlar meclisi başkanları. (ç.n.)

uli nüfusu azaldı. Bu dönemdeki Venedikli görevlilerin raporlarında özellikle köylülerin içinde bulunduğu sefil koşullar vurgulanıyordu: Daniele Priuli 1573'te "Hasada kadar kişisel borç tahsilatını tümüyle durdurdum," diye yazıyor; "her şeyin nasıl alındığını, kadınların sırtındaki, bebeklerini taşıdıkları bohçalara, kapı tokmaklarına kadar her şeyin nasıl sökülüp çıkarıldığını" anlatıyor, bunları "günah ve insanlık dışı" diye niteliyordu. 1587'de Carlo Corner, *Patria*'nın doğal yoksulluğunu vurguluyordu: "Bölge çok kıraç, çünkü bir tarafı dağlık, yamaçlar da çakıllı, ayrıca akarsuların taştığı ve sık sık fırtınaların çıkıp zarar verdiği bir bölge." Ve şöyle bitiriyordu: "Bu yüzden soyluların fazla bir serveti olmadığı için, halk, özellikle de köylüler çok yoksul." Yüzyıl sonunda (1599) Stefano Viaro bir çürüme ve perişanlık tablosu çiziyor: "Uzun yıllardan beri *Patria* öyle bir yıkıma uğramıştır ki, evlerinin üçte ikisi, hatta dörtte üçü harabe halinde ve terk edilmiş olmayan bir köy bulmak hemen hemen mümkün değildir, toprakların neredeyse yarısı ekilmemiş bir haldedir, bu çok acıdır, çünkü bu durum devam ederse, her gün bölgede oturanlar mecburen göç edecek, yalnızca en yoksullar, en sefiller kalacaktır." Venedik'in gerilemesinin artık gözle görülür bir hal aldığı bir zamanda, Friuli'nin ekonomisi zaten oldukça ileri bir çöküş aşamasındaydı.

8

Ama, Menocchio gibi bir değirmenci bütün bu siyasi, toplumsal ve ekonomik çelişkiler yumağı hakkında ne biliyordu ki? Yaşantısının koşullarını sessizce oluşturan bu dev güçler savaşını nasıl algılıyordu?

Kafasındaki, güdük kalmış, basitleştirilmiş bir imgeydi, ama aynı zamanda çok da berraktı. Dünyada birçok "rütbe" bulunuyordu. Papa, kardinaller, piskoposlar ve Montereale kilisesinin papazı vardı; imparator vardı, krallar ve prensler vardı. Ama hiyerarşik rütbelerin ötesinde, "üstünlerle" "yoksul halk" arasında temel bir farklılık vardı ve Menocchio kendisinin yoksul halktan biri olduğunu biliyordu. Bu sınıf yapısını tümüyle ikiye bölünmüş gören bir

bakıştı, bir köylü toplumu için de tipikti. Yine de, Menocchio'nun iddialarında, "üstünlerle" ilgili daha ayırt edici bir tavrın işareti seziliyordu. En üstteki dini yetkeye saldırılarındaki şiddet –"bana öyle geliyor ki, bizim kanunlarımıza göre, papa, kardinaller ve piskoposlar o kadar zengin ve büyük ki her şey Kilise'ye ve papazlara ait, onlar da yoksulları eziyorlar..."– siyasal yetkeye karşı hemen arkasından giriştiği çok daha yumuşak eleştirel bakışla çelişiyordu: "Ayrıca bana öyle geliyor ki bu Venedikli efendiler bu şehirde hırsız besliyorlar, biri bir şey almaya şehre gittiğinde ve 'Bunun için ne istiyorsunuz?' diye sorduğunda, o şey üç *marcelli* etse bile bir düka diyorlar; vazifelerini yapmalarını isterdim..." Bu kelimeler, her şeyden önce, birdenbire şehrin uzak gerçekliğiyle yüz yüze gelen köylünün tepkisini dile getiriyordu. Montereale ya da Aviano'dan Venedik gibi büyük bir kente sıçramak, büyük bir hareketti. Ama yine de papa, kardinaller ve piskoposlar yoksulları "ezmekle" suçlanırken, "Venedikli efendiler" hakkında yalnızca "şehirde hırsız besliyorlar" demişti. Bu farklılık tedbirden kaynaklanmıyordu kuşkusuz, çünkü Menocchio bu sözleri hem Portogruaro belediye başkanının, hem de Aquileia Engizisyon başkanıyla piskopos vekilinin karşısında söylemişti. Onun gözünde, Kilise hiyerarşisi baskının esas organıydı. Niçin?

İlk ipucunu Menocchio kendisi veriyordu: "Her şey Kilise'ye ve papazlara ait, onlar da yoksulları eziyorlar, yoksullar iki tarla kiralayıp çalışsa, bu tarlalar da Kilise'ye, bir piskoposa ya da kardinale ait oluyor." Daha önce de söylediğimiz gibi, Menocchio'nun durumunun da böyle olup olmadığını bilmiyoruz. 1596 tarihli –bu ifadelerden on iki yıl sonra– vergi belgelerine göre, tahminen Menocchio'ya kiralanmış tarlalardan birinin yanında, yerel derebeyi ailesinden Orazio di Montereale'ye ait bir toprak parçası bulunuyordu, bu arazi de Giacomo Margnano diye birine kiralanmıştı. Belgede ayrıca yerel ya da komşu kiliselerin sahip olduğu ve kiraya verdiği toprakların bir listesi bulunuyor: Arazilerden sekizi Santa Maria'ya, biri San Rocco'ya (ikisi de Montereale kilisesi), biri de Pordenone'den Santa Maria'ya ait. Montereale kuşkusuz tek örnek değildi. 16. yüzyılın sonunda Kilise'nin Friuli'de sahip olduğu mülk hâlâ çok genişti. Nicelik olarak azaldığı yerlerde de, nitelik açısından gelişip güçleniyordu. Bütün bunlar, kendisi doğrudan

doğruya Kilise'nin toprak sahipliğinden ötürü ezilmemiş olsa da (Kilise, Venedik yetkililerinin getirdiği kira indirimlerinden muaf tutuluyordu) Menocchio'nun sözlerini açıklamaya yetiyor. Yalnızca gözlerini açıp etrafına bakması yeterliydi.

Montereale ve çevresinde Kilise'nin sahip olduğu mülkün çokluğu, Menocchio'nun suçlamalarındaki keskinliği açıklıyor ama, ne bu suçlamaların içerdiği anlamı, ne de daha genel bir düzeye uygulanışındaki nedeni açıklamıyor. Papa, kardinaller ve piskoposlar yoksulları "eziyorlar". Ama kimin adına? Ne hakla? Papa "bizim gibi bir insan", yalnızca elinde güç ("*puo'far*") var, dolayısıyla daha yüksek "rütbeli". Ruhban sınıf ile halk arasında hiçbir fark yok. Kiliseye giriş töreni bir "ticaret". Hatta Kilise'nin tüm kutsamaları ve kanunları, "ticari mal", papazların yağ bağlamalarını sağlayan birer "icat". Yoksulların sömürülmesi üzerine kurulu bu devasa yapının karşısına Menocchio, bütün üyelerinin, Tanrı'nın tinine sahip oldukları için eşit sayıldığı çok farklı bir din koyuyor.

Menocchio'nun, kendi hakları konusundaki bilinci, özellikle dini bir kökene dayanıyordu. Bir değirmenci, iman hakkındaki hakikatleri bir papaya, bir krala, bir prense açıklayabilme hakkına sahiptir, çünkü Tanrı'nın bütün insanlara verdiği tin onun içinde de vardır. Aynı nedenle "üstlerinin yaptıkları şeytanca işleri yüzlerine" vurabilir. Menocchio'yu konuşmalarında var olan hiyerarşilere böyle şiddetle saldırmaya iten, yalnızca baskıyı algılayışı değil, kâh "Kutsal Ruh", kâh "Tanrı'nın tini" diye adlandırdığı bir tinin her insanda var olduğu iddiasına dayanan bir tür sofuluktur.

9

İlk bakışta bile olsa, bütün bunların Protestan Reformu'nun yalnızca din alanında değil, toplumsal ve siyasal alanlarda da yetke ilkesine yönelik büyük darbesiyle açıklanabileceği düşünülebilir. Ama Menocchio'nun Reform grupları ve onların fikirleriyle bağlantısı neydi?

Menocchio, kendisini sorgulayan yargıçlara bir ara şunu söylemişti: "Bir Lutherci'nin kötü şeyler anlatan, cuma ve cumartesi gün-

leri et yiyen birisi olduğuna inanıyorum." Ama bu kuşkusuz özellikle basitleştirilmiş ve çarpıtılmış bir tanımlamaydı. Yıllar sonra ikinci mahkeme sırasında (1599) Menocchio'nun Simon adında bir Yahudi dönmesine "Öldüğümde bazı Lutherciler bunu öğrenecek ve küllerimi toplamaya gelecekler" dediği ortaya çıktı. İlk bakışta bu tartışılmaz bir kanıt gibi görünüyordu. Halbuki tam tersiydi. Menocchio'nun beklentilerini nereye bağladığını değerlendirmekteki zorluklar bir yana (bu konuya ileride geleceğiz), "Lutherci" terimi o dönemde genel olarak kullanıldığı anlamı doğrulayan bir bağlamda yer alıyordu. Gerçekten de Simon'a göre, Menocchio İnciller'in bütün değerini, İsa'nın tanrısallığını reddetmiş, Kuran olabilecek bir başka kitabı övmüştü. Luther'den ve onun doktrinlerinden hayli uzak olduğumuzu söyleyebiliriz. Bütün bunlar bizi yeniden başlangıç noktasına dönmeye ve her şeyi yeniden adım adım ele almaya zorluyor.

Menocchio'nun, Portogrua'daki sorgulamalar sırasında verdiği ifadelere dayanarak yeniden inşa edebileceğimiz Kilise tasavvuru, görece olarak belirgin özellikler taşıyor. 16. yüzyıl Avrupası'nın karmaşık dinsel tablosunda, birçok açıdan en çok Anabaptistlerin öğretilerini andırmakta. Tanrı kelamının yalınlığının vurgulanması, kutsal tasvirlerin, törenlerin ve kutsamaların reddi, İsa'nın tanrısallığının inkârı, işe dayalı pratik bir dinin övülmesi, Kilise'nin "debdebesi" karşısında yoksulluk üzerinden yapılan polemik, hoşgörünün göklere çıkarılması, Anabaptistlerin dinsel köktenciliğinin başlıca unsurlarıydı. Tamam, Menocchio insanların belirli bir yaşa eriştiklerinde vaftiz edilmeleri gerektiğini savunur gibi görünmüyordu. Ama kısa bir süre sonra İtalyan Anabaptist gruplarının öbür kutsamalarla birlikte vaftizi de reddetme noktasına vardıklarını, ancak bireyin kendi iç yenilenmesine dayanan ruhsal bir vaftizi onayladıklarını biliyoruz. Menocchio'ya gelince, o vaftizi tümüyle yararsız görüyordu: "Doğar doğmaz vaftiz olduğumuza inanıyorum, çünkü her şeyi kutsayan Tanrı bizi de vaftiz etmiştir..."

Kuzey ve Orta İtalya'da, özellikle de Veneto'da epeyce yaygınlaştıktan sonra Anabaptist hareket 16. yüzyılın ortasında önderlerinden birinin ayrılmasından sonra dinsel ve siyasal baskı sonucu dağıtılmıştı. Ama Friuli'de bile dağınık birkaç mezhep gizlice varlıklarını sürdürmüşlerdi. Örneğin 1557'de Engizisyon tarafından

hapse atılan, bir sepiciyle bir dokumacının evinde toplanıp Kutsal Yazılar'ı okuyarak "hayatın yenilenmesi..., İncil'in arılığı ve günahlardan uzak durulması" konularını tartışan Porcialı zanaatkârlar, muhtemelen Anabaptistlerdi. Göreceğimiz gibi, bir tanığa göre sapkın inançları otuz yıl öncesine dayanan Menocchio, bu grupla ilişki içinde olmuş olabilir.

Ancak, sözünü ettiğimiz bu benzerliklere rağmen, Menocchio'yu Anabaptist olarak adlandırmak mümkün görünmüyor. Ayin, Kudas Ayini ve bazı sınırlar dahilinde günah çıkarma konusundaki olumlu fikirleri, bir Anabaptist için düşünülemezdi. Her şeyden önce Papa'yı Deccal'in vücut bulmuş hali olarak gören bir Anabaptist, endüljanslar* konusunda Menocchio gibi konuşamazdı: "Endüljansların iyi olduğuna inanıyorum, çünkü eğer Tanrı, birisini bağışlamak için kendi yerine bir adamı papa olarak koymuşsa, bu iyidir, çünkü endüljansları Tanrı'nın kâhyası olarak hareket eden biri veriyorsa, bunları Tanrı veriyor sayılır." Bütün bunlar, Portogruaro'daki ilk sorgu sırasında (28 Nisan) ortaya çıkmıştı. Menocchio'nun bu sözleri söylerken takındığı gururlu, kimi zaman kibirli tavır, bu tür ifadelerin temkinle ya da belli hesaplara dayanarak verildiği tezini bir kalemde çürütüyordu. Ayrıca, Menocchio'nun daha sonra kendi dinsel inançlarının "kaynakları" olarak adlandırdığı çeşitli metinler, Anabaptistlerin katı, sekter, dışlayıcı tutumlarından olabildiğince uzaktı. Anabaptistlere göre, hakikatin tek kaynağı Kutsal Yazılar, hatta yalnızca İnciller'dir. Örneğin yukarıda söz ettiğimiz Porcia grubunun önderi olan dokumacı, "Bunun dışında hiçbir yazıya inanılamaz, İnciller dışında başka hiçbir yazı da insanı selamete kavuşturamaz," demişti. Halbuki Menocchio için ilham birbirinden çok farklı kitaplardan gelebiliyordu. *Fioretto della Bibbia*'dan olduğu kadar, *Decameron*'dan da... Sonuç olarak Menocchio'nun görüşleriyle Anabaptistlerinki arasında gerçek benzerlikler vardı, ama bambaşka bağlamlar söz konusuydu.

Eğer Anabaptizm tek başına Menocchio'nun durumunu açıklayamıyorsa, daha genel bir tanıma dönmek daha akıl kârı olmaz mı? Besbelli, Menocchio "Lutherci" gruplarla temas halinde olduğunu

* Kilise'nin dağıttığı, günahların gerektirdiği dünyevi cezaları erteleyen belge. (ç.n.)

söylemişti (Lutherci terimi, o dönemde olağanüstü geniş bir heterodoksi alanını kapsıyordu). Daha önce Menocchio ile Reform arasında muhtemelen var olduğunu belirttiğimiz bu belirsiz ilişkiyle neden yetinmeyelim?

Aslında bu bile pek mümkün görünmüyor. Bir noktada Engizisyon görevlisiyle Menocchio arasında tipik bir konuşma geçti. Engizisyoncu sordu: "*Iustificatio** konusunda ne düşünüyorsun?" Her konuda "fikirlerini" uzun uzun anlatmaya her an hazır olan Menocchio, bu defa anlamadı. Keşiş ona "*quid sit iustificatio*"yu açıklamak zorunda kaldı. Menocchio, daha önce de gördüğümüz gibi, İsa'nın insanlığı kurtarmak için öldüğünü inkâr ederek cevap verdi, çünkü "bir kişi günah işlediyse, cezayı da o çekmeliydi". *Praedestinatio*** konusunda da aynı şey oldu. Menocchio bunun da anlamını bilmiyordu, ancak engizisyoncu açıkladıktan sonra "Tanrı'nın herhangi bir insana önceden ebedi hayatı bahşettiğine inanmıyorum," diye cevapladı. *Iustificatio* ve *praedestinatio*, Reform döneminde İtalya'daki dinsel tartışmalarm etrafında döndüğü bu iki terim, Friulili bu değirmenci için hiçbir anlam taşımıyordu – daha sonra göreceğimiz gibi, bunlara okumaları sırasında en az bir kere rastladıysa bile.

Bu sorunların İtalya'da yalnızca toplumun üst sınıflarını ilgilendirmediğini söylersek, durum daha da anlam kazanıyor. 16. yüzyıl ortalarında hicivci şair Pietro Nelli, öbür adıyla Messer Andrea da Bergamo şöyle yazmıştı:

> Hamalı, hizmetçisi, kölesi
> özgür iradeyi*** kesip biçiyor
> *praedestinatio* yoğuruyor

Birkaç yıl önce, Napolili sepiciler Bemardino Ochino'nun vaazlarını dinledikten sonra Aziz Pavlus'un mektupları ve *iustificatio*

* İsa'nın çarmıha gerilerek bütün insanlığı kurtarması. Bir Katolik dogması. (ç.n.)

** Tanrı'nın, dünyanın ve insanlığın kaderini değiştirilemeyecek biçimde ezelden beri belirlemiş olması. Bir Katolik dogması. (ç.n.)

*** *Praedestinatio*, yani kader karşısında insanın sahip olduğu *arbiter*, yani irade. Birbiriyle çelişen bu iki kavramla ilgili tartışma, yüzyıllarca Hıristiyan felsefesinin önemli tartışma konularından biri oldu. (ç.n.)

doktrini konusunda hararetli tartışmalar yapmışlardı. Selamete ermek için yapılan iyi işlerin ve imanın önemi konusundaki tartışmaların bir yankısı hiç olmadık alanlarda ortaya çıkıyor, örneğin bir fahişe Milano yetkililerine resmi başvuruda bulunabiliyordu. Bunlar, başkalarını da ekleyebileceğimiz rasgele seçilmiş örnekler. Yine de hepsini birbirine bağlayan ortak bir nokta var: Hepsi de kentte olup biten şeyler. Bu da İtalya'da kırla kent arasındaki ayrının nasıl büyüdüğünü kanıtlayan göstergelerden biri. Anabaptistler siyasal ve dinsel baskı sonucu neredeyse bir çırpıda ezilmemiş olsalardı, İtalyan kırsal kesimini dinsel açıdan fethedebilirlerdi. Bu iş ancak birkaç on yıl sonra Karşı Reform mezheplerinin, özellikle de Cizvitlerin bayrağı altında gerçekleşecekti.

Ancak bu, İtalyan kırsal kesiminin 16. yüzyıl boyunca dinsel huzursuzluktan payını almadığını göstermez. Ama çağdaş sorunlar ve temalardan oluşmuş bu ince dokunun ardından farklı ve çok daha eskiye dayanan geleneklerin etkili varlığını görmek mümkün. Menocchio'nun tanımladığı tarzda bir evren kuramının –her şeyin başlangıcı olan peynir ve ondan üreyen kurt-melekler– Reform hareketiyle ne ilgisi olabilirdi? Komşularının Menocchio'ya atfettiği türden ifadeler Reform'la nasıl ilişkilendirilebilir: "Gördüğümüz her şey Tanrı'dır, biz de Tanrı'yız", "Gökyüzü, yeryüzü, deniz, hava, cehennem, hepsi Tanrı'dır." Koşullu olarak, en iyisi bunları hiçbir zaman tam olarak silinmeyen, yüzyıllarca eskiye dayanan köylü inançları alt katmanına bağlamaktır. Reform hareketi, dinsel birliğin kabuğunu yırtarak, dolaylı yoldan bütün bu eski inançların yeniden ortaya çıkmasını sağladı; birliği yeniden oluşturmaya çalışan Karşı Reform da hepsini silip atmak için gün ışığına çıkardı.

Bu varsayıma dayanarak, Menocchio'nun köktenci ifadeleri, Anabaptizme ya da daha kötüsü geniş kapsamlı bir "Lutherciliğe" bağlanarak açıklanamaz. Doğrusu, bunların Reform'un çıkışıyla yükselen, ancak çok daha eski olan özerk bir köylü köktenciliği akımına ait olup olmadıklarını araştırmaktır.

10

Engizisyonculara, Menocchio'nun herhangi bir etki altında kalmadan genelgeçer düşüncelere bu kadar ters düşen fikirleri geliştirmiş olması imkânsız gelmişti. Tanıklara Menocchio'nun "samimi mi konuştuğu yoksa alay mı ettiği, başkalarından duyduğu şeyleri tekrarlayıp tekrarlamadığı" sorulmuştu. Menocchio'dan da "dostlarının" adlarını vermesi istenmişti. Ama iki konuda da cevaplar olumsuzdu. Özellikle Menocchio kesin bir biçimde şöyle konuşmuştu: "Efendim, bu fikirlere sahip başka hiç kimseyle tanışmadım; fikirlerim kendi kafamdan çıktı." Ama, en azından bir anlamda, doğruyu söylemiyordu. 1598'de don Ottavio Montereale (hatırlayacağımız gibi Engizisyon'un müdahalesinin dolaylı sorumlusuydu), "Bu Menocchio, sapkınlıklarını Porcialı bir ressam olan Nicola'dan öğrendi," dedi. Nicola, don Ottavio'nun kayınbiraderi olan signor de Lazzari'nin evinde resim yapmak için Montereale'ye gelmişti. Gerçekten de Nicola'nın adı ilk mahkeme sırasında ortaya atılmış, Menocchio'nun açıkça mahcup bir tepki göstermesine yol açmıştı. Önce onu Büyük Perhiz sırasında tanıdığını, o sırada Nicola'nın tabii oruç tuttuğunu, ama bunu "korkudan" yaptığını söylediğini belirtti. (Menocchio ise bünyesinin zayıf olduğu özürüyle "birazcık süt, peynir ve zaman zaman bir yumurta" yediğini söyledi.) Ama hemen sonra konuyu değiştirerek, Nicola'ya ait bir kitaptan dalgın bir hava içinde söz etmeye başladı. Bunun üstüne Nicola Engizisyon karşısına çağrılmış, ancak Porcialı iki kilise görevlisinin kişiliği hakkında olumlu tanıklık belirtmesi sayesinde hemen serbest bırakılmıştı. Ancak ikinci mahkeme sırasında, Menocchio'nun heterodoks düşüncelerini bilinmeyen bir kişinin etkisiyle geliştirdiği hakkında kanıt belirlendi. 19 Temmuz 1599'da yapılan sorgulama sırasında engizisyoncular her insanın kendi dini aracılığıyla selamete erişebileceği, buna göre bir Türk'ün de Türk olarak kalmaya hakkı olduğu, Hıristiyanlığa döndürülmek zorunda olmadığı yolundaki inanca –bu da daha sonra göreceğimiz gibi *Decameron*'daki bir öyküye dayanıyordu– ne zaman kapıldığını sordular. Menocchio şöyle cevap verdi: "On beş ya da on altı yıl önce bu tür şeyleri tartışmaya başladığımız andan beri bu fikirlere sahi-

bim, bunları kafama şeytan soktu." Engizisyoncu hemen sordu: "Kiminle tartıştın bunu?" Menocchio ancak uzun bir suskunluktan sonra ("*post longam moram*") cevap verdi: "Bilmiyorum."

Demek ki Menocchio on beş ya da on altı yıl önce –herhalde 1583'te, çünkü bir sonraki yılın başında hapse atılıp yargılanmıştı– birisiyle din hakkında konuşmuştu. Suçlanan kitabı, *Decameron*'u Menocchio'ya veren de büyük ihtimalle aynı kişiydi. Birkaç hafta sonra Menocchio ismi de verdi: Nicola de Melchiori. İsmin yanı sıra tarihler de (bu tesadüfler engizisyoncuların dikkatinden kaçmıştı) bu kişinin Nicola da Porcia olduğunu gösteriyor, çünkü 1584'te Menocchio onu tam bir yıldır görmemişti.

Don Ottavio Montereale iyi bilgi edinmişti: Menocchio gerçekten de dinsel sorunları Nicola da Porcia ile tartışmış olmalıydı. Nicola'nın yirmi beş yıl önce İncil'i okumak için bir araya gelen zanaatkâr grubunun bir üyesi olup olmadığını bilmiyoruz. Ne olursa olsun, 1584'te lehine tanıklıklara rağmen, bir süre "büyük bir sapkın" olarak isim yapmıştı. En azından 1571'de, Pordenoneli bir asilin, Fulvio Rorario'nun sekiz ya da on yıl önceki bir olaya dayanarak yaptığı tespit böyleydi. Nicola "Porcia yakınlarındaki bir kiliseye süs olarak yerleştirilmiş bazı tabletleri kırdığını söylemiş, bunun yanlış olduğunu, oraya yakışmadığını... ticari mal olduklarını... ve figürlerin kilisede yer almaması gerektiğini" söylemişti. Menocchio'nun kutsal tasvirleri nasıl sert bir dille kınadığı hemen akla geliyor. Ama Nicola da Porcia'dan öğrendiği tek şey bu değildi.

Menocchio, piskopos vekiline şöyle demişti: "Nicola'nın *Zampollo* adında bir kitabı olduğunu biliyorum, anlattığına göre bu öldükten sonra cehenneme giden ve oradaki şeytanlarla dalga geçen bir soytarıymış; iyi hatırlıyorsam, yanında da bir arkadaşı varmış, şeytanlardan biri soytarıdan hoşlanınca ve arkadaşı da şeytanın soytarıdan hoşlandığını öğrenince ona mutsuz taklidi yapmasını söylemiş, o da arkadaşının sözünü dinlemiş, şeytan sormuş: 'Niçin mutsuz görünüyorsun? Rahatça açık açık konuş, çünkü insan cehennemde bile şerefini koruyabilir.'" Piskopos vekiline bu konuşma bir dolu saçmalık gibi gelmiş olmalı. Hemen sorguyu daha ciddi sorulara getirdi –örneğin, Menocchio bütün insanların cehenneme gittiğini söylemiş miydi?– böylelikle de önemli bir ipucunu elinden kaçırdı. Gerçekten de Menocchio, Nicola da Porcia'nın ona

verdiği kitabı öyle yalayıp yutmuştu ki, kitabın kahramanının bir lakabı olan Zanpolo'yu kitabın adıyla, *Il sogno dil Caravia*'yla karıştırmasına rağmen, bütün temaları ve deyimleri benimsemişti.

Sogno'da Venedikli kuyumcu Alessandro Caravia kendisini ve kısa süre önce ileri yaşta ölen yakın arkadaşı ünlü soytarı Zanpolo Liompardi'yi anlatır. Başlangıçta Zanpolo, Caravia'ya (Caravia'nın da, kitabın kapağında, Dürer'in *Melancholia*'sındakine benzer bir poza bürünmüş bir resmi vardı) şöyle der:

> İyi bir resim ustasının resmettiği
> *Melancholia* gibi görünüyorsun gözüme.

Caravia üzgündür. Çevresinde haksızlıklarla dolu bir dünya görmektedir ve bu yüzden acı çekmektedir. Zanpolo onu teselli eder, asıl hayatın yeryüzünde olmadığını hatırlatır.

> Ah öbür dünyadaki birinden
> Bir haber almayı ne kadar isterdim,

diye haykırır Caravia. Zanpolo, öldükten sonra geri dönüp ona görünmeye çalışacağına dair söz verir. Kısa süre sonra ölür; şiirin birçok bölümü, kuyumcunun rüyasını anlatır; rüyada soytarı Zanpolo cennete yaptığı yolculuğu, orada Aziz Petrus'la yaptığı konuşmaları, sonra cehenneme gidişini, orada da soytarılığı sayesinde şeytan Farfarello ile kurduğu dostluğu, sonra başka bir ünlü soytarı olan Domenego Taiacalze ile tanışmasını aktarır. Taiacalze, Zanpolo'nun, söz verdiği gibi Caravia'ya görünmesini sağlayacak bir plan önerir.

> Farfarel'in seni çok sevdiğini biliyorum
> Yakında ziyaretine gelecektir;
> Çok acı çekiyor musun diye soracak sana;
> Sen de onu gördüğünde, sadece
> Olduğundan daha mutsuz görün,
> Bırak seni eğlendirmeye çalışsın.
> Sen de ona ne düşündüğünü söylersin,
> Belki o da ne diliyorsan onu yapar.

"Ben de öyle yaptım..." diye anlatır Zanpolo,

Büyük ıstırap içindeymiş gibi
Bir kenara sindim
Farfarel beni görmeden önce.

Ama bu kurnazlık yürümez ve Farfarello onu azarlar:

Anladım numara yaptığını
Şimdi senin hakkında bilmiyorum ne düşüneceğimi
Çünkü bana böyle bir oyun oynadın.
Her emri dinleyeceğine
Ve cehennemde bile inancından vazgeçmeyeceğine yemin
etmiştin bana.

Yine de onu bağışlar. Zanpolo, Caravia'ya görünür, o da uyanınca haçın önünde diz çöküp dua eder.

Menocchio'nun da derhal kaptığı, Farfarello'nun cehennemde bile doğrunun söylenmesi gerektiği yolundaki öğütleri, yani rahiplerinki başta olmak üzere ikiyüzlülüğe karşı polemik, kuşkusuz ki *Sogno*'nun en temel temalarından biriydi. Kitap 1541 Mayısı'nda basılmıştı, o sırada Katolikler'le Protestanlar arasında barışı sağlamaya yönelikmiş gibi görünen toplantılar Regensburg'da yapılmaktaydı. Aslında *Sogno*, İtalyan evanjelizminin* tipik bir sesiydi. İki soytarı Zanpolo ve Taiacalze'nin "*sgnieffi, berleffi, ceffi* ve çarpık yüzleri", Belzebuth mahkemesinin** önünde dans etmeye başlamaları, "ona çıplak kıçlarını göstermeleri", aslında geniş ve inatçı bir dinsel söyleme eşlik ediyordu – ve karışım, karnavalları andırıyordu. Taiacalze açık açık Luther'i över:

Bir Martin Luther çıkmış ortaya
Papazları takmazmış, hele keşişleri hiç,
Almanlar çok severmiş onu;
Konsil toplamak için çağrı yapmaktan usanmazmış hiç [...]
Bu Martin, duyduğumuza göre,
Bilginin her dalında eşsizmiş:

* Reform'dan sonra Protestan kiliselerinin İnciller'i yaymak için başlattıkları hareket. (ç.n.)

** Şeytanın (Filistinliler'in taptığı ve Yeni Ahit'te şeytanların başı olarak geçen [sineklerin tanrısı] Belzebuth'un) mahkemesi. (ç.n.)

Saf İncil'i terk etmezmiş.
Luther çoğunun aklını karıştırdı;
Kimi diyor ki yalnızca İsa bağışlayabilir bizi,
Kimisi de diyor ki III. Paulus ve Clement de yapabilir.
Kimi itiyor, kimi çekiyor,
Doğruyu söyleyen de var, yalan söyleyen de.
Herkes istiyor ki konsil toplansın
Ve şu sapkınlıkları açıklasın:
Nasıl sıcak güneş kanı eritirse,
Tanrı da bütün şeytani fikirleri eritsin...

Doktrini yeniden anlaşılırlığına kavuşturmak ve "saf İncil"in itibarını sağlamak için bir konsil toplamak istediğinden, Luther'in durumu olumlu bir gözle görülmekteydi:

İstemeye istemeye gördüm ölümün
Benim için geldiğini dostum, çünkü kafam bulanıktı
Sayısız farklı fikir, hepsi de sallantıda
Dünyayı sarmıştı.
İnsan, imanı sarsılmasın ister
Boş lakırdıyla kafam karışmasın der
İnciller'de ne varsa hepsini yutayım,
Gerisi için Martin ne derse desin unutayım.

"Saf İncil" sözüyle neyin kastedildiği, daha sonra, bu kez Zanpolo, Aziz Petrus ve Taiacalze tarafından açıklanır. İsa'nın kendini kurban edişinde imanla "*Iustificatio*" vardır.

Hıristiyanı selamete eriştiren ilk neden
Tanrı'yı sevmek ve yalnız ona inanmaktır.
İkincisi, insan İsa'nın kanıyla
Ona inanan herkesi kurtarmasını ummaktır.
Üçüncüsü, yüreği merhametle eğitmek
Ve Kutsal Ruh'un ışığında hareket etmektir,
Çünkü üç Kişi'deki tek Tanrı verir ödülü.
Bu üçü kurtarır seni cehennemden.

Burada, eğitimsizler arasında bile revaçta olan, rahiplerin vaaz ettiği teolojik inceliklerden eser yoktu.

Kendilerini okumuş sanan bir yığın aptal
Durmadan Kutsal Yazılar'dan söz eder,
Berberler, demirciler, terziler,
Teoloji yaparken ölçüyü kaçırır,
Halkı birçok yanlışa sürükler,
Praedestinatio konusunda gerçekten korkutucudurlar,
Yargılanma ve özgür irade konusunda da öyle.
Bırakın yansınlar güherçileyle
Bu küçük zanaatkârlar için yeterli olan;
Duaya inanmak, Babamız'ı söylemek
Yapmamak imana karşı binlerce hata,
Ne mürekkeple ne kalemle yazılmış
Şeyleri arayacağız diye.
Evanjelistler yazdı
Cennete gitmek isteyenler için doğru ve basit yolu.
Hiç gerek yok, Zanpol, tavuğun içindeki
Yumurtanın zarını görecek kadar incelikli olmaya [...]
Ah, kim bilir kaç rahip var, hiçbir şey bilmeyen,
Bütün akıllarını serseme çevirmeye harcayan,
Şu gariple ötekini.
Bil ki daha iyi yaparlardı,
Saf İncil'i vaaz edip gerisini bıraksalar.

Özüne indirgenmiş bir dinle teolojik incelikler arasındaki kesin tezat, Menocchio'nun bazı ifadelerini andırıyordu – Menocchio da yukarıdaki bölümde "*praedestinatio*" gibi bir kelimeyi okumuş olsa bile, şimdi kalkmış anlamını bilmediğini söylüyordu. "Kilise'nin kanunları ve emirlerinin", "ticari birer mal" olarak (*mercantie*, hatırlayacağımız gibi Nicola da Portia tarafından da kullanılmış bir terim) yargılanmasıyla *Sogno*'nun Aziz Petrus'a söylettiği papazlara ve keşişlere yönelik küfürler arasındaki benzerlikler daha da çarpıcıydı:

Ölüyü defnetmeyi ticarete çevirdiler
Sanki bir çuval yün ya da bibermiş gibi:
Bu işlerde çok açıkgözdürler
Önce parayı avuçlarına saymazsan
Ölüyü kabul etmezler bile;
Sonra da gidip yer içerler
Para ödeyenlerle dalga geçer,

Güzel yataklarda, zengin sofralarda hayatın tadını çıkarırlar.
Bir zamanlar benim olan Kiliseyi
Daha da önemli bir ticaret haline soktular.
Aralarında paylaşıp her türlü nimeti
Bir şeyi olmayanlar için kıllarını bile kıpırdatmadılar.
Bana göre şeytanca bir günah
Kilisemi pazar yerine çevirmek
Daha fazla arpalığı olanı kutsamak;
Daha az dua etmiş, ibadeti boşlamış, ne gam.

Burada üstü kapalı olarak arafın varlığı ve dolayısıyla ölülerin ardından yapılan Ayinler reddediliyor; papaz ve keşişlerin Latince kullanması eleştiriliyor ("Mahsus bütün törenlerde çıkıyorlar karşımıza / Bir de Latince değil kendi dilimizde konuşsalar"); "şaşaalı kiliseler" reddediliyor, azizlere tapınma işinin sınırlandırılması isteniyordu:

Azizlere saygı göstermelisin oğlum,
Çünkü ilkelerini İsa'dan almış onlar [...]
Kim ki onların yaptığını yapar, Tanrı'nın isteğidir,
Onlarla birlikte seçilmişlerin cennetinde oturur:
Ama onların inayetinden faydalanamaz
Kim ki buna inanır, hata yapmış demektir.

Günah çıkarma konusunda da:

Her inançlı Hıristiyan günah çıkarmalıdır
Aklıyla, yüreğiyle, her saat Tanrı'nın önünde
Yeni Yılda bir kereliğine değil,
Yalnızca Yahudi olmadığını göstermek için değil.

Bütün bunlar, daha önce gördüğümüz gibi, Menocchio'nun ifadelerinde de sık sık rastlanan motiflerdi. Halbuki o *Sogno*'yu basılmasından en az kırk yıl sonra, tümüyle farklı bir durumda okumuştu. "Papacılarla" Luther arasındaki çatışmayı çözmesi gereken konsil –Caravia bu çatışmayı Strumieri ve Zamberlani adlı Friulili iki hizip arasındaki çekişmeye benzetiyordu– gerçekten de toplanmıştı, ama uzlaşma değil, karşılıklı yargılamalarla sonuçlanmıştı. Caravia gibi insanlar için anahatları Trento Konsili hükümleriyle çizilmiş olan Kilise, tabii ki o kadar hayalini kurdukları, "yola ge-

tirilmiş", "saf İncil'e dayanan" bir Kilise değildi. Menocchio bile *Sogno*'yu birçok öyküsü çok eskiden geçmiş olaylara bağlanan bir kitap gibi okumuş olmalıydı. Elbette Kilise ve teoloji karşıtı polemikler daha önce sözünü ettiğimiz nedenler yüzünden hâlâ çağdaş bir niteliğe sahipti: Ama Menocchio'nun dinini oluşturan çok daha köktenci unsurlar *Sogno*'nun çok ötesine geçiyordu. *Sogno*'da İsa'nın tanrısallığının, Kutsal Yazılar'ın bütünlüğünün ve vaftizin reddedildiğine dair (vaftiz bir "ticaret" olarak sayılsa bile) bir işaret yoktu; ayrıca hoşgörü o kadar büyük bir coşkuyla savunulmuyordu. Menocchio'ya bütün bunlardan bahseden Nicola da Porcia mı olmuştu? Hoşgörü konusunda buna açıkça evet diye cevap verebiliriz, eğer Nicola de Melchiori gerçekten Nicola da Porcia ise. Ama Monterealelilerin verdiği bilgiler, Menocchio'nun fikirlerinden oluşan karmaşık bütünün ilk mahkemesinden çok daha önce ortaya çıktığını gösteriyordu. Nicola ile ilişkilerinin ne kadar eskiye dayandığını bilmediğimiz doğru: Ama Menocchio'nun inatçılığı, onun edilgin bir biçimde bir başkasının fikirlerini benimseyecek bir adam olmadığını gösteriyor.

11

"Size doğru yolu öğretmemi ister misiniz? İyi olmaya, atalarımızın yolunda yürümeye, Kutsal Kilisemizin buyurduklarını yapmaya çalışın." Hatırlayacak olursak, Menocchio hemşerilerine bu sözleri söylediğini belirtmişti (muhtemelen yalan söylüyor olmasına rağmen). Gerçekten de Menocchio tam tersini öğretmişti: Ataların inancından kopmak, rahibin kürsüsünden vaaz ettiği doktrinleri inkâr etmek. Bu sapkın konumu bu kadar uzun bir süre (belki de otuz yıl boyunca) önce Montereale gibi küçük bir yerde, sonra da Engizisyon mahkemesinin önünde sürdürmek, ancak olağanüstü denebilecek bir ahlaki ve düşünsel güç ister. Akrabalarının ve dostlarının çekingenlikleri, rahibin azarları, engizisyoncuların tehditleri, hiçbir şey Menocchio'nun kendine güvenini sarsamamıştı. Ona bu özgüveni veren neydi? Hangi yetkiye dayanarak konuşuyordu?

Mahkemenin ilk sorgulamalarında, düşüncelerini şeytanın esinine dayandırıyordu: "Bu sözler ağzımdan çıktı, çünkü ayartılmıştım... Bu şeylere inanmamı sağlayan şeytani ruhtu." Ama daha ilk sorgulamanın sonunda daha az boyun eğmeye başlamıştı: "Ne söylediysem Tanrı'nın ya da şeytanın esinlemesiyle söyledim." On beş gün sonra başka bir ihtimal ekledi: "Şeytan ya da başka bir şey beni ayarttı." Kısa süre sonra bu kendisini didikleyen "başka bir şeyin" ne olduğuna açıklık getirdi: "Fikirlerim kafamdan çıktı." Daha sonra da bütün bir ilk mahkeme süresince bu fikirden vazgeçmedi. Hatta, yargıçlarına kendisini bağışlamaları için yalvarmaya karar verdiği zaman bile yanlışlarını "kıvrak zekâsına" bağladı.

Yani, Menocchio gaipten sesler duyduğunu ya da kendisinin özel olarak aydınlatıldığını filan ileri sürmüyordu. En büyük payı kendi aklına biçiyordu. Yalnızca bu bile, onu 15. yüzyıl sonuyla 16. yüzyıl başında İtalyan kentlerinin meydanlarında karanlık vaazlar veren peygamberlerden, kâhinlerden, gezgin vaizlerden ayırıyordu. Daha 1550 yılında bile, eski bir Benedikten rahibi olan Giorgio Siculo, Trento Konsili'nde* toplanmış din adamlarına İsa'nın "bizzat" kendisine görünerek ilettiği bazı hakikatleri aktarmaya çalışmıştı. Ama Menocchio'nun mahkemesi başladığında, Konsil'in dağılmasından bu yana yirmi yıl geçmişti. Hiyerarşi konuşmuştu ve iman sahiplerinin neye inanıp neye inanmayacağı yolundaki uzun belirsizlik dönemi sona ermişti. Yine de Friuli tepelerinde kaybolmuş bu değirmenci, Kilise'nin talimatlarına karşı kendi dinsel görüşlerini ortaya koyarak "yüce şeyler" söylüyordu: "İnanıyorum ki... düşüncelerime ve inançlarıma göre..."

Kendi mantığına ek olarak bir de kitaplar vardı. *Sogno dil Caravia* tek örnek değildi. Menocchio ilk sorgulamasında "Barcis'de bir rahibe defalarca günah çıkarırken şöyle dedim: 'İsa, Kutsal Ruh'tan olma ve Bakire Meryem'den doğma olabilir mi?' Yine de buna inandığımı ekledim, ama arada sırada şeytan beni ayarttı." Kendi kuşkularını şeytanın ayartmasına mal etmesi, Menocchio'nun mahkemenin başlangıcındaki nispeten tedbirli davranışını yan-

* Katolik Kilisesi'nin, Reform'un ortaya çıkmasından sonra topladığı, Karşı Reform'un ilkelerinin ortaya çıkmasıyla sonuçlanan ve Hıristiyanlığın yakınçağ dönemine damgasını vuran konsil. (ç.n.)

sıtıyordu; hatta hemen arkasından kendi görüşüne dayanak oluşturan iki önerme ortaya attı: "İnancımın kökeni, pek çok insanın dünyaya geldiği, ama hiçbirinin bakire bir kadından doğmadığı gerçeğiydi; muhterem Bakire'nin Aziz Yusuf'la evli olduğunu öğrenince de Efendimiz Hazreti İsa'nın Aziz Yusuf'un oğlu olduğuna inandım, çünkü kimi tarih metinlerinde Aziz Yusuf'un Efendimiz Hazreti İsa'yı oğlum diye çağırdığını okumuştum. Bunu *Il Fioreto della Bibbia* diye bir kitapta da okudum." Bu rasgele seçilmiş bir örnekti; Menocchio sadece bu konuda değil başka konularda da sık sık "fikirlerinin" kaynağı olarak şu ya da bu kitabı gösteriyordu. Peki Menocchio gerçekten neler okumuştu?

12

Ne yazık ki kitaplarının tam bir listesi elimizde yok. Tutuklandığı sırada piskopos vekili evini aratmıştı. Bazı kitaplar bulunmuştu, ama kuşku çeken ya da yasak kitaplar olmadıkları için kaydı tutulmamıştı. Menocchio'nun okuduklarına ait kısmi bir dökümü, ancak sorgulaması sırasındaki kısa göndermelere dayanarak ortaya çıkarabiliriz. İlk mahkeme sırasında şu kitaplardan söz etmişti:

1. Halk dilinde Kitabı Mukaddes, "büyük bölümü kırmızı harflerle" (belirlenemeyen bir baskı);

2. *Il fioretto della Bibbia* (Ortaçağ'dan kalma, çeşitli kaynaklardan derlenmiş bir Katalan vakayinamesi. Bu kaynakların arasında tabii ki Vulgata'nın yanı sıra, Isidor'un *Chronicon*'u, Autunlu Honorius'un *Elucidarium*'u ve gayri resmi İncil metinleri bulunuyordu; 14. ve 15. yüzyıllarda elyazması olarak elden ele dolaşan bu kitabın yirmiden fazla baskısı olduğunu biliyoruz, kitabın başlığı bazen *Fioretta della Bibbia*, bazen *Fiore di tutta la Bibbia*, bazen de *Fiore novello*'ydu; 16. yüzyıl ortalarına kadar yeniden yeniden basıldı);

3. *Il Lucidario* (ya da *Rosario*?) *della Madonna* (büyük bir ihtimalle Dominiken rahibi Alberto da Castello'nun *Rosario della gloriosa Vergine Maria* adlı kitabının bir başka kopyası, bu kitap

da 16. yüzyılda sık sık basılırdı);

4. *Il Lucendario* (doğru yazılışı *Legendario*) *de santi* (Niccolo Malermi'nin *Legendario delle vite de tutti li santi* başlığıyla yayımladığı, Jacopo da Varagine'den *Legenda aurea* adlı kitabın çok yaygın olan bir çevirisi);

5. *Historia del Giudicio* (çeşitli kalınlıkta ve çeşitlemelerde elden ele dolaşan, sekiz heceli mısralar biçiminde kaleme alınmış, yazarı bilinmeyen bir 15. yüzyıl şiiri);

6. *Il cavallier Zuanne de Mandavilla* (14. yüzyıl ortalarında Sir John Mandeville tarafından yazıldığı ileri sürülen ve 16. yüzyılda birçok kez basılan ünlü bir seyahat kitabının İtalyanca çevirisi);

7. "*Zampollo* adında bir kitap" (yani 1541'de Venedik'te basılmış olan *Il sogno dil Caravia.*)

Bu kitaplara, ikinci mahkeme sırasında adı geçen şu kitaplar da eklenebilir:

8. *Il Supplimento delle cronache* (Bergamolu Augustinyen rahibi Jacopo Filippo Foresti tarafından 15. yüzyıl sonunda derlenmiş vakayinamenin halk diline çevirisi. 16. yüzyılın sonuna kadar *Supplementum supplementi delle croniche...* adıyla birçok kez genişletilerek yeniden yayımlandı);

9. *Lunario al modo di Italia calculato composto nella citta di Pesaro dal ecc.mo dottore Marino Camilo de Leonardis* (bu kitabın da birçok baskısını biliyoruz);

10. Boccacio'nun *Decameron*'unun sansürsüz bir baskısı;

11. Bir tanığın Kuran olduğunu ileri sürdüğü tanımlanamayan bir kitap (Kuran'ın İtalyanca çevirisi 1547'de Venedik'te basıldı).

13

Her şeyden önce Menocchio'nun bu kadar kitaba nasıl sahip olduğuna bakalım. Satın aldığından emin olduğumuz tek bir kitap var, o da *Fioretto della Bibbia.* Menocchio bu kitap hakkında "Onu Venedik'te 2 soldi'ye aldım," diyor. Diğer üçü –*Historia del Giudicio*, *Lunario* ve Kuran olduğu söylenen kitap– hakkında hiç bilgimiz yok. Foresti'nin *Supplementum*'unun Menocchio'ya

bir armağan olarak Tomaso Mero da Malmins tarafından verildiğini biliyoruz. Diğer hepsi –on bir kitaptan altısı, yani yarıdan fazlası– Menocchio'nun ödünç aldığı kitaplardı. Bu küçücük toplulukta yetersiz mali kaynakların önlerine çıkardığı engeli, birbirleriyle kitap değiş tokuş ederek aşan bir okur ağının olduğunu ortaya çıkaran önemli veriler bunlar. *Lucidario* (ya da *Rosario*) *della Madonna*'yı Menocchio'ya 1564'te Arba'da sürgündeyken Anna de Cecho adında bir kadın ödünç vermişti. Oğlu Giorgio Capel tanıklık etmek üzere çağrıldığında (annesi ölmüştü) *La vita de santi* adında bir kitabı olduğunu söylemişti; diğerlerini Arba rahibi elinden almıştı, sonra da "diğerlerini yakmak istiyorlar" (kuşkusuz engizisyoncular kastediliyor) diyerek yalnızca iki-üç tanesini geri vermişti. Kitabı Mukaddes'i ve *Legendario de santi*'yi Menocchio'ya amcası Domenico Gerbas vermişti, ama *Legendario* "ıslandığı için yırtılmıştı". Buna karşılık Kitabı Mukaddes, Menocchio'nun kuzeni Bastian Scandella'nın eline geçmişti, Menocchio da kuzeninden bunu zaman zaman ödünç almıştı. Yalnız, mahkemeden altı ya da yedi ay önce Bastian'ın karısı Fior, Kitabı Mukaddes'i alıp ocakta yakmıştı. Menocchio "Ama bu kitabı yakmak günah!" diye bağırmıştı. Mandeville'in kitabını da beş ya da altı yıl önce Menocchio'ya Montereale'de vaizlik yapan papaz Andrea Bionima vermişti, o da bu kitabı Maniago'da tesadüfen "bazı noter belgelerini" karıştırırken bulmuştu. (Yine de her olasılığa karşılık, Bionima ifadesinde tedbirli bir biçimde kitabı Menocchio'ya verenin kendisi olmadığını, "okumasını biraz bilen" Vincenzo Lombardo'nun kitabı evine götürmüş ve sonra da Menocchio'ya vermiş olabileceğini söylemişti.) *Sogno dil Caravia*'yı ise Menocchio'ya veren Nicola da Porcia idi, daha önce de söylediğimiz gibi bu kişi, Montereale'li Lunardo della Minussa'dan *Decameron*'u alıp Menocchio'ya veren Nicola de Melchiori ile aynı kişi olabilir. Buna karşılık Menocchio *Fioretto*'yu Barcisli genç bir adama, Tita Coradina'ya vermişti, o da mahkemede kitabın yalnızca bir sayfasını okuduğunu iddia etti. Daha sonra papaz ona kitabın yasak olduğunu söyledi ve o da kitabı yaktı.

Bu, yalnızca papazların değil (papazlar öngörülebilir) kadınların da katıldığı canlı bir okur ağıydı. Udine'de, 16. yüzyılın başında, Girolamo Amaseo'nun yöneticiliğinde, "hiçbir ayrılık gözetme-

den, zanaatkârların olduğu kadar, aşağı sınıflar da dahil olmak üzere bütün yurttaşların çocuklarının, gençlerin ve yaşlıların, herhangi bir ücret almaksızın okumasını ve öğrenmesini sağlamak için" bir okul açıldığını biliyoruz. Montereale'den fazla uzakta olmayan Aviano ve Pordenone gibi yerlerde biraz Latincenin bile öğretildiği ilkokullar vardı. Yine de bu kadar küçük bir dağ kasabasında böylesi yaygın bir okuma merakıyla karşılaşmak şaşırtıcı. Ne yazık ki, bu okurların toplumsal konumlarını belirlemek için pek nadiren bilgiye ulaşabiliyoruz. Ressam Nicola da Porcia'dan zaten söz etmiştik. Menocchio'nun kuzeni Bastian Scandella yukarıda bahsedilen 1596 duruşmasında ortaya çıkmıştı; birçok arazi parçasına (ama ne tür olduğunu bilmiyoruz) sahipti, ayrıca aynı yıl Montereale'de belediye başkanlığı yapmıştı. Ama diğerlerinin hemen hemen tümü, yalnızca birer isimdiler. Ne olursa olsun yine de kitapların bu insanların günlük yaşamlarının birer parçası olduğu apaçık. Kitaplar onlar için, aşırı saygı da gösterilmeyen, bazen yağmurun ve suyun tehlikelerine karşı korunamayan, kullanılan birer nesneydi. Yine de Menocchio'nun yakılan Kitabı Mukaddes karşısındaki tepkisi anlamlıydı (kuşkusuz, Engizisyon bir gün arama yaparsa diye yakılmıştı kitap). Kutsal Yazılar hakkındaki "bitmek tükenmek bilmeyen savaş kitapları" biçimindeki alaycı benzetmesine karşılık, bu kitap onun için diğerlerinden farklıydı, çünkü Tanrı tarafından verilmiş temel unsuru içeriyordu.

14

Menocchio'nun sözünü ettiği kitapların yarıdan fazlasının ödünç alınmış olması, listedekileri çözümlerken sürekli akılda tutulmalıdır. Gerçekte yalnızca *Fioretto della Bibbia* Menocchio'nun gerçek seçimiydi; gitmiş ve Venedikli bilinmeyen bir kitapçının dükkânından ya da tezgâhındaki birçok kitap arasından başka bir kitabı değil, *onu* almıştı. Göreceğimiz gibi *Fioretto*'nun Menocchio için bir başucu kitabı olması da anlamlıydı. Bir yandan da Papaz Andrea Bionima'nın Maniago'da "noter evrakı" arasında Mandeville'in kitabına rast gelmesi de bir tesadüftü; belli bir ilgi

alanına yönelik olmayan, hiç ayrım gözetmeksizin okunabilecek her şeyi okuma merakı, bu kitabın da Menocchio'nun eline düşmesini sağlamıştı. Muhtemelen bu, diğer köylülerden ödünç alınan kitaplar için de geçerliydi. Oluşturduğumuz liste, esas olarak Menocchio'nun bulabileceği kitapları yansıtıyordu, önceden belirlenmiş tercih ve seçimlerin bir sonucu değildi.

Dahası bu liste tamam değildi. Dinsel metinlerin ağırlıkta olmasını da bu açıklıyordu: on bir kitaptan altısı. İki mahkeme sırasında Menocchio'nun fikirlerini savunmak için her şeyden çok bu tür kitaplara değinmesi doğaldı. Sahip olduğu ya da okuduğu kitapların tam bir listesi daha çeşitli bir tablo sunabilir ve örneğin, kışkırtıcı bir biçimde Kitabı Mukaddes'le karşılaştırdığı o "savaş kitapları"nı –belki *Libro che tratta di bataglia, chiamato Fioravante* (M. Sessa, Venedik, 1506) ya da onun gibi bir başkasını– içerebilirdi. Ama, eksik ve tek taraflı da olsa bu bir avuç kitap, belli bir tartışmaya izin veriyor. Kutsal Yazılar'ın yanı sıra, dinsel yapıtlar, Kutsal Yazılar'ın şiir ya da düzyazı biçimindeki çeşitlemeleri, azizlerin hayat hikâyeleri, bir almanak, yarı komik bir şiir, bir seyahat kitabı, bir vakayiname, bir öykü derlemesi (*Decameron*): İki ya da üç yüzyıl önce yazılmış, yaygın olarak dağıtılmış ve çeşitli toplumsal katmanlardan insanlar tarafından okunmuş halk dilinde metinler (Menocchio'nun Ayin yönetirken öğrendiğinden biraz fazla Latince bildiğini söylemiştik) bu listede vardı. Örneğin Foresti ve Mandeville, yine "okumamış" (*omo sanza lettere*), diğer bir deyişle Latinceyi hemen hemen hiç bilmeyen, çok farklı bir insanın, Leonardo da Vinci'nin kitaplığında da bulunuyordu. *Historia del Giudicio*'ya ise ünlü doğabilimci Ulisse Aldrovandi'nin kitapları arasında da rastlıyoruz (onun da gençliğinde sapkın gruplarla ilişkisi olduğu için Engizisyon'la başı belaya girmişti). Kuşkusuz Kuran (eğer Menocchio bunu gerçekten okuduysa) bu listenin dışında duruyor: Ama bu da ayrı ele alacağımız bir istisna. Diğerleri, Menocchio'nun nasıl olup da hemşerilerinden birinin "fantastik fikirler" diye adlandırdığı şeyleri geliştirdiğini aydınlatamayacak kadar tanınmış, bilinen kitaplar.

15

Bir defa daha, sanki karanlık bir tünelde yolculuk ediyor gibiyiz. Daha önce, Menocchio'nun tuhaf evren kuramıyla karşılaştığımızda, piskōpos vekilinin yaptığı gibi biz de bir an durup bunun deli saçması olup olmadığını düşünmüştük. Bu varsayımı bir kenara ittikten sonra, Kilise tasavvuruna baktığımızda, bu kez de Menocchio'nun bir Anabaptist olup olmadığını kendi kendimize sormuştuk. Bu düşünceden de vazgeçince Menocchio'nun Reform'la ilişkisi sorunuyla karşılaşmıştık. Menocchio kendisini "Lutherci" bir kurban olarak görüyordu. Ama, Menocchio'nun fikirlerini ve inançlarını, Reform hareketinin doğuşuyla ortaya çıkmış (ama ondan bağımsız), kökleri derine inen bir köylü köktenciliğine bağlama çabası da mahkeme kayıtlarına dayanarak oluşturduğumuz kitap listesiyle açık bir biçimde çelişiyor. Okuyup yazmasını bilen, bu kadar alışılmadık bir 16. yüzyıl değirmencisini ne oranda tipik olarak ele alabiliriz? Neyin tipik örneği olabilir? Menocchio, fikirlerinin kaynağı olarak bizzat kendisi bir dizi basılı kitap öne sürdüğüne göre, köylü kültürünün bir akımının değil elbette. Labirentin duvarlarına çarpa çarpa, sonunda yine başlangıç noktamıza dönmüş olduk.

Neredeyse döndük, demeli. Menocchio'nun hangi kitapları okuduğunu gördük. Ama onları nasıl okumuştu?

Menocchio'nun değindiği kitaplardan bölümlerle bunlardan çıkardığı sonuçları tek tek karşılaştırırsak (yargıçlara anlattığı şekliyle olmasa bile), ciddi ölçüde açıklar ve uyuşmazlıklar fark edebiliriz. Bu kitapları terimin bire bir anlamıyla birer "kaynak" olarak görme çabası, Menocchio'nun okumasındaki saldırgan yaratıcılığın karşısında tuzla buz oluyor. Yani, metinden çok, onun okuma biçimi önemlidir, bilinçsiz olarak kendisiyle basılı kâğıt arasına koyduğu perde; bazı kelimeleri öne çıkartırken bazılarını karanlıkta bırakan, bir kelimenin anlamını, bağlamından kopararak çekip uzatan, hafızasını etkileyen ve metnin asıl kelimelerini çarpıtan bir filtre. Ve bu perde, okuma biçiminin bu anahtarı, sürekli olarak bizi basılı kâğıtta ifade edilen kültürden çok daha farklı bir kültüre –sözlü geleneğe dayalı başka bir kültüre– sürüklemektedir.

Bu, Menocchio için kitabın rasgele bir şey ya da bir bahane olduğunu göstermez. Göreceğimiz gibi, kendisi, en azından bir kitabın onu derinden etkilediğini, sarsıcı iddialarıyla yeni fikirlere kapılmasını sağladığını söylemekteydi. Menocchio'nun –önce kendisi, sonra hemşerileri ve sonunda da yargıçlar için– "*kafasından* çıkan... fikirleri" oluşturmasını sağlayan; basılı kâğıtla, Menocchio'nun kendisinde cisim bulan sözlü kültürün çarpışmasıydı.

16

Menocchio'nun okuma biçimini giderek artan karmaşıklıkta bir dizi örnekle ortaya koyabiliriz. İlk sorgulamada İsa'nın diğerleri gibi bir insan olduğunu, Aziz Yusuf ile Bakire Meryem'den doğduğunu ileri sürmüştü. Sonra da şu açıklamayı yapmıştı: "Meryem'e Bakire deniyordu, çünkü o on iki bakirenin bulunduğu bir bakireler tapınağında büyümüştü, büyüyünce bunlar evlendirildiler, bunu da *Lucidario della Madonna* adında bir kitapta okudum." Başka yerde *Rosario* diye söz ettiği bu kitap, büyük bir ihtimalle Dominiken rahibi Alberto da Castello'nun yazdığı *Rosario della gloriosa Vergine Maria*'ydı. Menocchio o kitapta muhtemelen şunları okumuştu: "Aziz Ioakim ile Azize Anna'nın, Tanrı'ya ve rahibe adaklar sunduktan sonra o çok değerli kızlarını Tanrı'nın tapınağına nasıl bıraktıklarına bak, coşkulu ruh. Kızları orada Tanrı'ya adanmış diğer bakirelerle birlikte yetiştirildi. Orada tanrısal şeyleri düşünerek eşsiz bir imanla yaşadı. Kutsal Melekler, sanki kraliçeleri ve imparatoriçeleriymiş gibi onu ziyaret ettiler, o da hep dua ederdi."

Menocchio'nun *Rosario*'daki bu sayfaya takılmasındaki neden, 1566'da Calderari adında Pordenone'nin bir müridi tarafından Montereale'deki Aziz Rocco Kilisesi'nin duvarlarına yapılmış, Meryem'i tapınakta, Yusuf'u da taliplerle birlikte gösteren freskleri sık sık görmüş olmasıydı. Ne olursa olsun, kelimenin ilk anlamını saptırmadan, metnin anlamını değiştirmişti. Metinde, meleklerin ortaya çıkışı, Meryem'e doğaüstü bir hava vererek onu arkadaşlarından ayırıyordu. Ama Menocchio'nun kafasında, asıl anlamlı unsur "baş-

ka bakireler"in varlığıydı, bu da Meryem'i arkadaşlarına bağlayarak ona verilen unvanı en basit şekilde açıklıyordu. Böylece, aslında bir ayrıntı olan şey, temel konu haline gelerek, genel anlamı değiştiriyordu.

17

28 Nisan'daki sorgulamanın sonunda, Kilise, papazlar, kutsamalar ve kilise törenleri hakkındaki suçlamalarını hiç kısıtlamasız art arda sıralayan Menocchio, engizisyoncunun bir sorusuna cevap verirken şöyle diyordu: "Bu dünyada imparatoriçenin Azize Meryem'den daha büyük olduğuna, ama öbür tarafta Azize Meryem'in daha büyük olduğuna inanıyorum, çünkü orada hepimiz görünmez olacağız." Engizisyoncunun sorusu, bir tanığın ifadesine dayanıyordu, Menocchio da bunu hemen doğrulamıştı: "Evet efendim, imparatoriçe bölgemizden geçerken onun Azize Meryem'den daha büyük olduğunu söyledim, ama bu dünyayı kastederek söylemiştim; Azize Meryem ile ilgili bu kitapta, ona hiçbir onur bahşedilmiyor, gömülmeye götürülürken de onursuzca davranılıyor, çünkü birisi Azize Meryem'i havarilerin omuzundan çekip almak istiyor, ve Azize Meryem'e elleri yapışıp kalıyor; işte bu da Azize Meryem'in hayatında anlatılıyor."

Menocchio hangi metinden söz ediyordu? "Azize Meryem'in kitabı" deyişi, yine *Rosario della gloriosa Vergine Maria*'yı çağrıştırabilir: Ama alıntı uymuyordu. Bu bölüm, Menocchio'nun okuduğu bir başka kitaptan; Jacopo da Varagine'in *Legendario del le vite de tutti li santi* adındaki kitabında "Kutsal Bakire Meryem'in Göğe Yükselişi" başlığını taşıyan ve "4. İncil'in yazarı Aziz Yuhanna'ya atfedilen gayri resmi bir İncil kitapçığından" alınma bir bölümdü. Meryem'in son töreni hakkında şunları anlatıyordu Varagine:

Ve melekler ve havariler şarkı söylüyor ve yeryüzünü onun olağanüstü hayatının hikâyeleriyle dolduruyorlardı. Bu kadar tatlı bir müzikle uyanan herkes kentin dışına çıktı ve heyecanla ne olup bittiğini sordu, biri anlattı: "Havariler ölen Meryem'i taşıyor ve arkasından da bu duyduğumuz şarkı-

yı söylüyorlar." Bunun üzerine herkes birbirini şöyle kışkırtarak silahlanmaya koştu: "Gelin bütün havarileri öldürelim, o ayartıcıyı doğurmuş olan bedeni yakalım." Durumu gören başrahip de şaşırdı ve öfkelendi, aşağılayıcı bir tavırla haykırdı: "Bizi ve bizim neslimizi mahveden adamın barındığı varlık işte bu. Şimdi bakın nasıl da şan içinde gidiyor." Ve bunları söyledikten sonra elini tabuta uzattı ve Meryem'in bedeniyle birlikte yere çekmeye çalıştı, ama ellerini tabuta koyar koymaz elleri anında kurudu ve tabuta yapıştı: Büyük acı çekerek çığlık çığlığa bağırıp inledi, halk da bulutlardaki melekler tarafından anında kör hale getirildi. Sonra başrahip bağırdı: "Ah Aziz Petrus, yalvarıyorum sana, beni bu halde bırakma, Tanrı'ya beni kurtarması için yalvar, hizmetçi seni suçladığında seni bağışladığım zamanları hatırlamıyor musun?" Bunun üzerine Petrus şöyle dedi: "Meryem Anamızın cenaze töreninde rahatsız edildik, şu anda seni iyileştiremem. Ama Hazreti İsa'ya ve onu doğurmuş olana inanırsan, sana sağlık ihsan edileceğinden eminim." Bunun üzerine rahip cevap verdi: "Hazreti İsa'nın Tanrı'nın gerçek oğlu olduğuna, bunun da onun kutsal annesi olduğuna inanıyorum." Anında elleri tabuttan kurtuldu, ama kollarındaki kuruluk ve korkunç acı kaybolmadı. Bunun üzerine Petrus dedi ki: "Tabutu öp ve bu Anamızın karnında taşıdığı, doğduktan sonra da bakire olarak kaldığı Tanrı İsa'ya inandığını söyle." O da bunu yapınca tamamen iyileşti...

Legendario'nun yazarına göre, başrahibin Meryem'in cesedine ettiği küfür, mucizevi bir tedavi anlatısıyla ve sonunda Bakire Meryem'in, Mesih'in annesinin yüceltilmesiyle çözümleniyordu. Ama besbelli Menocchio için mucize öyküsünün ve sürekli inkâr ettiği Meryem'in bekâretinin vurgulanmasının hiçbir önemi yoktu. Yalnızca bir tek olayı aklında tutuyordu; o da Meryem'in cenazesi sırasında başrahip tarafından "hakarete" uğramasıydı, bu da Meryem'in sefaletini kanıtlıyordu. Menocchio'nun hafıza süzgecinde, Varagine'in öyküsü, tamamıyla tersine dönüşmüştü.

18

Legendario'daki bu bölüme atıfta bulunulması neredeyse tesadüfiydi. Daha önce sözünü ettiğimiz *Fioretto della Bibbia*'daki bölüm ise çok daha önemliydi. Hatırlayacak olursak, ilk sorgulamada, Menocchio, Kutsal Ruh vasıtasıyla Meryem'in Günahsız Gebeliğine inanmadığını söylemişti; "çünkü birçok insan

dünyaya gelmiş, ama hiçbirini bakire bir kadın doğurmamıştı" ayrıca *Fioretto della Bibbia* diye bir kitapta "Aziz Yusuf'un Efendimiz Hazreti İsa'yı oğlum diye çağırdığını" okumuştu. Bundan yola çıkarak, İsa'nın Aziz Yusuf'un oğlu olduğunu ileri sürmüştü. Şimdi, *Fioretto*'nun "İsa nasıl okula gönderildi?" başlıklı 166. bölümünde İsa'nın, kendisini şamarlayan öğretmenine beddua edip, oracıkta çarpılıp ölmesine neden olduğunu okuyoruz. Çevredekilerin öfkesini gören Yusuf şöyle der: "Kendine hâkim ol oğlum, insanlar nasıl bizden nefret ediyor, görmüyor musun?" Menocchio, "oğlum" sözünü aklında tutmuştu. Halbuki aynı sayfada, hemen bir sonraki "İsa başka çocuklarla oynarken nasıl ölü bir çocuğu diriltti" başlıklı bölümde, Menocchio, İsa'nın kendi çocuğu olup olmadığını soran bir kadına Meryem'in şöyle cevap verdiğini okumuş olmalıydı: "Evet, oğlumdur, babası da tek Tanrı'dır."

Menocchio'nun okuma biçimi açıkça görülüyor ki tek taraflı ve keyfiydi – sanki zaten iyice kökleşmiş fikir ve yargılarını bir kez daha onaylatmak için okuyor gibiydi. Ele aldığımız durumda bu yargı "İsa bizim gibi bir insan olarak doğdu" idi. İsa'nın bir bakireden doğmuş olduğuna ve çarmıhta öldüğüne inanmak mantık dışıydı: "Eğer o ebedi Tanrı olsaydı, kendisini ele geçirmelerine ve çarmıha germelerine izin vermezdi."

19

Menocchio'nun, *Legendario* ve *Fioretto* gibi kitaplardaki gayri resmi İnciller'den alınmış bölümlerden yararlanması bizi şaşırtmamalı. Tanrı'nın Kelamı'nın özlü yalınlığıyla –"dört kelime"– Kutsal Yazılar'ın aşırı uzunluğu arasındaki altını çizdiği çelişkiyi hesaba katarsak, gayri resmi kavramının kendisini bir yana bırakmalıyız. Resmi ya da gayri resmi İnciller'in ikisi de aynı düzeyde ele alınıyor ve tümüyle insan elinden çıkmış metinler olarak kabul ediliyordu. Öte yandan, Montereale halkının tanıklığının bizde yarattığı bütün beklentilere rağmen ("her zaman biriyle tartışırdı, halk dilinde Kitabı Mukaddes'i vardı ve fikirlerini ona dayandırdığını zannederdi"), Menocchio mahkemesi boyunca Kutsal Ya-

zılar'a çok az gönderme yapmıştı. Aslında, *Fioretto della Bibbia* türünden Kutsal Yazılar'dan yapılan sözde uyarlamaları halk dilindeki Kitabı Mukaddes'ten daha iyi tanıyordu. Öyle ki 8 Mart'ta, piskopos vekilinin sorduğu, tam belirleyemediğimiz bir soruya yanıt verirken şöyle demişti: "Bir insanın komşusunu sevmesinin Tanrı'yı sevmesinden daha önemli bir kural olduğunu söylüyorum." Bu ifade bile bir metne dayanıyordu. Menocchio hemen arkasından şunları eklemişti: "Çünkü *Historia del Giudicio*'da okuduğuma göre, Kıyamet Günü geldiğinde [Tanrı] meleğe şöyle der: 'Sen kötüsün, benim için hiçbir şey yapmadın'; melek de şöyle cevap verir: 'Efendim, sizi hiç görmedim ki sizin için iyi bir şey yapayım.' [Tanrı da şöyle der] 'Açtım, beni doyurmadın, susuzdum su vermedin, çıplaktım giydirmedin, hapisteydim, ziyaretime gelmedin.' Ben de bu yüzden Tanrı'nın yoksul komşu olduğuna inandım, çünkü O, 'O dilenci bendim' dedi."

Historia del Giudicio'da sözü edilen bölüm şöyleydi:

Ah, siz, babam tarafından kutsanmış olanlar
Gelin şanımı paylaşın:
Aç ve susuzdum,
Bana yiyecek içecek verdiniz;
Zindanda büyük ıstırap çektim,
Hep beni görmeye geldiniz;
Hastaydım, ziyaret ettiniz
Öldüğümde gömdünüz beni.

Hepsi de tek tek mutlu olunca
İsa'ya gelip soracaklar
"Ne zaman Efendimiz, açtınız da
Size yiyecek içecek verdik?
Ne zaman hastalandınız da ziyaret ettik
Ve öldüğünüzde sizi gömdük mü?
Hapse girdiğinizde ziyaret ettik mi,
Ne zaman giydirdik sizi?"

İsa neşeyle cevap verecek:
"Aç, biilaç, perperişan
Kapınıza gelip benim adıma
Merhamet dileyen o dilenci,

Kapınızdan kovulmadı, öldürülmedi,
Sizin içeceğinizi, yiyeceğinizi paylaştı
Ona Tanrı aşkına verdiniz:
Bilin ki o dilenci bendim."

Sonra soldakiler konuşmaya çalışacak
Ama Tanrı büyük bir hiddetle kovacak onları.
Diyecek ki: "Şeytani hayatın günahkârları
Gidin cehennemin sonsuz ateşlerinde yanmaya.
Bana ne içecek ne de yiyecek verdiniz
Benim aşkım adına hiçbir şey yapmadınız.
Gidin, lanetliler sonsuz ateşe
Orada sonsuza dek acıyla kıvranın."

Bu mustarip insanlar diyecekler ki:
"Ne zaman, Efendim, sizi
Aç biilaç perperişan gördük,
Ne zaman zindanda öylesine acı çektiniz?"
O zaman Hazreti İsa şöyle cevap verecek:
"O sefil dilenciyi kovduğunuz zaman.
Mazlumlara acımadınız
Onlara iyilik eli uzatmadınız."

Bu kaba sekizlik kıtaların, Matta İncili, 25: 41-46'dan bir bölümün bayağı kopyası olduğunu görmek kolay. Ama Menocchio, İncil'e değil, bu şiirlere gönderme yapıyordu. Burada da basılı kâğıttan ödünç alınan şey asal olarak tutarlıydı, yalnızca ilginç bir sürçmeyle, lanetlilerin yakarışları "meleğe" atfedilmişti – sonunda onun bir yeniden yorumlanışı haline geliyordu. Ama, bundan önceki örneklerde, anlam çarpıtması esas olarak bazı konuları es geçerek gerçekleştiyse de, buradaki yöntem çok daha karmaşıktı. Menocchio, metin karşısında görünüşte ufak da olsa aslında dev bir adım atmaktaydı: Eğer Tanrı komşumuzsa, "Çünkü diyor ki 'O dilenci bendim'", o zaman komşuyu sevmek, Tanrı'yı sevmekten daha önemlidir. Bu, bütün İtalyan sapkın gruplarında rastlanan, pratik, faal bir sofulukta ayak diremeyi köktenci bir yönde yücelten bir sonuçtu. Hatta Anabaptist Piskopos Benedetto d'Asolo bile "yalnızca bir Tanrı'ya, aracı Efendimiz olan tek bir İsa Mesih'e" duyulması gereken inancı ve insanın komşusuna yapacağı iyiliği ön plana çıka-

rıyordu; çünkü "Kıyamet Günü'nde... açlara yiyecek, susuzlara su, çıplaklara giyecek verip vermediğimiz, hastaları ziyaret edip etmediğimiz, seyyahları barındırıp barındırmadığımız sorulacak... iyiliğin temelleri bunlar." Ama Menocchio'nun bu tür vaazlar –eğer kulağına gelmişse, bu da ihtimal dahilinde– karşısındaki tavrı, edilgen bir tavır değildi. Dini ahlaka indirgeme yolundaki kararlı eğilimi, ifadelerinde sık sık ortaya çıkıyordu. Menocchio, her zamanki gibi canlı imgelerle süslü dikkat çekici bir çizgide akıl yürüterek, küfretmenin günah olmadığını engizisyoncuya şöyle açıklıyordu: "Çünkü bu insanın yalnızca kendisini incitir, komşusunu değil, örneğin bir ceketim var ve onu yırttım diyelim, yalnızca kendime kötülük etmiş olurum, başkasına değil; komşusuna kötülük yapmayanın günah da işlemediğine inanıyorum; hepimiz de Tanrı'nın çocukları olduğumuza göre, kimseye de kötülüğümüz dokunmazsa, mesela diyelim ki bir babanın birçok çocuğu var, bunlardan biri 'babama lanet olsun' diyor, baba onu bağışlayabilir, ama eğer bu çocuk bir başkasının çocuğunun kafasını kırarsa, karşılığını ödemezse onu o kadar kolay bağışlayamaz: İşte bu yüzden küfretmenin günah olmadığını söylüyorum, çünkü bunun hiç kimseye zararı dokunmaz." Yani, komşusunu incitmeyen insan günah işlememiş oluyordu: İnsanın Tanrı'yla ilişkileri, komşusuyla ilişkileriyle karşılaştırıldığında önemsizleşiyordu. O zaman, eğer Tanrı bu komşu ise, niçin Tanrı'ya ihtiyacımız olsun?

Tabii ki Menocchio, dinsel değerlerden tamamen arındırılmış adil bir insan toplumu ülküsüne götüren bu son adımı atmıyordu. Onun için, komşuya duyulan sevgi, dinsel bir kural, daha da ötesi, dinin gerçek özü olarak kalıyordu. Ve, genel olarak tavrı kararsızlıktan uzak değildi (bu nedenle, onun durumuyla ilgili olarak yalnızca dini ahlaka indirgeme eğiliminden söz edilebilir). Hemşerilerine (tanık Bartolomeo d'Andrea'ya bakılacak olursa) şöyle diyordu sık sık: "Size kötülük yapmayın, başkalarının mülkünü elinden almayın diyorum, yapabileceğiniz iyilik budur." Ama, 1 Mayıs öğleden sonra yapılan sorgulama sırasında, engizisyoncu Menocchio'ya, "Tanrı'nın işleri" deyimiyle ne demek istediğini, yani bu işlerden hangisinin insanı cennete götüreceğini sorduğunda, Menocchio –gerçekte o, yalnızca "iyi işler" deyimini kullanmıştı– şöyle cevap verdi: "[Tanrı'yı] sevmek, ona tapmak, onun yüceliğini kabul

etmek, ona saygı ve şükran duymak; ayrıca insan iyi, merhametli, barışçı, sevgi dolu, şerefli olmalı; üstlerine boyun eğmeli, kötülükleri bağışlamalı, verdiği sözleri tutmalı: Bunu yaparsa insan cennete gider, oraya gitmek için ihtiyacımız olan her şey de budur." Bu ifadede, insanın komşularına olan görevleri, Tanrı'ya olan görevleriyle bir tutuluyor, komşuya olan görevlerin önceliğinden söz edilmiyordu. Ama, hemen arkasından sıralanan "kötü işler" listesi –"çalmak, suikast, tefecilik yapmak, başkalarının canını yakmak, şerefsizlik, sövüp saymak ve cinayet işlemek: işte Tanrı'nın hoşlanmadığı, dünyaya zarar veren ve şeytanın hoşuna giden yedi iş"– yalnızca insanlararası ilişkileri, bir insanın hemcinsine karşı haksızlık yapma yetisini içeriyordu. Ve Menocchio'nun basitleştirilmiş dini ("Bunu yaparsa insan cennete gider, oraya gitmek için ihtiyacımız olan her şey de budur") engizisyoncu tarafından kabul edilebilir bir şey değildi: "Tanrı'nın emirleri nelerdir?" "Bence," diye cevap veriyordu Menocchio, "biraz önce bahsettiğim şeylerdir." "Dua etmek, kutsal günleri kutlamak, bunlar Tanrı'nın buyrukları değil midir?" "Orasını bilemem."

Aslında Menocchio'nun vardığı türden aşırı sonuçlara elveren, İncil'in mesajını en yavan ve basit haliyle algılamakta tavizsiz ayak diremeydi. Bu tehlike, hemen hemen elli yıl önce, İtalyan evanjelizminin en önemli metinlerinden birinde –Venedik'te yayımlanmış, *Alcune ragioni del perdonare* adında yazarı belirtilmeyen bir kitapçıkta– müstesna bir kavrayışla öngörülmüştü. Yazarı Tullio Crispoldi, ünlü Verona Piskoposu Gian Matteo Giberti'nin sadık bir yoldaşıydı. Crispoldi, piskoposun vaazlarına dayanarak, çeşitli gerekçelerle, Hıristiyanlığın özünün "bağışlama yasası" olduğunu, Tanrı tarafından bağışlanmak için komşu tarafından da bağışlanmak gerektiğini kanıtlamak için uğraşmıştı. Yine de, bir noktada, bu "bağışlama yasası"nın tamamen insani bir anlamda yorumlanabileceğini, Tanrı'ya borçlu olunan ibadetin "tehlikeye düşebileceğini" açık bir biçimde görmüştü. "Bağışlama ilkesi o kadar önde gelmektedir, o kadar güçlüdür ki, bu yasayı yaratırken Tanrı hakkı olan bağlılığı tehlikeye atmıştır. Gerçekten, bu yasa, insanlar tarafından bütün insanların kurtuluşu için yapılmış bir yasaya benzemektedir; çünkü Tanrı'nın, birbirimizi bağışladığımız ve sevdiğimiz müddetçe, kendisine karşı işlenen suçları, ne kadar çok olursa

olsun, dikkate alınadığını açıkça belirtmektedir. Gerçekten de, başkalarını bağışlayanlara merhamet etmeseydi ve günahlarını geride bırakıp iyi insan olmalarına izin vermeseydi, herkes bunun Tanrı'nın insanları yönetmek için yarattığı bir yasa değil, insanlar tarafından hazırlanmış; barış içinde yaşamak amacıyla düşünülmüş, gizlice ya da başkalarının yanında işlenen günahlar ve suçlarla ilgilenmeyen, dünyanın iyiliği ve barışını bozmamak için görmezden gelen bir hukuk olduğu sonucuna varabilirdi. Ama insanlar, Tanrı'yı kutlulamak için başkalarını bağışlayan kişinin Tanrı'dan istediğini elde ettiğini, Tanrı tarafından korunduğunu, iyi işler yapmaya ve kötü işleri bırakmaya yöneldiğini görürlerse, Tanrı'nın bize karşı iyiliğinin bilincine daha çok varırlar, bu bilinç daha da güçlenir."

Öyleyse yalnızca tanrısal lütfun doğaüstü müdahalesi, İsa'nın mesajının özünü ("bağışlama yasası") salt insani bir siyasi senet olarak almayı engeller. Risalenin yazarının kafasında, dinin böylesine dünyevi bir yorumunun mümkün olduğu çok açıktır. Yazar, Macchiavelli'nin kuramına, –ama aşırı basitleştirme yüzünden Macchiavelli'yi *religio instrumentum regni** düsturunun kuramcısı haline getiren daraltılmış Macchiavelli değil, dini esas olarak siyasal birliği sağlayacak önemli bir faktör olarak gören *Discorsi*'lerin yazarı Macchiavelli'ye– uzak değildi, hatta ondan kısmen etkilenmişti. Ama alıntı yaptığımız bölümde ulaşılmak istenen amaç daha farklıydı: Burada dini nesnel olarak *dışarıdan* ele almak eğilimi yoktu; daha çok dinin temellerini *içeriden* çürüten noktaları ele alma eğilimi söz konusuydu. Crispoldi'nin, "bağışlama yasası"nın "insanlar tarafından bütün insanların kurtuluşu için yapılmış, Tanrı'nın, birbirimizi bağışladığımız ve sevdiğimiz müddetçe, kendisine yapılmış hakaretleri, ne kadar çok olursa olsun, dikkate almadığını açıkça belirten bir yasa" olarak anlaşılması konusunda duyduğu endişe, hemen hemen kelimesi kelimesine Menocchio'nun engizisyoncuya söylediği sözleri hatırlatmaktaydı. "Komşusuna kötülük yapmayanın günah da işlemediğine inanıyorum; hepimiz de Tanrı'nın çocukları olduğumuza göre, kimseye de kötülüğümüz dokunmazsa, mesela diyelim ki bir babanın birçok çocuğu var, bun-

* Lat. iktidarın aracı olarak din. (ç.n.)

lardan biri 'babama lanet olsun' diyor, baba onu bağışlayabilir; ama eğer bu çocuk bir başkasının çocuğunun kafasını kırarsa, karşılığını ödemezse onu o kadar kolay bağışlayamaz."

Doğal olarak, Menocchio'nun *Ragioni del perdonare*'yi bildiğine hükmetmemiz için hiçbir neden yok. Yine de 16. yüzyıl İtalyası'nda, en karışık çevrelerde dini bir dünya gerçekliğine –ahlaki ya da siyasi bir senete– indirgeme eğilimi (Crispoldi'nin şaşırtıcı bir açıklıkla algıladığı gibi) vardı. Bu eğilim çok farklı önermelere dayanarak, değişik ifade biçimleri buluyordu. Yine de, bu örnekte bile, eğitimli sınıfların arasındaki en ilerici çevrelerle köktenci eğilimli halk grupları arasında kısmi bir yakınlaşmadan söz edilebilir.

Bu noktada, Menocchio'nun kendi inancını ("Bir insanın komşusunu sevmesinin Tanrı'yı sevmesinden daha önemli bir kural olduğunu söylüyorum") haklı göstermek için öne sürdüğü *Historia del Giudicio*'daki kaba mısralara dönersek, onun yorumlayıcı süzgecinin "kaynağın" kendisinden çok daha önemli olduğunu bir kere daha açıkça görürüz. Menocchio'nun yorumu bu metinle temas edince ortaya çıkmış olsa da, köklerini uzakta aramak gerek.

20

Yine de, Menocchio için büyük anlam taşıyan bazı metinler vardı: Bunların içinde en başta geleni de, kendi söyleyişiyle "Şövalye Zuanne de Mandavilla", yani Sir John Mandeville'in *Seyahatler*'iydi. Malıkeme Portogruaro'da yeniden açıldığında, engizisyoncular bu kez tehdit eden bir tavırla alışılagelmiş çağrıyı yapıp "bütün suç ortaklarını açıklamasını, aksi takdirde daha sert tedbirler alacaklarını; çünkü bu kadar şeyi tek başına öğrenmesinin, hiçbir yoldaşının olmamasının Engizisyon tarafından mümkün görülmediğini" söylediklerinde, Menocchio şöyle cevap vermişti: "Efendim, birisine bir şey öğrettiğimin, ya da birisinin fikirlerime katıldığının farkında değilim; bütün söylediklerim Mandeville'in bu kitabından geliyor." Daha da açık olarak, Menocchio, yargıçlarına hapishaneden yazdığı bir mektupta, hatalarının ikinci nedeni olarak şunu sayıyordu: "Beni acı verici şekilde sarsan, çeşitli insan ırkları

ve kanunları hakkında Mandeville'in yazdığı o kitabı okumak." Bu kadar "sarsılmasının", sıkıntı çekmesinin nedeni neydi? Buna cevap verebilmek için, her şeyden önce, kitabın neleri içerdiğine bakmamız gerekiyor.

Seyahatler, büyük ihtimalle 14. yüzyılın ortasında Liège'de Fransızca olarak yazılmış, Sir John Mandeville adında birine atfedilmişti; esasen coğrafya metinlerinden ve Vincent de Beauvais'nin *Speculum*'u gibi Ortaçağ'a ait bazı ansiklopedilerden oluşturulmuş bir derlemeydi. Önce elyazması halinde yaygın olarak elden ele dolaştıktan sonra, birçok kez, Latince ve önde gelen Avrupa dillerinde basılmıştı.

Seyahatler, birbirinden çok farklı içerikli iki bölümden oluşur. Birincisi, Kutsal Topraklara yapılmış bir yolculuğu anlatıyordu, bir tür hacılar için turist rehberi gibiydi. İkinci bölüm ise, Doğu'ya yapılan bir yolculuğu anlatıyordu. Hindistan, hatta Cathay, yani Çin gibi çok uzak adalara kadar uzanıyordu. Kitap, dünyadaki cennetin ve efsanevi Rahip Jehan'ın krallığının sınırındaki adaların betimlemesiyle son buluyordu. İki bölüm de birinci elden tanıklıklar gibi sunulmuştu: Ama birinci bölüm ayrıntılı ve belgelenmiş gözlemlerle doluyken, ikinci bölüm ağırlıklı olarak hayaliydi.

Kuşkusuz, kitabın olağanüstü başarısının asıl nedeni, birinci bölümün içerdikleriydi. 16. yüzyıl boyunca, Kutsal Toprakları betimleyen yayınların Yeni Dünya ile ilgili yayınlardan hâlâ daha fazla olduğu bilinmektedir. Mandeville okuru kutsal yerlerle ilgili bir dizi olay ve oralarda korunan kutsal kalıtların yerlerinin yanı sıra bölge halklarının gelenek ve görenekleri hakkında da bilgi edinebiliyordu. Bildiğimiz gibi Menocchio kalıtlara karşı hiçbir ilgi duymuyordu: Ama Yunan Kilisesi'nin teolojik ya da törensel özelliklerinin ve Kutsal Topraklarda yaşayan "Hıristiyanların değişik tutumlarının" (Samiriyeliler, Yakubiler, Süryaniler, Gregoryenler) Roma Kilisesi ile ayrılık noktalarının titiz betimlemesi ilgisini uyandırmış olmalıydı. Günah çıkarmanın kutsal bir işlevi olmadığı yolundaki inancı, Mandeville'in kaleminden "Yakubilerin" doktrinlerini öğrenince bir temel bulmuş, hatta belki de kışkırtılmıştı. Aziz Yakub tarafından Hıristiyanlığa kazandırıldıkları için bu isimle anılan Yakubiler, "bir insanın yalnızca Tanrı'ya günah çıkarması, yalnızca Tanrı'dan bağışlanmayı dilemesi gerektiğini söylü-

yorlar; günah çıkarmak istediklerinde de bir ateş yakıyor, içine tütsü ve diğer kokulu baharatlardan atıyorlar, dumanı içlerine çekerken Tanrı'ya günah çıkarıyor ve bağışlanmaları için yalvarıyorlar". Mandeville bu tür günah çıkarmayı "doğal" ve "ilkel" (bir 16. yüzyıl okuru için bu sözcüklerin belirli bir karşılığı vardı) olarak niteliyordu; hemen ardından da şunları ekliyordu: "Daha sonra gelen Kilise Ululari ve papalar, insanın bir başka insana günah çıkarmasını emrettiler, bunda da haklıydılar, insan nasıl kendi hastalığının ne olduğunu anlamadığı müddetçe iyileşemez ve gereken ilacı bulamazsa; önce günahının ne cins bir günah olduğunu bilmezse, nasıl bir ceza görmesi gerektiğini de bilemez; çünkü ne günahlar, ne zamanlar, ne de mekânlar birbirinin aynıdır. Bu yüzden günahın cinsinin, zamanının ve mekânının bilinmesi gerekir ki, ona uygun ceza verilebilsin." Şimdi, Menocchio –bir papaza çıkarılan günahı bir ağaca çıkarılan günahla aynı kefeye koyarak hor görmesine rağmen– papazın, "ceza bilgisini" bu bilgiye sahip olmayan birine verebileceğini kabul ediyordu: "Eğer bu ağaç günaha karşı verilecek ceza konusunda bilgi sahibiyse, ne âlâ; eğer bazı insanlar işledikleri günahın nasıl bir ceza gerektirdiğini bilmedikleri için, bunu öğrenmek üzere papaza gidiyorlarsa, bu sorun çözüldüğü anda papaz aramalarına da gerek kalmaz; cezanın ne olması gerektiğini bilenler içinse, zaten yararsızdır." Acaba bu Mandeville'den hatırladıkları mıydı?

Mandeville'in Muhammed'in dini hakkındaki uzun açıklaması, Menocchio'yu daha da büyülemiş olmalı. İkinci mahkemede, bu konudaki merakını doyurmak için 16. yüzyıl ortasında İtalyancaya çevrilmiş olan Kuran'ı doğrudan doğruya okumaya yeltendiği (ama daha önce gördüğümüz gibi bu kesin değildir) ortaya çıkmıştı. Ama Menocchio, Mandeville'in seyahatlerinden de, Müslümanların kendi görüşleriyle kısmen uyuşan inançlarını öğrenmiş olabilirdi. Mandeville, Kuran'a göre "bütün peygamberler arasında İsa'nın en mükemmeli ve Tanrı'ya en yakını olduğunu" yazmıştı. Ve Menocchio da hemen hemen onu tekrarlar gibiydi: "Onun Tanrı olduğundan... kuşku duydum, o bir peygamber, Tanrı tarafından dünyaya tebliğde bulunmak için yollanmış bir büyük adam olmalıydı." Yine Mandeville'de İsa'nın çarmıha gerilişinin kesin reddini de bulabilmiş olmalıydı; bu mümkün değildi, çünkü bu Tanrı'nın adale-

tine sığmazdı: "Ama hiçbir zaman söylendiği gibi çarmıha gerilmedi; tam tersine, Tanrı onun ölmeden ve kılına zarar gelmeden kendisine yükselmesini sağladı, ama vücudu Yahuda İskariyot adında birinin vücuduna dönüştü, Yahudiler de onun İsa olduğunu sanıp çarmıha gerdiler, halbuki İsa canlı olarak, dünyayı yargılamak üzere göğe yükselmişti; bu yüzden diyorlar ki..... bu konuda yanılıyoruz, çünkü Tanrı'nın büyük adaleti böyle bir şeye tahammül edemezdi.." Hemşerilerinden birinin tanıklığına göre Menocchio da buna benzer bir şeye inanıyordu: "İsa'nın çarmıha gerildiği doğru değil, çarmıha gerilen Sirenaikalı Simon'du." Gerçekten de, Menocchio için, çarmıha gerilme, haçın bu paradoksu kabul edilemez bir şeydi: "Rabbin kendisini bu şekilde ele geçirmelerine izin vermesi bana garip geldi, ayrıca çarmıha gerildiğine göre Tanrı olmadığını, bir peygamber olduğunu düşündüm..."

Bunlar, kısmi olsa da çok açık benzerlikler. Ama yine de bu sayfaları okumanın Menocchio'yu sarsmış olması pek olası görünmüyor. Mandeville'in sultana atfettiği Hıristiyanlık hakkındaki sert yargılarsa onu hiç irkiltecek gibi değildi. "[Hıristiyanlar] sıradan halk için iyi örnek olmalı; Tanrı'ya hizmet etmek için tapınaklara gitmeliler; halbuki tam tersine bütün günlerini meyhanelerde kumar oynayarak, içki içerek, hayvanlar gibi tıkınarak geçiriyorlar... Ayrıca, inandıkları İsa Mesih gibi basit, alçakgönüllü, nazik, değerli ve yardımsever olmalılar. Halbuki tam tersini yapıyorlar, hepsi de kötülük yapmaya eğilimli, öyle açgözlü ve tamalıkârlar ki azıcık para için çocuklarını, kız kardeşlerini, karılarını fahişelik yapsınlar diye satıyorlar, birbirlerinin karılarını alıyorlar, inançlarına sahip çıkmıyorlar, İsa Mesih'in onların kurtuluşu için getirdiği kanuna uymuyorlar..."

İki yüz yıl önce yazılmış olan, Hıristiyanlığın yozlaşmasını anlatan bu tablo, Menocchio tarafından mutlaka çağdaş ve isabetli bir metin olarak okunmuştu. Papazların ve keşişlerin açgözlülüğünü, kendilerini İsa'nın müritleri olarak tanımlayanların ayrıcalıkları ve sahtekârlıklarını her gün kendi gözleriyle görebiliyordu. Menocchio, sultanın sözlerinde olsa olsa kendisinin Kilise'ye yönelttiği acımasız eleştirilerin onayını ve gerekçelendirilmesini bulmuş olmalıydı, ama bu derinden sarsılması için bir neden değildi. Asıl neden, başka yerde aranmalıydı.

21

"Bu ülkelerin insanlarının değişik kanunları var, çünkü kimi güneşe, kimi ateşe, kimi ağaçlara, kimi yılanlara, diğerleri de sabah karşılarına çıkan ilk şeye tapıyorlar. Bazıları da tasvirlere ve putlara tapıyor..." Mandeville bu gözlemleri, seyahatlerinin ikinci bölümünün başında, Hint kıyısı açıklarında Chana adındaki küçük adadan bahsederken aktarıyordu. Burada ve daha sonra birçok kez Menocchio'yu o kadar "sarsmış olan kanunlardan", çeşitli inanç ve dinsel geleneklerden söz ediyordu. Mandeville'in anlatımlarıyla, uzak ülkelerle ilgili olarak yaptığı çoğunluk hayali betimlemelerle Menocchio'nun zihinsel evreni olağanüstü derecede genişlemişti. Artık bu evren Montereale, Pordenone hatta Venedik –bir değirmenci olarak içinde yaşadığı dünya– ile sınırlı değildi; Hindistan'ı, Cathay'ı, yamyamların, Pigmelerin ve köpek kafalı insanların yaşadığı adaları da kapsıyordu. Mandeville Pigmeler konusunda, olağanüstü başarı kazanan bir sayfa yazmıştı: "Üç karış boyunda, kısa insanlar: hem kadınlar hem de erkekler, küçük oldukları için güzel ve zarifler. Altı aylıkken evleniyorlar, iki ya da üç yaşında çocukları oluyor, altı ya da yedi yıldan fazla yaşamıyorlar: sekiz yaşındakiler çok ihtiyar kabul ediliyor. Bu Pigmeler ipek ve pamuğu ve dünyadaki her şeyi işlemekte çok hünerli, büyük ustalar. Bu ülkedeki kuşlarla sık sık savaşıyorlar, çoğunluk onlar tarafından kapılıp yem oluyorlar. Bu küçük insanlar ne tarlada ne de bağda çalışıyor, ama etraflarında toprağı işleyen bizim boyumuzda insanlar var. [Pigmeler] onları, tıpkı onlar bizim aramızda yaşasaydı yapacağımız gibi, küçük görüyorlar..."

Pigmelerin "bizim boyumuzdaki insanlar" için duyduğu küçümseme, bu kitabın Menocchio'da yarattığı sarsıntıyı açıklayan anahtardı. Mandeville'in betimlediği geleneklerin ve inançların çeşitliliği, Menocchio'nun kendi inanç ve eylemlerinin kökenini sorgulamasına neden olmuştu. Bu büyük kısmı hayali adalar, doğduğu ve yaşadığı dünyayı Arşimet gözüyle görmesini sağlamıştı. "O kadar çeşit ırk ve... değişik kanunlar", "kiminin şöyle, kiminin böy-

le yaşadığı birçok ada", "çok farklı ulusların kimi böyle, kimi şöyle düşünüyor"; Menocchio bu noktayı mahkeme boyunca sürekli tekrarlayıp durmuştu.

Aynı yıllarda, Périgordlu bir soylu, Michel de Montaigne de, Yeni Dünya'daki yerliler hakkındaki öyküleri okudukça benzeri bir izafiyet şoku yaşamıştı. Ama Menocchio, Montaigne değildi, yalnızca kendi kendini yetiştirmiş bir değirmenciydi. Hayatı hemen hemen tümüyle Montereale köyünün duvarları arasında geçmişti. Ne Yunanca ne de Latince (en fazla birkaç dua parçası) biliyordu; yalnızca birkaç kitap okumuştu, o da çoğunluk tesadüfi. Bu kitaplardaki her kelimenin anlamını deşmiş, zorlamış, yemiş yutmuştu. Her birinin üstüne yıllarca kafa yormuş, yıllarca kelimeler ve cümleler belleğinde mayalanmıştı. Bir örnek, bu uzun ve zorlu gelişimi ortaya koyabilir. Mandeville'in *Seyahatler*'inde, "İnsanların kaçamadığı zaman birbirlerini yedikleri Dondun adasına, başka 54 ada üzerinde de hüküm süren kralının gücüne ve bu adalarda oturan değişik türde insanlara dair" başlıklı 148. bölümde Menocchio şu sayfaya rastlamıştı:

Bu adada farklı yapıda halklar yaşar, çünkü babası oğlunu, oğlu babasını, kocası karısını, karısı kocasını yer. Bir baba, bir anne ya da bir arkadaşları hastalanınca, oğul ya da aralarından biri hemen rahibe gider ve puttan bilgi alması için yalvarır; put da şeytanın yardımıyla hastanın bu vesileyle ölmeyeceğini haber verir ve nasıl iyileştirilebileceğini söyler; bunun üzerine oğul geri döner, babasını iyileştirene kadar putun emrettiklerini uygular. Kocalar karıları, arkadaşlar birbirleri için aynı şeyi yaparlar. Ama eğer put, (hasta kişinin) ölmesi gerektiğini söylerse, o zaman rahip oğul, eş ya da arkadaşla birlikte hastanın yanına gider, ağzına bir kumaş parçası sokup nefes almasını engellerler, boğarak onu öldürürler; sonra da vücudu parçalara ayırıp bütün arkadaşlarını onun cesedini yemeye davet ederler; mümkün olduğu kadar çok kavalcı çağırır ve büyük bir coşku ve saygıyla yerler. Böylece her şeyi yedikten sonra, kemikleri alarak gömerler, bir yandan da şarkı söyleyerek büyük bir tören yaparlar: Bu törene katılmayan akrabalar ve arkadaşlar çok ayıplanır; utanç ve üzüntü çekerler, çünkü artık arkadaş olarak kabul edilmezler. Dostlar ölenin etini artık daha fazla acı çekmesin diye yediklerini söylerler: ölünün eti azsa, zayıfsa, sebepsiz yere acısını dindirmekte geciktikleri için büyük bir günah işlediklerini; ölünün eti çoksa, şişmansa, bir an önce cennete yollayabildikleri, çok fazla acı çekmesine izin vermedikleri için mutlu olduklarını söylerler...

Bu törensel yamyamlık betimlemesi Menocchio'yu çok güçlü bir biçimde etkilemişti (aynı şekilde Leonardo'yu da etkilemiş, onu insanlardaki şeytanı paylamaya kadar götürmüştü). Bu, 22 Şubat'ta yapılan soruşturmada açıkça ortaya çıkıyordu. Piskopos vekili belki bininci kez "Fikirlerini paylaştığın arkadaşların kimler, söyle?" diye sorunca, Menocchio şöyle cevap verdi: "Efendim, bu fikirlere sahip başka hiç kimseyle karşılaşmadım; fikirlerim kendi kafamdan çıktı. Şu anda Monte Real'de yaşayan papazımız Peder Andrea da Maren'den bir kitap ödünç alıp okuduğum doğrudur. Kitabın adı *Il cavallier Zuanne de Mandavilla* idi; zannediyorum Fransız'dı, ama günlük İtalyan dilinde basılmıştı. Galiba bana beş ya da altı yıl önce kitabı vermişti, ama ancak iki yıl önce iade ettim. Bu kitap Kudüs'e yapılan bir yolculuğu ve Yunanlılarla papa arasındaki kimi farklılıkları anlatıyor; ayrıca Büyük Han'ı, Babil şehrini, Rahip Jehan'ı, Kudüs'ü, ayrıca kimisi böyle kimisi şöyle yaşayan insanların bulunduğu birçok adayı anlatıyor. Sonra o şövalyenin sultana gittiğini, sultanın ona papazları, kardinalleri, papayı ve Kilise görevlilerini soruşunu anlatıyor; o da Kudüs'ün bir zamanlar Hıristiyanlara ait olduğunu söylüyor, ama daha sonra Tanrı'nın Hıristiyanların ve papanın kötü yönetiminden dolayı Kudüs'ü onların elinden aldığını söylüyor. Ayrıca kitabın bir yerinde birisi öldüğünde nasıl..." Bu noktada engizisyoncu sabırsızca Menocchio'nun sözünü keserek ona "bu kitabın kaos hakkında bir şey söyleyip söylemediğini" sordu. Menocchio da cevap verdi: "Hayır efendim, ama bu konuda *Fioretto della Bibbia*'da bir şeyler okudum; bu kaosla ilgili söylediğim öbür şeyleri kendi kafamdan çıkardım." Hemen arkasından da yarım kalan tartışmayı özetledi: "Şövalye Mandeville'in yazdığı o kitapta ayrıca insanlar hastalanıp ölüme yaklaşınca rahibe gittiklerini, rahibin bir puta sorduğunu, bu putun hastanın ölüp ölmeyeceğini söylediğini, eğer ölecekse papazın onu boğduğunu, sonra da birlikte ölüyü yediklerini anlatıyor: eğer tadı iyiyse günahsızmış, tadı kötüyse birçok günahı varmış, onun bu kadar uzun yaşamasına izin verdikleri için hata yaptıkları ortaya çıkıyormuş. Ben de buradan kalkarak düşündüm ki, beden öldüğünde ruh da ölür, çünkü çeşit çeşit milletten bazıları bir şeye inanıyor, bazıları başka şeye."

Menocchio'nun oyuncu belleği, bir kere daha kelimeleri ve cümleleri eritmiş, yerlerini değiştirmiş ve yeniden yoğurmuştu. Zayıf

beden (tadı) kötü, şişman beden de (tadı) iyiye dönüşmüştü. Terimlerin (iyi, kötü) hem ahlaki hem de gastronomik olarak yer değiştirmesi, günahı öldürenlerden alıp öldürülene yüklemişti. Yani, (tadı) iyi olan günahsız, (tadı) kötü olansa günahkârdı. Bu noktada Menocchio, vardığı sonucu ortaya attı: öbür dünya yoktur, müstakbel cezalar ve ödüller yoktur, cennet de cehennem de yeryüzündedir, ruh ölümlüdür. Her zaman olduğu gibi saldırgan bir biçimde metni çarpıtıyordu (ama bunu tümüyle bilinçsizce yaptığı açıktı). Kitaplarına yönelttiği sayısız soru, yazılı kâğıdın çok ötesine geçiyordu. Ama bu özel durumda, metnin işlevi hiç de ikinci planda değildi: "*Ben de buradan kalkarak* düşündüm ki, beden öldüğünde ruh da ölür, *çünkü çeşit çeşit milletten bazıları bir şeye inanıyor, bazıları başka şeye.*"

22

Ancak, yasaların ve geleneklerin çeşitliliğinin vurgulanması, Mandeville'in anlatısının yalnızca bir yönüydü. Tam karşıt bir uçta, bunca çeşitliliğin ortasında değişmez olarak kalan bir unsurun varlığı kabul ediliyordu: Bu da dünyanın yaratıcısı olan bir Tanrı'ya, "doğanın Tanrısı'na" duyulan inançla yan yana giden bir akılcılıktı. Öyle ki, Chana adasındaki putlara ve tasvirlere tapanlardan söz ettikten sonra Mandeville şu tespiti yapıyordu: "Şunu bilmeniz gerekir: Tasvirlere tapan herkes, bunu, bir zamanlar yaşamış ve kendi zamanında Herkül gibi harikalar yaratmış yiğit bir insana duyduğu saygıdan ötürü yapıyordur. Bu halk, yine de eskinin yiğitlerinin tanrı olmadıklarını, aslında her şeyi yaratmış yalnızca bir tek doğa Tanrısı olduğunu, onun da gökyüzünde yaşadığını biliyordu; halk bu kahramanların yarattıkları mucizeleri Tanrı'nın özel lütfuna borçlu olduklarını da biliyordu; bu kahramanlar Tanrı tarafından sevildikleri için halk da onlara tapıyordu. Halk aynı şeyi güneş için de söylüyordu, çünkü güneş zamanı değiştirir, yeryüzündeki her şeye ısı ve besin sağlar, güneşin bu kadar gücü olduğu içindir ki halk bu gücün, Tanrı'nın onu her şeyden çok sevmesinden ileri geldiğini çok iyi bilmekteydi ve bu yüzden güneşe

dünyadaki her şeyden çok daha büyük değer veriyordu. Güneşe saygı duyulması ve yüceltilmesi mantıklıdır, diyorlardı..."

"Mantıklı." Mandeville, soğukkanlı, mesafeli, neredeyse etnografik bir ifadeyle egzotik olguları ve inançları betimliyor, bunların canavarlıkları ya da saçmalıklarının altında gizlenen akılcı özü gösteriyordu. Gerçekten de Chana adasının sakinleri yarısı öküz yarısı insan bir tanrıya tapıyorlardı. Ama öküzü "diğer hayvanlar arasında en yararlı, yeryüzündeki en kutsal hayvan" olarak, insanı da "yaratıkların en asili ve bütün hayvanlar üzerinde egemen olanı" olarak kabul ediyorlardı. Bir yerlerde, bazı hayvanlara batıl inançlarla yararlı ya da zararlı güçler atfeden Hıristiyanlar da olamaz mıydı? "İmdi, doğanınkinden başka bir doktrin kabul etmeyen paganlar, kendi basitlikleri içinde hayvanlara daha çok inanıyorlar diye şaşırıp kalmaya hiç gerek yoktur." Nacumera adasının kadın erkek bütün sakinleri (Mandeville'in anlattığına göre) "köpek kafasına sahiptiler ve Kinosefal adıyla anılmaktaydılar" – ama hemen ardından ekliyordu: "Anlayışlı, mantıklı insanlardı." Böylece, kitabın son bölümünde, olağanüstü yolculuklarının sonucu olarak Mandeville okurlarına ciddi bir havayla şunu ilan ediyordu: "Bütün bu ülkede (Cathay) ve farklı halklarını, yasalarını ve inançlarını betimlediğim bütün diğer adalarda, mantıkları ve anlayışları yerindeyse, bizim imanımızın bir parçasını, bizim inandığımız şeylerin bir noktasını olsun paylaşmayan, dünyayı yaratan Tanrı'ya inanmayan bir halka rastlamak mümkün değildi; onlar Tanrı'ya *Iretarge* diyorlardı; bu doğanın Tanrısı demekti, peygamberin sözüyle *'et metuent eum omnes fines terrae'* ya da *'omnes gentes servient ei etc.'* uyum içindeydi; ama Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'tan doğru dürüst söz etmesini bilmiyorlardı, Kitabı Mukaddes'i, özellikle de Tekvin bölümünü, Musa'nın diğer kitaplarını, Çıkış'ı, peygamberlerin kitaplarını bilmiyorlardı, çünkü onlara bunu öğretecek birisi yoktu ve kendi doğal zekâları sayesinde edindiklerinden başka bir şey öğrenmemişlerdi..." Mandeville bu halklara karşı sonsuz bir hoşgörü taşıyordu: "[Mesidarata ve Genosaffa adalarının sakinleri] bizim gibi imanın bütün noktalarına sahip değillerdi ama, yine de iyi niyetlerinden ötürü inanıyorum ki, hatta eminim ki, Tanrı onları seviyor, onların hizmetlerini kabul ediyor, Eyub'unkileri kabul ettiği gibi. İşte bu yüzden Tanrı, peygam-

ber Hoşea'nın ağzından şöyle der: '*ponam eis multiplices leges meas*' ve başka bir yerde Kutsal Metinler'de şöyle buyurur: '*qui totum subdit orbem legibus.*' Aynı şekilde Efendimiz İncil'de şöyle der: '*alias oves habeo quae non sunt ex hoc ovili*', yani Tanrı'nın doğuştan Hıristiyan olanlar dışında da hükmettiği hizmetkârları vardır... kanunları değişik diye başka bir Hıristiyan halktan nefret etmemeli, küçümsememeli, onları yargılamamalıyız. Tam tersine, onlar için Tanrı'ya dua etmeliyiz, çünkü Tanrı'nın kimi sevdiğini kimden nefret ettiğini bilemeyiz, Tanrı kendi yarattığı hiçbir yaratıktan nefret etmediğine göre..."

Böylece Mandeville'in *Seyahatler*'i; mitolojik unsurlarla örülü, Ortaçağ'a özgü dinsel hoşgörüyü yansıtan ve sayısız kere çevrilmiş ve basılmış olan bu masum masal din savaşlarının, aforozların ve yakılan sapkınların çağına kadar ulaşmıştı. Büyük bir ihtimalle, hoşgörüyü ön plana çıkaran –hakkında henüz çok az şey bildiğimiz– bir halk akımını besleyen birkaç kanaldan sadece biriydi; bunun bazı izlerine 16. yüzyıl süresince hâlâ rastlanabiliyordu. Bir diğeri de, Ortaçağ'dan kalma üç yüzük efsanesinin hâlâ revaçta olmasıydı.

23

Bu efsane Menocchio'yu öyle etkilemişti ki, ikinci mahkeme boyunca (12 Temmuz 1599) bunu görevli Engizisyon yargıcı Fransisken papazı Gerolamo Asteo'ya uzun uzun anlattı. Geçmişte, "Hıristiyan olarak doğduğunu bu yüzden Hıristiyan olarak yaşamak istediğini, ama bir Türk olarak doğsaydı, Türk kalmak isteyeceğini" söylediğini ("ama kimlere söylediğimi hatırlamıyorum") kabul ettikten sonra, Menocchio şunları ekledi: "Yalvarırım efendim, dinleyin beni. Bir zamanlar büyük bir kral vardı, bir gün değerli yüzüğü kimde bulunursa, onu veliahtı olarak kabul edeceğini ilan etti. Ölümü yaklaşınca da, aslına benzer iki yüzük daha yaptırdı, üç oğlu vardı, her birine bir yüzük verdi; her biri kendisinin veliaht olduğunu ve elindekinin gerçek yüzük olduğunu zannediyordu, ama yüzükler o kadar birbirine benziyordu ki, bundan kimse emin olamıyordu. İşte tıpkı bunun gibi, Tanrı Baba'nın da sevdi-

ği birçok çocuğu vardır; Hıristiyanlar, Türkler ve Yahudiler. Her birine kendi düsturuna göre yaşama isteği vermiştir, hangisinin en doğrusu olduğunu da biz bilemeyiz. Hıristiyan olarak doğduğuma göre Hıristiyan olarak yaşamak istediğimi, ama Türk olarak doğsaydım Türk kalmak isteyeceğimi işte bu yüzden söyledim." Engizisyoncu "Yani bizim hangisinin doğru düstur olduğunu bilmediğimize mi inanıyorsun?" diye sertçe sordu. Menocchio şöyle cevap verdi: "Evet efendim, herkesin kendi inancını doğru kabul ettiğine ve hangisinin doğrusu olduğunu bilemeyeceğimize inanıyorum: Ama büyükbabam, babam ve halkım Hıristiyan olageldiği için bir Hıristiyan olarak kalmak istiyorum ve doğrusunun bu olduğuna inanıyorum."

Bu olağanüstü bir andı, başından sonuna kadar böylesine olağanüstü olan bir mahkemede bile. Roller geçici olarak değiş tokuş edilmişti, Menocchio inisiyatifi yakalamıştı ve yargıcı ikna etmeye çalışıyordu: "Yalvarırım efendim, dinleyin beni." Burada daha yüksek bir kültürün tarafını tutan kim, halk kültürünün tarafını tutan kim? Cevap vermek kolay değil. Menocchio'nun üç yüzük öyküsünü duyuş biçimi durumu daha da çelişkili hale sokuyordu. Öyküyü "herhangi bir kitapta" okuduğunu söylemişti. Engizisyoncu bunun ne tür bir kitap olduğunu ancak daha sonraki sorguda öğrenebildi: "Yasak bir kitapta." Menocchio kitabın adını aşağı yukarı bir ay sonra verdi: "Öyküyü Boccacio'nun *Cento novelle*'sinde okudum", kitabı da merhum "Nicola de Melchiori'den" ödünç almıştı – bu Nicola büyük bir ihtimalle, tanıkların ifadesiyle "sapkınlıklarını öğrendiği" ressam Nicola da Porcia ile aynı kişi olmalıydı.

Ama buraya kadar gördüğümüz her şey, Menocchio'nun başkalarının görüş ve fikirlerini papağan gibi tekrarlamadığını gösteriyor. Kitaplarla ilişki kurma biçimi, çarpıtılmış, acemi ifadeleri, özgün bir yaklaşımın en kesin işaretleri. Tabii ki her şey bir boşlukta cereyan etmiyordu. Entelektüel ve popüler akımların nasıl birbirine yaklaştığını giderek daha açık olarak görüyoruz. Bunların hangi yollarla ve biçimlerle birbirine yaklaştığını açıklamamız gerekiyor. Menocchio'ya *Sogno dil Caravia*'yı olduğu gibi *Decameron*'u da veren Nicola da Porcia olabilirdi. *Decameron*, en azından kitabın bir bölümü –üç yüzük efsanesinin anlatıldığı ilk günün üçüncü öyküsü– Menocchio'yu derinden etkiledi. Maalesef, Boccacio'nun

öteki *novelle*'lerine nasıl tepki gösterdiğini bilemiyoruz. Kuşkusuz Menocchio'nun günah çıkarmanın yol açtığı kısıtlamalar karşısında o kadar eleştirel olan dinsel tutumu, Yahudi Melchisedek öyküsünde kendine büyük bir destek bulmuştu. Ama Boccacio'nun üç yüzük efsanesiyle ilgili sayfası, müstehcen kabul edilen bölümlerden çok dini rencide eden bölümlerle daha fazla ilgilenmesiyle ünlü Karşı Reform sansürünün makasına kurban gitmişti. Menocchio daha eski bir baskıyı, en azından sansürün dokunmadığı bir baskıyı okumuş olmalıydı. Engizisyoncu ve din hukukçusu Gerolamo Asteo ile Menocchio lakaplı değirmenci Demonico Scandella arasında, üç yüzük efsanesi ve efsanenin yücelttiği hoşgörü üstüne çıkan çarpışma, bir bakıma simgeseldi. O sırada Katolik Kilisesi iki cepheli bir savaşa girişmişti: bir yandan Karşı Reform'un çizgilerine uymayan yeni ve eski yüksek kültüre karşı, bir yandan da halk kültürüne karşı. Gördüğümüz gibi, bu iki birbirinden çok farklı karşıtlar arasında gizli yakınlaşmalar olabiliyordu.

Engizisyoncunun "Hangisinin doğru düstur olduğunu bilmediğimize mi inanıyorsun?" sorusuna, Menocchio kurnazca bir cevap vermişti: "Evet efendim, *Herkesin kendi inancını doğru kabul ettiğine ve hangisinin doğrusu olduğunu bilemeyeceğimize inanıyorum...*" Bu, hoşgörü savunucularının kuramıydı; Menocchio bu hoşgörüyü, Sebastian Castellio'nun yaptığı gibi, yalnızca üç büyük tarihsel dini değil, sapkınları da kapsayacak biçimde genişletmişti. O çağdaş düşünürlerde olduğu gibi, Menocchio'nun hoşgörü karşısındaki tutumu da olumlu bir içerik taşıyordu: "Yüce Tanrı, Kutsal Ruh'u herkese, Hıristiyanlara da, sapkınlara da, Türklere de Yahudilere de vermiştir; hepsini sever, hepsinin ruhunu da aynı şekilde kurtarır." Bu, kelimenin dar anlamıyla hoşgörüden çok, dogmatik ya da günah çıkarmaya özgü düşüncelerden arındırılmış, basitleştirilmiş bir din adına, bütün inançların eşitliğinin açıkça kabul edilmesiydi. Bu, Mandeville'in bütün halklarda, hatta, en farklı, uzak ve canavarca olanlarında bile rastladığı "doğanın Tanrısı'na" olan inanca benziyordu – gerçi, daha sonra göreceğimiz gibi Menocchio aslında dünyanın yaratıcısı olan bir Tanrı fikrini reddetmekteydi.

Ancak Mandeville'de bu düşünceye, Hıristiyanlığın diğer dinlerin kısmi doğrularından daha üstün olduğu yolundaki kesin inanç bildirisi eşlik etmekteydi. Yani, Menocchio bir kez daha okuduğu

metinlerin ötesine geçiyordu. Onun dinsel köktenciliği, Ortaçağ hoşgörüsünden bazı çizgiler taşısa bile, hümanizm eğitimi almış çağdaş sapkınların incelmiş dinsel kuramlarına daha yakındı.

24

Menocchio'nun kitaplarını nasıl okuduğunu gördük; kelimeleri ve cümleleri koparıp alarak, bazen saptırarak, farklı bölümleri birbirine ekleyerek, bir çırpıda analojiler kotararak. Her seferinde, metinlerle Menocchio'nun bu metinlere tepkilerini karşılaştırdığımızda, şu ya da bu sapkın grupla kurduğu muhtemel bir ilişkinin açıklamaya yetmediği, gizli bir okuma anahtarına sahip olduğu fikrine kapıldık. Menocchio okumalarını halihazır çerçevelerin dışında ince ince yoğurup işliyordu. En olağanüstü açıklamaları da Mandeville'in *Seyahatler*'i ya da *Historio del Giudicio* gibi zararsız metinlerle kurduğu temastan kaynaklanıyordu. Menocchio'nun kafasında patlayıcı bir karışımın oluşmasına yol açan, kitabın kendisi değil, basılı sayfayla sözlü kültür arasındaki çarpışmaydı.

25

O halde başlangıçta bize anlaşılmaz gelen Menocchio'nun evrenine geri dönelim. Şimdi onun karmaşık katmanlanmasını yeniden kurabiliriz. Bu yapı, başlangıçta bir kaosun varlığını öngörerek, Tekvin öyküsü ve öykünün ortodoks yorumundan kopuşla başladı: "Ben dedim ki, bana göre her şey kaostu; yer, hava, su ve ateş birbirine karışmıştı..." (7 Şubat). Bunu izleyen bir sorgulama sırasında görmüştük; piskopos vekili, Mandeville'in *Seyahatler*'inden söz ederken Menocchio'nun sözünü kesmiş ve "bu kitabın kaos hakkında bir şey söyleyip söylemediğini" sormuştu. Menocchio daha önce sözünü ettiğimiz yazılı ve sözlü kültürün iç içeliğini (bu kez bilinçli olarak) yeniden gündeme getirerek olumsuz cevap vermişti: "Hayır efendim, ama bu konuda *Fioretto della Bib-*

bia'da bir şeyler okudum; bu kaos hakkında söylediğim diğer şeyleri kendi kafamda yarattım."

Aslında Menocchio doğru hatırlamıyordu. *Fioretto della Bibbia* tam olarak kaostan söz etmemekteydi. Ancak bu kitapta yaradılışın Kitabı Mukaddes'e uygun anlatımından önce, hiçbir uyum kaygısı gözetilmeksizin, metafizikle astrolojinin, teolojiyle dört element kuramının birbirine karıştığı Autunlu Honorius'un *Elucidarium*'undan genişçe yararlanılmış bir dizi bölüm vardı. *Fioretto*'nın "Tanrı Dört Elementten İnsanı Nasıl Yarattı?" başlığını taşıyan 4. bölümü şöyle başlıyordu: "Söylendiği gibi, Tanrı başlangıçta ne şekli ne şemaili olan bir öz yarattı: bundan öyle çok yaratmıştı ki, bundan ne istiyorsa yapabiliyordu, o da o özü böldü ve parçalara ayırdı, dört elementten oluşmuş insanı bunun içinden çıkaracak biçimde ayarladı..." Burada, gördüğümüz gibi, elementlerin başlangıçta birbirine karışmış olduğu varsayılmaktaydı, bu da *hiçten* yaradılış kuramını dışlıyordu: ama kaostan söz edilmemekteydi. Menocchio, bu âlimane terimi ikinci mahkeme sırasında tesadüfen bahsettiği bir kitaptan almış olabilirdi (ama bu kitabı, daha sonra da anlatma imkânı bulacağımız gibi, daha 1584'te biliyordu): Augustinyen keşişi Jacopo Filippo Foresti'nin *Supplementum supplementi delle croniche* adlı kitabıydı bu. 15. yüzyılın sonunda yazılmış olmasına rağmen açıkça Ortaçağ esaslarına dayalı bu vakayiname, dünyanın yaradılışıyla başlar. Foresti mezhebinin kurucusu olan Augustinus'tan söz ettikten sonra, şöyle yazar: "ve başlangıçta Tanrı'nın gökyüzünü ve yeryüzünü yarattığı söylendi; onların zaten var olduğu söylenmedi, ama bir potansiyel vardı, çünkü sonradan da gökyüzü yaratıldı yazıyor; bu, bir ağacın tohumunu düşünerek, işte kökü, gövdesi, dalları, meyveleri ve yaprakları demeye benzer. Onlar var olduklarından değil, ama o tohumdan oluşacaklarından. Aynı şekilde Tanrı, gökyüzünü ve yeryüzünü yarattı dendiğinde, aslında gökyüzü ve yeryüzünün tohumundan söz ediliyordu; çünkü gökyüzü ve yeryüzünün özü henüz bir karmaşa halindeydi; ama bu karmaşanın gökyüzü ve yeryüzüne dönüşeceği belliydi, bu nedenle o öze, o zamandan gökyüzü ve yeryüzü dendi. Ovidius'umuz, başyapıtının girişinde, diğer düşünürler gibi, bu özgül bir biçimi olmayan geniş oluşuma Kaos adını verdi. Ovidius, adı geçen bu kitapta, bu terimi şöyle kullanır: 'Her şeyi içine alan

yeryüzü, deniz ve gökyüzü var olmadan önce, doğa bir ucundan bir ucuna düşünürlerin Kaos dedikleri bir görüntüye sahipti. Kaos, büyük ve gelişimini tamamlamamış bir maddeydi, belirsiz ve hareketsiz bir kütleden başka bir şey değildi ve bu geniş oluşumun içinde doğru dürüst bir araya getirilmemiş, birbiriyle uyumsuz tohumlar toplanmıştı.'"

İşe Kitabı Mukaddes'i Ovidius ile uyumlulaştırma düşüncesiyle başlayan Foresti, sonuçta Kitabı Mukaddes'ten çok Ovidius'a yakın bir evren önermeye kadar varmıştı. Her şeyi önceleyen bir kaos, bir "büyük ve gelişimini tamamlamamış madde" kavramı Menocchio üzerinde çok güçlü bir etki yaratmıştı. Bundan yola çıkarak, "bu kaos hakkındaki... diğer şeyleri... *kendi* kafasında yaratmıştı."

Bu "şeyleri" Menocchio hemşerilerine de aktarmaya çalışmıştı. Giovanni Povoledo şöyle anlatıyordu: "Onun şöyle söylediğini duydum: Başlangıçta bu dünya hiçbir şey değildi, sonra denizin suyuyla dövülüp çırpılıp köpük oldu, sonra kesilip peynire döndü, daha sonra bundan sayısız kurtlar doğdu, bu kurtlar insan oldular, bunların en güçlüsü ve akıllısı da Tanrı'ydı, diğerleri ona kulluk ettiler..."

Bu çok dolaylı, en azından üçüncü elden bir tanıklıktı. Povoledo "Pordenone'deki pazara doğru yolda yürürken" bir arkadaşının sekiz gün önce anlattıklarını aktarıyordu; arkadaşı ona, bir süre önce Menocchio'yla bunları konuşan bir başka arkadaşından duyduklarını anlatmıştı. Aslında Menocchio'nun kendisi ilk sorgulamada bunu başka türlü aktarmıştı: "Ben dedim ki, bana göre, her şey kaostu... bu bütünün içinden bir kütle doğdu –tıpkı peynirin sütten yapılışı gibi– ve içinden kurtlar çıktı, bunlar da meleklerdi. En kutsal haşmetli bunların Tanrı ve melekler olmasını emretti, meleklerin arasında Tanrı da vardı, *o da bu kütleden aynı zamanda yaratılmıştı*..." Besbelli ağızdan ağıza geçe geçe Menocchio'nun söyledikleri basitleştirilmiş ve çarpıtılmıştı. "Kaos" gibi zor bir sözcük kaybolmuş, daha ortodoks bir sözcük onun yerini almıştı ("başlangıçta bu dünya hiçbir şey değildi"). Peynir-kurtlar-melekler-kutsal haşmetli-insan-meleklerin en güçlüsü Tanrı zinciri de bu arada kısaltılarak peynir-kurtlar-insanlar-insanların en güçlüsü Tanrı'ya dönüşmüştü.

Öte yandan, Menocchio'nun ifadesinde deniz suyuyla dövülen köpüğe ilişkin bir söz yoktu. Bunu Povoledo'nun uydurması da

mümkün değildi. Mahkeme boyunca, Menocchio'nun evren kuramında bazı unsurları değiştirmeye hazır olduğu, ama temel özelliklerine dokunmayacağı iyice ortaya çıktı. Örneğin, "Şu en kutsal haşmetli nedir?" diye soran piskopos vekiline şöyle cevap veriyordu: "En kutsal haşmetlinin *ezeli Tanrı'nın tini* olduğuna inanıyorum." Bunu takip eden sorgulamada şu açıklamayı yaptı: Kıyamet Günü insanlar "*daha önce sözünü ettiğim, kaostan önce de var olan o en kutsal haşmetli tarafından*" yargılanacaklar. Bir başka seferinde de "en kutsal haşmetli" yerine Tanrı'yı, Tanrı yerine Kutsal Ruh terimini kullandı: "Ebedi Tanrı, daha önce sözünü ettiğim kaostan en mükemmel ışık saçan gücü aldı, nasıl peynirin de en mükemmel kısmı alınırsa, sonra bu ışıktan melek dediğimiz o tinleri yaptı, sonra da aralarından en soylusunu seçti, ona bütün bilgisini, iradesini ve gücünü verdi, biz ona Kutsal Ruh diyoruz, Tanrı onu bütün dünyanın yaradılışının başına geçirdi..." Ayrıca, Tanrı'nın kaostan önce var olması üstüne fikrini de değiştirdi: "Bu Tanrı, kaosun içindeydi; tıpkı suyun içinde olup açılmak, ormanın içinde olup genişlemek isteyen biri gibi: yani, bilgiyi elde etmiş olan bu akıl bu dünyayı yaratmak için genişlemek istiyordu." O noktada, ama, diye sordu, engizisyoncu, "Tanrı ebedi miydi, hep kaosla birlikte var olmuş muydu?" "İnanıyorum ki," diye cevap verdi Menocchio, "hep bir aradaydılar, birbirlerinden hiç ayrılmamışlardı, yani ne Tanrı'sız kaos, ne de kaossuz Tanrı." Bu karışıklık karşısında (tarih 12 Mayıs'tı), engizisyoncu, mahkemeyi sona erdirmeden önce işe biraz açıklık getirmeye çalıştı.

26

ENGİZİSYONCU: Önceki sorgulamada Tanrı hakkında konuşurken çelişkiye düştün; çünkü bir keresinde Tanrı'nın kaosla birlikte ebedi olduğunu söyledin, bir keresinde de Tanrı'nın kaostan yapıldığını söyledin: Bu çelişkiye ve inancına açıklık getir.

MENOCCHIO: Görüşüme göre Tanrı kaosla birlikte ebedidir, ama kendisini bilmiyordu, yaşamıyordu da, ama sonradan kendi bilincine vardı, kaostan yapıldığını söylerken bunu demek istiyorum.

ENGİZİSYONCU: Daha önce Tanrı'nın akla sahip olduğunu söylemiştin; en başında kendisini nasıl bilmez, hem sonra, kendisini bilmesine sebep olan ne? Ayrıca, yaşamayan Tanrı'nın yaşar hale gelmesi için Tanrı'da ne gibi bir değişim oldu, açıkla.

MENOCCHIO: Eksikken zamanla mükemmele ulaşan dünyanın diğer şeyleri gibi, Tanrı'nın da böyle geliştiğine inanıyorum; bu tıpkı annesinin rahmindeyken anlamayan, yaşamayan, ama annesinin rahminden çıkınca yaşamaya, büyüyünce de anlamaya başlayan çocuk gibi. Yani, Tanrı, kaosla birlikteyken eksikti, ne anlıyor, ne de yaşıyordu, ama sonradan bu kaosun içinde genişleyerek yaşamaya ve anlamaya başladı.

ENGİZİSYONCU: Bu tanrısal akıl başlangıçta her şeyi birbirinden ayırt ederek bilebiliyor muydu?

MENOCCHIO: Yaratılacak olan her şeyi biliyordu; insanları, sonra bunlardan başkalarının doğacağını biliyordu; ama doğacak olan herkesi bilmiyordu, tıpkı sürüleri güdenler gibi, onlardan başkalarının doğacağını bilirler, ama tam olarak kimlerin doğacağını bilemezler. Yani, Tanrı her şeyi gördü, ama olacak olan her özel şeyi ayrı ayrı görmedi.

ENGİZİSYONCU: Bu tanrısal akıl başlangıçtan beri her şey hakkında bilgiye sahipti; peki bu bilgiyi kimden aldı, kendi özünden mi, başka bir yoldan mı kazandı?

MENOCCHIO: Akıl bilgiyi, her şeyin birbirine karışmış olduğu kaostan aldı: sonra da kaos akla düzen ve anlayış verdi, tıpkı bizim toprağı, suyu, havayı ve ateşi bilmemiz ve birbirinden ayırt edebilmemiz gibi.

ENGİZİSYONCU: Bu Tanrı, her şeyi yaratmadan önce iradeye ve güce sahip değil miydi?

MENOCCHIO: Evet, içindeki bilginin artmasıyla, güç ve iradesi de gelişti.

ENGİZİSYONCU: İrade ve güç Tanrı'da aynı şey midir?

MENOCCHIO: Bizde olduğu gibi birbirinden ayrıdır: irade olduğunda, bir şeyi yapmak için gerekli güç de olmalıdır. Örneğin, marangoz bir sıra yapmaya kalktığında alete ihtiyaç duyar, ama elinde tahta yoksa, iradesi işe yaramaz. Yani Tanrı hakkında da diyebiliriz ki, iradeye ek olarak güce de ihtiyaç vardır.

ENGİZİSYONCU: Tanrı'daki bu güç nedir?

MENOCCHIO: Vasıflı işçiler aracılığıyla idare etmek.

ENGİZİSYONCU: Dünyanın yaradılışında Tanrı'nın vekilleri olduğunu düşündüğün şu melekler, doğrudan doğruya Tanrı tarafından mı yaratıldılar, yoksa başka biri tarafından mı?

MENOCCHIO: Doğa tarafından dünyanın en mükemmel özünden üretildiler, tıpkı kurtların bir peynirden üremesi gibi; ortaya çıktıklarında da, Tanrı onları kutsadı ve onlara irade, akıl ve bellek verdi.

ENGİZİSYONCU: Tanrı her şeyi, meleklerin yardımı olmadan yapabilmiş olabilir mi?

MENOCCHIO: Evet, tıpkı bir evi yapan kişinin işçiler ve yardımcılar tutması gibi, ama evi onun yaptığını söyleriz. Aynı şekilde, dünyayı yaratırken Tanrı melekleri kullandı, ama Tanrı'nın yarattığını söyleriz. Ayrıca bir evi yapan marangoz ustası, istese tek başına da yapabilir, ama daha uzun zaman alır, Tanrı da dünyayı tek başına yapabilirdi, ama daha uzun sürerdi.

ENGİZİSYONCU: Eğer bütün o melekleri üreten o öz olmasaydı, eğer o kaos olmasaydı, Tanrı bütün bu dünyayı tek başına yaratabilir miydi?

MENOCCHIO: Madde olmadan bir şeyin yaratılamayacağına inanıyorum, Tanrı bile madde olmadan bir şey yaratamazdı.

ENGİZİSYONCU: Kutsal Ruh adını taktığın tin ya da başmelek, onun da Tanrı ile doğası ve özü bir mi?

MENOCCHIO: Tanrı ve melekler kaosla aynı özden, ama mükemmellik açısından aralarında fark var, Tanrı'nın özü Kutsal Ruh'unkinden daha mükemmel, çünkü Tanrı en mükemmel ışıktır: İsa hakkında da aynı şeyi söyleyebilirim, o da Tanrı ya da Kutsal Ruh'tan daha aşağı bir özdendir.

ENGİZİSYONCU: Bu Kutsal Ruh, Tanrı kadar güçlü mü? İsa da Tanrı ve Kutsal Ruh kadar güçlü mü?

MENOCCHIO: Kutsal Ruh, Tanrı kadar güçlü değil, İsa da Tanrı ve Kutsal Ruh kadar güçlü değil.

ENGİZİSYONCU: Senin Tanrı dediğin başka biri tarafından mı yapıldı ve üretildi?

MENOCCHIO: Başkaları tarafından üretilmedi, ama hareketini kaosun değişiminden aldı, eksikken, giderek mükemmelleşti.

ENGİZİSYONCU: Kaosu kim hareket ettiriyor?

MENOCCHIO: Kendi kendine hareket ediyor.

27

Böylece, Menocchio gündelik hayattan alınmış metaforlarla renklendirilmiş kaba saba konuşması ve sakin özgüveniyle, evren kuramını engizisyonculara açıklayarak onları şaşırttı ve meraklarını uyandırdı. Merak etmeselerdi, sorguda bu kadar ince ayrıntılara kadar inerler miydi? Teolojik terimlerdeki bu büyük çeşitliliğin ortasında tek bir nokta değişmeden kalıyordu: dünyanın yaradılışının tanrısal bir güce atfedilmesinin inkârı – bir de, çok tuhaf bir unsurun inatçı bir biçimde tekrarlanması: peynir ve peynirden doğan kurtlar.

Burada, *İlahi Komedya*'nın (Araf, X, 124-25) bir yankısından söz edilebilir:

> ...meleksi bir kelebeği yaratmak için doğmuş
> kurtlar.

Özellikle Vellutello'nun bu dizeler hakkındaki yorumları ("Meleksi, yani tanrısal, *cennetten kovulmuş kara meleklerin boş bıraktığı yerleri doldurmak için* Tanrı tarafından yaratılmış...") Menocchio'nun evren kuramının başka bir bölümünde hemen hemen kelimesi kelimesine karşımıza çıkıyordu: "Sonra bu Tanrı Âdem ile Havva'yı ve *kovulan meleklerin yerlerini doldurmak için* çok sayıda insanı yarattı." Gerçekten de bir tek sayfadaki bu iki benzerliği tesadüfe bağlamak oldukça tuhaf olur. Ama eğer Menocchio Dante'yi okumuşsa –belki de bir bilgi anahtarı ve dinsel ve ahlaki hakikatlerin bir ustası olarak okumuş olabilirdi– niçin özellikle bu dizeler ("meleksi kelebeği yaratmak için doğmuş kurtlar") aklına takılmıştı?

Aslında Menocchio evren kuramını kitaplardan almamıştı: "Melekler doğa tarafından dünyanın en mükemmel özünden üretildiler, *tıpkı kurtların bir peynirden üremesi* gibi, ortaya çıktıklarında da Tanrı onları kutsadı ve onlara irade, akıl ve bellek verdi": Menocchio'nun cevabından, peynir ve kurtların sürekli tekrarının, yal-

nızca açıklayıcı bir benzetme olarak kullanıldığı ortaya çıkıyordu. O herkesin bildiği, bozulan peynirde kurtçukların ortaya çıkışını, ilk ve en mükemmeli melekler olan yaşayan şeylerin –kaostan, o "büyük ve ham" maddeden, *tanrısal bir müdahale olmaksızın*– doğuşunu açıklamak için kullanıyordu. Kaos ayrıntılı olarak tanımlanmayan "en kutsal haşmetliden" önce de vardı, kaostan ilk canlılar –yani melekler ve aralarında en büyüğü olan Tanrı– "doğanın üretimiyle" kendiliğinden türemişlerdi. Menocchio'nun evren kuramı temel olarak maddeciydi – ve tarafgir bir biçimde bilimseldi. Dönemin aydınları tarafından da tamamen onaylanan (bu durum bir yüzyıl sonra Francesco Redi'nin aksini ispatlamasına kadar sürecektir) yaşamın hareketsiz maddeden kendiliğinden türeyişi doktrini, gerçekten de Kilise'nin yaradılış konusunda Tekvin'e dayanan kuramından daha bilimseldi. Örneğin bir Walter Raleigh, "sanatsız deneyim" adına, peynir (peynir!) yapan kadınla doğa düşünürünü karşılaştırabilmişti: İkisi de nedenini açıklayamadıkları halde, mayanın peyniri yayıkta katılaştırdığını biliyorlardı.

Ama yine de Menocchio'nun günlük deneyimlerine dönmek, her şeyi açıklamıyor: hatta hiçbir şeyi de açıklamayabilir. Peynirin katılaşmasıyla yerküreyi yaratmak üzere nebulanın katılaşması arasında bir çırpıda kurulacak benzetme hepimize çok kolay görünüyor, oysa Menocchio için bu hiç de böyle değildi. Üstelik dahası da var. Bu benzetmeyi yaparak, farkında olmadan eski ve uzak mitosları yansıtıyordu. Veda'daki bir Hint mitosunda, evrenin kökeni, yaratıcı tanrıların her şeyi önceleyen denizin sularını çırparak katılaştırmasıyla –tıpkı sütünkü gibi– açıklanmaktaydı. Kalmuklara göre, zamanın başlangıcında, denizin suları, sütün üstündeki kaymağa benzer katı bir tabakayla kaplıydı ve bitkiler, hayvanlar, insanlar ve tanrılar bundan çıkmıştı. "Başlangıçta bu dünya hiçbir şey değildi, sonra denizin suyuyla çırpılıp dövülüp köpük oldu, bir peynir gibi kesildi, daha sonra bundan sayısız kurtlar doğdu, bu kurtlar insan oldular, bunlardan en güçlü ve akıllısı da Tanrı'ydı": Menocchio'nun sözleri, bahsettiğimiz muhtemel basitleştirmeler hariç, aşağı yukarı böyleydi.

Bu şaşırtıcı bir çakışmaydı – hatta rahatsız edici bir çakışma, tabii bunu kolektif bilinçaltı gibi kabul edilemez kuramlarla ya da rastlantı gibi daha basit nedenlerle açıklamaya hevesli değilseniz.

Tabii ki Menocchio bir mitosla ilgisi olmayan, son derece gerçek bir peynirden –yapıldığını sık sık gördüğü (ya da belki kendi yaptığı) peynirden– söz ediyordu. Altay dağlarının çobanları ise aynı deneyimi bir evren kuramı mitosuna tercüme etmişlerdi. Ama küçümsenmemesi gereken bu farka rağmen, bir çakışma söz konusudur. Bunun dil farklılıklarının ötesinde, mitosla bilimi birleştiren binlerce yıllık bir evrenbilim geleneğinin varlığını gösteren –kısmen silinmiş ve parçalı da olsa– kanıtlardan biri olarak kabul edilebileceğini inkâr edemeyiz. Bu dönüşen peynir metaforunun, Menocchio'nun mahkemesinden bir yüzyıl sonra oldukça tartışma yaratan bir kitapta –Kutsal Yazılar'ı döneminin bilimiyle uyumlu hale getirmeye çalışan İngiliz dinbilimci Thomas Burnet'in kitabında– yeniden ortaya çıkması çok ilginçtir. Belki de Burnet, bilinçsiz de olsa bu kitabının birkaç sayfasını ayırdığı eski Hint evrenbilimini yansıtmaktadır. Ama Menocchio'nun durumunda doğrudan bir iletimi; nesilden nesile sözlü bir iletimi düşünmemek mümkün değil. Tam da o yıllarda Friuli'de *benandanti* gibi şamanist bir damarı olan bir kültün yayıldığını düşünürsek, bu varsayım daha da imkân dahilinde görünüyor. Menocchio'nun evren kuramı bu çok az incelenmiş kültürel ilişkiler ve iletimler alanına uyuyor.

28

Menocchio'nun konuşmalarında, neredeyse akıl almaz gelecek kadar alışılmamış, kökenleri derine inen bir kültürel tabakanın yeryüzündeki bir çatlaktan çıkar gibi belirdiğini görüyoruz. Şimdiye dek incelenmiş olanlardan farklı olarak, bu vaka, yalnızca yazılı kâğıttan süzülen bir tepkiyi değil, sözlü kültürden kalma azımsanmayacak bir tortuyu da içeriyor. Reform ve matbaanın yaygınlaşması, bu *farklı* kültürün su yüzüne çıkması için gerekliydi. Çünkü, reform sayesinde, basit bir değirmenci *konuşmaya*, Kilise ve dünya hakkındaki kendi fikirlerini dile getirmeye cesaret edebilmişti. Matbaa sayesinde de içinde mayalanan müphem, meramını anlatamayan dünya imgelemini ifade edebilecek *sözcüklere* ulaşabilmişti. Kitaplardan çıkan cümle ve cümle kırpıntılarında fikir-

lerini formüle edebilecek ve yıllar boyu önce hemşerilerine, sonra da bilgi ve yetkeyle donanmış yargıçlara karşı savunabilecek araçları bulmuştu.

Bu şekilde, sözlü kültürün hareketlerle anlatılan, gevelenen, bağırılan konuşmasıyla yazılı kültürün sayfada berraklaşmış, tonsuz konuşmasını ayıran ölçülemeyecek önemdeki tarihsel sıçrayışı, bizzat tecrübe etmişti. Birincisi, hemen hemen bedenin bir uzantısıydı, ikincisi ise "aklın bir şeyi." Yazılı kültürün sözlü kültür karşısında kazandığı zafer, temel olarak, soyutun deneysel üzerindeki zaferi olmuştu. Bazı durumlardan kurtulabilmek için her zaman yazıyla iktidarı birbirine kopmaz şekilde bağlayan ilişkiye başvurulabilir. Bürokrat ve ruhban sınıfların bin yıl boyunca hiyeroglif ve ideografiyi tekellerine aldıkları Çin ve Mısır gibi örneklerde bu çok açık görülebilir. İsa'dan on beş yüzyıl önce ilk kez bu tekeli kıran alfabenin icadı, yine de yazılı sözcüğü herkese ulaştırmaya yetmemişti. Ancak matbaa, bunu daha somut bir olanak haline getirdi.

Menocchio, düşüncelerinin özgünlüğünün farkındaydı ve bununla gurur duyuyordu: Bu yüzden de, bunları en yüksek dinsel ve dindışı yetkililere açıklamak istiyordu. Ama aynı zamanda hasımlarının kültürüne de hâkim olma ihtiyacını hissetmekteydi. Yazılı sözcüğün ve yazılı kültüre hâkim olup onu aktarabilme becerisinin iktidarın kaynağı olduğunu anlamıştı, Latince gibi bürokratik (ve dinsel) bir dilin kullanılmasını "yoksula ihanet" olarak nitelemekle kısıtlamamıştı kendisini. Giriştiği polemiğin merceği daha genişti. Burada anlattığımız olaylardan yıllar sonra, Daniel Iacomel adında bir hemşerisine "Anlamıyor musun, engizisyoncular bizim onların bildiklerini bilmemizi istemiyor!" diye haykırmıştı. "Biz" ve "onlar" arasındaki ayrım keskin bir ayrımdı. "Onlar" "üsttekiler"di, güçlü olanlardı – yalnızca Kilise hiyerarşisinin doruğundakiler değil. "Biz" ise köylülerdi. Daniel kuşkusuz ki okuma yazma bilmiyordu (ikinci mahkeme sırasında Menocchio'nun sözlerini aktardığında ifadesini imzalamamıştı). Halbuki Menocchio okumasını da yazmasını da biliyordu: Ama, bu nedenle yetkeye karşı giriştiği uzun mücadelenin yalnızca kendisini ilgilendirdiği düşüncesinde değildi. On iki yıl önce Menocchio'nun Portogruaro engizisyoncusu karşısında belli belirsiz bir biçimde inkâr ettiği "yüce şeyler arama" arzusu, ona yalnızca meşru gelmekle kalmıyor, ayrı-

ca bunu herkesin ulaşabileceği bir şey olarak kabul ediyordu. Bunun yerine, papazların, Venedikli sahafların raflarından "2 soldi"ye satın alınabilecek olan bir bilgi üzerinde tekel hakkı iddia etmeleri, ona yersiz hatta saçma geliyordu. Kültürün bir ayrıcalık olduğu fikri, matbaanın icadıyla ciddi bir biçimde darbe almıştı (ama tabii ki tamamen silinmemişti).

29

Menocchio, Venedik'te "2 soldi"ye satın aldığı *Fioretto della Bibbia*'da gündelik kelimelerin yanı sıra, günah çıkarırken kullandığı âlimane terimleri de bulmuştu. Bu yüzden, 12 Mayıs'taki sorgulamada, "ana rahmindeki çocuk", "sürüler", "marangoz", "sıra", "işçiler", "peynir", "kurtlar" gibi kelimelerin yanında, "eksik", "mükemmel", "öz", "madde", "irade, akıl ve bellek" gibi kelimeleri de buluyoruz. Alçakgönüllüyü ve yüceyi ifade eden, ilk bakışta da bunu bir araya getiren bir kelimeler karışımı, *Fioretto*'nun ilk bölümünün özelliğiydi. Örnek olarak "Tanrı şeytanı nasıl isteyemez ya da kabul edemez" başlıklı 3. bölümü ele alalım: "Tanrı şeytanı isteyemez ve kabul edemez çünkü bu elementleri biri öbürüne karışmayacak bir biçimde düzenlemiştir, dünya oldukça bunlar da böyle kalacaktır. Dünyanın sonsuza dek var olacağı, çünkü bir beden öldüğünde etin ve kemiklerin yaratılmış oldukları maddeye döneceği söylenir. Doğanın nasıl işlediğini rahatlıkla görebiliriz. Uyumsuz şeyleri öyle bir barıştırır ki bütün farklılıkları birliğe dönüştürür, onları tek vücut, tek özde buluşturur. Ayrıca onları bitkilerde ve tohumlarda da birleştirir, kadınla erkeği birleştirerek varlıkları doğal akışa uygun olarak meydana getirir. Tanrı başka yaratıkları üretir, onlar da onun aracılığıyla kendi cinslerine uygun biçimde çoğalırlar. Yani doğa Tanrı'nın buyruğundadır..."

"Madde", "doğa", "birlik", "elementler", "öz"; şeytanın kökeni, yıldızların etkisi; yaradanla yaratılan arasındaki ilişki. Bu tür örnekler çoğaltılabilir. Antik ve Ortaçağ'ın kültürel tarihinde en çok tartışılmış konular ve bazı anahtar kavramlar Menocchio'ya *Fioretto della Bibbia* gibi zayıf ve kötü düzenlenmiş bir derleme aracılı-

ğıyla ulaşmıştı. Bunun önemi ne kadar büyütülse azdır. Bir kere, Menocchio'nun dünyaya ilişkin görüşünü geliştirip ifade edecek dilsel ve kavramsal araçları sağlamıştı. Bunun da ötesinde, skolastiklerin yanlış düşünceleri ilan edip sırayla tekzip etmekte kullandıkları tarzda açıklayıcı bir yöntemle hiç kuşkusuz Menocchio'nun doymak bilmeyen entelektüel merakının dizginlerinden boşanmasına katkıda bulunmuştu. Montereale papazının bütünlüklü ve çürütülemez bir yapı olarak sunduğu doktrin mirası *Fioretto*'da çeşitli yorumlara tâbi tutuluyordu. Örneğin, "Tanrı bedenlerdeki ruhlara nasıl ilham verir" başlıklı 26. bölümde Menocchio şunları okuyabilmişti: "Şimdi birçok düşünür, ruhların yaradılışı konusunda aldatıldı ve büyük yanlışlara düştüler. Bazıları ruhların hepsinin ebedi olarak yaratıldığını söylediler. Bazılarıysa bütün ruhların tek bir ruh olduğunu, elementlerin beş tane olduğunu, yukarıda sözünü ettiğimiz dördünün dışında, *orbis* adında bir beşincisinin bulunduğunu idda ettiler: Tanrı'nın Âdem'in ve diğer herkesin ruhunu bu *orbis*'ten yarattığını söylediler. Bu yüzden de dünyanın asla sona ermeyeceğini, çünkü insanın öldüğünde kendi elementlerine döndüğünü söylediler. Yine bazıları insan ruhlarının o şeytani, düşmüş tinler olduğunu söylediler, bunların insan vücuduna girdiklerini ve birinin bedeni öldüğünde başkasına geçtiklerini, böylece kurtulduklarını iddia ettiler: ve dünyanın sonunda kurtulacaklarını ileri sürdüler. Başkaları da dünyanın hiç bitmeyeceğini ve otuz dört bininci yılda yeni bir hayatın başlayacağını ve her ruhun kendi bedenine döneceğini söylediler. Bunların hepsi de yanlıştı, bunları söyleyenler de paganlar, sapkınlar, hizipçiler, tanrısal şeyleri bilmeyen, hakikat ve iman düşmanıydılar." Ama Menocchio *Fioretto*'daki bu hakaretlerle yılacak biri değildi. Bu konuda bile fikirlerini söylemekten kaçınmadı. "Birçok düşünür" örneği, onu yetkenin yorumuna boyun eğdirecek yerde, "yüce şeyler aramaya", kendi düşüncelerinin yolunda gitmeye yöneltmişti.

Böylece eski ve o kadar da eski olmayan bu karma unsurlar kütlesi, yeni bir yapıda bir araya geldi. Bir sütun başının tanınamayacak hale gelmiş bir parçası ya da sivri bir kemerin yarısı silinmiş gövdesi bir duvardan dışarı fırlayabilir, ama binanın tasarımı ona, Menocchio'ya aitti. Kendinden emin ve açıkgörüşlü bir kafayla başkalarının düşüncelerinin kırıntılarını taş ve tuğla gibi kullan-

mıştı. Ama elde etmeye çalıştığı dilsel ve kavramsal araçlar ne tarafsız ne de masumdu. Konuşmalarındaki çelişkiler, belirsizlikler ve uyuşmazlıkların çoğunun açıklaması burada yatıyordu. Hıristiyanlık, yeni Platonculuk ve skolastik felsefeden beslenen terimler kullanarak, Menocchio, köylülerin nesilden nesile geçen temel, içgüdüsel maddeciliğini ifade etmeye çalışmıştı.

30

Menocchio'nun en derin düşüncelerinin dip akıntılarına yol vermek için bu terminolojinin yüzeyini aşmalıyız. Menocchio Tanrı'dan, Tanrı'nın en kutsal haşmetinden Tanrı'nın tininden, Kutsal Ruh'tan ve ruhtan söz ederken ne demek istemişti?

Menocchio'nun dilindeki en belirgin unsurdan, metaforların bolluğundan başlayalım. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bunlar günlük deneyimlerin sözcükleriyle yapılan metaforlardı – "annesinin rahmindeki çocuk", "sürüler", "marangoz", "peynir" vb. *Fioretto della Bibbia*'yı süsleyen imgelere açık ve kesinlikle öğretici bir amaca yönelikti: yani, doğrudan doğruya anlaşılabilir örneklerle, okura iletilmesi gereken önermeleri güçlendiriyorlardı. Menocchio'nun konuşmasındaki metaforların üstlendiği işlev ise farklıydı – bir bakıma tam tersiydi. Onun en koyu "her şeyi bire bir anlama" tarzının damgasını taşıyan düşünce ve dil dünyasında metaforlar bile kesinlikle sözcüğü sözcüğüne, bire bir anlaşılmalı. Asla tesadüfi olmayan içerikleri, Menocchio'nun dile dökülmemiş asıl konuşmasının aradan görünmesine yol açıyor.

31

Tanrı'yla başlayabiliriz. Menocchio için o, her şeyden önce bir babaydı. Metaforların oyunu, bu eskitilmiş ve geleneksel sıfata yeni bir anlam veriyordu. Tanrı insanlar için bir babadır: "Hepimiz Tanrı'nın çocuklarıyız ve çarmıha gerilenle aynı hamur-

danız." Hepimiz: Hıristiyanlar, sapkınlar, Türkler, Yahudiler – "o hepsini sever ve hepsinin ruhunu da aynı biçimde kurtarır." İsteseler de istemeseler de, her zaman babanın çocukları olarak kalacaklardır: "Hepsine, Türklere, Yahudilere, Hıristiyanlara, sapkınlara sahip çıkar ve birçok çocuğu olan bir baba gibi hepsini bir tutar, hepsine eşit biçimde sahip çıkar; aralarında bunu istemeyenler olsa bile hepsi de babaya aittir." Bu sevgisinde baba çocuklarının kendisine küfretmesine bile aldırmaz: küfretmek "insanın yalnızca kendisini incitir, komşusunu değil, örneğin bir ceketim var ve onu yırttım diyelim, yalnızca kendime kötülük etmiş olurum başkasına değil, komşusuna kötülük yapmayanın günah işlemediğine inanıyorum, hepimiz de Tanrı'nın çocukları olduğumuza göre, birbirimize kötülüğümüz dokunmazsa, mesela diyelim ki bir babanın birçok çocuğu var, bunlardan biri 'babama lanet olsun' diyor, baba onu bağışlar, ama eğer bu çocuk bir başkasının çocuğunun kafasını kırarsa, karşılığını ödemezse, onu o kadar kolay bağışlayamaz: İşte bu yüzden küfretmenin günah olmadığını söylüyorum, çünkü bunun hiç kimseye zararı olmaz."

Daha önce gördüğümüz gibi bütün bunlar, Tanrı'yı sevmenin, komşuyu sevmekten daha az önemli olduğu düşüncesine bağlanıyordu – mümkün olduğu kadar somut ve bire bir anlaşılması gereken bir komşuydu bu. Tanrı sevecen bir babaydı, ama çocuklarının hayatından çekilmişti.

Ama, bir baba olmasının yanı sıra Tanrı ayrıca Menocchio için tam bir yetke imgesiydi. Birçok kere "en kutsal haşmetli"den bahsetmişti, bu terimi kimi zaman Tanrı'dan ayrı bir kavram olarak, kimi zaman "Tanrı'nın tini", kimi zaman da Tanrı'nın kendisi anlamında kullanıyordu. Bunun da ötesinde Tanrı'yı "oğlunu bu dünyaya elçi olarak yollayan" bir "büyük komutan"a benzetiyordu. Ya da bir beyefendiye benzetiyordu: Cennette, "o sıralarda oturan kişi her şeyi görebilmeyi isteyecek ve görülecek her şeyi ortaya sermiş olan o beyefendiye benzeyecek." "Efendi Tanrı" her şeyden önce geliyordu ve kelimenin bire bir anlamıyla bir efendiydi: "Ben İsa Mesih'in ebedi Tanrı olsaydı kendisini yakalayıp çarmıha germelerine izin vermeyeceğini söyledim, bu konuda emin değildim, şüphelerim vardı, çünkü bir efendinin bu şekilde kendini yakalatmayacağını düşünüyorum, bu yüzden de çarmıha gerildiğine göre

Tanrı olamayacağını düşündüm..."

Bir efendi. Ama efendilerin başlıca niteliği, çalışmak zorunda olmamalarıdır, çünkü onlar için çalışacak insanlar vardır. Tanrı'nın durumu da böyleydi: "Endüljansların iyi olduğuna inanıyorum, çünkü eğer Tanrı, birisini bağışlamak için kendi yerine bir adamı papa olarak koymuşsa, bu iyidir, çünkü endüljansları Tanrı'nın kâhyası olarak hareket eden biri veriyorsa, bunları Tanrı veriyor sayılır." Ama papa Tanrı'nın tek kâhyası değildi. Kutsal Ruh da "Tanrı'nın bir kâhyası gibidir; bu Kutsal Ruh da yaratılmış melekler arasından dört komutan seçmiştir, bunlara kâhya da diyebiliriz..." İnsanlar "Tanrı'nın iradesiyle, vekillerinin aracılığıyla Kutsal Ruh tarafından yaratılmıştır; nasıl bir kâhya adamlarının çalışmasına katılırsa, Ruh da işe bir el atmıştır."

Yani Tanrı yalnızca bir baba değil, aynı zamanda bir efendiydi – çalışarak ellerini kirletmeyen, bıktırıcı işleri kâhyalarına bırakan bir toprak ağasıydı. Kaldı ki kâhyanın bile "bir el atması" ender rastlanan bir durumdu. Örneğin Kutsal Ruh, yeryüzünü, ağaçları, hayvanları, insanoğlunu, balıkları ve bütün diğer yaratıkları "işçileri olan melekler aracılığıyla" yaratmıştı. Tabii Menocchio (bu konuda engizisyoncuların bir sorusuna cevap verirken) Tanrı'nın meleklerin yardımı olmadan da dünyayı yaratabileceğini inkâr etmiyordu: "Tıpkı bir evi yapan kişinin işçiler ve yardımcılar tutması gibi; ama evi onun yaptığını söyleriz. Aynı şekilde dünyayı yaratırken Tanrı melekleri kullandı, ama Tanrı'nın yarattığını söyleriz. Ayrıca bir evi yapan marangoz ustası istese tek başına da yapabilir, ama daha uzun zaman alır. Tanrı da dünyayı tek başına yapabilirdi, ama daha uzun sürerdi." Tanrı'nın "gücü" vardı: "irade olduğunda bir şeyi yapabilmek için güç de olmalıdır. Örneğin marangoz bir sıra yapmaya kalktığında alete ihtiyaç duyar, elinde tahta yoksa, iradesi de işe yaramaz. Yani Tanrı hakkında da diyebiliriz ki, iradeye ek olarak güce de ihtiyaç vardır." Ama bu "güç", "vasıflı işçiler aracılığıyla" çalışmak anlamına geliyordu.

Sürekli tekrarlanan bu metaforlar, kuşkusuz, dinin temel konularını, günlük deneyimin terimleriyle anlatarak daha aşina ve anlaşılabilir hale getirme ihtiyacının bir sonucuydu. Engizisyoncuya kendi sanatının "değirmenciliğin" yanı sıra "marangozluk, bıçkıcılık, duvarcılık" olduğunu söyleyen Menocchio, Tanrı'yı bir maran-

goza, bir duvarcıya benzetiyordu. Ama metaforların bolluğundan daha derin bir anlam çıkıyordu. "Dünyanın yapılışı", bir kez daha, kelimenin bire bir anlamıyla maddi bir eylemdi –"Madde olmadan bir şey yaratılabileceğine inanmıyorum, Tanrı bile madde olmadan bir şey yaratamazdı"– el emeğiydi. Ama Tanrı bir efendiydi ve efendiler elleriyle çalışmazdı. "Bu Tanrı kendisi bir varlık yarattı ya da üretti mi?" diye sordu engizisyoncular. Menocchio "Her şeyin yapılmasını sağlayan iradenin ortaya çıkmasını sağladı," diye cevap verdi. Bir marangoza ya da duvarcıya benzese bile, Tanrı'nın hizmetinde her zaman "yardımcıları" ya da "işçileri" vardı. Menocchio yalnızca bir kere, o da tasvirlere tapılmasını eleştirirken, coşkuya kapılarak "gökyüzünü ve yeryüzünü yaratan tek Tanrı"dan söz etmişti. Aslında ona göre Tanrı hiçbir şey yapmamıştı, "kâhyası" Kutsal Ruh da bir şey yapmamıştı. Kollarını sıvayıp "dünyayı yapanlar" "işçiler", "emekçiler", yani meleklerdi. Peki melekleri kim yapmıştı? Doğa: "onlar doğa tarafından dünyanın en mükemmel özünden üretildiler, tıpkı kurtların bir peynirden üremesi gibi..."

Menocchio, *Fioretto della Bibbio*'da şunu okumuş olmalıydı: "Dünyada yaratılan ilk yaratıklar melekler oldu, var olan en soylu maddeden yaratılmış oldukları için kibirlenerek günah işlediler ve yerlerinden oldular." Ama şunu da okumuş olmalıydı: "Gördüğünüz gibi doğa Tanrı'nın buyruğundadır, nasıl çekiç ve örs demircinin buyruğundaysa; demirci onlarla gönlünce yeni şeyler yapar, kimi zaman bir kılıç, kimi zaman bir bıçak, bazen de başka şeyler: Onları çekiç ve örsle yapsa bile, onları yapan çekiç değil, demircidir." Fakat Menocchio bunu kabul edemezdi. İnatçı maddeci görüşü, yaratıcı Tanrı'nın varlığını hazmedemiyordu. Bir Tanrı, evet – ama tarlalarını kâhyaların ve "işçilerin" eline bırakmış bir efendi gibi, uzak bir Tanrı.

Uzak ya da (aslında ikisi aynı şeydi) çok yakın, elementlerin arasında erimiş, dünyayla özdeş bir Tanrı. "Bütün dünyanın, yani havanın, toprağın ve bu dünyaya ait bütün güzelliklerin Tanrı olduğuna inanıyorum...: Çünkü insanoğlunun Tanrı'nın suretinde ve ona benzer olarak yaratıldığını söylüyoruz, insanda da hava, ateş, toprak ve su var, buradan da şunu çıkarıyoruz, hava, toprak, su ve ateş Tanrı'dır."

Buradan da şunu çıkarıyoruz: Menocchio'nun kendinden emin mantığı bir kere daha metinleri (Kutsal Yazılar, *Fioretto*) olağanüstü bir serbestlikle yorumluyordu.

32

Ama Menocchio diğer köylülerle tartışmalarında çok daha aceleci davranıyordu: "Bu her şeye kadir Tanrı da nedir? Kutsal Yazılar'ın bizi kandırmak için bir ihanetidir, eğer o gerçekten her şeye kadir Tanrı olsaydı, kendini bize gösterirdi", "Siz Tanrı'yı ne sanıyorsunuz? Tanrı küçücük bir nefesten başka bir şey değildir, insan onu nasıl düşlerse odur"; "Bu Kutsal Ruh da neyin nesi?.. Bu Kutsal Ruh'u bulmak mümkün değil." Mahkeme boyunca bu sözleri kendisine hatırlatılınca, Menocchio hiddetle haykırdı: "Kutsal Ruh yoktur dediğimi asla söyleyemezsiniz. Bu dünyada sahip olduğum en kuvvetli inanç, Kutsal Ruh'a duyduğum inançtır, Kutsal Ruh, Yüce Tanrı'nın tüm dünyayı aydınlatan Kelamıdır."

Montereale sakinlerinin tanıklıklarıyla mahkeme kayıtları arasında ciddi bir çelişki var. İnsanın aklına bu çelişkiyi Menocchio'nun sözlerini korkuya, Engizisyon'un vereceği mahkûmiyetten kaçma isteğine bağlayarak açıklamak geliyor. Böylelikle "gerçek" Menocchio, Montereale sokaklarında Tanrı'nın varlığını inkâr ederek dolaşan, diğeri, mahkemedeki Menocchio ise ikiyüzlünün teki oluyor. Oysa bu varsayım ciddi bir zorlukla karşılaşıyor. Eğer Menocchio düşüncelerinin en köktenci yanını gerçekten de yargıçlardan saklamak isteseydi, ruhun ölümlülüğü üzerinde niçin bu kadar ısrarla durmuştu? İsa'nın tanrısal yönünü niçin sebatla inkâr etmişti? Aslında, ilk sorgulama sırasında birkaç kez çenesini tutabilmesi dışında, Menocchio'nun mahkeme süresince izlediği tavra temkinlilik veya ikiyüzlülük demek mümkün değil.

Menocchio'nun kendi ifadelerine dayanarak başka bir yol izleyip farklı bir varsayım oluşturmaya çalışalım. Cahil köylülere fikirlerinin basitleştirilmiş dışrak bir görünüşünü sunmuştu: "Konuşabilseydim konuşurdum, ama konuşmak istemiyorum." Daha karmaşık, içrek bakışı ise, yaklaşmayı büyük hevesle istediği dinsel ve

dindışı yetkililere saklamıştı: "Papanın, bir kralın ya da bir prensin önüne çıkmama izin verirlerse, onlar da beni dinlemek isterlerse, söyleyecek birçok şeyim olduğunu, sonradan beni öldürseler de aldırmayacağımı söyledim," demişti Portogruaro'da yargıçlarına. Yani, Menocchio'nun fikirlerinin en bütünlüklü sunuşunu mahkeme boyunca verdiği ifadelerde aramak gerekiyor. Ama yine de Menocchio'nun nasıl olup da Montereale halkıyla açıkça çelişen şeyler söyleyebildiğini açıklamaya çalışmalıyız.

Maalesef önerebileceğimiz tek çözüm tamamen varsayıma dayanıyor; şöyle ki Menocchio'nun Servetus'un *De Trinitatis erroribus*'u hakkında dolaylı yoldan bilgi sahibi olmuş olabileceğini, ya da şu anda kaybolmuş bulunan, İtalya'ya 1550'de ulaşmış Giorgio Filaletto'nun yaptığı *Turca* veya *Turchetto* adlı çevirisini okumuş olabileceğini söyleyebiliriz. Tabii bu oldukça tehlikeli bir varsayım, çünkü burada çok karmaşık, felsefi ve teolojik terimlerle dolu, Menocchio'nun okuduğu diğer kitaplardan çok daha zor bir kitapla karşı karşıyayız. Ama yine de Menocchio'nun ifadelerinde, ne kadar zayıf ve biçimsizleştirilmiş olursa olsun, kitabın belli belirsiz çınlayan bir yankısını keşfetmemiz mümkün olabilir.

Servetus'un ilk yapıtının özünde, İsa'nın tamamıyla insan olduğunun savunusu var – Kutsal Ruh aracılığıyla tanrılaştırılmış bir insanlık. Şimdi, ilk sorgulamada, Menocchio şöyle der: "Onun Tanrı olduğundan... şüphe duydum, bir peygamber, Tanrı tarafından dünyaya bir tebliğde bulunmak için yollanmış bir büyük adam olmalıydı..." Daha sonra buna şöyle açıklık getirir: "Onun da bizim gibi insan olduğunu, bizim gibi bir kadınla erkekten doğduğunu düşünüyorum, nesi varsa kadından ve erkekten almıştı: ama Tanrı'nın Kutsal Ruh'u onu oğlu olarak seçmek üzere yolladığı doğru."

Ama Servetus için Kutsal Ruh neydi? İşe, Kutsal Yazılar'da bu deyime verilen çeşitli anlamları sıralamakla başlar: "Kutsal Ruh bazen Tanrı'nın kendisini, bazen bir meleği, bazen bir insanın tinini ifade eder, bir tür içgüdü ya da aklın tanrısal esini, aklın bir güdüsü ya da bir nefes anlatır; gerçi bazen nefes ve Ruh arasında bir fark belirtilir. Kimileri içinse Kutsal Ruh insanın aklı ve doğru anlayışından başka bir anlama gelmez." Bu anlam çeşitliliği, Menocchio'da rastlananlara çok yakındır: "Onun Tanrı olduğuna inanıyorum... Tanrı'nın iradesini verdiği melektir o... Tanrı Efendi-

miz'in bize özgür iradeyi ve vücudumuza Kutsal Ruh'u verdiğine inanıyorum... Ruhun Tanrı'dan geldiğine, bir şey yapmamız gerektiğinde bizi şunu ya da bunu yapmaya yönlendirenin o olduğuna inanıyorum."

Terimler hakkındaki bu tartışmayı Servetus, Baba'dan ayrı bir Kutsal Ruh olmadığını kanıtlamak için açar: "Yani Kutsal Ruh farklı bir şeyi değil, Tanrı'nın bir faaliyetini, Tanrı'nın gücünün belli bir enerjisini ya da esinini belirtir." Bu panteizmin ardındaki varsayım, Ruh'un insanda ve gerçekliğin bütününde var olduğu tezidir. Servetus, henüz felsefecilerin yanlışlarını paylaştığı bir dönemi hatırlayarak şöyle yazar: "Tanrı'nın tininden söz ederken, üçüncü bir varlığın bir köşede olduğunu anlarsam, bu bana yetiyordu. Ama şimdi onun kendisinin söylediği şu sözleri biliyorum: 'Ben el altındaki bir Tanrı'yım, uzaktaki bir Tanrı değil'; şimdi biliyorum ki Tanrı'nın evrensel tini yeryüzünü doldurur, her şeyi kuşatır, her insanda erdemler doğurur. Ben de peygamberle birlikte bağırabilirim: 'Ey Efendim, senin tininden nereye gideceğim?', çünkü ne burada ne ötede Tanrı'nın tininin olmadığı bir yer yoktur." Menocchio'ya gelince, o da ortalıkta gezinip hemşerilerine şöyle diyordu: "Siz Tanrı'yı ne sanıyorsunuz? Görülebilen her şey Tanrı'dır..." "Gökyüzü, yeryüzü, deniz, hava, cehennem, her şey Tanrı'dır."

Servetus, bin yıldan fazla bir zamandır süren bir felsefi ve teolojik sistemi parçalamak için elindeki bütün araçları kullanmıştır: Helen, İbrani, Valla'nın filolojisi, Kabala, Tertullianus'un maddeciliği, Ockham'ın nominalizmi, dinbilim ve tıp gibi. "Tin" kelimesinin çevresinde oluşmuş kabukları tek tek kazıyarak ona yeniden ilk anlamını kazandırmıştır. "*Spiritus*", "*flatus*" ve "*ventus*" arasındaki fark, ona göre dilsel kullanıma dayanan, alışkanlık haline gelmiş bir farktı. "Tin" ve nefes arasında derin bir benzerlik vardı: "Yine aynı şekilde, Tanrı'nın gücüyle yaratılan her şeyin onun nefesi ve esiniyle yaratıldığı söylenir; çünkü tinin nefesi olmadan kelam olmaz, nasıl nefes vermeden konuşamazsak; bu yüzden de ağzın nefesi ya da dudakların nefesi deriz... Bu yüzden de içimizdeki tinin Tanrı'nın ta kendisi olduğunu, bunun içimizdeki Kutsal Ruh olduğunu söylüyorum... İnsanın dışında Kutsal Ruh yoktur." Bu, Menocchio'nun şu sözleriyle karşılaştırılabilir: "Tanrı'nın ne olduğunu sanıyorsunuz? Tanrı küçücük bir nefesten başka bir şey değildir...

Hava Tanrı'dır... Biz tanrılarız... [Kutsal Ruh'un] herkeste olduğuna inanıyorum... Bu Kutsal Ruh da neyin nesi? Bu Kutsal Ruh'u bulmak mümkün değil."

Tabii ki, İspanyol hekimle Friulili değirmencinin kelimeleri arasındaki uçurum çok büyük. Ama öte yandan Servetus'un yazılarının 16. yüzyıl İtalyası'nda –üstelik yalnızca okumuş yazmışlar arasında değil– yaygın olarak dolaştığını biliyoruz. Menocchio, bu yazıların nasıl okunduğunu, anlaşıldığını ve yanlış anlaşıldığını gösteren bir ipucu oluşturabilir. Bu varsayım Montereale halkının tanıklıklarıyla mahkeme kayıtları arasındaki farklılığı çözmemizi de sağlayabilir. Şimdi bu farklılık, bir çelişkiden çok, aslında farklı düzeylerde hareket etmek amacıyla yapılmış bilinçli bir seçim olarak görülebilir. Menocchio'nun hemşerilerine yaptığı kaba açıklamaları, Servetus'un zor anlaşılır fikirlerini, kendi anladığı biçimde, cahil dinleyiciler için anlaşılır dile tercüme etmek için harcadığı bilinçli bir çaba olarak görmek zorunda kalabiliriz. Doktrini tüm karmaşıklığıyla anlatmayı farklı bir dinleyici kitlesine saklamıştı: papa, bir kral, bir prens, daha iyisi bulunmadığı takdirde ise Aquileia Engizisyoncusu ve Portogruaro belediye başkanına.

33

Menocchio'nun didiklediği kitapların arkasında, okuması sırasında kullandığı bir yöntemi saptadık; ve onun da arkasında sözlü kültürün sağlam bir katmanının –en azından evren kuramında– doğrudan doğruya yüzeye çıktığını gördük. Ama Menocchio'nun fikirlerinin bazılarının *De Trinitatis erroribus* gibi karmaşık bir metnin uzak bir yankısı olduğunu ileri sürmek, adımlarımızı yeni baştan gözden geçirmemiz gerektiği anlamına gelmez. Eğer doğruysa bu yankı, güçlü bir maddeci unsur taşıyan âlimane bir kavramın, popüler maddeciliğe (hemşerileri için daha da basitleştirilmiş) tercümesi olarak görülmelidir. Tanrı, Kutsal Ruh, ruh – hiçbiri ayrı ayrı özler olarak var olmaz. Yalnızca Tanrısallığın massettiği madde, dört elementin karışımı vardır. Bir kere daha Menocchio'nun sözlü kültürünün temellerini kazıyoruz.

Onunki dinsel bir maddecilikti. Tanrı hakkında böylesi bir yorum –"bizi aldatmak Kutsal Yazılar'ın bir ihanetidir, eğer o gerçekten her şeye kadir Tanrı olsaydı, kendini bize gösterirdi"– açıkça papazların ve kitaplarının ona sözünü ettiği o Tanrı'nın inkârıydı. O kendi Tanrısı'nı her yerde görüyordu: "Bu her şeye kadir Tanrı nedir? – yeryüzünün, suyun ve havanın yanında," diye ekliyordu çabucak (hep aynı tanığa, papaz Andrea Bionima'ya göre). Tanrı ve insan, insan ve dünya ona göre kendilerini birbirlerine ifşa ettikleri bir ilişkiler yumağında iç içe geçmişlerdi: "[İnsanların] topraktan yapıldığına inanıyorum, ama bulunabilecek en güzel madenden, işte bu yüzden insan o madenleri, hepsinin ötesinde de altını istiyor. Dört elementten oluşuyoruz, yedi gezegenle ilişkideyiz. Kimisi bir gezegenden daha çok almış, doğduğu burca bağlı olarak daha canlı, daha neşeli." Gerçeklik hakkında, tanrısallık tarafından kuşatılmış böyle bir görüş açısından, papazların kutsamaları bile kabul edilebilirdi, çünkü "şeytanın âdeti her şeyin içine sızıp zehirlemekti" ve "papazın kutsal suyu şeytanı kaçırıyordu, bütün suların Tanrı tarafından kutsandığına inanmama rağmen," diye ekliyordu, ve "papaz olmayan biri de sözcükleri bilse, onun sözleri de papazınki kadar işe yarar, çünkü Tanrı gücünü (*virtu*) eşit olarak herkese verdi, kimseyi kayırmadı." Bu, kısaca, papazın kürsüsünden vaaz ettiğiyle çok az ortak yönü olan bir köylü diniydi. Tabii ki, Menocchio günah çıkarıyordu (köy dışında da olsa), komünyon alıyordu, hiç kuşkusuz çocuklarını da vaftiz ettirmişti. Ama yine de tanrısal yaratıyı, Tanrı'nın İsa'nın bedeninde cisimleşmesini ve kefareti reddediyordu. Selamet için kutsamaların yararlı olduğunu inkâr ediyor ve bir insanın komşusunu sevmesinin Tanrı'yı sevmekten daha önemli olduğunu ileri sürüyordu. Bütün dünyanın Tanrı olduğuna inanmıştı. Ancak bu tamamen uyumlu fikirler bütününün içinde bir tek çatlak vardı: ruh.

34

Tanrı'nın dünyayla özdeşleştirilmesine geri dönelim. "İnsanoğlunun Tanrı'nın suretinde ve ona benzer olarak yaratıldığını söylüyoruz; insanda da hava, ateş, toprak ve su var, buradan

da şunu çıkarıyoruz, hava, toprak, su ve ateş Tanrı'dır." Bu iddianın kaynağı *Fioretto della Bibbia*'ydı. Bu kitaptan –süreçte kesin bir değişiklik yaparak– insanla dünya arasındaki, mikrokozmosla makrokozmos arasındaki tekabüliyete ilişkin eski kavramı ödünç almıştı: "yani en son yaratılan erkekle kadın topraktan ve aşağılık maddeden yapıldı, cennete kibirle değil alçakgönüllülükle girebilsinler diye; toprak gün boyu çiğnenen aşağılık bir element olarak, bir yumurtanın ortasındaki sarının çevresinde beyazın, dışında da kabuğun olması gibi bir araya gelip birbirine bağlanan ve çevrelenen diğer elementlerin ortasında yer alıyordu. Yumurtanın sarısı toprağa, beyazı havaya, beyazıyla kabuğu arasındaki ince zar suya, kabuk da ateşe tekabül eder; onlar da böyle birleştirilmişlerdir, soğuk ve sıcak, kuruluk ve nem birbirlerine işler. Bizim bedenlerimiz de bu elementlerden yapılmış, oluşturulmuştur: kemiklerimiz ve etimizle toprak, kanımızla su, nefesimizle hava, ısınızla ateş anlamına geliriz. Bedenlerimiz bu dört elementten oluşmuştur. Bedenimiz bu dünyanın şeylerinin buyruğundadır, ama ruhumuz yalnızca Tanrı'nın buyruğundadır, *çünkü onun suretinde yaratılmıştır* ve bedenden daha soylu bir maddeden oluşmuştur..." Yani Menocchio'yu yalnızca insanı dünyayla değil, dünyayı da Tanrı'yla özdeşleştirmeye iten, insanda bedenden ve bedenin faaliyetlerinden bağımsız, maddi olmayan bir özün –ruhun– varlığını inkârıydı. Köydekilere "insan öldüğünde hayvan gibidir, sinek gibi" demeyi âdet edinmişti, belki de bu sözleri Vaiz'deki dizelerin az çok bilinçli yankılarıydı: "ve... insan öldüğünde ruhu ve neyi varsa ölür."

Yine de, mahkemenin başlangıcında Menocchio bu tür bir şey söylediğini tümüyle inkâr etti. Temkinli olmaya ve eski arkadaşı Polcenigo rahibinin nasihatine uymaya çalışıyordu, ama pek de başarılı olamıyordu. "İmanı bütün Hıristiyanların ruhlarıyla ilgili inancın nedir?" sorusuna şöyle cevap vermişti: "Ruhlarımızın Yüce Tanrı'ya geri döndüklerini söyledim, o da hayatta neler yaptıklarıyla bağlantılı olarak ruhlara istediğini yapar, iyileri cennete, kötüleri cehenneme, bazılarını da arafa yollar." Kilise'nin ortodoks doktrininin ardına sığındığını zannediyordu (hiç de paylaşmadığı bir doktrindi bu). Aslında, kendisini korkunç bir labirente sürüklemişti.

35

Bir sonraki sorgulamada (16 Şubat) piskopos vekili "Tanrı'nın yüceliği" konusunu açmasını istedi. Bu, doğrudan bir saldırıyla sonuçlandı: "Ruhlarımızın Yüce Tanrı'ya geri döndüğünü söyledin, daha önce de Tanrı'nın hava, toprak, ateş ve sudan başka bir şey olmadığını söylemiştin: Öyleyse bu ruhlar nasıl olup da Yüce Tanrı'ya dönebiliyor?" Gerçekten de böyle bir çelişki vardı; Menocchio nasıl cevap vereceğini bilemedi: "Hava, toprak, ateş ve suyun Tanrı olduklarını söylediğim doğru, söylediğimi de inkâr edemem; ruhlara gelince, onlar Tanrı'nın tininden gelirler, dolayısıyla yine Tanrı'nın tinine dönmek zorundadırlar." Piskopos vekili ısrar etti: "Tanrı'nın tiniyle Tanrı aynı şey mi? Tanrı'nın tini bu dört elementle müttehit mi?"

"Bilmiyorum," dedi Menocchio. Bir an sessiz kaldı. Yorulmuş olabilirdi. Ya da belki de "müttehit" ne demek bilmiyordu. Sonunda cevap verdi: "Biz insanların, hepimizin Tanrı'dan bir tin aldığımıza inanıyorum, iyilik yaparsak bu tin mutlu oluyor, kötülük yaparsak kızıyor."

"Tanrı'nın bu tininin kaostan doğan tin olduğunu mu söylemek istiyorsun?"

"Bilmiyorum."

"Hakikati itiraf et," diye başladı piskopos vekili, nefes aldırmadan, "bu sorunu çözümle; yani ruhların Yüce Tanrı'ya döndüğüne inanıyorsan eğer, bu Tanrı da su, toprak, hava ve ateşse, o zaman nasıl Yüce Tanrı'ya dönüyorlar?"

"Tinimizin, yani insanın ruhunun Tanrı'ya döndüğüne inanıyorum, çünkü onu Tanrı verdi."

Ne de inatçıydı bu köylü! Bütün sabrını ve mantığını yardımına çağıran piskopos vekili, kilise ve sivil hukuk doktoru Giambattista Maro, onu yeniden düşünmeye ve doğruyu söylemeye çağırdı.

Menocchio, o zaman, "Ben dedim ki, dünyadaki her şey Tanrı'dır, bana gelince inanıyorum ki ruhlarımız dünyadaki her şeye geri dönecek ve Tanrı'nın uygun bulduğu inayeti görecektir." Bir süre sustu. "Bu ruhlar Tanrı'nın, meziyetlerine göre yanında tuttuğu, kötülüklerine göre de dünyaya dağıttığı o melekler gibidir."

36

Böylece soruşturma, yine Menocchio'nun o sayısız çelişkilerinden biriyle bitti. Daha iyi bir terim bulamadığımızdan panteist kelimesiyle tanımlayabileceğimiz bir açıklama ("dünyadaki her şey Tanrı'dır") –kişisel kurtuluşu açıkça inkâr eden bir ifade ("inanıyorum ki... ruhlarımız dünyadaki her şeye geri dönecek...")– kullandıktan sonra Menocchio ihtimal ki bir şüpheye kapılmıştı. Korku ya da belirsizlik onu kısa süre susturmuştu. Sonra, belleğinin derinliklerinden gözlerinin önünde bir kilisede, belki de bir köy şapelinde görmüş olduğu bir resim belirmişti: Bir melekler topluluğuyla çevrilmiş Tanrı görüntüsü. Piskopos vekilinin istediği bu muydu?

Oysa piskopos vekilinin sorduğunun, ölülerin ruhlarının "dünyaya dağıldığı"nı varsayan, kökeninde Hıristiyanlık öncesi bir halk inanışının eşlik ettiği, gelgeç bir geleneksel cennet imgesi göndermesiyle hiç ilgisi yoktu. Bir sonraki sorgulamada hemen Menocchio'yu hesap vermeye çağırarak daha önce ruhun ölümsüzlüğünü inkâr eden sözlerinin bir listesini çıkardı: "artık doğruyu söyle ve daha önceki sorgulamadakinden daha açık konuş." Bu noktada Menocchio ilk iki sorgulamada söyledikleriyle çelişen beklenmedik bir şey söyledi. Bazı arkadaşlarıyla (Giuliano Stefanut, Melchiorre Gerbas, Francesco Fasseta) ruhun ölümsüzlüğü hakkında konuştuğunu kabul etti, ama buna açıklık getirdi: "Onlara tam olarak dedim ki: Beden öldüğünde insanın ruhu da ölür, ama tin kalır."

Bu dakikaya kadar Menocchio bu ayrımı görmezden gelmişti. Hatta açıkça şöyle demişti: "Tinimiz (*spiritus*) ki bu ruhtur." Şimdiyse, piskopos vekilinin şaşkınlıkla dolu, "insanda bir beden, bir ruh ve bir tin olduğuna, bunların birbirinden farklı olduğuna, ruhla tinin iki ayrı şey olduğuna mı inanıyorsun" sorusuna Menocchio şu cevabı verdi: "Evet efendim, ruhun başka, tinin başka bir şey olduğuna inanıyorum. Tinin Tanrı'dan geldiğine, bir şey yapmamız gerektiğinde bizi şunu ya da bunu yapmaya yönlendirenin o olduğuna inanıyorum." Ruh, daha doğrusu (mahkeme sırasında açıkladığı gibi) ruhlar, aklın değişik faaliyetlerinden başka şeyler değildir ve bedenle birlikte ölürler: "İnsanda akıl, bellek, irade, düşün-

ce, inanç, iman ve umut olduğunu söyleyebilirim size. Bu yedi şeyi insanoğluna Tanrı vermiştir, bunlar her şeyin yapılmasında aracı olan ruhlardır, beden öldüğünde ruh da ölür derken bunu kastediyorum." Buna karşılık tin "insandan ayrıdır, insan gibi iradesi vardır, o insanı destekler ve yönetir": ölümden sonra da Tanrı'ya döner. Bu iyi tindir: "İnanıyorum ki", diye açıkladı Menocchio, "dünyadaki bütün insanlar yoldan çıkarılmaya açıktır, çünkü yüreğimizin iki yüzü vardır, biri aydınlık, öbürü karanlık; karanlık olanında kötü tin, aydınlık olanında iyi tin bulunur."

İki tin, yedi ruh ve dört elementten oluşmuş bir beden: Bu kadar anlaşılması güç ve karmaşık bir antropoloji nasıl olup Menocchio'nun kafasına yerleşmişti?

37

Bedenle dört element arasındaki ilişkide olduğu gibi, çeşitli "ruhların" sıralanması da, *Fioretto della Bibbia*'da mevcuttu: "Ruhun, bedendeki işlevlerine göre birçok adı olduğu doğrudur. Ruh bedeni canlandırdığında buna öz denir; arzu ettiğinde kalp denir; beden nefes aldığında, tin denir; anladığında ve hissettiğinde yargılama gücü denir; hayal ettiğinde ve düşündüğünde hayal gücü ya da bellek denir; akıl ise ruhun en yüksek eriminde bulunur, mantık ve bilgiyi oradan alırız, bizler Tanrı'nın suretinde olduğumuza göre..." Bu, Menocchio'nun görüşlerine ancak kısmen uyan bir bölümdü, ama benzerlik kuşkuya yer bırakmıyordu. Bellibaşlı farklılık, tinin ruhun adları arasında sayılmasıydı, üstelik etimolojik olarak bedenin nefes alma faaliyetine bağlanarak. O halde Menocchio'nun ölümlü ruhla ölümsüz tin arasında gözettiği ayrım neye dayanıyordu?

Bu ayrım ona uzun ve karmaşık bir süreç sonucu ulaşmıştı. 16. yüzyıl başlarında Pietro Pomponazzi'nin fikirlerinin etkisi altındaki Padua Üniversitesi hocaları başta olmak üzere, İbn Rüştçü çevrelerde başlayan ruhun ölümsüzlüğü sorunu üzerine yapılan tartışmalara geri dönmeliyiz. Felsefeciler ve hekimler beden öldüğünde bireysel ruhun da –İbn Rüşt'ün varsaydığı faal akıldan farklı bir

kavramdı bu– öldüğünü açıkça iddia etmişlerdi. Bu temaları dinsel bir bağlamda inceleyen, Fransisken düşünür Girolamo Galateo ise (Padua Üniversitesi'nde eğitim görmüş, sonra da sapkınlık nedeniyle müebbet hapse mahkûm edilmişti), ölümden sonra selamete kavuşanların ruhlarının Kıyamet Günü'ne kadar uyuduğunu ileri sürmüştü. Büyük bir ihtimalle onun izinden giden Eski Fransisken Paolo Ricci de (daha sonra Camillo Renato adıyla tanınacaktı) ruhun uyuması doktrinini yeniden ortaya atmış, bedenle birlikte ölmeye mahkûm *anima* ile, Kıyamet Günü'nde yeniden canlanacak olan *animus*'u birbirinden ayrı tutmuştu. Valtellina'da sürgünde bulunan Renato'nun doğrudan etkisiyle, bu doktrin, muhalefetle karşılaşmasına rağmen, Venedikli Anabaptistler tarafından da benimsenmişti. Onlar "ruhun (*anima*) hayat olduğuna ve insanoğlu ölse bile insanda hayatı sağlayan bu tinin (*spiritus*) Tanrı'ya gittiğine, hayatın yeryüzüne indiğine ve artık iyiyle kötüyü birbirinden ayırt edemediğine, Efendimizin bütün insanları uyandırdığı Kıyamet Günü'ne kadar uyuduğuna" inanıyorlardı; bunun tek istisnası günahkârlardı, "mezardan öte bir cehennem olmadığına göre", onlar için hiçbir hayat geleceği de yoktu.

Padua Üniversitesi'ndeki profesörlerden Friuli'deki değirmenciye: Bu etkiler ve ilişkiler zinciri gerçekten de tuhaf; ama tarihsel olarak akla yatkın, çünkü son halkayı büyük olasılıkla kimin oluşturduğunu biliyoruz: Menocchio'nun çocukluk arkadaşı Polcenigo rahibi Giovanni Daniele Melchiori. 1579-80'de, Menocchio'nun mahkemesinden birkaç yıl önce, o da Concordia Engizisyon Mahkemesi tarafından sapkınlıkla suçlanmış ve "alt dereceden zanlı" bulunmuştu. Kilisedeki meslektaşları tarafından ona karşı ileri sürülen suçlamalar bol ve çeşitliydi: fahişe tüccarlığı ve alçaklıktan tutun da kutsal şeylere (örneğin kutsanmış ekmeğe) saygı göstermemeye kadar. Melchiori köy meydanında "cennete ancak Kıyamet Günü'nde gideceğiz," demişti. Mahkemesinde Melchiori bunu söylediğini inkâr etti, ama ismini hatırlayamadığı "Fanolu bir rahibin" yazdığı *Discorsi predicabili* adındaki bir kitaptan okuduklarına dayanarak, bedensel ve ruhsal ölüm arasındaki ayrımdan söz ettiğini kabul etti.

Engizisyoncuların önünde büyük bir kendine güven içinde dört başı mamur bir vaazla derdini döktü: "Bedensel ve ruhsal ölümden söz ederken, birbirinden farklı iki ölüm türü olduğunu söylediğimi

hatırlıyorum. Bedensel ölüm herkesin başına geldiği halde, ruhsal ölüm yalnızca günahkârlara özgüdür; bedensel ölüm bizi yaşamdan yoksun bırakır, ruhsal ölüm yaşamdan ve Tanrı'nın inayetinden yoksun bırakır; bedensel ölüm bizi dostlarımızdan ayırır, ruhsal ölüm azizlerden ve meleklerden ayırır; bedensel ölümle dünya nimetlerinden yoksun kalırız, ruhsal ölümle ilahi nimetlerden; bedensel ölüm bizi dünya kazancından mahrum kılar, ruhsal ölüm kurtarıcımız İsa Mesih'in bütün erdemlerinden; bedensel ölüm bizi yeryüzü krallığından koparır, ruhsal ölüm ilahi krallıktan; bedensel ölüm bizi duyarlılıktan yoksun bırakır, ruhsal ölüm duyarlılıktan ve akıldan; bedensel ölüm hareket kabiliyetimizi elimizden alır, ruhsal ölüm taş gibi hareketsizleştirir; bedensel ölüm bedenin kokuşmasına yol açar, ruhsal ölüm ruhun kokuşmasına; bedensel ölüm bedeni toprağa verir, ruhsal ölüm ruhu cehenneme; günahkârın ölümü korkunçtur, tıpkı Davud'un Mezmurlar'ında okuduğumuz gibi '*mors peccatorum pesima*', halbuki iyinin ölümü aynı [kaynakta] aziz diye geçer, '*pretiosa in conspettu Domini mors sanctorum eius*'; günahkârın ölümüne ölüm denir, iyininkine uyku, İncil Yazarı Aziz Yuhanna da öyle söyler, '*Lazzaruz amicus noster dormit*', başka bir yerde de '*non est mortua puella sed dormit*' der; günahkâr ölümden korkar ve ölmemek ister, iyi ölümden korkmaz ama Aziz Pavlus'la birlikte der ki '*cupio dissolvi et esse cum Christo.*' İşte açıkladığım ve vaaz ettiğim bedensel ölümle ruhsal ölüm arasındaki fark budur: Eğer yoldan saptıysam, sözümü geri almaya ve yanlışımı düzeltmeye hazırım."

Kitap elinin altında değilse bile, Melchiori içeriğini kusursuz olarak –hatta kelimesi kelimesine– hatırlıyordu. Bunları, Augustinus mezhebinden bir keşiş olan (papaz değil) Fanolu Sebastiano Ammiani'nin derlediği, vaizler arasında elden ele dolaşan elkitabı *Discorsi predicabili per documento del viver christiano*'nun 34. konuşmasında okumuştu. Ama masum retorik çelişkilerin bu hesaplı oyununda, Melchiori, sapkın bir yoruma yol açabilecek esas cümleyi diğerlerinden ayırmıştı: "Günahkârın ölümüne ölüm denir, iyininkine uyku." Hiç kuşkusuz, "Cennete ancak Kıyamet Günü'nde gideceğiz," diyecek kadar ileri gittiğine göre, bu kelimelerin ne anlama gelebileceğinin de farkındaydı. Ama engizisyoncular ondan çok daha dikkatsiz ve bilgisiz çıktılar. Melchiori'nin fikirleri hangi

sapkınlıkla ilişkilendirilebilirdi? Melchiori'nin "*ad perfidam, impiam eroneam, falsam et pravam hereticorum sectam... nempe Armenorum, nec non Valdensium et Ioannis Vicleff*"e bağlı olduğu suçlaması bu aymazlığı gösteriyor. Anlaşılan, Concordia engizisyoncuları ruhun uykusu doktrininin Anabaptist çağırışımlarını fark edemiyordu. Şüpheli, ama müphem bir kökene dayanan bu savlarla karşılaşınca, münazara elkitaplarından yüzyıllık tanımları kazıp çıkarırlardı. Menocchio'nun davasında da aynı şeyin olduğunu göreceğiz.

Melchiori'nin mahkemesinde, ölümlü "ruhla" ölümsüz "tin" arasındaki ayrımdan söz edilmedi. Yine de, ruhun Kıyamet Günü'ne kadar uyuduğunu ileri sürerken, dayandığı bellibaşlı varsayım buydu. Bu ayrım, Menocchio'ya Polcenigo rahibi aracılığıyla ulaşmış olmalıydı.

38

"Tinimizin, ki bu ruhtur, onu bize veren Tanrı'ya döndüğüne inanıyorum," demişti Menocchio, 16 Şubat'ta (ikinci sorgulama). "Beden öldüğünde ruh da ölür ama tin kalır," diye düzeltti, 22 Şubat'ta (üçüncü sorgulama). 1 Mayıs sabahı (altıncı sorgulama) yeniden başa dönmüş gibiydi: "ruh ve tin aynı şeydir."

İsa hakkında sorguya çekilmişti: "Oğul neydi: insan mı, melek mi, yoksa Tanrı mı?" "İnsan," diye cevap verdi Menocchio. "Ama tin ondaydı." Sonra ekledi: "İsa'nın ruhu ya eski zamanlarda yaratılmış o meleklerden birinin ruhuydu, ya Kutsal Ruh tarafından dört elementten yeni yaratılmıştı, ya da doğanın kendisinden geliyordu. Her şey ancak üçlü olarak yaratılırsa iyi olur; Tanrı da Kutsal Ruh'a bilgi, irade ve güç verdiğine göre, onları İsa'ya da vermişti, böylece gelecekte her biri diğerine destek olacaktı... Eğer ikisi bir görüşte anlaşamazsa, bir üçüncüsü varsa, üç kişiden ikisi anlaştığında, üçüncüsü de onlara uyar: Baba da bu yüzden İsa'ya irade, bilgi ve güç vermişti, çünkü İsa yargıda bulunmak zorundaydı..."

Neredeyse öğle olmuştu, sorgulamaya yemek için bir süre ara verilecek ve aynı günün öğleden sonrasına kadar tatil edilecekti.

Menocchio ise *Fioretto della Bibbia*'dan hatırladıklarıyla atasözlerini birbirine karıştırarak, kendi kelimeleriyle sarhoş bir biçimde konuşuyor, konuşuyordu. Muhtemelen o da yorulmuştu. Kışın bir bölümünü ve ilkbaharı hapiste geçirmişti ve neredeyse üç aydır sürmekte olan mahkemenin bir sonuca varmasını sabırsızlıkla bekliyor olmalıydı. Yine de, bu kadar okumuş etmiş papaz tarafından sorgulanıp böyle dikkatle dinlenmek (sözlerini kaydeden bir noter bile vardı) o güne kadar yarı cahil köylü ve zanaatkârlardan başka dinleyici kitlesi bulamamış biri için çarpıcı bir deneyim olmalıydı. Dinleyicileri bir zamanlar düşlediği papalar, krallar ve prensler olmasa da yabana atılacak gibi değildi. Menocchio daha önce söylemiş olduklarını tekrarlıyor, yenilerini ekliyor, bazılarını eliyor ve kendi kendisiyle çelişkiye düşüyordu. İsa "bizim gibi bir insandı, bizim gibi erkek ve kadından doğmuştu... ama Tanrı'nın Kutsal Ruh'u ona oğlu olarak seçmek üzere yolladığı doğru... Tanrı onu bir peygamber yapıp ona büyük bilgelik verdikten ve Kutsal Ruh'u ona yolladıktan sonra mucizeler yarattığına inanıyorum... Bizim gibi bir tini olduğuna inanıyorum, çünkü ruh ve tin aynı şeydir." Ama ruh ve tinin aynı şey olduğunu söylemek ne anlama geliyordu? Engizisyoncu sözünü kesti: "Daha önce beden öldüğünde ruhun da öldüğünü söylemiştin: öyleyse İsa'nın ruhu da, bedeni öldüğünde öldü mü, bilmek istiyoruz." Menocchio duraksadı, Tanrı'nın insanoğluna verdiği yedi ruhu sıraladı: akıl, bellek... Öğleden sonraki sorgulamada yargıçlar ısrar ettiler: İsa'nın aklı, belleği ve iradesi bedeninin ölümüyle birlikte ölmüş müydü? "Evet efendilerim, çünkü yukarıda onların faaliyetine ihtiyaç yoktur." Öyleyse Menocchio tinin bedenden sonra da yaşadığı fikrini terk edip onu bedenle birlikte ölen ruhla özdeşleştirmiş miydi? Hayır, çünkü biraz sonra, Kıyamet Günü'nden söz ederken, şunları söyledi: "yerler ilahi tinlerle doluydu, ama en seçkin ve akıllı dünyevi tinler onların yerini alacak", bunların arasında İsa'nınki de olacak, "çünkü Tanrı'nın oğlu İsa'nın tini dünyeviydi." Buyurun!

Bu kelime kargaşasından bir anlam çıkarmaya çalışmak imkânsız, belki de anlamsız. Ama Menocchio'nun kendini kilitlediği sözsel çelişkilerin arkasında gerçek bir çelişki vardı.

39

Öbür dünyadaki hayat konusunda hayal kurmaktan kendini alamıyordu. Öldüğünde insanın kendisini oluşturan elementlere dönüşeceğinden emindi. Ama dizginleyemediği bir istek, onu ölümden sonra bir tür hayat aramaya zorluyordu. Bu nedenle ölümlü "ruh" ile ölümsüz "tin" arasındaki anlaşılması zor tezat kafasında bir saplantı haline gelmişti. İşte bu yüzden, piskopos vekilinin akıllıca sorusu –"daha önce Tanrı'nın hava, toprak, ateş ve sudan başka bir şey olmadığını söylemiştin: Bu ruhlar nasıl oluyor da Yüce Tanrı'ya geri dönüyor?"– her zaman cevap vermeye, tartışmaya, dereden tepeden konuşmaya o kadar hazır olan Menocchio'yu susturmuştu. Hiç kuşku yok ki, tenin dirilmesi ona anlamsız ve savunulamaz bir şey gibi geliyordu: "Hayır efendim, Kıyamet Günü'nde bedenimizle birlikte dirileceğimize inanmıyorum. Bu bana imkânsız geliyor, çünkü eğer dirilirsek, bedenlerimiz gökyüzünü ve yeryüzünü doldurur: Yüce Tanrı da bedenlerimizi akılla görür, tıpkı bizim gözlerimizi kapatıp bir şey yapmak istediğimizde, onu kafamıza ve aklımıza yerleştirip sonra da o akılla görmemiz gibi." Cehenneme gelince, bu da ona papazların bir icadı gibi geliyordu: "İnsanların barış içinde yaşayabileceğinin vaaz edilmesi hoşuma gidiyor ama cehennem hakkında vaaza gelince, Pavlus şöyle diyor, Petrus böyle diyor, yani bence bu bir ticaret, diğerlerinden daha çok şey bilen insanların bir icadı." Gerçek cehennemin burada, yeryüzünde olduğunu vurgulamaya çalışarak "Kitabı Mukaddes'te okuduğuma göre," diye ekledi, "Davud Mezmurlar'ı Saul tarafından kovalanırken yazmış." Ama daha sonra Menocchio kendisiyle çelişkiye düşerek, endüljansların ("iyi olduklarını düşünüyorum") ve ölüler için edilen duaların ("çünkü Tanrı birisine küçük bir nimet veriyor ve onu biraz daha aydınlatıyor") geçerliliğini kabul etti. Her şeyden öte, cenneti şöyle hayal ediyordu: "Bütün dünyayı çevreleyen bir yer olduğuna inanıyorum, oradan insan dünyadaki her şeyi, hatta denizdeki balıkları bile görebiliyor: orada bulunan insanlar için bu bir şölen gibi..." Cennet, bir şölendir – çalışmanın sonu, günlük gailenin hükümsüzlüğü. "Akıl, bellek, ira-

de, düşünce, inanç, iman ve umut", başka kelimelerle "Tanrı'nın insana verdiği yedi şey... tıpkı bir marangozun çalışırken istediği şeyler gibi –marangozun baltası, testeresi, tahtası ve diğer araçları vardır– Tanrı da insana işlerini yapması için bir şeyler verdi", ama cennette bütün bunlar gereksizdir: "yukarıda faaliyete ihtiyaç yoktur." Cennette madde esnekleşiyor, şeffaflaşıyordu: "Bedensel gözlerimizle her şeyi göremeyiz, ama aklın gözüyle her şey saptanabilir: dağlar, duvarlar, her şey..."

"Bu bir şölen gibi." Menocchio'nun köylü cenneti muhtemelen (Hıristiyan cennetinden çok) Mandeville'in canlı betimlemesinde okumuş olduğu Müslüman ahiretinden esinleniyordu: "cennet herkesin her mevsimde her türlü meyveyi bulabildiği, nehirlerin ebediyen süt, bal, şarap ve şerbet aktığı tatlı bir yer; herkesin sevaplarına göre, efendilere layık evler var, hepsi değerli taşlarla, altınla, gümüşle süslenmiş. Herkesin emrinde huriler var, istedikleri gibi kullanabiliyorlar, her seferinde göze daha güzel görünüyorlar..." Ne olursa olsun, engizisyoncular Menocchio'ya "Yeryüzünde cennete inanıyor musun?" diye sorduklarında, açıkça alaycı bir ifadeyle cevap verdi: "Yeryüzündeki cennetin malı mülkü olan beyefendilerin hiçbir iş yapmadan yaşadığı yer olduğuna inanıyorum."

40

Cennet hakkında fanteziler kurmanın yanı sıra Menocchio "yeni bir dünya" da istiyordu: "Çok mağrurdum," demişti engizisyoncuya, "ve yeni bir dünya ve hayat tarzı istiyordum, çünkü Kilise gerektiği gibi hareket etmiyordu, çünkü bu kadar debdebe olmamalıydı."

Menocchio bu sözlerle ne demek istemişti?

Sözlü geleneğe dayalı toplumlarda, topluluğun belleği ister istemez değişimleri maskelemeye ve emmeye yönelir. Maddi hayatın göreli esnekliğine, geçmiş imgesinin vurgulanmış durağanlığı tekabül eder. Hep böyle olagelmiştir; dünya neyse odur. Yalnızca keskin toplumsal değişim dönemlerinde bir imge belirir, bu genellikle mitsel bir imgedir, farklı ve daha iyi bir geçmiş imgesi yanın-

da şimdinin bir bozulma, bir yozlaşma gibi göründüğü bir mükemmellik modeli. "Âdem'in toprağı işlediği ve Havva'nın yün eğirdiği zamanlarda, soylu kişi kimdi?" O zaman, toplumsal düzeni dönüştürme mücadelesi bilinçli olarak bu mitsel geçmişe dönüş çabasına dönüşür.

Menocchio bile gördüğü zengin ve yozlaşmış Kilise'yi, mitsel bir ilkel Kilise'nin yoksulluğu ve saflığıyla karşılaştırıyordu: "[Kilise'nin] Efendimiz İsa Mesih tarafından kurulduğu zamanki gibi sevgiyle yönetilmesini istiyorum... şimdi debdebeli ayinler var, halbuki Efendimiz İsa Mesih debdebe istemez." Ama köylülerin çoğunun aksine, o okuyabiliyordu ve bu da ona geçmiş hakkında bu yalapşap karşı tezin ötesinde bir görüş edinme olanağı sağlamıştı. Bir ölçüde *Fioretto della Bibbia*, ama özellikle Foresti'nin *Supplementum supplementi delle croniche*'si, gerçekten de kutsal ve dindışı tarihi, mitolojiyi ve teolojiyi, savaşların ve ülkelerin betimlemesini, hükümdarların ve düşünürlerin, sapkınların ve sanatçıların listesini birbirine karıştırarak insanoğlunun dünyanın yaradılışından bugüne kadar başına gelen olayları analitik bir döküm olarak sunuyordu. Menocchio'nun bu metinlere gösterdiği tepkiler konusunda elimizde özel bilgiler yok. Kuşkusuz ki bunlar, Mandeville'in *Seyahatler*'i gibi onu "sarsmamıştı". 16. yüzyılda (ve daha uzun bir süre) etnik-merkezcilik krizi, tuhaftır, coğrafya aracılığıyla patlak vermişti, tarih aracılığıyla değil. Yine de, zor fark edilebilecek bir iz, Menocchio'nun Foresti'nin vakayinamesini nasıl bir ruh haliyle okuduğunu anlamamızı sağlayabilir.

Supplementum halk diline çevrilmiş ve yazarının ölümünden (1520) önce ve sonra iki kez basılmıştı. Menocchio, yazarın ölümünden sonra çevrilmiş ve bilinmeyen bir kişi tarafından yakın zamanın olayları eklenerek güncelleştirilmiş bir baskısını okumuş olmalıydı. Yani, adı bilinmeyen editör tarafından –bu editör büyük bir ihtimalle Foresti'nin Augustinus mezhebi üyesi biraderlerinden biriydi– "Aziz Augustinus keşişleri mezhebinden Keşiş Luther adıyla bilinen Martin"in hizbine adanmış sayfaları okumuştu. Bu sayfalar, sonuçta keskin bir eleştiriyle bitse bile, fevkalade iyicil bir tonla yazılmıştı: "[Luther'in] böylesi bir batağa yuvarlanmasının nedeni," diye yazıyordu bilinmeyen editör, "(*in rei veritate* böyle olmadığı halde) Papa gibi görünebilir ama, gerçek neden,

mukaddeslik kisvesi altında korkunç ve ifratın zirvesinde şeyler yapan kötücül ve şeytani insanlardır." Bu insanlar da önce Papa II. Julius'un, sonra da X. Leo'nun endüljans vaaz etme işini teslim ettiği Fransiskenlerdi. "Cehalet bütün kötülüklerin anası olduğu için ve servet alışkanlığı belki de bu biraderlerin kalbini tutuşturup para kazanmaya ittiğinden, bu sofu keşişler büyük bir çılgınlığa kapıldılar ve endüljansları vaaz ederken kullandıkları abuk sabuk sözler yüzünden halk arasında büyük bir skandal yarattılar. Ve, Hıristiyanlık dünyasının çeşitli yerleri arasında özellikle Almanya'da yaygınlaştılar. Abuk sabuk şeyler söylediklerinde ve bazı vicdanı ve doktrini kuvvetli insanlar onları kınamaya kalktıklarında, keşişler onları hemen aforoz ediyorlardı. Bunların arasında gerçekten derin bilgili, tahsilli bir adam olan Martin Luther de bulunuyordu..." Yani, hizibin nedenleri, adı bilinmeyen yazara göre, rakip mezhebin abuk sabukluklarıydı, bu mezhep Luther'in haklı tepkisiyle karşılaştığında onu aforoz etmişti. "Bunun üzerine, soylu bir kandan gelen ve halk arasında çok itibar gören Martin Luther de, bu endüljanslara karşı açık açık vaaz vermeye başladı, onların yanlış ve adaletsiz olduğunu söyledi. Sonuç olarak çok kısa bir sürede her şeyi tepetaklak etti. Hemen hemen bütün servetin en büyük bölümünün ruhban sınıfının elinde bulunuşu ve ruhban sınıfla dünyevi sınıf arasındaki husumet sayesinde, dünyevi sınıf saflarında kendisini izleyecek bir kesimi kolaylıkla buldu ve Katolik Kilisesi'nin içinde bir hizip oluşturdu. Büyük destek sağladığını görünce de Roma Kilisesi'nden tamamen koptu, yeni bir mezhep ve çeşitli düşüncelerine ve hayallerine uygun yeni bir hayat tarzı yarattı. İşte böylece o ülkelerin büyük bir çoğunluğu Katolik Kilisesi'ne karşı ayaklandılar ve hiçbir şeyde ona boyun eğmediler..."

"Yeni bir mezhep ve hayat tarzı yarattı"; "Yeni bir dünya ve hayat tarzı istiyordum, çünkü Kilise gerektiği gibi hareket etmedi, çünkü bu kadar debdebe olmamalıydı." Menocchio, "mağrur kafası"nın yönlendirmesiyle dinde bir reform yapılmasını talep ettiği an ("yeni bir dünya" konusundaki sözüne daha sonra geleceğiz), bilerek ya da bilmeyerek, Foresti'nin vakayinamesinde okuduğu Luther'in portresini yansıtmaktaydı. Tabii ki dinsel düşünceleri tekrarlamıyordu – bu konuda vakayiname Luther'in önerdiği "yeni doktrin türünü" mahkûm etmenin dışında bir şey söylemiyordu. Ama,

adı bilinmeyen yazarın temkinli ve belki de ikircikli sonuçlarıyla tatmin olması da hiçbir şekilde beklenemezdi: "Ve böylece cahil halkı serseme çevirmiş oldu: Bilgili ve eğitim görmüş kişilerse kilise devletinin yaptığı kötü şeyleri öğrenince şu önermenin geçerli olmadığını hesaba katmadan ona katıldılar: Kilise görevlileri aşağılık bir hayat sürdüğüne göre Roma Kilisesi iyi değildir. Çünkü, onlar aşağılık bir hayat sürse bile, Roma Kilisesi yine de iyi ve mükemmeldir; Hıristiyanlar aşağılık bir hayat sürse bile, Hıristiyan inancı yine de iyi ve mükemmeldir." Caravia için olduğu gibi Menocchio için de "Kilise'nin kanunları ve emirleri", papazları zengin etmeye yarayan bir "ticaret"ten ibaretti: onun için ruhban sınıfının ahlaki açıdan kendini yenilemesi, doktrinde yapılacak güçlü bir reformla el ele gidiyordu. Foresti'nin vakayinamesinin beklenmedik aracılığıyla Luther, Menocchio'ya dinsel isyancının prototipi olarak sunuluyordu – "dünyevi devletin", "hemen hemen bütün servetin en büyük bölümünün ruhban sınıfının elinde olmasından dolayı", Kilise'ye karşı duyduğu husumeti kullanarak, "cahil halkı ve bilgili, eğitim görmüş kişileri" kilise hiyerarşisine karşı birleştirmeyi başaran bir insan olarak. Menocchio, engizisyoncuya "Her şey Kilise'ye ve papazlara ait," diye haykırmıştı. Kim bilir belki de, Friuli'deki koşullarla Alpler ötesinde, Reform'un zafere ulaştığı yerlerdeki koşullar arasındaki benzerlikleri yansıtıyordu.

41

Menocchio'nun "bilgili ve eğitim görmüş kişilerle" muhtemel temaslarını bilmiyoruz – biraz sonra ele alacağımız tek bir durum hariç. Ancak, kendi düşüncelerini "okumamış halka" yaymak için gösterdiği inatçı çabalardan haberimiz var. Ama anlaşılan kimse ona aldırış etmemişti. İlk mahkemeyi sona erdiren kararda, bu başarısızlık, Montereale'nin basit insanlarının yozlaşmasını engelleyen tanrısal bir müdahale olarak yorumlandı.

Aslında, Menocchio'yu dinleyen Melchiorre Gerbas adında "aklı kıt biri olarak kabul edilen", okuma yazma bilmeyen bir marangoz vardı. "Hanlarda Tanrı'ya inanmadığını haykırdığı ve açık

bir biçimde küfrettiği" söyleniyordu. Birden fazla tanık Melchiorre'yle Menocchio arasında bir bağlantı kurmuştu, çünkü Melchiorre "Kilise'yle ilgili şeyler hakkında kötü konuşmuş ve iftira etmişti". Bunun üzerine piskopos vekili o sırada yeni hapse atılmış olan Menocchio ile arasında geçen görüşmeleri öğrenmek istemişti. Başlangıçta Melchiorre, bu görüşmelerin kesinlikle mesleki konularda olduğunda ısrar etmişti ("bana kereste sattı, parasını ödedim"): Ama daha sonra Menocchio'dan öğrendiği bir cümleyi tekrarlayarak Montereale hanlarında küfrettiğini kabul etmişti: "Menocchio bana Tanrı'nın havadan başka bir şey olmadığını söyledi, buna ben de inanıyorum..."

Bağlılığın böyle gözü karasını anlamak hiç de zor değil. Menocchio'nun okumayı, yazmayı ve konuşmayı bilişi, Melchiorre'ye hemen hemen büyülü bir nitelik gibi gelmişti. Ona evdeki bir Kitabı Mukaddes'i ödünç verince, Melchiorre sağda solda esrarengiz bir tavırla Menocchio'nun "büyülü şeyler yapabildiği" bir kitabı olduğunu söylemeye başlamıştı. Ama halk ikisi arasındaki farkı kolaylıkla ayırt edebiliyordu: "O adamın sapkın olmasından kuşkulanılıyor, ama o Domenego gibi değil," demişti birisi, Melchiorre'den söz edilirken. Bir başkası da şöyle söylemişti: "Ancak bir delinin söyleyeceği şeyleri söylüyor, üstelik sarhoş oluyor." Piskopos vekili bile hemen, karşısında değirmenciden çok daha farklı düzeyde bir insan olduğunu anlamıştı. "Tanrı'nın olmadığını söylerken, Tanrı'nın olmadığına yürekten inanıyor muydun?" diye sormuştu iyilikle. Melchiorre de hemen cevap vermişti: "Hayır peder, çünkü gökyüzünde ve yeryüzünde Tanrı'nın olduğuna inanıyorum, istediği an ölmemi sağlayabilir; o sözleri de sırf Menocchio bana öğrettiği için söyledim." Melchiorre'ye bir-iki ufak ceza verip serbest bıraktılar. O, Menocchio'nun Montereale'deki tek müridiydi – en azından bunu itiraf eden tek müridi.

Besbelli, Menocchio karısına ve çocuklarına bile sırlarını vermek istememişti: "Tanrı onları böyle fikirlerden korusun." Köyle olan bütün bağlantılarına rağmen, kendisini çok yalnız hissetmiş olmalıydı: "O gece," demişti, "engizisyoncu peder bana 'Yarın Maniago'ya gel' dediğinde, neredeyse kendimde değildim, çıkıp bir şeyleri dağıtayım istedim... Papazları öldüreyim, kiliseleri yakayım, delice bir şeyler yapayım istedim: Ama iki küçük yavrumu

düşünüp kendimi tuttum..." İçinde bulunduğu aczin ve umutsuzluğun böyle patlayışı, yalnızlığı konusunda tam bir fikir vermekteydi. Uğradığı haksızlık karşısında, tek tepkisi, hemen bastırdığı bireysel bir şiddet olmuştu: kendisine zulmedenlerden intikam almak, baskının simgelerine saldırmak ve kanundışı bir adam olmak. Bir kuşak önce, köylüler Friulili soyluların şatolarını yakmışlardı. Ama zaman değişmişti.

42

Şimdi yalnızca "yeni bir dünya" hayali kalmıştı ona. Bu kelimeler elden ele geçerek aşınmış madeni paralar gibi zamanın soldurduğu kelimelerdi. İlk anlamlarını çıkarmaya çalışalım.

Menocchio dünyanın Tanrı tarafından yaratıldığına inanmıyordu. Ayrıca, ilk günah kavramını da açıkça reddederek insanın "ana rahmini terk ettikten sonra, ilk kez anasının sütünü içtiği zaman günah işlemeye başladığını" belirtmişti. Ona göre İsa yalnızca bir insanoğluydu. Üstelik, dinsel binyılcılığın bütün kavramları da ona yabancıydı. Günah çıkarmaları sırasında İkinci Geliş konusuna hiç değinmemişti. Demek ki o kadar arzu ettiği "yeni dünya" onun için insani araçlarla varılabilecek, tamamen insani bir gerçeklikti.

Yine de, Menocchio'nun kullandığı dönemde hâlâ tüm özgün gücünü koruyan bir deyimin, bayağı bir metafor olarak kullanıldığını kabul ediyoruz. Bu, gerçekten de bir metafor üstüne güçlü bir metafordu. Yüzyılın başında, Amerigo Vespucci'nin Lorenzo di Pietro de' Medici'ye hitaben yazdığı ve *Mundus novus* adını taşıyan bir mektup yayımlanmıştı. Mektubu İtalyancadan Latinceye çeviren Giuliano di Bartolomeo del Giocondo, bu başlığın anlamını önsözde açıklamıştı: "Birkaç gün önce o yeni diyarlardan dönüşümü ayrıntılarıyla size yazmıştım... o diyarları *yeni bir dünya diye adlandırmak uygun olur*, çünkü atalarımızın bu konuda hiçbir bilgisi yoktu, bütün dinleyenler için de anlattıklarım yeni şeylerdi." Yani o diyarlar, Kolomb'un düşündüğü gibi Hint adaları değildi, hatta yeni topraklar bile değildi, o zamana kadar bilinmeyen yeni bir dünyaydı. "*Licet appellare... [...diye adlandırmak uygun olur]*": Metafor

çok yeniydi ve okurdan neredeyse özür dileniyordu. Terim, bu anlamıyla yaygın biçimde kullanılmaya başlandı ve sonunda günlük hayata girdi. Ama Menocchio, gördüğümüz gibi bu deyimi yeni bir kıta için değil, henüz oluşmamış yeni bir toplum için kullanıyordu.

Bu değişimden ilk kim sorumluydu, bilmiyoruz. Ama ne olursa olsun, bunun arkasında toplumun çok hızlı ve kökten biçimde dönüşümünün imgesi vardı. Erasmus, 1527'de Martin Bucer'e yazdığı bir mektupta, Luther Reformu'nun şiddetli sapışından acıyla söz ediyordu. Mektupta, ilk olarak prenslerin ve piskoposların onayını almanın, kışkırtıcı faaliyetlerden kaçınmanın zorunlu olduğunu, ayrıca birçok şeyin yanı sıra Kudas Ayini'nin "kargaşaya yol açmadan değiştirilmesi" gerekti̇ğini belirtiyordu. Günümüzde, diye bitiriyordu, "gelenekle ilgili her şeyi reddeden insanlar var ('*quod receptum est*'), sanki yeni bir dünya anında var edilebilirmiş gibi" ("*quasi subito novus mundus condi posset*"). Bir yanda yavaş ve dereceli bir dönüşüm, bir yanda hızlı ve şiddetli bir ayaklanma (devrimci diyebiliriz): Çelişki açıktı. Ama Erasmus'un kullandığı "*novus mundus*" teriminin coğrafyayla hiçbir ilgisi yoktu: Asıl vurguyu kentlerin kuruluşu anlamına gelen "*condere*" kelimesi üzerinde yapıyordu.

Ama, "yeni dünya" metaforunun coğrafi bir bağlamdan toplumsal bir bağlama kaydırılmasına ütopya edebiyatının çeşitli düzeylerinde açıkça rastlanır. Örnek olarak *Capitolo, qual narra tutto l'essere d'un mondo nuovo, trovato nel mar Oceano, cosa bella, et dilettevole*'yi (*Okyanus denizinde keşfedilmiş yeni bir dünya hakkında her şeyi anlatan bir bölüm, güzel ve eğlenceli bir öykü*) ele alalım. Bu kitap, 16. yüzyılın ortalarında Modena'da yazarının adı belirtilmeden basılmıştı. Bu, Okyanus'ta keşfedilmiş diyarlar hakkındaki öyküde yer alan Cockaigne adındaki bir yerle (*Capitolo*'dan çok daha önceden, *Begola contra la Bizaria*'da söz edilir) ilgili eski bir temanın birçok çeşitlemesinden biriydi:

> Denizciler yeni ve çok güzel bir yer
> Keşfettiler Okyanus Denizi'nde,
> Hiç görülmemiş, hiç duyulmamış...

Bu dizeleri izleyen betimleme de şaşaalı köylü ütopyasının alışılmış motiflerini içeriyordu:

Bir rendelenmiş peynir dağı
Ovanın ortasında tek başına duruyor,
Zirvesinde bir güğüm...
Bir süt nehri fışkırıyor bir mağaradan
Şehri baştan başa dolaşıyor
Kıyıları *ricotta*'dan yapılmış...
Bu diyarın kralının adı Bugalosso
Onu kral yapmışlar çünkü en tembelleri o,
Bir saman yığını gibi büyük ve şişko...
Kıçından kudret helvası akar
Tükürdüğünde badem ezmesi tükürür,
Bit yerine balık var kafasında.

Ama bu "yeni dünya" yalnızca bir bereket diyarı olmakla kalmaz, toplumsal kurumların baskısının da olmadığı bir yerdir. Aile yoktur, çünkü tam bir cinsel özgürlük vardır.

Orada ne eteğe ihtiyaç var ne de pelerine,
Ne gömlek ne de don lazım
Hepsi de çıplak mütevazı kızlar, ahır uşakları.
Sıcak ya da soğuk da yok,
Herkes istediğine istediği kadar bakar, dokunur.
Oh, ne mutlu hayat, ne güzel devir...
Orada çok çocuğun var diye canını sıkmazsın,
Burada olduğu gibi kafanı yormazsın,
Yağmur yağdığında ravioli yağar
Kızlarını da düşünmezsin evlendirmek için
Dert etme, nasılsa kapış kapış gider her birisi,
Herkes kendi iştahını doyurur.

Mülkiyet de yoktur, çünkü çalışmak gerekmez, her şey ortaktır.

Herkes her istediğine istediği gibi sahiptir,
Biri kalkıp çalışmaktan bahsetse,
Asarlardı onu, Cennete gidemesin diye...
Bu yerde köylüler, ameleler yoktur.
Herkes zengindir, herkesin gönlü ne çekerse vardır.
Çünkü sofralar tıka basa doludur...
Ne tarlalar ne de toprak bölünmüştür.
Herkes için her şey öyle bereketli ki,
Bu yer tamamıyla özgür.

Bu kadar uzun olmasa da 16. yüzyılda rastlanan tüm *Cockaigne Diyarı* çeşitlemelerinde karşımıza çıkan bu unsurlar, büyük bir ihtimalle, okyanusun ötesindeki toprakları ve toplulukları ilk keşfedenler tarafından üretilmiş ve zaten mitolojileştirilmiş imgenin abartılmış bir haliydi: çıplaklık ve cinsel özgürlük, özel mülkiyetin ve toplumsal farklılıkların yokluğu, olağanüstü bereketli ve insana kucak açan bir doğal çevre. Böylece Ortaçağ'ın süt ve bal ülkesi mitosu (*Bengodi*) ilkel ütopyacılığın güçlü bir unsurunu da ediniyordu. Yalnızca ciddi değil, yasak konular bile, komik, paradokslara dayalı, abartmalı bağlamlarda işlenirse, örneğin pelerin sıçan baykuşlar, sucuklarla bağlanmış eşeklerden söz edilirse, özgürce ifade edilebiliyordu; sonunda yeri gelince de, her şey alışılmış bir kalıpla alaya alınıyordu:

> Oraya seyahat etmek isteyene, yolu tarif edeyim,
> Git gemiye bin ahmaklar limanından,
> Yol al bir yol yalanlar denizinde,
> Kim ki oraya varır, dangalaklar kralıdır.

On altıncı yüzyıl İtalyan ütopyalarının ilk ve en ünlüsünde, *Mondi*'nin (1552) *Un mondo nuovo* adlı bölümünde yer alan diyalogda ise Anton Francesco Doni tamamen farklı bir dil kullanmıştır. Burada dil son derece ciddi, konu da farklıdır. Doni'ninki, *Cockaigne Diyarı* gibi bir köylü ütopyası değil, yıldız biçimi yayılmış bir kentte geçen kentli ütopyasıdır. Kaldı ki Doni'nin betimlediği "yeni dünya"nın insanları, Cockaigne'deki şenlikten çok uzak, ölçülü bir yaşam sürüyorlardı ("Sarhoşluk ayıbını ve beş-altı saat masa başında tıkınmayı yasaklayan bu güzel düzene bayılıyorum..."). Ancak Doni de, eski altın çağı mitosunu Amerika kıtasından gelen ilk haberlerin çizdiği ilkel masumiyet ve saflık imgesiyle birleştirmişti. Ama bu diyarlara yalnızca üstü kapalı bir atıfta bulunuyordu: Doni'nin betimlediği dünya yalnızca "bu dünyadan farklı, yeni bir dünyaydı". Bu çeşitli anlamlara çekilebilecek deyim sayesinde, ilk olarak ütopya edebiyatında mükemmel toplum modelini, ulaşılamayacak bir ülkenin uzamı yerine, zamana, geleceğe yansıtmak mümkün olmuştu. Ama bu, "yeni dünya"nın başlıca özellikleri, kadınların ve mülkiyetin ortak kullanımı, kâşiflerin öykülerinden (aynı zamanda Doni'nin kendisi tarafından bir önsözle

birlikte yayımlanan More'un *Utopia*'sından) alınmıştı. Gördüğümüz gibi, bu unsurlar Cockaigne diyarı hakkında hayal edilenlerin de bir parçasıydı.

Menocchio Amerika keşiflerini, Foresti'nin *Supplementum*'undaki sınırlı referanslardan okumuş olabilirdi. Her zamanki açık yürekliliğiyle şöyle konuştuğunda, herhalde aklında onlar vardı: "Birçok insan ırkı olduğunu okuduğum için, dünyanın çeşitli yerlerinde farklı farklı halkların yaratılmış olduğuna inanıyorum." Yine de Menocchio büyük bir ihtimalle Doni'nin kentli, ölçülü "yeni dünya"sı konusunda bir bilgi sahibi değildi oysa *Capitolo*'daki ya da benzeri metinlerdeki köy şenliğine benzeyen "yeni dünya"nın en azından bir yankısı kulağına çalınmış olmalıydı. Ne olursa olsun, ikisinde de hoşuna gidecek unsurlar vardı. Doni'nin çizdiği dünyada kentin tam ortasında tapınağın etkili varlığına rağmen, dinin törenleri ve kutlamaları yoktu. Bu, Menocchio'nun duruşmaları sırasında özlemle betimlediği gibi "Tanrı'yı tanı, ona şükran duy, komşunu sev" emirlerine indirgenmiş bir dindi. *Capitolo*'da anlatılan dünyada ise, bolluğa, berekete, maddi şeylerden alınan zevke, çalışmanın yokluğuna bağlı bir mutluluk imgesi vardı. Evet, Menocchio perhiz emirlerine uymamakla suçlandığında, dinsel değil, beslenmeyle ilgili nedenlerle de olsa, perhizi savunmuştu: "Perhiz beyin tarafından vücutta çıbanlar oluşmasın diye geliştirilmiştir, bana sorarsanız, keşke günde üç ya da dört kere yemek yiyebilseydik, ama o çıbanlar çıkmasın diye şarap içmemeliyiz..." Ancak bu itidal savunusu, bir an içinde belki de karşısındaki keşişlere yönelik (noterin kayıtları bu konuda yetersiz) saldırgan bir polemiğe dönüşüyordu: "Ayrıca, bir öğünde üç öğünlük yiyenler gibi olmamalıyız." Toplumsal adaletsizlikle dolu, sürekli bir açlık korkusu pençesindeki bir dünyada, daimi ölçülü bir hayat tasvirinde bir protesto vardı.

> Toprakta çukurlar açıyorum
> Garip ve çeşitli kökler arayarak
> Ağzımızı tıka basa dolduralım diye:
> Her yeni gün biraz bulabilsek
> Yine idare ederiz.
> Kıtlık korkunç bir şey.

Bunlar, o çağda yazılmış "*Lamento de uno poveretto huomo sopra la carestia*" ("Zavallı bir adamın açlık üzerine ağıtı") adlı bir şiirin dizeleriydi. "*L'universale allegrezza dell'abundantia*" ("Bereketin evrensel neşesi") adlı şiir de ona yanıt oluyordu:

Bugün eğlenip kutluyoruz
Hepimiz bir arada
Çünkü imansız kıtlık
Artık bizi ezmiyor...
Üç kere hurra ekmeğe ve tohuma
Bolluk ve berekete
Gelin zavallıcıklar, türkü söyleyelim,
Umut sonunda geldi...
Karanlıktan sonra ışık gelir,
Kötüden sonra iyi,
Rehberimiz ve önderimiz Bereket
Bizi sefaletten çekip almaya gelir;
Yanında bol bol tohum getirir:
Yalnızca bu ayakta tutar bizi,
Güzel ve iyi beyaz ekmek.

Bu şiirsel tezat, Cockaigne diyarıyla ilgili abartılı fantezilere karşı gerçek dünyada bir denge sunuyordu. Kıtlık günlerinin "çeşitli ve garip köklerine" karşı, bolluk günlerinde hep birlikte yenen "güzel beyaz ekmek" bir "şölendi." Menocchio da cennet hakkında "Bir şölen gibidir," demişti: "karanlık ve ışık", açlık ve bereket, Perhiz ve Karnaval gibi birbirini takip eden iniş çıkışlardan bağımsız sonsuz bir şölen. Okyanusun ötesindeki Cockaigne diyarı da koca bir şölendi. Menocchio'nun o kadar özlediği "yeni dünya"nın buna ne derece benzediğini kim bilebilir?

Ne olursa olsun, Menocchio'nun sözleri, çoğunluk yalnızca edebiyata özgü olduğu sanılan gerek halktan gerek âlimane ütopyaların, derinlere inen popüler köklerini anbean yüzeye çıkarıyordu. Belki de "yeni dünya" imgesi çok eskiydi, uzak bir refah döneminin mitolojik öykülerine dayanıyordu. Başka bir deyişle, bu, rönesans (*yeniden* doğuş), reform (*yeniden* biçimleniş) ve Yeni Kudüs mitoslarının doğuşuna tanıklık etmiş o döneme has, insanlık tarihine ilişkin o döngüsel yaklaşıma ters düşmüyordu. Bunların

hiçbiri bir yana bırakılamaz. Ama yine de, daha adil bir toplum imgesi, bilinçli olarak ahiret-dışı bir geleceğe yansıtılıyordu. Kendi mücadeleleri aracılığıyla bu "yeni dünya"yı üstlenecek olanlar, bulutların üstündeki İnsan'ın Oğlu değil, Menocchio gibi, onun boş yere ikna etmeye çalıştığı Montereale köylüleri gibi insanlardı.

43

Sorgulamalar Mayıs'ın 12'sinde bitti. Menocchio hücresine geri gönderildi. Birkaç gün geçti. Sonunda, ayın 17'sinde kendisine tahsis edilen bir avukatı reddetti, yargıçlarına üç ay önce oğlunun yazması için boşu boşuna ısrar ettiği uzun bir mektup yazarak geçmiş hataları için bağışlanmasını diledi.

44

"Baba, Oğul ve Kutsal Ruh adına, ben, Montereallı Menocchio adıyla bilinen Domenego Scandella, vaftiz edilmiş bir Hıristiyanım ve hep Hıristiyanca yaşadım ve hep Hıristiyanlara özgü işler yaptım ve hep üstlerime, ruhani pederlerime elimden geldiğince boyun eğdim ve hep gece gündüz, 'Baba, Oğul ve Kutsal Ruh adına,' diyerek kutsal haç işareti yapıp ıstavroz çıkardım. Ve *Pater Noster*'i, *Ave Maria*'yı, *Credo*'yu okudum, Efendimize ve Meryem Anamıza dua ettim. Mahkeme kayıtlarında da görüldüğü gibi, Tanrı'nın ve kutsal Kilise'nin emirlerine karşı şeyler düşündüğüm, inandığım ve söylediğim doğrudur. Bunları, zekâmı, belleğimi ve irademi körleştiren, bana sahte ve yanlış şeyleri düşündüren, inandıran ve söylettiren sahte tinin iradesi aracılığıyla yaptım. Ve düşündüğüm, inandığım ve söylediğim şeylerin sahte ve yanlış olduğunu itiraf ediyorum ve zaten fikrimi söylemiştim ama söylediklerimin hakikat olduğunu söylememiştim. Örnek olarak, babasına ve kardeşlerine bir rüya gördüğünü ve bu rüyaya göre onun önünde eğilmeleri gerektiğini söyleyen Yakub'un oğlu Yusuf'tan dört kı-

sa söz aktarmak istiyorum. Bunun üzerine kardeşleri kızdılar ve onu öldürmek istediler, ama onun öldürülmesi Tanrı'nın hoşuna gitmedi, onu satmalarını istedi. Onlar da onu Mısırlı tüccarlara sattılar. Tüccarlar onu Mısır'a getirdi, orada bazı kanunlara karşı çıktığı için hapse atıldı. O sırada Firavun rüyasında yedi semiz, yedi de cılız inek gördü ama bu rüyayı kimse yorumlayamadı. Ona hapiste rüyanın anlamını yorumlayabilecek bir genç olduğunu söylediler ve böylece Yusuf hapisten alınarak kralın karşısına getirildi. Yusuf ona semiz ineklerin yedi bereket yılı, cılızların da yedi kıtlık yılı olduğunu, bu kıtlık yıllarında satın alınabilecek buğday bile bulunamayacağını söyledi. Firavun ona inandı ve onu Mısır krallığının valisi yaptı. Sonra bereket geldi ve Yusuf yirmi yıl yetecek buğdayı bir kenara koydu; sonunda satın alınabilecek buğdayın bile bulunmadığı kıtlık yılları geldi. Ve Yakub Mısır'da buğday satıldığını duydu ve oğullarından onunu hayvanlarıyla Mısır'a yolladı. Yusuf, onları tanıdı ve Firavun'un izniyle babasını bütün ailesi ve malı mülküyle Mısır'a davet etti. Ve böylece hepsi Mısır'da yaşadılar. Ama kardeşleri onu sattıkları için korkuyor, orada gönülsüz kalıyorlardı. Yusuf onların Mısır'da gönülsüzce kaldıklarını görünce dedi ki: 'Beni sattığınız için üzülmeyin, bu sizin değil Tanrı'nın iradesiydi, böylece Tanrı ihtiyaçlarımızı karşıladı; rahat olun çünkü sizi bütün kalbimle bağışlıyorum.' Aynı şekilde ben de kardeşlerimle ve ruhani pederlerimle konuştum ve onlar beni suçladılar, beni engizisyoncu pedere sattılar, o da beni Engizisyon'a verdi ve hapse attı. Ama onları suçlamıyorum, çünkü bu Tanrı'nın iradesiydi. Onların ruhani kardeşler ve pederler olup olmadıklarını bilmememe rağmen, buna yol açan herkesi bağışlıyorum, benim onları bağışladığım gibi Tanrı da beni bağışlasın. Tanrı'nın benim Engizisyon'a çıkarılmamı istemesinin dört nedeni var: Birincisi, yanlışlarımı itiraf etmem; ikincisi, günahlarımın bedelini ödemem; üçüncüsü, sahte tinden kurtulmam; dördüncüsü, aynı yanlışları yapmasınlar diye çocuklarıma ve tüm ruhani kardeşlerime örnek olmam. İşte bu yüzden, Tanrı'nın ve Kutsal Kilise'nin emirlerine karşı düşünmüş, inanmış, konuşmuş ve hareket etmişsem, üzgün, acılı, pişman ve mutsuzum. Ve '*mea colpa, mea masima colpa*'* diyorum ve bütün günahlarım için Teslis'ten, Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'tan, sonra Muhterem Meryem Ana ve cennetteki bütün azizlerden ve

ayrıca sizin kutsal, yüce ve şanlı adaletinizden bağışlanmamı diliyorum, beni bağışlayın ve merhamet buyurun. Ve ayrıca size Efendimiz İsa Mesih'in çektiği acı adına yalvarıyorum, hakkımda öfkeyle ya da adaletle değil, sevgi, iyilik ve merhametle karar verin. Efendimiz İsa Mesih'in bağışlayıcı ve merhametli olduğunu biliyorsunuz, bir günahkâr olan Mecdelli Meryem'i bağışladı, kendisini inkâr eden Aziz Petrus'u bağışladı, çalan hırsızı, onu çarmıha geren Yahudileri bağışladı, görüp dokununcaya kadar inanamayan Aziz Tomas'ı bağışladı. Ben de bütün kalbimle inanıyorum ki beni bağışlayacak ve bana merhamet edecek. Karanlık bir zindanda yüz dört gün boyunca, utanç içinde, evimin ve çocuklarımın umutsuzluğu ve mahvıyla bedel ödedim. Bu yüzden size Efendimiz İsa Mesih ve kutsal Meryem Ana adına yalvarıyorum, bana merhamet edin ve Tanrı'nın bana mutluluğum ve huzurum için verdiği çocuklarımdan beni ayırmayın. Ben de bir daha hiç bu hatalara düşmeyeceğime, tam aksine bütün büyüklerime ve ruhani pederlerime bana yapmamı emrettikleri her şeyde boyun eğeceğime, sözlerinden dışarı çıkmayacağıma söz veriyorum. Bana bir Hıristiyana yakışır biçimde yaşama dersi verecek olan kutsal kararınızı, çocuklarıma da gerçek Hıristiyanlar olmalarını öğretmek üzere bekliyorum. Hatalarımın nedenleri şunlardı: Birincisi, Tanrı'yı sev ve komşunu sev diyen iki emre inandım ve bunun yeterli olduğunu sandım; ikincisi, Mandeville'in kitabında pek çok ırk ve değişik kanunlar hakkında şeyler okudum, beni şiddetle sarstı; üçüncüsü, aklım ve düşüncem beni uygunsuz şeyleri öğrenmeye zorladı; dördüncüsü, sahte tin bana doğru olmayan bu sahte şeyleri öğreterek durmadan işkence ediyordu; beşincisi, köyümdeki papazla aramdaki anlaşmazlık; altıncısı, çok çalıştım ve yoruldum, zayıf düştüm, bu yüzden her şeyde Tanrı'nın ve kutsal Kilise'nin emirlerine uyamadım. Ve böylece savunmamı, öfke ve adalet değil, merhamet ve bağışlanma dileğiyle birlikte veriyorum ve Efendimiz İsa Mesih'e ve size öfke ve adalet değil, bağışlanma ve merhamet için yalvarıyorum. Ve yanlışlarımı ve cehaletimi dikkate almayın."

* *mea colpa*: günahım, *mea masima colpa*: benim büyük günahım (ç.n.)

45

Menocchio'nun harfleri hemen hiç birbirine bağlamadan tane tane yan yana dizerek yazdığı (o döneme ait bir yazım kılavuzundan öğrendiğimize göre "*ultramontanes*'in*, kadınların ve yaşlıların" yazdığı gibi) sayfaların görüntüsü bile yazarın kaleme pek aşina olmadığını açıkça gösteriyordu. İkinci mahkeme döneminde Menocchio'yu suçlayanlar arasında bulunduğu anlaşılan Montereale noteri don Curzio Cellina'nın akıcı ve asabi yazı tarzından çok farklı bir izlenim ediniyoruz.

Tabii ki Menocchio ilkokul eğitimi düzeyinden öteye gidememişti: yazmayı öğrenmek için kuşkusuz büyük çaba harcamış olmalıydı – kâğıt üzerine yazmıyor da sanki tahta üzerine kazıyormuş izlenimini yaratan izlerden bunun aynı zamanda fiziksel bir çaba olduğunu anlıyoruz. Besbelli okumak onun için çok daha kolaydı. "Yüz dört gün boyunca karanlık bir zindana" kuşkusuz yanında kitap olmadan atılmış olmasına rağmen belleğindeki ayrıntıları eşelemiş, yavaş yavaş ve uzun bir süre boyunca Tevrat'ta ve *Fioretto*'da okuduğu Yusuf'un öyküsünü hazmetmişti. Engizisyoncular a yazdığı mektubun garip özelliklerini, Menocchio'nun kâğıda olan bu yakınlığına borçluyuz.

Bu mektubu aşağıdaki bölümlere ayırabiliriz: 1) Menocchio Tanrı'nın ve Kilise'nin emirlerini çiğnediğini kabul etmekle beraber, hep iyi bir Hıristiyan gibi yaşadığını ifade ediyor; 2) Bu çelişkinin kökeninde onu sahte olana inanmaya ve söylemeye zorlayan "sahte tinin" bulunduğunu iddia ediyor – yine de inandığını hakikat değil "fikir" olarak ifade ediyor; 3) Kendisini Yusuf'la karşılaştırıyor; 4) Tanrı'nın onun hapsedilmesini niçin istediğine dair dört neden ileri sürüyor; 5) Yargıçları bağışlayıcı İsa'yla karşılaştırıyor; 6) Yargıçlardan merhamet dileniyor; 7) Kendi hatalarının da altı nedenini sıralıyor. Bu düzenli dış yapıya, iç yapıda simetri, aliterasyon ve anafor ya da *derivatio*** gibi söz sanatları tekabül ediyor.

* Alp'lerin güneyinde yaşayan halk. (ç.n.)

** aliterasyon: okumayı akıcı hale getirmek için benzer seslerin tekrarlanması; anafor: bir kelimenin arka arkaya gelen birkaç cümlenin başında tekrarlanmasıyla sağlanan etki; *derivatio*: bir kökten yeni kelimeler türetme. (ç.n.)

İlk cümleye bakmak yeterli: "Ben vaftiz edilmiş bir *Hıristiyan*'ım ve hep *Hıristiyan*'ca yaşadım ve hep *Hıristiyan*'lara özgü işler yaptım..." "ve *hep*..., ve *hep*..., ve *hep*...", "et *sen*pre matina et *se*ra io *so*n *se*gnato col *se*gno de la *sa*nta croze..." ("ve hep, gece gündüz, haç işareti yapıp ıstavroz çıkardım...") Tabii ki Menocchio farkına varmadan kendini güzel söz sanatına kaptırmıştı, tıpkı en başta sözünü ettiği "dört nedenin" nihai amaç, sonraki altısının da etkili sebep olduğunun farkına varmadığı gibi. Yine de mektubundaki söz sanatlarının ve aliterasyonların zenginliği rastlantısal değildi, belleklere daha rahat nakşolacak bir dil bulma ihtiyacından kaynaklanıyordu. Bu kelimeler, sayfaya işaretler olarak dökülmeden önce üzerlerinde dikkatle düşünülmüştü. Ama başlangıçtan beri yazılı kelimeler olarak algılanmıştı. Menocchio'nun "konuştuğu dil", (bu konuda yalnızca Engizisyon noterlerinin kayıtlarına bakarak tahminler yürütebiliriz) sadece metaforların bolluğu açısından bile farklıydı; engizisyonculara yazdığı mektupta metaforlara hiç rastlanmıyordu.

Menocchio ile Yusuf arasında, (sonra da yargıçlarla İsa arasında olduğu umut edilen) akrabalık aslında bir metafor değildi. Yazı, gerçekliğin uyduğu ya da uymak zorunda olduğu bir *exempla* (örnekler) ağı sunmaktaydı. Ama mektubun örtük içeriğinin Menocchio'nun niyetinden bağımsız olarak ortaya çıkmasının nedeni, *exemplum*'un formülüydü. Menocchio kendini bir çeşit Yusuf sayıyordu, yalnızca masum bir kurban oluşundan değil, aynı zamanda, kimsenin bilmediği hakikatleri açıklama yeteneğinden dolayı. Kendisini suçlamış ve hapsetmiş olan Montereale papazı dahil halk ise, Tanrı'nın ancak kendisinden menkul amaçlarının bir parçası olan Yusuf'un kardeşleriyle karşılaştırılabilirdi. Ama başkahraman kendisiydi, yani Menocchio-Yusuf. Yüksek bir iradenin kör aracıları durumundaki kötü kardeşleri bağışlayan oydu. Bu paralellik daha başından mektubun sonundaki bağışlanma yakarısını tekzip ediyordu. Bu uyuşmazlığı Menocchio bile fark etmişti: çeşitli küstahlıklarıyla inkâr ettiği evlat hürmeti ilişkisini yeniden oluşturmaya çalışarak "onların biraderler ve ruhani pederler olup olmadıklarını bilmememe rağmen," diye eklemişti. Yine de kendisine papaz aracılığıyla "Kutsal Kilise'ye tam itaat" sözü vermesi için ısrar eden oğlunun öğütlerini körce izlemekten sakınıyordu. Menocchio, ken-

di hatalarını kabul ederken bir yandan onları Tanrı'nın bir lütfu perspektifi içinde sunuyor, bir yandan da "sahte tin" hariç, engizisyoncuların görüşlerine hiç uymayacak nedenler sıralayarak açıklıyordu. Bu nedenler büyük bir ihtimalle giderek azalan önem sırasına göre dizilmişlerdi. Her şeyden önce biri açık diğeri kapalı iki metinsel gönderme vardı: birincisi bire bir yorumlanmış bir İncil bölümüneydi (Matta 22:36-40), ikincisi ise yukarıda incelediğimiz biçimde okunmuş olan Mandeville'in *Seyahatler*'i. Yani iki içsel neden vardı: "akıl ve düşünce"nin dürtüklemesi ve "sahte tinin" kışkırtması. Bu sahte tin, mahkemede söylediğine göre insan yüreklerinin "karanlık" kuytularında yerleşmişti. Son olarak da iki dışsal koşul: kendisi ve papaz arasındaki düşmanlık, daha önce de başka vesilelerde perhizi bozmasına neden olarak gösterdiği bedensel zayıflık. Sonra kitaplar var; kitaplara gösterilen tepkiler ("Yalnızca iki emre inandım... beni şiddetle sarstı"); kitaplardan çıkarılan sonuçlar; ve davranış tarzı. Bu açıkça birbirinden kopuk nedenler listesinde varlığı tartışılmaz bir bağlantı bulunuyordu. Sonuçtaki acıklı yakarışa rağmen ("ve yanlışlarımı ve cehaletimi dikkate almayın"), Menocchio fikirlerini tartışmak ve savunmaktan feragat etmiyordu.

46

Menocchio'nun mektubunu yolladığı gün, yargıçlar kararı açıklamak üzere toplandılar. Tavırları mahkeme boyunca belli belirsiz bir biçimde değişmişti. Başlangıçta Menocchio'nun çelişkilerini vurguluyorlardı; sonradan, onu doğru yola döndürmeye çalıştılar; sonunda inatçılığını görünce, bu çabadan vazgeçerek sanki yanlışlarının eksiksiz bir tablosunu edinmek istercesine yalnızca tetkik soruları sormakla yetindiler. Oybirliğiyle Menocchio'nun "yalnızca basit bir sapkın değil... sapkınlık önderi" olduğunu bildirdiler. 17 Mayıs'ta kararı açıkladılar.

Kararın kapsamı şaşkınlık verici; olağan kararlardan dört-beş kat uzun. Bu, yargıçların Menocchio davasına verdiği önemin ve onun olağanüstü ifadelerini bu tür belgelerdeki kalıplaşmış formüle oturtma zorluğunun bir göstergesi. Yargıçların şaşkınlığı kuru

hukuk dili arasından bile kendini belli ediyor: "Senin türlü çeşitli, *ağza alınmayacak* bir sapkın ahlaki çöküntüye yuvarlandığını tespit ettik." Böylece, bu istisnai mahkeme aynı derecede istisnai bir kararla (ve aynı derecede uzun bir tövbe metniyle) son buldu.

Başlangıçtan beri yargıçlar Menocchio'nun, Katolik inancına karşı sapkın düşüncelerini "yalnızca din adanılarıyla değil, basit ve cahil kişilerle" de konuşup tartışmasının ve böylece onların inancını da tehlikeye atmasının üstünde durmuşlardı. Bu kuşkusuz ağırlaştırıcı bir sebepti: Monterealeli köylüler ve zanaatkârlar, ne pahasına olursa olsun böyle tehlikeli doktrinlerden uzak tutulmalıydı. Daha sonra sıra Menocchio'nun fikirlerinin ayrıntılı olarak çürütülmesine geliyordu. Bir Engizisyon mahkemesinde tamamıyla alışılmadık bir retorik kreşendoyla, yargıçlar sanığın cüretini ve inatçılığını vurguluyorlardı: "bu sapkınlıklarda ısrarlı", "anut bir yürekle ayak diredin", "küstahça inkâr ettin", "imansız ve kâfirce sözlerle çiğnedin", "şeytani kafanla söyledin", "kutsal perhizi bozdun", "kutsal vaazlara bile hiddet kustuğunu ortaya çıkarmadık mı?", "kâfir yargınla lanetledin", "söylemeye cüret ettiğin şeyi sana kötü tin yaptırdı", "murdar ağzınla bulaştırdın", "bu en lanetli şeyi tertipledin", "ve kirletmediğin, murdar etmediğin hiçbir şey kalmadığını inkâr ettin...", "melun dilinle söylemeye alışıktın...", "sonunda kudurdun", "zehir saçtın", "ve burada söylenmeyen ama herkesin duyduğu şeyler iğrençti", "ve melun ve sapık ruhun bununla da yetinmedi... boynuzlarını ortaya çıkardın ve bir canavar gibi (*gigantes*) en kutsal Teslis'e karşı savaş açtın", "gökyüzü karıştı, herkesin canı yandı ve dinleyenler senin imansız ağzından Tanrı'nın oğlu İsa Mesih hakkında çıkan insanlık dışı ve korkunç şeyler karşısında titredi." Hiç kuşkusuz, yargıçlar bu abartılmış edebi laf salatasıyla çok gerçek bir duyguyu ifade etmeye çalışıyorlardı: cehennemin taşıp ortaya dökülüşü gibi gördükleri, hiç duyulmamış bu sapkınlıklar yığını karşısındaki dehşetlerini ve şaşkınlıklarını.

Ama "hiç duyulmamış" sözü pek de doğru değil. Kuşkusuz bu engizisyoncular Friuli'de Luthercileri, cadıları, *benandanti*'yi, küfürbazları, hatta Anabaptistleri yargılayan sayısız mahkemelerde bulunmuşlardı, ama hiç böylesine rastlamamışlardı. Yalnızca Menocchio'nun günah çıkarma için bir insanın günahlarını Tanrı'ya anlatmasının yeterli olduğu yolundaki sözleri, yargıçlara "sapkın-

lıkların", yani Reform hareketinin takipçilerinin benzer görüşlerini hatırlattı. Geri kalanı için de, kendi teolojik ve felsefi eğitimlerine başvurarak, çok daha eski zamanlardan kimi benzetme ve örnekler aradılar. Menocchio'nun kaosa atıfta bulunması ismi verilmeyen, antik bir düşünürün doktrinleriyle bağlantılandırıldı. "Antik bir düşünürün, bu dünyadaki her şeyin türediği ebedi bir kaos olduğunu ileri süren, her yerde yasaklanmış görüşlerini yeniden gün ışığına çıkardın ve savundun." "Tanrı iyiliğin yaratıcısıdır ama kötülük yapmaz, oysa şeytan kötülüğün yaratıcısıdır ve iyilik yapmaz" ifadesi de Manikeist* sapkınlığına bağlanıyordu: "sonunda Manikeistlerin iyinin ve kötünün ikili doğuşu hakkındaki görüşünü de yeniden canlandırdın..." Aynı şekilde, bütün dinlerin eşit değerde olduğu fikri de Origenes'in** *apocatastatis* doktriniyle özdeşleştiriliyordu: "Kutsal Ruh hepsine eşit derecede verilmiş olduğuna göre herkesin, Yahudilerin, Türklerin, paganların, Hıristiyanların ve tüm dinsizlerin selamete kavuşacağını söyleyerek Origenes'in sapkınlığını yeniden gün yüzüne çıkardın..." Menocchio'nun iddialarından çoğu yargıçlara yalnızca sapkınca değil, aynı zamanda doğal mantığa da aykırı geliyordu. Örneğin "anamızın rahmindeyken bir hiç sayılırız, ölü etiz" iddiası ya da Tanrı'nın var olmayışı konusundaki şu yorum: "Ruhun yaradılışı konusunda yalnızca Kutsal Kilise'ye değil, bütün düşünürlere de karşı çıkıyorsun... Bu konuda hepsi aynı fikirde, hiç kimse inkâr etmeye kalkışmadı, sen ise aptalca 'Tanrı yok' demeye cüret ediyorsun."

Menocchio, Foresti'nin *Supplementum supplementi delle croniche*'sinde Origenes'in öğretilerine ve Manikeistlere dair bazı küçük çaplı göndermelere rastlamış olabilirdi. Ama onları Menocchio'nun kendi fikirlerinin kaynağı olarak değerlendirmek yanlış olur. Karar, mahkeme boyunca da iyice ortaya çıktığı gibi, Menocchio'nun kültürel dünyasıyla engizisyoncularınki arasındaki uçurumu teyit ediyordu.

* Manikeizm: MS 3. yüzyılın ilk yarısında İran'da doğan ve kurucusu Manes'in adını taşıyan gnostik dini akım. İnsanoğlunun yeryüzündeki esareti, ışık tanrısının yollayacağı bir kurtarıcı evrenin sırrını keşfedince bitecektir. Bu akım Mezopotamya, Orta Asya ve Batı Roma'ya kadar yayıldı. (ç.n.)

** 184-253 yılları arasında yaşamış büyük Hıristiyan Platoncusu. Platoncu felsefeyi Hıristiyanlığa uyarlamaya çalıştı. 230'da Filistin'e sürüldü. (ç.n.)

Engizisyoncuların görevi, saldırganı yeniden Kilise'ye girmeye zorlamaktı. Menocchio halkın önünde bütün sapkınlıkları konusunda nedamet getirmeye, çeşitli sağaltıcı cezalarla kefaretini ödemeye, ölünceye kadar ceza giysisi, *habitello* denen ve üstünde bir haç bulunan giysiyi giymeye ve hayatının kalan bölümünü masrafı çocuklarına ait olmak üzere hapiste geçirmeye mahkûm edildi ("seni ömrün boyunca iki duvar arasında hapsedilmeye mahkûm etmiş bulunuyoruz").

47

Menocchio Concordia'daki hapishanede yaklaşık iki yıl kaldı. 18 Ocak 1586'da oğlu Ziannuto, annesi ve erkek kardeşleri adına Piskopos Matteo Sanudo ve o zamanki Aquileia ve Concordia engizisyoncusu Fra Evangelista Paleo'ya bir dilekçe sundu. Bunu Menocchio'nun kendisi yazmıştı:

"Ben, zavallı mahpus Domenego Scandella, daha önceleri de Kutsal Engizisyon makamına bağışlanınam ve hatam için daha fazla kefaret ödememem için yalvararak başvurmuş olsam da, şimdi çok büyük bir zorluk içinde olduğumdan, evimden alınalı ve böylesi acımasız bir hapis cezasına mahkûm edileli iki yıldan fazla zaman geçtiğini göz önüne almanız için yeniden size yalvarıyorum. Havanın pisliğinden, yolun uzaklığı dolayısıyla sevgili karımı görememekten, yoksullukları yüzünden beni terk etmek zorunda kalan ailemin, çocuklarının üzüntüsünden, ölmem gerektiği halde niye ölmediğimi bilmiyorum. Bu yüzden, büyük günahımdan ötürü pişman ve üzgün olarak, önce Efendimiz Tanrı'dan, sonra da bu kutsal Mahkeme'den merhamet diliyorum ve beni serbest bırakmaları için yalvarıyorum. Kutsal Roma Kilisesi'nin öğretileri doğrultusunda yaşayacağıma ve Engizisyon'un uygun göreceği kefareti ödeyeceğime dair sizi kesinlikle temin ediyorum ve Tanrı'mıza onların mutluluğu için dua ediyorum."

Alışılmış yerel deyişlerden arındırılmış (örneğin "*Gesia*" yerine "*Chiesa*" sözcüğü kullanılmıştı) kalıplaşmış tevazu ifadelerinin ardında bir avukatın varlığı hissediliyor. Menocchio iki yıl önce

kendi savunmasını yazmak üzere kalemi eline aldığında kendisini çok farklı ifade etmişti. Ama bu sefer piskopos ve engizisyoncu geçmişte reddettikleri merhameti göstermeye karar verdiler. İlk iş olarak gardiyan Giovan Battista de' Parvi'yi çağırdılar. O da onlara Menocchio'nun kaldığı hapishanenin "sağlam ve emniyetli" olduğuna, üç "sağlam ve güvenli" kapı tarafından korunduğuna ve "Concordia kentinde bundan daha sağlam ve amansız bir hapishanenin bulunamayacağına" dair teminat verdi. Menocchio, kararın alındığı gün kentteki katedralin önünde elinde mumla sapkınlıkları konusunda nedamet getirdiği, Aziz Stefano Yortusu'nda ve Kudas Ayini'ne katılıp komünyon aldığı birkaç kez hariç, bu hapishaneden hiç çıkmamıştı (Komünyonu genellikle hapishanede alıyordu). Çoğu cuma, "öleceğinin sanıldığı çok hasta olduğu zamanlar hariç" perhiz yapmıştı. Menocchio hastalığından sonra perhizi kesmişti, "ama kutsal günlerin arifesinde birçok defa bana 'Yarın bana yalnızca biraz ekmek getir, perhiz yapmak istiyorum, bana et ya da yağlı bir şey getirme,' demişti." Gardiyan "birçok defalar," diye ekledi, "hücrenin kapısına usulca yaklaşıp ne yaptığına kulak kabarttım ve dua ettiğini duydum." Başka zamanlar Menocchio kendisine bir papazın getirdiği kitabı okurken görülmüştü ya da "Yedi mezmur ve duaların bulunduğu *Azize Meryem'in Ayinleri*'ni okuyordu"; ayrıca "önünde dua edebileceği bir tasvir istemişti, oğlu da getirmişti". Daha birkaç gün önce Menocchio "hep Tanrı'ya boyun eğdiğini, günahları ve hataları için acı çektiğini, Tanrı'nın ona yardım ettiğini, aksi takdirde hapishanedeki bu acıya on beş gün bile dayanamayacağını, ama bu kadar uzun zaman kalabildiğini" söylemişti. Ayrıca gardiyanına sık sık "eskiden inandığı saçmalıklardan" söz etmiş, "aslında bunların saçmalık olduğunu her zaman bildiğini, hiçbir zaman onlara gerçekten inanacak kadar bağlanmadığını, bu aşırı fikirlerin şeytanın kışkırtmasıyla kafasına girdiğini" söylemişti. Sonuç olarak, pişmanlığında samimi olduğu söylenebilirdi, gerçi diye tedbirli bir biçimde ekliyordu gardiyan "insanların kalplerini tam olarak yalnızca Tanrı okuyabilir." Bunun üzerine piskopos ve engizisyoncu Menocchio'yu huzurlarına çağırdılar. Ağladı ve yalvardı. Yere kapanıp alçakgönüllülükle merhamet istedi: "Tanrımız Efendimizi kızdırdığım için çok pişmanım, şimdi o saçmalıkları hiç söylememiş olmayı isterdim, onlara körcesine şeytan ta-

rafından itildim, bana ne söylediğini anlayamadan... Bana verilen cezaya ve hapiste oluşuma pişman değilim, tam aksine, büyük bir mutluluk hissettim, ben Kutsal Efendimize dua ederken Tanrı beni hep teselli etti, kendimi cennetteymiş gibi hissettim." Ellerini kavuşturarak ve gözlerini havaya dikerek, karısı ve çocukları olmasaydı, İsa'ya karşı işlediği suçları ödemek için ölünceye kadar hapiste kalmak isteyeceğini söyledi. Ama "çok yoksuldu": karısına, yedi çocuğuna ve torunlarına iki değirmen ve iki kiralık tarlayla bakmak zorundaydı. "Acımasız, toprak zeminli, karanlık ve rutubetli" hücresinin sağlığını tamamen yok ettiğini söyledi: "Dört ay boyunca yataktan çıkmadan yattım, bu yıl bacaklarım şişti, gördüğünüz gibi yüzüm de şişti, neredeyse tamamıyla sağır oldum, zayıf düştüm, neredeyse kendimde değilim." Engizisyon noteri "Gerçekten de bunları söylerken çok solgundu, vücudu sakatlanmış ve çok zavallı görünüyordu," diye kaydetmişti.

Concordia Piskoposu'yla Friuli Engizisyoncusu bütün bunları gerçek bir dine dönüşün belirtisi saydılar. Hemen Portogruaro belediye başkanını ve birkaç yerel soyluyu çağırdılar (bunların arasında Friuli'nin müstakbel tarihçisi Giovan Francesco Palladio degli Olivi de bulunuyordu) ve kararı hafiflettiler. Montereale köyünün bundan böyle Menocchio'nun müebbet hapishanesi olmasını kararlaştırdılar ve buradan ayrılmasını yasakladılar. Tehlikeli fikirlerini anlatması ya da dile getirmesi kesinlikle yasaklandı. Düzenli olarak günah çıkaracak ve alçaklığının nişanesi olarak üstünde haç olan *hatibello*'yu da giysilerinin üstüne geçirecekti. Arkadaşlarından Daniele de Biasio, karar çiğnenirse 200 düka ödemek üzere kefil oldu. Menocchio, bedenen ve ruhen dersini almış olarak Montereale'ye döndü.

48

Toplumdaki yerine yeniden kavuştu. Engizisyon'la başı belaya girmiş, yüz kızartıcı bir cezaya çarptırılmış ve hapiste yatmış olmasına rağmen, 1590'da yeniden Montereale'deki Santa Maria kilisesinin yöneticisi (*cameraro*) olarak görevlendirildi. Bu

atamada büyük bir ihtimalle, Menocchio'nun çocukluk arkadaşı olan yeni papaz Giovanni Daniele Melchiori'nin parmağı vardı. (Menocchio'yu Engizisyon'a ihbar etmiş olan daha önceki papaz Odorico Vorai'nin başına neler geldiğini daha sonra göreceğiz.) Görünüşe bakılırsa hiç kimse bir sapkının, hatta bir sapkınlık önderinin kilisenin fonlarını yönetmesini bir rezalet olarak almamıştı: Halbuki, hatırlayabileceğimiz gibi, bu konuda papaz bile Engizisyon'a hesap vermek zorunda kalmıştı.

Cameraro görevi, çoğunlukla değirmencilere verilirdi, çünkü onlar kiliseyi yönetmek için gerekli parayı ödünç verebilecek güce sahiptiler. Her halükârda, *camerari* halktan toplanan onda birlik kilise vergisini ellerinde mümkün olduğu kadar uzun süre tutarak, kendi harcamalarını buradan karşılamayı alışkanlık edinmişlerdi. 1593'te Concordia Piskoposu Matteo Sanudo bölgedeki tüm dini kurumları ziyaret ettiği sırada Montereale'ye uğradığında, son yedi yıldır *camerari* tarafından tutulan muhasebe defterlerini inceledi. Borçluların arasında Domenico Scandella'nın, yani bizim Menocchio'nun da olduğu ortaya çıktı. Menocchio'nun 200 liret borcu vardı ve Bernardo Corneto'dan sonra en büyük borç onunkiydi. O dönemde Friuli'de yapılan benzer teftişlerde sık sık ortaya çıkan ve kınanan, olağan bir durumdu bu. Scandella ismiyle dokuz yıl önce mahkûm ettiği adam arasında herhangi bir bağ kuramayan piskopos, bu kez daha katı ve titiz bir yönetim biçimini uygulamaya koymaya karar verdi: "Geçen teftişte bu konuda yararlı talimatlar verilmiş olmasına rağmen, hesaplarda görülen düzensizliği" kınadı, "bu talimatlara uyulsaydı, kuşku yok ki kilisenin işleri çok daha yolunda gidecekti"; "büyük bir defter" alınmasını emretti, papaz tanrısal hizmetlerden uzaklaştırılma tehditi altında (*a divinis*) bu deftere her yıl "günü gününe dağıtılan hububat, kilise harcamaları ve *camerari*'nin barınması için ödemede bulunanları sırayla tek tek" kaydedecekti. *Camerari* de gelirini "bir kayıt defterine (*vacchetta*) kaydedecek, daha sonra buradan esas deftere geçirecekti." Borçlu *camerari* hemen hesaplarını kapatacaklardı, aksi takdirde "kiliseye girişleri yasaklanacak ve ölümleri halinde dini törenden mahrum bırakılacaklardı"; altı ay içinde papaz 1592'ye ait hesapları Portogruaro'ya getirecekti, yoksa para cezasına çarptırılacak ve bir kez daha *a divinis* yetkileri askıya alınacaktı. Menocchio'nun

borcunu ödeyip ödemediğini bilmiyoruz. Ödemiş olabilir, çünkü 1599-1600'de Piskopos Sanudo'nun kendisinin yürüttüğü teftişte ancak 1592 ve sonraki yıllarda borçlu *camerari* ortaya çıktı.

Aynı dönemde (1595), Menocchio'nun hemşerileri arasındaki saygınlığının bozulmadan kaldığını gösteren kanıtlar vardı. Kont Giovan Francesco di Montereale ile kiracılarından Bastian de Martin arasında iki arazi ve bir çiftlik evi konusunda "küçük bir anlaşmazlık" ortaya çıkmıştı. Kontun isteği üzerine, bu konuta daha önceki kiracılar tarafından yapılan tamirleri değerlendirmek için iki bilirkişi tayin edilmişti. Piero della Zuanna kontu, Menocchio da kiracıyı temsil etmek üzere seçilmişlerdi. Taraflardan biri yerel derebeyi olduğu için zor bir davaydı bu. Ama şurası açık ki, Menocchio'nun mantığına ve yargısına güven duyuluyordu.

Aynı yıl, Menocchio ve oğlu Stefano "yukarıdaki çalılığın ardında" olarak anılan bir yerde yeni bir değirmen kiraladılar. Kira süresi 9 yıldı. Anlaşmaya göre kiracılar her yıl 4 kile buğday, 10 kile çavdar, 2 kile ak darı, 2 kile yulaf, 2 kile kara buğday ve ek olarak 150 libre ağırlığında bir domuz vereceklerdi. Eğer hayvanın ağırlığı belirtilenin altında ya da üstünde olursa, tam karşılığı para olarak (libre başına 6 soldi) ödeneceğine dair bir madde vardı. Dahası, "armağanlarla" ilgili bir koşul vardı: bir çift horoz ve yarım boy keten. Keten, değirmen kumaş çırpmakta kullanıldığı için bir andaçtı. İki kiracı değirmeni iki "iyi durumda ve işe yarayan" eşek, bir tekerlek (*leviera*) ve altı çırpıcı dibeğiyle birlikte kiralamışlardı; binayı Pietro de Macris'in mirasçılarının vasisi olan sahiplerine "bozulmuş değil, geliştirilmiş" bir durumda geri vermeyi taahhüt etmişlerdi. Daha önceki kiracı Florito di Benedetto borcunu ödeyemez duruma düşmüş, onlara kirayı beş yıl içinde ödemeye söz vermişti; onun isteği üzerine de Menocchio ve Stefano bu anlaşmanın kefili olmayı kabul etmişlerdi.

Bütün bunlar, iki Scandella'nın mali durumunun o dönemde gayet iyi olduğunu gösteriyor. Menocchio köyündeki yaşama tam anlamıyla katılıyordu. 1595'te Friuli *Patria*'sının eyalet valisinden belediye başkanına yollanan bir mesajı iletmekle görevlendirilmiş, Montereale "civarı" tarafından belediye başkanıyla birlikte vergi tahakkuk memurlarının seçimiyle görevli on dört temsilciden biri olmuştu.

Ancak bir süre sonra kendisini destekleyen oğlunun (büyük bir ihtimalle Ziannuto) ölümünden sonra Menocchio zor duruma düşmüş olmalı. Başka işlerde çalışarak geçimini sağlamayı denedi: okulda öğretmenlik yaptı, festivallerde gitar çaldı. *Habitello*'nun lekesinden ve Montereale'yi terk etme yasağından kurtulmak onun için her zamankinden acil bir ihtiyaca dönüştü. O da Udine'ye giderek yeni engizisyoncu Fra Giovan Battista da Perugia'yı ziyaret etti ve iki zorunluluktan da bağışlanmayı diledi. *Habitello* konusunda olumsuz bir cevap aldı; engizisyoncu 26 Ocak 1597'de Concordia Piskoposu'na yazdığı bir mektupta "çünkü", diye açıkladı, "bu konuda bahşedilecek bağışlanma hafife alınamaz"; ancak "kendisinin ve ailesinin yoksulluğunu azaltabilmesi için şaibeli yerler hariç her yerde serbestçe iş yapabilmesi için" izin verdi.

Yavaş yavaş eski mahkemenin sonuçları ortadan kalkıyordu. Ama, bu arada, Menocchio'nun haberi olmadan, Engizisyon onunla yeniden ilgilenmeye başlamıştı.

49

Bir önceki karnaval sırasında Menocchio engizisyoncunun izniyle Montereale'den ayrılıp Udine'ye gitmişti. Akşam duası saatinde şehir meydanında Lunardo Simon adında biriyle karşılaştı ve onunla sohbet etmeye başladı. Birbirlerini tanıyorlardı, çünkü Lunardo festivalden festivale gezerek keman çalarken Menocchio da daha önce söylediğimiz gibi gitar çalıyordu. Bir süre sonra Lunardo sapkınlara karşı çıkarılmış bir tebliği okuduktan sonra engizisyoncunun vekili Fra Gerolamo Asteo'ya aralarında geçen konuşmayı aktaran bir mektup yazdı; daha sonra sözlü olarak da yalnızca bir iki yerde değişiklik yaparak mektubun içeriğini teyit etti. Meydandaki konuşma aşağı yukarı şöyle geçmişti:

MENOCCHIO: "Keşiş olmak istediğini duydum: doğru mu?"

LUNARDO: "İyi hikâye değil mi?"

MENOCCHIO: "Hayır, dilenmek gibi bir şey bu."

LUNARDO (kelime oyunu yaparak): "Dilenci olmak için keşiş mi olmak lazım?"

MENOCCHIO: "Pek çok azizin, keşişin, kutsal bir hayat sürmüş birçok kişinin sonunun nasıl geldiğini bilmiyoruz."

LUNARDO: "Yüce Tanrı bu sırları bilmemizi istemiyor."

MENOCCHIO: "Türk olsaydım Hıristiyan olmak istemezdim, ama bir Hıristiyanım, Türk olmayı hiç istemem."

LUNARDO: "*Beati qui non viderunt, et crediderunt.*" (Görmeden inananlara ne mutlu.)

MENOCCHIO: "Eğer görmezsem inanmam ben. Ama Tanrı'nın bütün dünyanın babası olduğuna, her şeyi onun yaptığına ya da bozduğuna inanıyorum."

LUNARDO: "Türkler ve Yahudiler de buna inanıyor, ama onlar Tanrı'nın Bakire Meryem'den doğduğuna inanmıyor."

MENOCCHIO: "İsa çarmıha geriliyken Yahudiler ona 'Eğer Mesih'sen in o çarmıhtan' dediğinde İsa'nın inmemesi ne anlama geliyor?"

LUNARDO: "Yahudilere boyun eğmediğini göstermek için inmedi."

MENOCCHIO: "Beceremediği için inmedi."

LUNARDO: "Yani sen İnciller'e inanmıyor musun?"

MENOCCHIO: "Hayır, inanmıyorum. Bu İnciller'i işi gücü olmayan papazlarla keşişlerden başka kim yazıyor sanıyorsun? Kafalarında kuruyorlar, sonra oturup bir bir yazıyorlar."

Daha sonra Lunardo "İnciller'in papazlar ve keşişler tarafından yazılmadığını, onların çok daha önceden var olduğunu" ileri sürdü. Ve arkadaşını "sapkın bir kişi" olarak niteleyerek oradan ayrıldı.

Tanrı, baba ve "yapabilen ve bozabilen" bir efendi, insan olan bir Mesih; aylak papazlar ve keşişler tarafından üretilmiş İnciller; dinlerin eşitliği. Yani mahkemeye, yüz kızartıcı tövbeye, hapse, duygusal patlamalı pişmanlık gösterisine rağmen Menocchio, kalbinin derinliklerinde hiçbir zaman vazgeçmediği eski fikirlerine yeniden dönmüştü. Ama Lunardo Simon onun yalnızca adını biliyordu ("Montereale değirmencisi, Menocchio adında biri"): Yeniden sapıttığına ve bir zamanlar Engizisyon tarafından "Lutherci" olarak mahkûm edilmiş olduğuna dair söylentiler olmasına rağmen, bu ihbar göz önüne alınmadı. Ancak iki yıl sonra, 28 Ekim 1598'de ya tesadüfen ya da eldeki kayıtların sistemli bir biçimde gözden geçirilmesi sonucu, engizisyoncular Menocchio ile Dome-

nico Scandella'nın aynı insan olabileceğinden kuşkulandılar. Böylece Engizisyon mekanizması yeniden çalışmaya başladı. Aradan geçen zamanda Friuli Baş Engizisyoncusu olan Fra Gerolamo Asteo, Menocchio hakkında yeni bilgiler toplamaya başladı. Menocchio'yu yıllar önce ihbar ederek hapse atılmasına neden olan don Odorico Vorai'nin bunun bedelini ağır bir biçimde ödediği ortaya çıktı: "Menocchio'nun akrabalarının ağır baskısı sonucu Montereale'yi terk etmek zorunda kalmıştı." Menocchio'ya gelince "eskisi gibi aynı sahte inançlara sahip olduğuna inanılıyordu." Bu noktada engizisyoncu Montereale'ye gitti ve yeni papaz don Giovan Daniele Melchiori'yi sorguya çekti. O da Menocchio'nun *habitello*'yu artık giymediğini ve şehrin sınırlarının dışına seyahat ederek Engizisyon kararlarını çiğnediğini (bunun yalnızca kısmen doğru olduğunu biliyoruz) söyledi. Yine de yılda birçok defa günah çıkarıyor ve komünyon alıyordu: sözünü "onu bir Hıristiyan ve onurlu bir insan olarak görüyorum," diyerek bitirdi. Köy sakinlerinin Menocchio hakkında ne düşündüklerini bilmiyordu. Ama bu ifadeleri verdikten ve imzasını attıktan sonra Melchiori geri adım attı, besbelli çok ileri gitmiş olmaktan korkmuştu. "Onu bir Hıristiyan ve onurlu bir insan olarak görüyorum" sözlerinden sonra "dışarıdan ne kadar fikir yürütülebilirse" diye eklenmesini istedi.

Santo Rocco vaizi ve köy noteri don Curzio Cellina daha açık davrandı: "Onu bir Hıristiyan olarak kabul ediyorum çünkü günah çıkarmaya gittiğini ve komünyon aldığını gördüm," dedi. Ama don Cellina Menocchio'nun görünürdeki uysallık kisvesi altında yatan huzursuzluğunu fark etmişti: "Bu Menocchio'ya bazen tuhaf bir şeyler oluyor, ayı, yıldızları ya da diğer gezegenleri gördüğü veya gök gürültüsü gibi şeyleri duyduğu zaman ille de hemen ne olup bittiği hakkında bir fikir yürütmek istiyor. Sonunda kendisinin tek başına bütün dünyadan daha iyisini bilemeyeceğini söyleyerek çoğunluğun fikrine boyun eğiyor. Onun kötü huylu olduğuna inanıyorum, ama başkalarının fikrine korkudan boyun eğiyor." Yani Engizisyon'un mahkûmiyeti ve mahpusluk, Menocchio'da derin izler bırakmıştı. Menocchio –en azından köyde– eski günlerindeki gibi küstahça bir rahatlıkla konuşmaya cesaret edemiyordu. Ama korku bile düşünme özgürlüğünü boğamamıştı: "Hemen fikrini söylemek istiyor." Yeni olan, içinde bulunduğu yalnızlığın acı ve ironik yö-

nüydü: "Kendisinin tek başına bütün dünyadan iyisini bilemeyeceğini söyleyerek çoğunluğun fikrine boyun eğiyor."

Bu daha çok bir iç yalnızlıktı. Don Cellina gözlemlerini şöyle anlatmıştı: "Onu pek çok kişiyle birlikte gördüm, herkesin dostu olduğuna inanıyorum." Kendisine gelince "Menocchio için yakın bir dostluk ya da düşmanlık hissetmiyorum; ama onu bir Hıristiyan olarak seviyorum ve işim düştüğünde ona da diğerlerine davrandığım gibi davranıyorum." Gördüğümüz gibi, dışarıdan bakıldığında Menocchio köyün yaşamıyla yeniden bütünleşmişti: ikinci kez kilisenin *cameraro*'su seçilmişti; oğluyla birlikte üçüncü bir değirmen kiralamıştı. Ama bütün bunlara rağmen, kendisini bir yabancı gibi hissediyordu – belki de son yıllarda çektiği mali zorlukların da bir sonucuydu bu. *Habitello* bu dışlanmanın somut bir simgesiydi. Menocchio bunu bir saplantı haline getirmişti. Cellina "Uzun süredir Engizisyon tarafından verilmiş üzeri haçlı bir giysisi olduğunu ve bunu gizlice içine giydiğini biliyorum," demişti. Menocchio ona "Engizisyon'a gidip bu giysiyi çıkarmak için izin isteyeceğini, çünkü giysi yüzünden kimsenin onunla görünmek ve konuşmak istemediğini" söylemişti. Tabii ki bu konuda kendini kandırıyordu – herkesle görüşüyordu, köydeki herkesle ilişkisi dostçaydı. Ama geçmişteki gibi fikirlerini ifade edememek ona çok ağır geliyordu. Cellina "Ay ve yıldızlar hakkında konuştuğu duyulduğunda ona susması söyleniyordu," demişti. Engizisyoncu belki de Menocchio'nun gezegenlere insanların özgür iradesini baskı altına alma gücü atfettiğini ima ettiğinde bile, Cellina bu konuda onun tam olarak ne söylediğini hatırlayamadı. Ne olursa olsun, Menocchio'nun "şakadan" konuştuğunu kesinlikle reddetti: "Sanırım ciddi konuşuyordu ve bazı kötü eğilimleri vardı."

Engizisyon'un soruşturmaları bir kere daha kesildi. Nedenini anlamak zor değil. Sonuç olarak sapkınlık önderi değirmenci susturulmuştu ve görünüş olarak herkese benzetilmişti; artık hemşerilerinin inancına bir tehdit oluşturmuyordu. Ocak 1599'da Friuli Engizisyonu toplantılarından birinde "suçluyu", yani Menocchio'yu çağırmayı kararlaştırdı. Ama bu çözümden de vazgeçildi.

50

Ama yine de Lunardo'nun ihbar ettiği konuşma; Menocchio'nun Kilise'nin kutsamalarına ve törenlerine karşı dışavurduğu itaat kisvesi altında, kendi fikirlerine inatçı bir biçimde sadık kaldığını gösteriyordu. Tam o sıralarda, bir Yahudi dönmesi olan ve sadakalarla geçinen Simon adında biri Montereale'ye geldi. Menocchio onu evine aldı. Gece boyunca ikisi dinsel sorunlardan konuştular. Menocchio "imana dair korkunç şeyler" söyledi: İnciller'in papazlar ve keşişler tarafından yazıldığını, "çünkü onların işi gücü olmadığını", Azize Meryem'in Yusuf'la evlenmeden önce "iki çocuk doğurmuş olduğunu, bu nedenle Aziz Yusuf'un önceleri onu karılığa istemediğini." Bunlar esas olarak Udine meydanında Lunardo'yla da konuştuğu şeylerdi: Kilise görevlilerinin asalaklığına saldırı, İnciller'i inkârı, İsa'nın tanrısallığının reddi. Buna ek olarak o gece ayrıca "dünyanın en güzel kitabından" da söz etmişti, maalesef onu kaybetmişti, Simon bu kitabın "Kuran olduğuna" inanıyordu.

Menocchio'yu dönemin diğer sapkınları gibi merakla Kuran'a döndüren etken, büyük bir ihtimalle Hıristiyanlığın temel dogmalarını, özellikle de Teslis'i reddedişiydi. Maalesef Simon'un ifadesi kesin değil, hem zaten Menocchio'nun bu esrarengiz "dünyanın en güzel kitabından" neler aldığını bilmiyoruz. Kuşkusuz sapkınlığının bir gün keşfedileceğini biliyordu: Simon'a "bunun yüzünden öleceğini bildiğini" söylemişti. Ama, on beş yıl önce Engizisyon'a kendisi hakkında teminat veren Daniele de Biasio gibi bir kefili olduğu için kaçmak istemiyordu: "aksi takdirde Cenevre'ye kaçardı." Bu yüzden Montereale'de kalmaya karar vermişti. Şimdiden sonunu görüyordu: "Ölümünü duyan bazı Lutherciler küllerini toplamaya geleceklerdi."

Menocchio'nun hangi "Luthercileri" kastettiğini kim bilebilir? Belki de bu, sonradan ortadan kaybolmuş, bazı gizli ilişkiler kurduğu bir grup veya bir kişiydi. Menocchio'nun kendi ölümü hakkında düşlediği şehitlik halesi bütün bunların yaşlı bir adamın acıklı hayallerinden başka bir şey olmadığını düşündürüyor. Sonuç olarak hiçbir şeyi kalmamıştı. Artık yalnızdı: Karısı ve en yakın oğlu

ölmüşlerdi. Öbür çocuklarıyla da muhtemelen pek iyi geçinmiyordu: Simon'a kibirli bir tavırla "Çocuklarım da kendi yollarına gitmek isterlerse, yolları açık olsun," demişti. Ama o efsanevi Cenevre, dinsel özgürlüğün yuvası (ya da yuvası sandığı yer) çok uzaktaydı; bu uzaklık ve en zor anında yanında duran dostuna duyduğu bağlılık, kaçmasını engellemişti. Öte yandan dinle imanla ilgili şeylere duyduğu tutkulu merakı yenemediği de açıktı. Böylece oracıkta cellatlarını bekleyerek oyalanıyordu.

51

Gerçekten de birkaç ay sonra Menocchio hakkında yeni bir ihbar engizisyoncunun eline ulaştı. Anlaşılan, Aviano'dan Pordenone'ye kadar kulaktan kulağa yayılan ve gürültülü tepkilere yol açan bir küfür etmişti. Michele del Turco adlı, Pignol lakabıyla bilinen Avianolu bir hancı bu konuda sorguya çekildi: Yedi-sekiz yıl önce (başkalarından duyduğuna göre) Menocchio şöyle haykırmıştı: "Eğer İsa Tanrı olsaydı, kendisini çarmıha germelerine izin verdiğine göre bir... olmalıydı." Hancı "İsa'nın ne olacağını söylememiş," diye eklemişti. "Ama o çirkin kelimeyi kullanmak gerekiyorsa, anladığım kadarıyla İsa'nın bir hıyar olduğunu söylemek istedi... Bunları duyunca tüylerim diken diken oldu, bu tür şeyleri duymamak için derhal konuyu değiştirdim, çünkü o benim gözümde bir Türkten beter." Sözünü Menocchio'nun "o eski fikirlerinden hiç vazgeçmediğini" belirterek bitirdi.

Şimdi artık Menocchio'nun söylediği şeyleri birbirlerine anlatanlar yalnızca Montereale sakinleri değildi: Engizisyon hapishanesinin bile doğru yola getiremediği bu değirmencinin ünü artık köyünün sınırlarını aşmıştı. Yıllar sonra kışkırtıcı soruları, küfürlü şakaları ağızdan ağıza tekrarlanıyordu: "Aman Tanrım, Meryem Ana bir fahişeyse İsa Mesih'in ya da Yüce Tanrı'nın onun oğlu olduğuna nasıl inanabilirsin?" "İsa Kutsal Ruh'tan olmaysa nasıl olur da bir fahişeden doğma olur?" "Aziz Christoforo Tanrı'dan büyüktü, çünkü bütün dünyayı sırtında taşımıştı." (İlginçtir ki, bu espri Menocchio'nun büyük bir ihtimalle hiç görmediği bir kitapta, Bo-

lognalı hümanist Achille Bocchi'nin sapkınlık imalarıyla yüklü temsili resimler albümünde yer alıyordu.) Menocchio'nun "müzik yaptığını" duymuş olan Monterealeli Zannuto Fasseta "Kafasını yanlış fikirlere takmıştı ve korktuğu için konuşmaya cesaret edemiyordu," demişti. Ama o bildik dürtüsü Menocchio'yu yine diğer köylülerle dinsel soruñları tartışmaya itmişti. Bir gün Menins'ten Montereale'ye dönerken Daniel Iacomel'e "Sence Tanrı nedir?" diye sormuştu. Mahcup olan ya da şaşıran Iacomel "Bilmiyorum," diye cevap vermişti. Menocchio derhal "Havadan başka bir şey değil," demişti. Eski fikirleri kafasında çevirip duruyordu; vazgeçmemişti. "Anlamıyor musun, engizisyoncular kendi bildiklerini bizim bilmemizi istemiyorlar." Oysa kendisini onlara direnecek güçte buluyordu: "Engizisyoncu pederin önünde *Pater Noster*'den dört kelime söylemek isterdim, bakayım ne cevap veriyor."

Bu kez engizisyoncu Menocchio'nun fazla ileri gittiğini düşünmüş olmalıydı. 1599 Haziranı'nın sonuna doğru tutuklandı ve Aviano'da hapishaneye atıldı. Bir süre sonra Portogruaro'ya nakledildi. 12 Temmuz'da engizisyoncu Fra Gerolamo Asteo'nun, Concordia Piskopos Vekili Valerio Trapola'nın ve belediye başkanı Pietro Zane'nin huzuruna çıkarıldı.

52

"Yaşlı bir adamı hapishaneden getirdikten sonra..." diye başladı noter. Menocchio'nun Engizisyon tarafından ilk kez sorguya çekilmesinin üstünden on beş yıl geçmişti. Arada, üç yıl da hapiste geçirmişti. Artık yaşlı bir adamdı: zayıftı, saçları ağarmış, sakalı kırçıldı, ağarıyordu, ve her zamanki gibi değirmenci giysisi olan soluk gri urbayla başlığı giymişti. Altmış yedi yaşındaydı. İlk mahkûmiyetinden sonra birçok iş yapmıştı: "Bıçkıcılık, değirmencilik, hancılık yaptım, çocuklara okuma yazma ve hesap öğretmek üzere bir okul çalıştırdım, ayrıca bayramlarda gitar çaldım." Başka bir deyişle, hünerlerini kullanarak hayatını sürdürmüştü – bu hünerleri arasında başını derde sokmasına yol açan okuma yazma da vardı. Nitekim, engizisyoncu ona daha önce Engizisyon tarafından sor-

guya çekilip çekilmediğini sorduğunda şöyle cevap vermişti: "Çağrıldım... iman hakkında ve kafamdaki diğer bazı fanteziler hakkında sorguya çekildim, çünkü Kitabı Mukaddes'i okumuştum ve keskin bir zekâm var. Ama hep bir Hıristiyan oldum ve öyle kaldım."

Boyun eğer bir ifade tarzı vardı –"fanteziler"–, ama kendi entelektüel yetenekleri konusundaki her zamanki gururlu farkındalık buna eşlik ediyordu. Kendisine uygun görülen kefareti nasıl ödediğini ayrıntılarıyla açıkladı, nasıl günah çıkardığını ve komünyon aldığını, zaman zaman Montereale'den ayrıldığını ama her defasında Engizisyon'un iznini aldığını anlattı. Yalnızca *habitello* konusunda özür diledi: "İmanım üstüne yemin ederim ki bayram günlerinde bazen giydim, bazen giymedim; sair günlerde kışın hava soğuk olduğunda hep giydim, ama içime giydim", çünkü onu gösterdiğinde: "bilirkişilik ve başka işler yapamadığım için çok para kaybettim, çünkü insanlar o giysiyi gördüklerinde aforoz edildiğimi düşünüyorlardı. Bu yüzden giymedim." Engizisyoncu pedere bu konuda ümitsizce yalvarmıştı, "ama o giysiyi çıkarmama izin vermedi."

Mahkûm olmasına yol açan sorunlar hakkında hâlâ kuşkusu olup olmadığını sorduklarında Menocchio yalan söylemedi. Açıkça inkâr edeceği yerde "birçok fantezinin aklına geldiğini, ama onlara hiç kulak asmamaya çalıştığını, hiç kimseye de kötü şeyler öğretmediğini" belirtti. Engizisyoncu "iman konusunda kimseyle konuşup konuşmadığını, bu kişilerin kim olduğunu, nerede ve nasıl konuştuğunu" öğrenmek üzere sıkıştırınca, "birileriyle şaka olsun diye iman konusunda konuştum ama gerçekten de onların kim olduğunu, nerede ve ne zaman konuştuğumu hatırlamıyorum," dedi. Bu tedbirsizce bir cevaptı. Engizisyoncu onu sert bir biçimde azarladı: "İman konusunda nasıl şaka yaparsın? İmanla alay etmek doğru mu? 'Şaka olsun diye,' derken ne demek istiyorsun?" Menocchio beceriksizce "Yani yalan söyledim," diye yanıtladı. "Söylediğin yalan neydi? Hadi, açık konuş!" "Gerçekten hatırlamıyorum."

Ama engizisyoncu sorularıyla sıkıştırdı. "Bilmiyorum," dedi Menocchio, "Birisi yanlış yorumlamış olabilir, ama ben hiçbir zaman imana karşı bir şeye inanmadım." Darbeye darbeyle karşılık vermeyi denedi. İsa'nın çarmıhtan inme yeteneğine sahip olmadığını söylememişti: "İsa'nın çarmıhtan inme gücü olduğuna inanıyorum." İncil'e inanmadığını söylememişti: "İncil'in hakikat oldu-

ğuna inanıyorum." Ve o noktada yanlış bir adım attı: "Gerçekten de okumuş papazlarla keşişlerin İnciller'i yarattığını, sonra da Kutsal Ruh'tan gelmiş gibi yaptıklarını söyledim." Engizisyoncu bunun üzerine atıldı: Bunu gerçekten söylemiş miydi? Ne zaman, nerede, kime? O keşişler kimdi? Bunalan Menocchio cevap verdi: "Nasıl bilebilirim ki? Hayır, sahiden bilmiyorum." "Bilmiyorsan niye söyledin?" "Bazen şeytan bizi bazı şeyleri söylemeye kışkırtır..."

Menocchio bir kere daha kuşkularını, öfkesini şeytanın kışkırtmalarına atfetmeye çalışıyordu – yalnız hemen ardından da inancını akılcı temellere oturtmaya çalışıyordu. Foresti'nin *Supplementum*'unda "Aziz Petrus, Azizi Yakub ve diğerleri gibi birçok kişinin, yasanın örtbas ettiği İnciller yazdığını" okumuştu. Burada da, karşılaştırmanın çürütücü etkisi Menocchio'nun aklını etkilemişti. Madem İnciller'in bazıları tanrısal değil, insaniydi, yani gayri resmiydi, o halde niçin hepsi öyle olmasın? Bu, on beş yıl önce savunduklarını, yani Kutsal Yazılar'ın "dört kelimeye" indirgenebileceği iddialarını gündeme getiriyordu. Besbelli bütün bu süre boyunca, eski fikirlerinin izini sürmeye devam etmişti. Ve şimdi bir kere daha bu fikirleri onları anlayabilecek durumda olanlara (öyle olduklarını sanıyordu) açıklama imkânına kavuşmuştu. Bütün tedbiri ve ihtiyatı gözü karalıkla bir kenara attı. "Tanrı'nın bütün bunları yarattığına inanıyorum, yani toprak, su ve havayı." "Peki ateş ne oluyor?" diye sordu Concordia Piskopos Vekili, alaycı bir üstünlük taslayarak "onu kim yarattı?" "Ateş tıpkı Tanrı gibi her yerdedir, ama diğer üç element üç kişidir: Baba havadır, Oğul toprak, Kutsal Ruh da su." Sonra Menocchio ekledi: "Bana böyle geliyor; ama doğru mu değil mi bilemem; havadaki o ruhların aralarında savaştığına, şimşeklerin de onların öfkesi olduğuna inanıyorum."

Böylece Menocchio, zamanın içinde tersine yaptığı uzun yolculukta, bilmeden Hıristiyan evren imgesinin gerisindeki antik Yunan düşünürlerinin evrenini yeniden keşfetmişti. Bu köylü Herakleitos ilk elementin son derece hareketli ve yıkılamaz olan ateş olduğuna hükmetmişti. Menocchio için, bütün gerçekliğe onun tarafından nüfuz edilmişti ("o her yerdedir"): birçok tezahüründe tanrısallıkla yüklü ruhlarla dolu olsa da uyumlu bir gerçeklikti bu. Bu nedenle ateşin Tanrı olduğunu belirtmişti. Menocchio'nun ayrıca diğer üç elementle Teslis'i oluşturan kişiler arasında da yanıltıcı ve

ayrıntılı bir tekabüliyet kurduğu doğruydu: "Baba'nın hava olduğuna inanıyorum, çünkü hava su ve topraktan daha yüksek bir elementtir, sonra Oğul'un toprak olduğunu söyledim, çünkü Oğul Baba tarafından yaratılmıştır; su da hava ve topraktan geldiğine göre, Kutsal Ruh da Baba ve Oğul'dan gelmiştir." Ama, hemen ardından işe yaramayan gecikmiş bir tedbir hamlesiyle reddettiği ("ama bu şeylere inanmak istemiyorum") bu ilişkilerin ardında, Menocchio'nun asıl köklü inancı ortaya çıkıyordu: Tanrı birdir, ve o dünyadır. Engizisyoncu saldırısını bu noktada yoğunlaştırdı: Öyleyse Tanrı'nın bir cismi olduğuna inanıyor muydu? Menocchio "İsa'nın bir cismi olduğunu biliyorum," diye kaçamak bir cevap verdi. Böyle tartışan birine karşı üste çıkmak kolay değildi. Engizisyoncu, skolastik cephaneliğinden bir tasım çıkardı. "Kutsal Ruh'un su olduğunu söylüyorsun; su bir cisimdir; bundan da Kutsal Ruh'un bir cisim olduğu sonucu çıkmaz mı?" "Ben bunlarla teşbih yapıyorum," diye cevap verdi Menocchio. Belki de burada ufak bir böbürlenme vardı: o da akıl yürütmeyi, mantık ve retoriğin araçlarını kullanmayı biliyordu.

Sonra engizisyoncu yeniden saldırıya geçti: "Kayıtlardan anlaşıldığına göre Tanrı'nın havadan başka bir şey olmadığını söylemişsin." "Bunu söyleyip söylemediğimi bilmiyorum, ama gerçekten de Tanrı'nın her şey olduğunu söyledim." "Tanrı'nın her şey olduğuna inanıyor musun?" "Efendilerim evet, gerçekten inanıyorum." Ama hangi anlamda? Engizisyoncu bunu kavrayamamıştı. "Tanrı'nın olmak istediği her şey olduğuna inanıyorum," diye açıkladı Menocchio. "Tanrı bir kaya, bir yılan, bir şeytan ya da bu gibi şeyler olabilir mi?" "Tanrı iyi olan her şey olabilir." "İyi yaratıklar olduğuna göre demek ki Tanrı da bir yaratık olabilir, öyle mi?"

"Ne desem bilmiyorum," diye cevap verdi Menocchio.

53

Gerçekten de yaradanla yaratıklar arasındaki fark, yaradan Tanrı fikri ona tamamen yabancıydı. Fikirlerinin engizisyoncununkilerden farklı olduğunu gayet iyi biliyordu: Ama şimdi

bu farklılığı ifade edecek kelimeleri bulamıyordu. Kuşkusuz Fra Gerolamo Asteo'nun mantık tuzakları onu yanlış yolda olduğuna ikna edemezdi, tıpkı on beş yıl önce yargıçların onu ikna edemediği gibi. Hatta sorgulamanın gidişatını tersine çevirerek hemen inisiyatifi ele almaya çalıştı. "Yalvarırım efendim, beni dinleyin..." Menocchio, daha önce gördüğümüz gibi üç yüzük efsanesini anlatarak, daha ilk mahkemesinde açıklamış olduğu hoşgörü doktrinini bir temele oturttu. Ancak o zaman tartışma dinseldi: Bütün inançlar (sapkınlıklar dahil) eşit değerdeydi, çünkü "Tanrı Kutsal Ruh'u herkese vermişti". Oysa şimdi, vurgu, toplum hayatına bağlı varlıklar olarak çeşitli kiliseler arasındaki eşitlik üzerindeydi: "Evet efendim, her insanın kendi inanışını doğru kabul ettiğine inanıyorum, doğrusunun hangisi olduğunu da bilmiyoruz. Ama büyükbabam, babam ve halkım Hıristiyan oldukları için ben de Hıristiyan olarak kalmak istiyorum ve doğrusunun bu olduğuna inanıyorum." Geleneksel dinlerin alanında kalma temennisi, üç yüzük efsanesine başvurarak destekleniyordu: Ama bu kelimelerde Menocchio'nun Engizisyon tarafından mahkûm edildikten sonra yaşadığı deneyimlerin acı meyvesini de görmemek mümkün değildi. Örtbas etmek, içten içe "ticari mal" olarak kabul ettiği ayinlere yüzeysel yaklaşmak daha iyiydi. Bu geri çekilme, Menocchio'yu geleneksel dinle açık ve bilinçli bir biçimde ipleri koparma sorununa, sapkınlık sorununa daha az önem vermeye itmişti. Ama aynı zamanda, dini eskisinden de çok, tamamen bu dünyaya özgü bir gerçeklik olarak kabul etmeye başladı. Yalnızca tesadüfen, gelenek yüzünden Hıristiyan olduğumuzu söylemek, ciddi boyutlarda eleştirel bir kopma içeriyordu; tıpkı aynı yıllarda "*Nous sommes Chrestiens à mesme titre que nous sommes ou Perigordins ou Alemans*" (Périgordlu ya da Alman olduğumuz anlamda Hıristiyanız) diye yazan Montaigne gibi. Montaigne de Menocchio da, her biri kendi tarzında huzursuz edici bir keşifte bulunmuşlar, inanç ve kurumların göreceliğini fark etmişlerdi.

Ama –bilinçli ya da edilgen olmayan bir biçimde– atalarının dinine bağlılık, her şeye rağmen yalnızca dışsal bir olguydu. Menocchio Kudas Ayini'ne katılmış, günah çıkarmış, komünyon almıştı: Ama için için hem eski hem de yeni olan fikirleri kafasında çevirip durmuştu. Engizisyoncuya kendisini "bir düşünür, astrolog ve peygamber" olarak kabul ettiğini söylemiş, kendi savunmasın-

da da alçakgönüllü bir biçimde "Peygamberler bile hata yapabilir," diye eklemişti. Ardından açıklamıştı: "Bir peygamber olduğumu düşündüm, çünkü kötü tin rüyalar ve safsatalar görmemi sağladı ve beni gökyüzünün doğasını ve bu gibi şeyleri bildiğime ikna etti: Ben de peygamberlerin, meleklerin onlara vahyettiği şeyleri söylediğine inanıyorum."

İlk mahkemede, hatırlayacağımız gibi, Menocchio hiçbir zaman doğaüstü vahiylerden söz etmemişti. Şimdiyse tam tersine, muğlak bir ifadeyle "safsatalar" ve "rüyalar" olarak aşağılasa da, bir tür mistik deneyimlerden söz ediyordu. Onu etkilemiş olan belki de, melek Cebrail'in Muhammed Peygamber'e vahyettiği (dönme Yahudi Simon'un "en güzel kitap" olarak söz ettiği) Kuran'ı okumasıydı. Menocchio "gökyüzünün doğasını", Kuran'ın İtalyanca çevirisinin birinci cildine eklenmiş olan, Haham Abdullah ibn Sallam ile Muhammed arasındaki gayri resmi konuşmada bulduğuna inanmış olmalıydı: "Dedi ki, devam et ve bana göğe niçin gök dendiğini söyle. Cevap verdi, çünkü o dumandan, duman da denizin buharından yaratılmıştır. Sordu, yeşili nereden geliyor? Cevap verdi, Kaf Dağı'ndan, Kaf Dağı da onu cennetteki zümrütlerden aldı. O yeryüzünün çevresini kuşatan ve göğü tutan dağdır. Sordu, gökyüzünün bir kapısı var mı? Cevap verdi, aşağı açılan kapıları vardır. Sordu, kapıların anahtarları var mı? Cevap verdi, anahtarlar Tanrı'nın hazinesinindir. Sordu, kapılar neden yapılmıştır? Cevap verdi, altından. Sordu, sen, gerçeği söyle bana, söyle bana, bu gökyüzümüz neden yaratılmıştır? Cevap verdi: Birincisi yeşil sudan, ikincisi arı sudan, üçüncüsü zümrütlerden, dördüncüsü en saf altından, beşincisi sümbülden, altıncısı parlayan bir buluttan, yedincisi ateşin ihtişamından. Dedi ki, bu defa gerçeği söyle. Bu yedi göğün üstünde ne var? Cevap verdi, hayat veren bir deniz, onun üstünde dumanlı bir deniz, ve arka arkaya bu sırayla hava dolu bir deniz, üstünde hüzün dolu bir deniz, üstünde karanlık bir deniz, üstünde haz denizi, onun üstünde Ay, onun üstünde Güneş, onun üstünde Tanrı'nın adı, onun üstünde de niyaz..." ve böyle gidiyordu.

Bunlar yalnızca varsayım. Menocchio'nun coşkuyla sözünü ettiği "en güzel kitabın" gerçekten Kuran olduğu konusunda elimizde kanıt yok; kanıt olsaydı bile, Menocchio'nun onu nasıl okuduğunu yeniden inşa edemezdik. Kendi tecrübesine ve kültürüne bu

kadar yabancı olan bir metni anlayamazdı – ve bu nedenle kendi düşüncelerini ve fantezilerini o sayfalara yansıtırdı. Ama bu yansıtma konusunda hiçbir şey bilmiyoruz (gerçekten yaşandıysa). Ayrıca genel olarak, Menocchio'nun entelektüel hayatının bu son aşamasına nüfuz etmek çok güç. On beş yıl öncesinin aksine, korku usul usul onu, engizisyoncunun ona karşı ileri sürdüğü hemen hemen her şeyi inkâr etmeye itiyordu. Ama hâlâ, yalan söylemekte zorlanıyordu: Ancak "bir an düşünceye daldıktan sonra", "İsa'nın Tanrı olduğundan asla kuşkulanmadığını" belirtmişti. Sonradan, "İsa'da Baba'nın gücü yoktu, çünkü bir insan bedenine sahipti," derken, kendi kendisiyle çelişmişti. Yargıçlar "Bu bir çelişki," diye itiraz ettiler. Menocchio cevap verdi: "Bunu söylediğimi hatırlamıyorum, hem ben cahilin tekiyim." Alçakgönüllü bir biçimde, İnciller'in "okumuş papazlar ve keşişler" tarafından yazıldığını söylediğinde, aklında "okumuş olduklarına inandığım" İncil yazarı havariler olduğunu belirtti. Onlara, bilmek istediklerine inandığı her şeyi anlatmaya çalıştı: "Engizisyoncular ve diğer büyüklerinizin bizim, kendi bildiklerini bilmemizi istemedikleri doğru, bu yüzden de çenemizi tutmalıyız." Ama yine de kendine hâkim olamıyordu: "Cennetin var olduğuna inanmıyordum, çünkü nerede olduğunu bilmiyordum."

İlk sorgulamanın sonunda Menocchio, üzerine *Pater Noster*'deki sözler üstüne bir şeyler yazmış olduğu bir kâğıt parçası sundu, "*et ne nos inducas in tentationem, sed libera nos a malo*", "Bununla mihnetlerimden kurtulmayı istiyorum," diye açıkladı. Sonra, hücresine götürülmeden önce, yaşlı bir adamın titreyen eliyle kâğıdı imzaladı.

54

Şunları yazmıştı:

"Efendimiz İsa Mesih ve Annesi Bakire Meryem ve cennetteki bütün azizler adına kendimi yardım ve nasihatlerinize havale ediyorum.

Ey büyük, kadirimutlak ve kutsal Tanrı, gökyüzünün ve yeryüzünün yaradanı, en aziz iyiliğin ve sonsuz merhametin adına ruhu-

mu ve bedenimi aydınlat ki yüce Tanrımı memnun edecek şeyler düşünebilsin, söyleyebilsin ve yapabilsin; kutsal Üçlü, Baba, Oğul ve Kutsal Ruh adına ve Amin. Ben, dünyanın ve büyüklerimin gözünden düşmüş, evimin, hayatımın ve bütün yoksul ailemin çöküşüne sebep olmuş olan ben, sefil Menego Scandella, şu birkaç kelimeden başka ne söyleyeceğimi, ne yapacağımı bilmiyorum. Önce: '*Set libera nos a mallo et ne nos inducas in tentazionem et demite nobis debita nostra sicut ne nos dimitimus debitoribus nostris, panem nostrum cotidianum da nobis hodie*'; ve Efendimiz İsa Mesih'e ve büyüklerime yalvarıyorum, merhametleriyle, kendilerine halel getirmeyecek şekilde yardım eli uzatsınlar bana. Ve ben Menego Scandella nereye gidersem gideyim, bütün inançlı Hıristiyanlara Kutsal Anamız Katolik Roma Kilisesi'nin ve onun görevlilerinin, yani onun kurumlarındaki engizisyoncuların, piskoposların, vekillerin, papazların, vaizlerin emrettikleri her şeyi yapmaları, böylece benim yaşadıklarımdan ders almaları için yalvaracağım. Ben Menego ayrıca ölümün beni bütün bu korkulardan kurtaracağını ve böylece kimseyi rahatsız etmeyeceğimi de düşündüm, ama tam tersi oldu, o benim bütün dertlerimi ve acılarını dindirebilen oğlumu aldı; sonra bana bakan karımı almak istedi; bana kalan oğullarım ve kızların beni deli olarak kabul ettiler çünkü onların mahvına neden olmuştum, bu da doğruydu, keşke on beş yaşında ölseydim, bu zavallı sefilin derdini hiç yüklenmeyeceklerdi.

Ve eğer kötü bir düşüncem olmuşsa ya da sahte bir söz söylemişsem, onlara hiçbir zaman inanmadım ve hiçbir zaman Kutsal Kilise'ye karşı bir şey yapmadım, çünkü Tanrı Efendimiz bana düşündüğüm ve söylediğim her şeyin bilgelik değil safsata olduğuna inanmayı öğretti.

Ve hakikatin bu olduğuna inanıyorum, çünkü Kutsal Kilise'nin inandığı şeylerden başka şeye inanmak ya da düşünmek ve papazlarla büyüklerimin emrettiği şeylerden başkasını yapmak istemiyorum."

55

Kâğıdın altında, Montereale papazı Giovan Daniele Melchiori tarafından Menocchio'nun isteği üzerine yazılmış 22 Ocak 1597 tarihli bir iki satır vardı. Bu satırlarda, "eğer iç görünüş dış görünüşe göre değerlendirilebilirse", Menocchio'nun hayatının "Hıristiyanca ve ortodoksça" olduğu belirtiliyordu. Bu temkinlilik, bildiğimiz gibi (büyük ihtimalle papaz da biliyordu) haklı nedenlere dayanıyordu. Ama Menocchio'nun "yazısındaki" boyun eğme isteği gerçekten samimiydi. Kendisini bir yük olarak kabul eden çocukları tarafından reddedilen, köyünün gözünde rezil olan, ailesini mahveden Menocchio, onu bir kez kendisinden uzaklaştıran, hatta onu görülebilir biçimde günahkâr olarak damgalayan bu kiliseye tutkuyla kabul edilmeyi istiyordu. Bu yüzden "büyüklerine", "engizisyonculara" (anlaşılır nedenlerle ilk sırada geliyorlardı), daha sonra da sırasıyla "piskoposlara, vekillere, papazlara ve vaizlere" acıklı bir gösteriyle saygılarını sunuyordu. Bu, bir anlamda yararsız bir itaat gösterisiydi, çünkü Engizisyon henüz Menocchio üzerinde sürdürdüğü araştırmayı sonuçlandırmamıştı. Ama "yüce şeyleri aramak" için duyduğu denetlenemez istek ona işkence ediyor, "endişeye" boğuyor, kendini suçlu ve "dünyanın gözünden düşmüş" hissetmesine yol açıyordu. Sonra da umutsuz bir biçimde ölümü çağırıyordu. Ama ölüm ona dokunmadan yanından geçmişti: "O tam tersini yaptı, ...oğlumu aldı; sonra ... karımı almak istedi..." Bu noktada kendini lanetliyordu: "Keşke on beş yaşında ölseydim" – yani büyümeden ve şu anda, kendisinin ve çocuklarının mahvına neden olan insan haline gelmeden önce.

56

İkinci bir sorgulamadan sonra (19 Temmuz) Menocchio'ya bir avukat isteyip istemediği soruldu. Cevap verdi: "Merhametinize sığınmak dışında bir savunma yapmak istemiyorum; yine de bir avukatım olsaydı kabul ederdim, ama yoksulum." İlk mah-

keme sırasında Ziannuto babası için çok uğraşmış ve ona bir avukat bulmuştu: Ama Ziannuto ölmüştü ve Menocchio'nun diğer çocukları parmaklarını bile kıpırdatmamışlardı. Mahkeme Menocchio'ya Agostino Pisensi adında bir avukat tayin etti ve avukat 22 Temmuz'da "yoksul Domenico Scandella"nın savunması için yazdığı uzunca dilekçeyi yargıçlara sundu. Savunmada kanıtların ikinci elden, çelişkili ve gözle görülür husumeti nedeniyle geçersiz olduğunu belirtti; sanığın "katıksız saflığını ve cehaletini" açıkça sergileyerek beraatını istedi.

2 Ağustos'ta Engizisyon üyeleri toplandılar: Oybirliğiyle Menocchio'nun bir *relapsus*, yani ikinci kez yoldan sapan bir günahkâr olduğunu ilan ettiler. Mahkeme bitmişti. Buna rağmen suç ortaklarının adlarını öğrenmek üzere sanığın işkenceyle sorgulanması kararlaştırıldı. Bu sorgulama 5 Ağustos'ta yapıldı; bir önceki gün Menocchio'nun evi arandı. Tanıkların önünde bütün sandıkları açıldı ve "kitaplarıyla yazılarına" el kondu. Maalesef, bu "yazıların" ne olduğunu bilmiyoruz.

57

İşkenceden kurtulması için ona suç ortaklarının adlarını sordular. "Birisiyle tartıştığını hatırlamıyorum efendim," diye cevap verdi. Giysileri çıkartılmıştı, Engizisyon kuralları gereğince işkenceyi kaldırıp kaldıramayacağı inceleniyordu. Bu arada da sorgulamaya devam ediyorlardı. Cevap verdi: "O kadar çok insanla tartıştım ki kim olduklarını hatırlayamıyorum." Bunun üzerine bağlanmasını emrettiler ve bir kere daha suç ortakları hakkında gerçeği söylemesini istediler. Yine "Hatırlamıyorum," diye tekrarladı. Israrla aynı soruyu sorarak işkence odasına götürdüler. "Düşünüp gözümün önüne getirmeye çalıştım," dedi, "kiminle konuştuğumu hatırlamaya çalıştım ama hatırlayamadım." Onu askıya hazırladılar. "Ah Efendimiz İsa, acıyın bana, İsa, merhamet, kimseyle konuştuğumu hatırlamıyorum, dostlarım, takipçilerim varsa öleyim, ama tek başıma okudum, ah İsa merhamet." Kemendi bir kere sıktılar: "Ah İsa, ah İsa. Ah zavallı ben, ah zavallı ben." "Kiminle tartıştın?" diye sordular. Cevap verdi, "İsa, İsa bir şey bilmiyo-

rum." Gerçeği söylemesi için zorladılar: "Kendi isteğimle söyleyeceğim, indirin beni, düşüneceğim."

İndirilmesini emrettiler. Bir süre düşündü ve "Birisiyle konuştuğumu hatırlamıyorum, ne de birisinin fikirlerimi paylaştığını biliyorum, hiçbir şey bilmiyorum ben." Kemendin bir kere daha sıkılmasını emrettiler. Onu kaldırırlarken, bağırıyordu: "Eyvah, eyvah, ah İsa Efendimiz." Sonra, "Efendim, bırakın beni bir şey söyleyeceğim." Yeniden yere indirildiğinde, "Signor Zuan Francesco Montereale ile konuştum ve ona gerçek imanın ne olduğunu bilmediğimizi söyledim," dedi. (Sonraki gün konuyu biraz daha açtı: "Sözünü ettiğim Gio. Francesco çılgınlıklarım yüzünden beni azarladı.") Ondan alabildikleri tek şey bu oldu. Bunun üzerine bağları çözüldü ve hücresine yollandı. Noter işkencenin "aşırılığa kaçmadan" uygulandığını kaydetti. Yarım saat sürmüştü.

Aynı sorunun tekdüze bir biçimde tekrarlanmasının yargıçların ruh halini nasıl etkilediğini hayal edebiliriz. O yıllarda papalık elçisi Alberto Bolognetti'nin yazdığı aynı sıkıntı ve iğrenme karışımı duyguyu hissetmiş olabilirler. Bolognetti, Engizisyon konusunda "sayısız insanın özellikle de işkence altında ağzından çıkan anlamsız sözleri dinleyip kelimesi kelimesine kaydetmek zorunda olmanın, bir sabır abidesi olmayan kişiler için ne belalı bir iş olduğunu" belirterek yakınmıştı. Yaşlı değirmencinin inatçı sessizliği, yargıçlara anlaşılmaz gelmiş olmalıydı.

Fiziksel acı bile Menocchio'yu yola getiremedi. İsim vermemişti, daha doğrusu tek bir isim vermişti –Montereale derebeyinin adını– onu da yargıçları daha derinlemesine araştırmaktan vazgeçirmek için özellikle yapmıştı. Kuşku yok ki saklayacak bir şeyleri vardı: Ama büyük bir ihtimalle "kendi [başına] okuduğunu" söylerken hakikatten pek de uzaklaşmıyordu.

58

Sessizliğiyle Menocchio sonuna kadar yargıçlarını kendi fikirlerinin yalnızlık içinde, yalnızca kitaplarıyla ilişkisi sayesinde doğduğuna inandırmak istemişti. Ama gördüğümüz gibi, sözlü gelenekten aldığı unsurları yazılı sayfaya yansıtıyordu.

Dogma ve törenlere karşı tahammülsüz, doğanın devirlerine bağlı, esas olarak da Hıristiyanlık öncesi özellikler taşıyan bir köylü dininin güçlü direncini açıklayan şey, Avrupa'nın kırsal kesimlerinde derinden kök salmış bu gelenekti. Birçok durumda, bu, Hıristiyanlığa karşı gerçek bir yabancılaşma biçiminde ortaya çıkıyordu, örneğin Eboli yakınlarındaki kırsal bölgelerde 17. yüzyıl ortalarında bazı Cizvitlerin şaşkınlıkla gözlemlediği çobanlar gibi. Cizvitlere göre bu çobanlar "biçimlerinden başka hiçbir insani yönü olmayan, güttükleri hayvanlardan yetenek ve bilgi olarak çok az farkları olan insanlardı. Yalnızca dua ya da kutsal inanca has diğer gizemler konusunda değil, Tanrı bilgisi konusunda da tümüyle cahildiler." Ama kimi unsurları –birçoğu da Hıristiyan olan– hazmedip kendine benzeten ve yeniden biçimlendiren bu köylü dininin izleri coğrafi ve kültürel açıdan daha az yalıtılmış durumlarda bile rahatlıkla görülebilir. Tanrı'yı "yaşlı iyi bir adam", İsa'yı "yakışıklı bir genç", ruhu "bedene saplanmış büyük bir kemik", öbür dünyayı da iyi davranırsa gidebileceği "güzel yeşil bir tarla" olarak gören yaşlı İngiliz köylüsü, Hıristiyan doktrinleri konusunda tümüyle bilgisiz değildi kuşkusuz: Yalnızca onları kendi deneyimlerine, isteklerine, fantezilerine tekabül eden imgelere tercüme ediyordu.

Menocchio'nun itiraflarında da benzer bir sürece tanık oluyoruz. Tabii ki onun vakası çok daha karmaşık. Hem basılı kâğıdın arabuluculuğunu hem de Reform hareketi içinde çok daha köktenci akımların vurduğu darbeler altında geleneksel dinin büyük bölümünün parçalanışını içeriyordu. Ama kalıp aynı kalıptı ve istisnai bir vaka değildi.

Menocchio'nun davasından yirmi yıl kadar önce, Scolio takma adıyla bilinen, Lucca bölgesinden bir köylü, hâlâ yayımlanmamış, dinsel ve ahlaki açıdan zengin, yer yer Dante'vari izler taşıyan *Settennario* adlı uzun bir şiirde vizyonlarından bahsetmişti. Ama fikir olarak, sürekli farklı dinlerin On Emir'de ortak bir temele sahip oldukları iddiasını vurguluyordu. Altın bir bulut içinde görünen Tanrı, Scolio'ya şu açıklamayı yapmaktaydı:

> Birçok peygamber yolladım
> Birbirine benzemez, çünkü peygamberlerimi
> yolladıklarım da birbirine benzemezdi

Ve onlara farklı yasalar verdim
Bulduğum töreler kadar çeşitli
Tıpkı hekimin çeşitli reçeteler
yazması gibi herkesin yapısına göre.
İmparator üç komutan yollar
Biri Afrika'ya, Biri Asya'ya, biri Avrupa'ya:
Yahudilere, Türklere ve Hıristiyanlara
Her biri kanunundan bir nüsha alır,
Ve törelerinin çeşitliliğine ve garipliğine göre
Her halka farklı ve uygun bir çeşidini verir:
Ama her birine On Emir'i iletir.
Aynısını, ama ayrı ayrı yorumlarlar.
Ama Tanrı birdir, onun inancı da bir...

O halde "İmparator"un yolladığı "komutanlar" arasında Muhammed de vardı, "Suçlular tarafından iyiler arasındaki kötü diye namı çıkmıştı / Yine de bir peygamberdi ve Tanrı'nın büyük bir savaşçısıydı", Musa, İlyas, Davud, Süleyman, İsa, Yeşu, İbrahim ve Nuh' un da bulunduğu uzun bir listenin sonunda yer alıyordu. Türkler ve Hıristiyanlara savaşı bırakıp barış yapmaları öğütleniyordu.

Sen Türk ve sen Hıristiyan benim emrimle
Geçmişte olduğu gibi yürümeyin:
Türk bir adım ileri at
Ve sen Hıristiyan bir adım geri.

On Emir yalnızca üç büyük Akdeniz dininin değil (üç yüzük masalı geleneğini hatırlıyoruz) aynı zamanda ortaya çıkmış ve çıkacak olan dinlerin de temeli olduğuna göre bu ulaşılmayacak bir şey değildi: Bu dinlerin dördüncüsünün belli bir adı yoktu; beşincisini "Tanrı bize zamanımızda vermişti", Scolio'nun kehanetine denk geliyordu; ikisi de gelecekte karşımıza çıkacaktı, böylece kehanetin yedi sayısına ulaşılıyordu.

Gördüğümüz gibi, Scolio'nun dinsel iletisi çok basitti. On Emir' e, "doğanın büyük kanunlarına" uymak yeterliydi. Teslis'le başlayan dogmalar reddediliyordu.

Ne arkadaşı, ne dostu ne de oğlu olan
Tek bir Tanrı'dan başkasına tapmayın, inanmayın:

Onun kanunlarına, söylenmiş olana ve benim söylediğime uyan
Herkes onun oğlu, hizmetkârı ve dostudur.
Ne başkalarına tapın ne de Kutsal Ruh'a
Ben eğer Tanrı'ysam, Tanrı her yerdedir.

Vaftiz ve Kudas Ayini sözü edilen tek kutsamalardı. Birincisi yetişkinlere özgüydü:

Herkes sekizinci günde sünnet olsun
Otuz yaşına yaklaştığında vaftiz olsun,
Tanrı'nın ve peygamberlerin emrettiği
ve Aziz Yahya'nın İsa'ya yaptığı gibi.

Kudas Ayini önemli ölçüde değersizleştiriliyordu. İsa şöyle bildiriyordu: "Size söylemişsem"

kutsanmış ekmek
Vücudumdur, şarap da kanımdır diye,
Hoşuma gittiği için söyledim,
Mübarek bir taam ve kurban olduğu için,
Ama bunu bir kanun olarak emretmedim
Ekmek ve şarap Tanrı'yı andırdığı için emrettim.
On Emir'i dinlediğiniz sürece
Kavgalarınızın ne önemi var.

Bunlar yalnızca gerçek varlık üzerine teolojik tartışmalardan usanmak anlamına gelmiyordu; Scolio İsa'nın ağzından Vaftiz'in ve Kudas Ayini'nin kutsama olarak değerini inkâr etme noktasına kadar geliyordu:

Kurbanla birlikte vaftizim,
Ölümüm ve kutsal ekmeğim ve komünyonum,
Bir emir değil, zaman zaman
Beni hatırlamanız için bir görev.

Selamete erişmek için önemli olan, bir kere daha, On Emir'e kelimesi kelimesine, "hiçbir tefsir veya itiraz getirmeden", "tasımlar ya da çarpık mantık" tarafından zorlanmış yorumlar yapmadan uymaktı. Dinsel törenler gereksiz kabul ediliyordu; ibadet çok basit olmalıydı:

Orada ne sütun ne suret olsun,
Ne org, ne müzik, ne saz,
Ne çan kuleleri, ne çanlar, ne tasvirler,
Ne kabartmalar, ne efrizler, ne süsler:
Her şey basit ve saf olsun
Böylece sadece On Emir duyulsun...

Scolio'dan kitabını "gösterişli, müphem, abartmalı ya da özentili değil / açık ve sade" bir dille yazmasını isteyen Tanrı'nın Kelamı son derece basitti.

Anabaptist doktrinlerle bazı benzerlikler taşımasına rağmen (büyük bir ihtimalle doğrudan doğruya bir bağlantı söz konusu değildi; en azından bu konuda bir belge yoktu), Scolio'nun sözleri Menocchio ile de ilişkisini kurduğumuz köylü köktenciliğinin o yeraltı kaynağından fışkırmış gibiydi. Scolio için papa Deccal değildi (bir an için bile, sureti gelecekte yok olmaya mahkûm görünmesine rağmen); yetke uygulaması, Anabaptistler için olduğu gibi daha başından mahkûm edilmiyordu. Tabii ki iktidarda olanlar, baba gibi yönetmeliydiler:

Eğer Tanrım seni kâhyası yaptıysa,
Yönetimi sana devrettiyse,
Seni dük, papa ya da imparator ilan ettiyse,
Seni insanlık ve kibarlıkla vakfettiyse,
Eğer sana güç, zekâ, irade, onur bahşettiyse,
Bize bir baba, bir hami olmalısın,
Sahip olduklarının senin değildir, başkalarının ve benimdir,
Senin payına düşenlerin ötesinde her şey Tann'nındır.

Scolio'nun hayalini kurduğu toplum, aslında dindar ve sade bir köylü ütopyasıydı: gereksiz mesleklerden arınmış ("Orada ne dükkân olsun ne de el sanatı / Yalnızca en önemlileri, en temelleri; / Hekimlerin bilgisine kibir gözüyle bak / Doktorsuz yaşa"), çiftçilere ve savaşçılara dayanan, tek bir hükümdar tarafından yönetilen (o hükümdar da Scolio'nun kendisiydi) bir toplum.

Bırak kumar, fahişeler ve han,
Sarhoş ve sersemi süpürülüp atılsın,
Bırak çiftçinin sanatı faydada

Onurda bütün sanatları ezip geçsin,
Ve iman için dövüşenler
Övülsün, ödüllendirilsin;
Gurur, debdebe, gösterişle sefahat,
Batıl inançlar ve kendini beğenmişlik, hepsini süpürüp atalım...
Büyük şölenleri, yemekleri yasaklayalım
Çünkü sarhoşluğun, deli gibi içmenin,
Müzik ve dansın, parfümlerin, banyoların ve oyunların
mekânıdır onlar;
Giysiler ve pabuçlar, hepsi az ve yoksul olsun;
Tek bir ölümlü tek hükümdar olsun,
Hem dünyaevi hem dinsel
Tek bir kişi tek hükümran olsun,
Tek bir cemaat, tek bir papaz olsun.

Bu gelecek toplumunda, adaletsizlikler ortadan kalkacaktı: "Altın çağ" geri gelecekti. Yasa, "kısa, açık ve herkes için aynı" olacaktı:

Yasa herkesin elinde olacak;
Çünkü ondan en iyi meyveler yetişecek,
Halk dilinde yazılacak, herkes anlasın diye,
Herkes kötüden kaçsın, iyinin peşine düşsün diye.

Katı bir eşitlikçilik ekonomik farklılıkları ortadan kaldıracaktı:

Kadın ya da erkek, bir ağız desek hak eden
Hayattan payını almayı.
Hiç kimse için iyi bir öğün yemek ve giyecekten
Fazlası makbul değil,
Ne daha iyi yemek, daha iyi giyinmek ya da daha iyi yerde
oturmak.
Çünkü kim emretmek istiyorsa önce boyun eğmeli.
Oburluğa kapılmak insanlık dışı ve din dışı,
Başkalarının ya da benim senin için acı çekmemiz de öyle;
Tanrı bizi zengin yarattı, hizmetkâr değil:
Öyleyse niçin biri seni yedirsin, hizmet etsin istiyorsun?
...ve bir insan ister kentte, ister köşkte, ister şatoda
Ve ister alçak ister yüksek aileden doğsun,
Kimsenin arasında fark olmasın,
Hiç kimse en küçük bir ayrıcalığa bile sahip çıkmasın.

Ama bu gösterişsiz ve dindar toplum, Scolio'nun köylü ütopyasının yalnızca bir yüzüydü – dünyevi yüzü. Öbür dünya ise çok farklıydı: "Bolluğa ve sevince yalnızca / Cennette izin vardır, bu dünyada değil." Scolio'nun ilk vizyonlarından birinde görünen öbür dünyadaki hayat, gerçekten de bir bolluk ve haz dünyasıdır:

> Ertesi Cumartesi Tanrı beni aldı
> Bütün dünyanın görülebildiği bir dağa çıkardı,
> Orada bir cennet vardı, öyle güzel bir yerdi ki
> Bir buz ve ateş duvarıyla çevriliydi.
> Güzel saraylar ve güzel bahçeler
> Bağlar ve korular, tarlalar, nehirler, havuzlar,
> Semavi yiyecekler ve değerli şaraplar
> Oradaydı, yemekler ve şölenler ve büyük servet;
> Altından, ipekten, ketenden odalar,
> Seçilmiş kızlar, uşaklar ve yataklar ve büyük
> Ağaçlar, ve çimler ve hayvanlar, ve hepsi de
> Günde on kez meyve veriyordu.

Bu Kuran'daki cennetin bir yankısıydı – maddi zenginliğe dayalı, hemen ardından daha önce karşılaştığınız bir mitosu hatırlatan özellikleriyle tanımlanmış bir köylü rüyasıyla birleşmişti. Scolio'ya görünen Tanrı iki cinsiyetli bir tanrıydı, "elleri açık, parmakları havada" bir "*donnhoma*" (kadınadam) idi. Her biri On Emir'den birini simgeleyen parmaklarından yaşayan varlıkların içebileceği birer nehir akıyordu:

> İlk nehir tatlı balla dolu,
> İkincisi koyu şerbetle,
> Üçüncüsü *ambrozia*'yla, döndüncüsü nektarla,
> Beşincisi manna, altıncısı bu dünyada hiç görülmemiş
> bir ekmek, en beyazı, en hafifi,
> Ölüyü güle oynaya geri döndüreni.
> Kutsal bir yerin insanı iyi demiş
> Ekmeğin yüzü Tanrı'yı temsil eder diye.
> Yedincisi değerli sular,
> Sekizincisi taze ve saf tereyağı,
> Dokuzuncusu keklikler, yağlı ve lezzetli,
> Tevekkeli değil Cennet'ten geliyorlar,

Onuncusu ise süt; ve değerli taşlar
onların yatakları, hep orada olmak isterim,
Leylak ve güllerden kıyılar, altın ve menekşe,
Gümüş ve çiçekler ve güneşin ihtişamı.

Bu cennet (Scolio da bunun tam anlamıyla farkındaydı) Cockaigne diyarına çok benziyordu.

59

Scolio'nun kehanetleriyle Menocchio'nun tezleri arasındaki benzerlikler çok açık. Bu benzerlikler, tabii ki Scolio'nun kesinlikle, Menocchio'nun da büyük bir ihtimalle bildiği ortak kaynakların varlığıyla –*İlahi Komedya*, Kuran– açıklanamazdı. Asıl unsur, sözlü olarak kuşaktan kuşağa aktarılmış geleneklerden, mitoslardan ve isteklerden oluşmuş ortak bir dağarcıktı. İki durumda da, sözlü kültürün kökleri derine inen birikimini yüzeye çıkartan şey, okul aracılığıyla yazılı kültürle temas etmeleri olmuştu. Menocchio büyük ihtimalle bir ilkokula gitmişti; Scolio ise kendi tecrübesiyle ilgili olarak şunları yazmıştı:

Önce çoban oldum, sonra da öğrenci,
Sonra zanaatkâr oldum, sonra da çoban
Her türlü hayvan güttüm, sonra öğrenci,
Sonra zanaatkâr, ve sonra yine çoban,
Yedi el sanatını da öğrendim
Sonra yine çoban oldum, sonra da yine öğrenci.

"Düşünür, astrolog ve peygamber" diye tanımlamıştı kendini Menocchio; Scolio kendisini "astrolog, düşünür ve şair" olduğu kadar "peygamberlerin peygamberi" olarak da tanımlıyordu. Yine de açık bazı farklılıklar var. Scolio'nun, kentle en azından görünürde hiçbir teması olmamıştı, kırsal alanla sınırlı olduğu izlenimini veriyordu; Menocchio ise seyahat etmişti; birçok defa Venedik'e gitmişti. Scolio dört kutsal kitap, yani Eski ve Yeni Ahit, Kuran ve kendi *Settennario*'su dışında hiçbir kitabın olası değerini kabul etmiyordu:

Tanrı'ya itaat ederek kafanı geliştirebilirsin
Kitaplarla, okuyarak değil.
Yazan, çizen bütün hocaları
Yollayalım, yasaklayalım
Kitap yazan ya da basan
Bütün okurları, yazarları, basımcıları,
Tartışan ya da vaaz veren
Bütün mantıkçıları, tartışmacıları, vaizleri
İsmini verdiğim üç kutsal kitap
Ve benim kitabım, yani Tanrı'nın bu kitabı dışındakileri.

Menocchio *Fioretto della Bibbia*'yı satın almış, *Decameron*'u ve Mandeville'in *Seyahatler*'ini ödünç almıştı; Kutsal Yazılar'ın dört kelimeyle özetlenebileceğini söylemişti, ama hasımlarının yani engizisyoncuların bilgi mirasını da öğrenme ihtiyacını hissetmişti. Menocchio'nun durumunda, egemen sınıfların kültürüyle hesaplaşmaya hazır özgür ve saldırgan bir ruh görüyoruz; Scolio'nun durumunda ise, polemik cephanesini kent kültürünün ahlaki açıdan eleştirisine, eşitlikçi ve ataerkil bir topluma duyulan özleme kullanan daha çekingen bir konumla karşılaşıyoruz. Menocchio'nun "yeni dünya"sının ana çizgilerini tam olarak bilmesek de, bunun en azından kısmen Scolio'nun son derece anakronik ütopyasından farklı olduğunu düşünüyoruz.

Başka bir değirmenci; Modena Apeninleri'nde bir köyde, Savignano sul Panaro'da yaşamış olan Pighino, "şişman" adıyla tanınan Pellegrino Baroni, Menocchio'ya daha fazla benziyor. Pighino, 1570'te Ferrera'da Engizisyon tarafından yargılandı; ama zaten dokuz yıl önce iman konusunda bazı yanlışları için tövbeye zorlanmıştı. Hemşerileri onu "kötü bir Hıristiyan", "bir sapkın", "bir Lutherci" olarak kabul ediyorlardı; bazıları onu "bir tuhaf ve yarım akıllı", ya da "düpedüz ahmak" diye tanımladılar. Aslında Pighino hiç de aptal değildi: mahkeme boyunca engizisyoncularla karşılıklı söz oyunları, nükteler yaparak, hem büyük bir irade gücü hem de ince, adeta kurnaz bir zekâ sergilemişti. Ama, Pighino'nun fikirleriyle karşılaştıklarında köylülerin şaşkınlığını ya da köy papazının nasıl öfkelendiğini tahmin etmek güç değil. Pighino azizlerin aracılığını, günah çıkarmayı, Kilise'nin şart koştuğu perhizi reddediyordu – bu kadarla kalsaydı, genel bir "Luthercilik" alanının sı-

nırlarını aşmayacaktı. Ancak o Kudas da dahil, bütün kutsamaların (anlaşılan vaftiz hariç) İsa tarafından değil, Kilise tarafından kurumlaştırıldıklarını, selamet için gerekli olmadıklarını savunuyordu. Üstelik, cennette "hepimizin eşit olacağını ve Tanrı'nın inayetinin büyüklere de küçüklere de aynı biçimde dağıtılacağını"; Bakire Meryem'in "bir hizmetçiden doğduğunu"; "ne cehennemin ne de arafın var olduğunu, bunların para kazanmak için papaz ve keşişler tarafından icat edildiğini"; "İsa değerli bir insan olsaydı, çarmıha gerilmeyeceğini", "beden öldüğünde ruhun da onunla birlikte öldüğünü"; ve son olarak "bütün dinlerin, onlara tam olarak uyanlar için iyi olduğunu" ileri sürmüştü. Bir kereden fazla işkenceye tâbi tutulmasına rağmen, Pighino inatla bir suç ortağı olmadığını, fikirlerini okuduğu dört kitaptan biri olan İnciller'i halk dilinde okuyup aydınlanarak çıkardığını söylemişti. Diğer üç kitap Mezmurlar Kitabı, Aelius Donatus'un dilbilgisi ve *Fioretto della Bibbia* idi.

Pighino'nun yazgısı Menocchio'nunkinden farklıydı. Savignano köyünde ömür boyu oturmaya mahkûm edilmişti, köylülerin düşmanlığından kurtulmak için kaçmış, ama işkencecilerine, Ferrara Engizisyonu huzuruna çıkarak bağışlanması için yalvarmıştı. Yaralanmış bir insandı. Engizisyoncu, acıyarak, ona Modena Piskoposu'nun yanında bir hizmetkârlık işi ayarlamıştı. Bu iki değirmencinin sonu çok farklı olmuştu, ama hayatları arasındaki benzerlik şaşırtıcıydı, kuşkusuz ki olağandışı bir rastlantının ötesindeydi.

Sanayi öncesi Avrupası'nda iletişimin ilkelliği, en küçük yerleşme merkezinde bile su ya da rüzgârla çalışan bir değirmeni kaçınılmaz kılıyordu. Bu nedenle değirmencilik, en yaygın mesleklerden biriydi; Ortaçağ'daki sapkın mezheplerde, daha geniş ölçüde de Anabaptistler arasında ağırlıklı olarak bulunmaları hiç şaşırtıcı değil. Ne var ki, 16. yüzyıl ortasında, daha önce sözünü ettiğimiz Andrea da Bergamo gibi bir hiciv şairi "gerçek bir değirmenci yarı-Luthercidir," dediğinde, daha özgül bir noktaya atıfta bulunuyordu.

Köylülerle değirmenciler arasındaki çağlar öncesine dayanan düşmanlık, şöyle bir değirmenci imgesini iyice güçlendirmişti: kurnaz, hırsız, sahtekâr, tanımı gereği cehennem ateşinde yanmaya yazgılı. Bu, halk geleneklerinde, efsanelerde, atasözlerinde, meselerde, hikâyelerde yaygın bir biçimde işlenen olumsuz bir stere-

otipti. Bir Toscana halk şarkısı "Cehenneme indim ve Deccal'i gördüm," diye başlar:

> Sakalına yapışmış bir değirmenci vardı,
> Bir Alman da ayağının altındaydı,
> Orada burada bir hancıyla bir kasap duruyordu:
> En kötüsü hangisi diye sordum ona,
> Bana dedi ki: "Dinle, şimdi anlatacağım sana.
> Bak kim yakalıyor elleriyle,
> Beyaz unun değirmencisi
> Bak kim çalıyor elleriyle
> Beyaz unun değirmencisi
> Dörtte bir kileyi bir kile diye yutturuyor,
> Aralarında en büyük hırsız, değirmenci.

Sapkınlık suçlaması, böyle bir stereotiple tam olarak uyum içindeydi. Ayrıca, ağırlıklı olarak kapalı ve hareketsiz bir dünyada, değirmenin bir toplanma, toplumsal ilişkiler kurma yeri olması da buna katkıda bulunuyordu. Han ya da dükkân gibi, değirmen de fikir alışverişi için uygun bir mekândı. Köylüler değirmenin kapılarında "köy katırlarının sidiğiyle çamurlanmış toprağın üstünde" (anlatan yine Andrea da Bergamo) itişip kakışarak buğdaylarının öğütülmesini beklerken, pek çok şey konuşuyor olmalıydılar. Tabii değirmencinin de mutlaka söyleyecek bir şeyi oluyordu. Günün birinde Pighino'nun değirmeninde cereyan edene benzer sahneleri hayal etmek zor değil: Pighino, bir grup köylüye dönerek "papazlar ve keşişlere" veryansın etmeye başlamıştı, sonunda köylülerden biri, Domenico de Masafiis geri geldi ve "Bakın çocuklar, ibadetle ilgili konuşmaları papazlara ve keşişlere bırakmalısınız, ayrıca onlar hakkında böyle ileri geri konuşmayın, Pelegrino di Grassi'ye de (yani Pighino) kulak asmayın," diyerek, köylüleri orayı terk etmeye ikna etti. Çalışma koşulları değirmencileri –tıpkı hancılar, meyhaneciler ve gezgin zanaatkârlar gibi– yeni fikirleri benimsemeye ve yaymaya yatkın bir meslek haline getiriyordu. Ayrıca genellik-

* Ortaçağ'da 11.-12. yüzyıllarda başta Güney Fransa olmak üzere Avrupa'da yayılan bir mezhebin mensupları. Katharlar, insan davranışlarında mutlak arılığı, saflığı (Yunanca *katharos*) yüceltiyorlardı. 12. yüzyıl sonunda Papa bu mezhebi sapkın ilan etti, bir Haçlı seferi başlatıldı ve mezhep ortadan kaldırıldı. (ç.n.)

le yerleşim bölgelerinin çevresinde ve meraklı gözlerden uzakta bulunan değirmenler de, gizli toplantılar için uygun mekânlardı. Modena'da 1192'de Katharlara* uygulanan baskı ve zulmün, Patarines değirmenlerinin (*molendina paterinorum*) yıkılmasına kadar gitmesi, istisnai bir durum olmasa gerekti.

Son olarak da, değirmencilerin özel toplumsal konumları, onları içinde yaşadıkları topluluklardan yalıtılmış hale getiriyordu. Köylülerin geleneksel düşmanlığından bahsetmiştik. Buna, değirmencileri yüzyıllar boyunca değirmencilik ayrıcalığını ellerinde tutan yerel derebeylerine bağımlı kılan ilişkiyi de eklemeliyiz. Montereale'de de durumun böyle olup olmadığını bilmiyoruz: örneğin Menocchio ve oğlu tarafından çuha dövmek için kiralanan değirmen özel bir mülktü. Yine de, örneğin köyün derebeyi Montereale Kontu Giovan Francesco'yu, üç yüzük öyküsü temelinde "hakiki iman hangisi bilmiyoruz" gibi bir sözle ikna etmeye kalkışmak, ancak Menocchio'nun toplumsal konumunun tipik olmayan niteliği nedeniyle cüret edebildiği bir gayretti. Bir değirmenci olarak mesleği, Menocchio'yu, Giovan Francesco di Montereale'nin hiçbir zaman dinsel sorunları tartışmayı hayal edemeyeceği isimsiz köylü kalabalığından ayırıyordu. Ama Menocchio aynı zamanda toprakta çalışan bir köylüydü – onunla mahkemeden hemen önce tanışmış olan eski avukatı Alessandro Policreto'nun deyişiyle "beyazlar giyinmiş bir köylüydü". Bütün bunlar, Menocchio ile Montereale ahalisi arasındaki karmaşık ilişkiyi anlamamıza yardımcı olabilir. Melchiorre Gerbas hariç, hiç kimse onun fikirlerini onaylamamış olsa da (tabii, engizisyoncuların önünde tanıklık ederken tedbir adına ne kadar ketum davranıldığını hesap etmek güç) Menocchio ilk kez dinsel yetkililere ihbar edilene kadar çok uzun bir zaman, belki de otuz yıl geçmişti. Ve sonunda onu suçlayan da, bu işe başka bir vaiz tarafından itilen köyün papazı olmuştu. Menocchio'nun iddiaları, tuhaflıklarına rağmen, Montereale köylülerinin varoluşlarına, inançlarına ve umutlarına çok da yabancı gelmemiş olsa gerekti.

60

Savignano sul Panaro değirmencisi vakasında, kültürlü ve toplumsal olarak etkili çevrelerle daha yakın ilişkiler söz konusuydu. 1565'te Modena Piskoposu adına yaptığı bir teftiş gezisinde, Fra Gerolamo da Montalcino, kendisine "cariyesi olan bir Lutherci" olarak gösterilen Pighino ile karşılaşmıştı. Gezisini anlatırken, keşiş onu "günah kadar çirkin, kısa boylu, sefil, hasta bir köylü" olarak tanımlamış ve şunu eklemişti: "Onunla konuşmak beni şaşırttı, çünkü yanlış ama zekice şeyler söylüyordu, bunları bir soylunun evinde öğrendiğine hükmettim." Beş yıl sonra, Ferrara'da Engizisyon tarafından mahkemeye çıkartıldığında Pighino birçok Bolognalı soylunun evinde hizmetkâr olarak çalıştığını söyledi: Natale Cavazzoni, Giacomo Mondino, Antonio Bonasone, Vincenzo Bolognetti ve Giovanni d'Avolio. Bunlardan herhangi birinin evinde dinsel tartışmalar olup olmadığı sorulduğunda da işkence tehdidi altında bile şiddetle reddetti. Daha sonra yıllar önce Savignano'da karşılaştığı keşişle yüzleştirildi. Fra Gerolamo o zamanlar Pighino'nun bu "yanlış ama zekice" şeyleri Bolognalı bir soylunun evinde, ne olduğu belirtilmeyen "okumalar" yapmış bir kişiden öğrendiğini söylediğini iddia etti. Keşişin belleği zayıflamıştı: çok zaman geçmişti. Söz konusu soylu kişinin ve "okumaları" yapanın –büyük bir ihtimalle bir papaz– isimlerini hatırlamıyordu. Ama Pighino hepsini inkâr etti: "Peder, hiç hatırlamıyorum." Ona uygulanan ateş işkencesi altında bile (askıdan kurtulmuştu, çünkü fıtığı vardı) bir şey itiraf etmedi.

Ama bazı bilgileri sakladığı kuşku götürmez. Yine de ağzı sıkılığının ardındakileri görmenin bir yolu olabilir. Keşişle yüzleşmesinden bir gün sonra (11 Eylül 1570) engizisyoncular yine Pighino'dan evlerinde hizmet ettiği Bolognalı soyluların isimlerini söylemesini istedi. Pighino listeyi tekrar etti, ama dikkatlerden kaçan bir değişiklikle: Vincenzo Bolognetti yerine Vincenzo Bonini'nin adını verdi. Bu da bizde, Pighino'nun sessizliğiyle korumaya çalıştığı kişinin Bolognetti olabileceği kuşkusunu doğuruyor. Eğer böyleyse (elimizde kanıt yok) Pighino'yu böylesine derinden etkilemiş "okumaları" kim yapmış olabilir?

Bir olasılık, daha çok Camillo Renato adıyla bilinen ünlü sapkın Paolo Ricci. Ricci, 1538'de Bologna'ya gelişinden sonra (o sıralar hümanist bir adla, Lisia Fileno adıyla geziyordu) iki yıl boyunca Danesi, Lambertini, Manzoli ve Bolognetti gibi soylu ailelerin çocuklarına mürebbilik yapmıştı. 1540'ta Engizisyon huzurunda kendi savunması için yazdığı *Apologia*'nın bir bölümünde de Bolognetti'ye atıfta bulunuyordu. Fileno burada, Azize Meryem'e İsa'nınkine eşit ya da daha çok güç atfeden köylülerin ve kitlelerin samimi antropomorfik inançlarından yola çıkarak, batıl inançlardan arınmış, İsa merkezli bir din öneriyordu: "Yine kendi kulaklarımla duydum ki, köylülerin ve kitlelerin çoğu kutsal Meryem'in güç ve inayet bahşetme açısından İsa Mesih'e eşit olduğuna inanıyorlar, hatta kimileri onu daha da büyük olarak görüyor. Dayandıkları neden de şu: Dünyevi anne, oğluna bir şey yaptırmak için sadece istek belirtmez, gerekiyorsa onu zorlayabilir de; analık hukuku annenin oğlundan daha büyük olmasını şart koşar. Köylüler, gökyüzünde kutsal Bakire Meryem ile oğlu İsa Mesih arasında da her şeyin böyle olduğuna inanıyoruz diyorlar." Fileno, kâğıdın kenarına da "Bunu Bologna'da 1540 yılında Şövalye Bolognetti'nin evinde duydum," diye eklemişti. Bu, gördüğümüz gibi, özel bir anıydı. Acaba Fileno'nun Bolognetti'nin evinde karşılaştığı "köylülerden" biri de Pighino muydu? Eğer öyleyse, Savignanolu değirmencinin Ferraralı engizisyonculara yaptığı kısıtlı itiraflarda otuz yıl önce Fileno'dan duyduğu fikirlerin bir yankısını bulabiliriz. Pighino'nun sapkın fikirlerinin başlangıcını çok daha yeni bir tarihe –önce on bir, daha sonra yirmi ya da yirmi iki yıl öncesine– dayandırdığını biliyoruz, bu da İnciller'i halk dilinde okuduğu tarihe denk düşüyordu. Ama bu tarih konusundaki tereddütü, engizisyoncuları şaşırtmayı amaçlayan bilinçli bir planın parçası olabilirdi. Paolo Ricci-Lisia Fileno'nun Gerolamo da Montalcino'nun belirttiği gibi bir papaz değil, Kilise'den ayrılmış bir keşiş olması, Montalcino yalnızca bir tahmin yürüttüğü için, bir sorun çıkarmıyor.

Gerçekten de eğitimli ve incelikli hümanist Lisia Fileno ile değirmenci Pighino Baroni'nin; yani "şişman"ın arasında bir karşılaşma ve tartışma olasılığı, ne kadar büyüleyici de olsa sadece bir tahmin. Ancak kesin olan, 1540 Ekimi'nde Fileno'nun, Giovanni Domenico Sigibaldi'nin Kardinal Morone'ye yazdığı gibi "Modena

bölgesinde köylülere fesat saçarken" tutuklanmış olduğuydu. Fileno ile birlikte "aynı Lutherci uğraşla meşgul" bir başka kişi daha vardı: "İsmi Turchetto'ydu, Turco ya da Turca adında birinin oğluydu." Bu kişi büyük bir ihtimalle, Menocchio'nun bir zamanlar görmüş olabileceği Servetus'un *De Trinitatis erroribus*'unun o esrarengiz İtalyanca çevirisini yapan, Turca takma adlı Giorgio Filaletto'ydu. O devirde hümanist kökenli sapkınları köylüler dünyasına bağlayan ince ipliklere ayaklarımız o kadar değişik şekillerde dolanıyor ki.

Ancak bu kadar çok şey söyledikten sonra, dinsel köylü köktenciliğinin tezahürlerini dışarıdan –ve yukarıdan– aldığı etkilere bağlamanın olanaksızlığı konusunda daha fazla ısrar etmek gereksiz. Pighino'nun fikirleri de, onun yalnızca sapkın çevrelerde dolaşımda olan motifleri edilgen bir biçimde almakla yetinmediğini gösteriyor. En özgün iddiaları –Meryem'in yoksul kökenli oluşu, cennette "büyüklerle" "küçükler" arasındaki eşitlik gibi– tam da o yıllarda Scolio'nun *Settennario*'sunda dile getirilen köylü eşitlikçiliğini açık bir biçimde yansıtıyor. Nitekim, "beden öldüğünde ruh da ölür" kavramı, içgüdüsel bir köylü maddeciliğinden esinlenmiş görünüyor. Ancak bu konuda Pighino'nun izlediği yol daha karmaşıktı. Her şeyden önce, ruhun ölümlülüğü konusundaki inancı, cennetteki kutsanmışların arasındaki eşitlik inancıyla çatışıyor gibiydi. Bu çelişkiye dikkat çeken engizisyoncuya Pighino şu açıklamayı yaptı: "Selamete kavuşmuş olanların ruhlarının cennette uzun bir süre kaldıklarına, ama sonunda Tanrı istediği anda onların da hiçliğe dönüştüğüne ve hiç acı çekmediklerine inanıyorum." Bir süre önce "ruhun sonunda bittiğine ve hiçe dönüştüğüne" inandığını söylemiş, şunları eklemişti: "Ve bunu 'Gökyüzü ve yeryüzü geçecek, ama Benim Kelamım kalacak' diyen Efendimiz Tanrı'nın sözlerine dayanarak düşündüm. Bundan, eğer cennet bir gün sona erecekse, ruhumuzun haydi haydi sona ereceği sonucunu çıkardım." Bütün bunlar, 1540 tarihli *Apologia*'sından bildiğimiz, Fileno'nun Bologna'dayken savunduğu ölümden sonra ruhların uyuması doktrinini hatırlatıyor. Bu da, Pighino'nun meçhul "öğretmeninin" Fileno olduğu iddiasına bir kanıt daha oluşturmakta. Ama, Pighino'nun tavrının, zamanın sapkın grupları arasında dolaşımda olan doktrinlerden çok daha köktenci bir biçimde maddeci olması,

kayda değer. Gerçekten de, *kutsanmışların* da ruhlarının sonunda yok olacağını ileri sürmüştü; Kıyamet Günü'nde dini bütünlerin ruhlarının kurtulacağını ileri süren Venedikli Anabaptistlerin dediği gibi yalnızca *lanetlenenlerin* ruhlarının değil. Tabii Pighino'nun özellikle böyle uzun bir aradan sonra, Bologna'da duymuş olduğu, kuşkusuz muğlak felsefi terimlerle yüklü tartışmaları yanlış anlamış olması da mümkün. Ama ne olursa olsun, tıpkı Kutsal Yazılar hakkındaki fikri gibi bu da kayda değer bir çarpıtma. Fileno, *Apologia*'sında, ruhların uyumasıyla ilgili doktrine yapılan atıfları yalnızca Kilise Uluları'nın yazılarında değil, Kutsal Yazıların ta kendisinde gözleriyle gördüğünü ileri sürmüş, ama nerede gördüğünü belirtmemişti. Halbuki Pighino, örneğin Aziz Pavlus'un Selanikli inananları, Mesih'e bağlı olarak gözlerini kapayanların onunla birlikte dirileceğini söyleyerek teselli ettiği bölüme atıfta bulunmamıştı. Ruhtan hiç söz edilmeyen daha bildik başka bir bölümden söz etmişti. Ruhun sonunda yok olacağı tezine, niçin dünyanın yok olacağı tezinden yola çıkarak varıyordu? Büyük ihtimalle Pighino *Fioretto della Bibbia*'dan bazı bölümleri yansıtıyordu – hatırlayacağımız gibi, bu onun okuduğu az sayıda kitaptan biriydi (daha önce, belki temkin adına, bu kitaba sahip olduğunu ama "onu okumadığını" iddia etmiş olmasına rağmen).

Fioretto'da şunlar söyleniyordu: "Ve Tanrı'nın yoktan var ettiği her şey ebedidir ve sonsuza dek baki kalacaktır. Bu ölümsüz şeyler, melekler, ışık, dünya, insanoğlu ve ruhtur." Ancak hemen önce farklı bir sav ileri sürüyordu: "Başlangıcı ve sonu olan bazı şeyler vardır: bunlar dünya ve görülebilir yaratılmış şeylerdir. Bir de bir başlangıcı olan ama sonu olmayacak şeyler vardır, bunlar da melekler, ve hiçbir zaman sona ermeyecek olan ruhlarımızdır." Daha sonra, ruhların yaradılışı konusunda "birçok düşünürün düştüğü" büyük hatalardan söz edilirken, şunlar söyleniyordu: "Bütün ruhlar birdir, elementler de beş tanedir, dördü yukarıda belirttiklerimizdir, bir de beşincisi vardır ki, ona da *orbis* denir: ve Tanrı'nın Âdem'le diğerlerinin ruhunu bu *orbis*'ten yaptığı söylenir. İşte bu nedenle de dünyanın asla sona ermeyeceğini, çünkü insanoğlunun öldüğünde kendi elementlerine döndüğünü iddia ederler." *Fioretto*'nun eleştirdiği İbn Rüştçü düşünürler, ruh ölümsüzse dünyanın da ebedi olduğunu öğretmişlerdi; Pighino da, dünya yok olacaksa (*Fioretto*'nun

da bir noktada değindiği gibi) ruhun da ölümlü olduğu "sonucuna varıyordu". Bu köktenci tersine çevirme, onun da *Fioretto*'yu en azından kısmen, Menocchio gibi okuduğunu göstermekteydi: "Bütün dünyanın, yani havanın, toprağın ve bu dünyaya ait bütün güzelliklerin Tanrı olduğuna inanıyorum... çünkü insanoğlunun Tanrı'nın suretinde ve ona benzer olarak yaratıldığını söylüyoruz, insanda da hava, ateş, toprak ve su var, buradan da şunu çıkarıyoruz, hava, toprak, su ve ateş Tanrı'dır." Menocchio, insanoğlunun dört element temelinde dünyayla özdeşliğinden, ("buradan da şunu çıkarıyoruz") dünyanın ve Tanrı'nın bir olduğu sonucuna varmıştı. Pighino'nun dünyanın sonu olmasından ruhun nihai ölümlülüğünü çıkarsaması ("sonucunu çıkardım") insanoğluyla dünya arasında bir özdeşliği de işaret ediyordu. Menocchio'dan daha tedbirli olan Pighino, Tanrı ile dünya arasındaki ilişkiden söz etmemişti.

Pighino ve Menocchio'nun *Fioretto*'yu benzer bir biçimde okuduğu tezi biraz keyfi bulunabilir. Ama ikisinin de Friuli ve Ferrara'da engizisyoncular üstlerine geldiğinde aynı çelişkiye yuvarlanmış olmaları anlamlı. Engizisyoncular, ruhun ölümsüzlüğü reddedilirse, cennetten bahsetmenin anlamı nedir diye sordu: Bu itirazın Menocchio'yu nasıl içinden çıkılmaz yeni bir çelişkiler açınazına götürdüğünü gördük. Pighino bu ikilemi ruhların nihai yok olmasıyla son bulan geçici bir cennetten söz ederek çözmüştü.

Gerçekten de birbirlerinden yüzlerce kilometre ötede yaşamış ve hayatlarında karşılaşmamış olan bu iki değirmenci, aynı dili konuşuyor, aynı kültürü paylaşıyordu. Pighino şöyle söylüyordu: "Demin sözünü ettiklerim dışında hiçbir kitap okumadım, bu yanlışları da kimseden öğrenmedim; bunlar kendi hayallerimden doğdu ya da belki şeytan bu şeyleri kafama soktu, öyle inanıyorum: Çünkü birçok defa beni kovaladı ve gece gündüz, bazı hayallerle, rüyalarla karşıma çıktığında onunla tıpkı bir insanmış gibi mücadele ettim. Sonunda onun bir tin olduğunu kavramaya başladım." Menocchio'ya gelince: "Ben hiçbir zaman bir sapkına yaklaşmadım; ama kıvrak bir zekâm var, bilmediğim yüksek konuları araştırmak istedim... Bu sözler ağzımdan çıktı, çünkü ayartılmıştım... Bu şeylere inanmanı sağlayan şeytandı... Şeytan ya da başka bir şey beni ayarttı... Sahte tin beni doğru olmayan bu sahte şeylere inandırmak için hep peşimdeydi... Bir peygamber olduğumu düşündüm, çünkü

kötü tin bana rüyalar ve safsatalar göstermişti... Dostlarım, takipçilerim varsa öleyim, tek başıma okudum..." Ve yine Pighino: "Her insanın kendi dininde kalması gerektiğini söylemek istedim, yani Yahudilerin, Türklerin ve diğer inançtakilerin..." Ve Menocchio: "Bu tıpkı dört askerin ikişer ikişer karşı saflarda çarpışması gibi; biri bir taraftan öbürüne geçerse hain sayılmaz mı? İşte bu yüzden eğer bir Türk kendi hukukunu terk eder ve Hıristiyan olursa, yanlış yapmış olur diye düşündüm, bir Yahudi de Türk ya da Hıristiyan olursa yanlış yapmış olur, kendi inançlarını terk eden diğerleri de..." Bir tanığa göre Pighino şunları söylemişti: "Ne cehennem var ne de araf, bunlar para uğruna papazlar ve keşişler tarafından uydurulmuş..." Engizisyonculara da şöyle açıklamıştı: "Cenneti hiçbir zaman inkâr etmedim, ama 'Ah Tanrım, cehennem ve araf nerede olabilir?' diye sordum, çünkü yeraltının toprak ve suyla dolu olduğunu, orada cehennem ya da araf olamayacağını, ikisinin de yaşadığımız sürece yeryüzünde olduğunu düşündüm..." Menocchio'ya gelince, o da şunu söylemişti: "İnsanların barış içinde yaşayabileceğinin vaaz edilmesi hoşuma gidiyor, ama cehennem hakkında vaaz verilmesi, Pavlus şunu dedi, Petrus bunu dedi diye, bunun bir ticaret, diğerlerinden daha çok şey bilen insanların bir icadı olduğunu düşünmeme yol açıyor... Cennetin var olduğuna inanmıyordum, çünkü nerede olduğunu bilmiyordum."

61

Yeniden kurmaya çalıştığımız köylü kültürünün temel akımlarıyla 16. yüzyıl kültürünün en ilerici çevrelerindeki akımlar arasında, dildeki büyük farklılıkların altından durmadan şaşırtıcı benzerliklerin çıkıverdiğini gördük. Bu benzerlikleri yalnızca yukarıdan aşağıya doğru bir hareket temelinde açıklamak, fikirlerin hep egemen sınıflar arasında üretildiği gibi, kabul edilemez bir kavrama sıkı sıkıya tutunmak olur. Öte yandan, bu kolaycı açıklamayı reddetmek, o dönemde egemen sınıfların kültürüyle tâbi sınıf kültürü arasındaki ilişkiler konusunda çok daha karmaşık bir varsayımı gerektirir.

Bu daha karmaşık ve ayrıca, bir bakıma tanıtlanamaz bir yaklaşımdır. Eldeki belgelerin durumu, sınıflar arasındaki iktidar ilişkisini açıkça yansıtmaktadır. Sanayi öncesi Avrupası'ndaki tâbi sınıfların kültürü gibi, hemen hemen tamamen sözlü bir kültür, geride iz bırakmaz, ya da en azından çarpıtılmış izler bırakır. Bu yüzden Menocchio'nunki gibi sınırlı bir vakanın belirtisel bir değeri var. Önemi ancak şimdi kabul edilmeye başlanan bir sorun ortaya koymakta: Hem Ortaçağ, hem de Ortaçağ sonrası yüksek Avrupa kültürünün küçümsenemeyecek bir bölümünün popüler kökenleri sorunu. Rabelais ve Brueghel gibi kişilikler büyük bir ihtimalle az rastlanır istisnalar değildi. Bununla beraber, onlar, yüksek kültürle halk kültürü arasında her iki yönde hareket eden gizli, ama verimli alışverişin belirleyici olduğu bir dönemi kapatmışlardı. Bundan sonraki dönem ise, egemen sınıfların kültürüyle, zanaatkâr ve köylü kültürü arasında gittikçe keskinleşen bir ayrımın ortaya çıktığı ve kitlelere yukarıdan gelen doktrinlerin aşılandığı bir dönem olmuştu. Bu iki dönem arasındaki kopuşu, fiyat devriminin etkisi altında, toplumsal farklılaşmanın yoğunlaşmasına denk düşen 16. yüzyılın ikinci yarısına oturtabiliriz. Ama belirleyici kriz birkaç on yıl önce, Köylü Savaşı ve Münster'de Anabaptistlerin iktidarı sırasında yaşanmıştı. O sıralar, sınıflar arasındaki mesafe bir yandan korunur, hatta daha da vurgulanırken, hem ideolojik hem de fiziki anlamda, yukarıdan gelen her türlü denetimden kopma tehdidi savuran kitleleri yeniden fethetme gereği, çarpıcı bir biçimde egemen sınıflar tarafından kabul görmüştü.

Egemenliği sağlamak için gösterilen bu yenilenmiş çaba, Avrupa'nın değişik bölgelerinde farklı biçimler almıştı, ama kırsal bölgelerin Cizvitler tarafından Hıristiyanlaştırılması ve Protestan kiliselerinin başardığı, aile temelinde yükselen kılcal dinsel örgütlenme, bir tek akıma bağlanabilir. Baskı açısından da buna, cadı mahkemelerinin yoğunlaşması ve yersiz yurtsuzlarla çingeneler gibi marjinal gruplar üzerinde sert bir denetim kurulması tekabül ediyordu. Menocchio'nun davası, bu baskı ve halk kültürünün silinmesi zemininde algılanmalıdır.

62

Mahkemenin kararına rağmen, Menocchio'nun davası henüz kapanmamıştı; bir anlamda en olağanüstü bölümü yeni başlıyordu. Menocchio'ya karşı ikinci kez kanıtlar yığılmaya başlayınca, Aquileia ve Concordia Engizisyoncusu, Roma'ya Engizisyon Meclisi'ne yazıp onları yeni gelişmelerden haberdar etti. 5 Haziran 1599'da, Engizisyon Meclisi'nin yüksek rütbeli üyelerinden Santa Severina Kardinali, "Concordia piskoposluk bölgesinden olan, Efendimiz İsa'nın tanrısal niteliğini inkâr *etmiş olan* bu kişinin" bir an önce hapsedilmesi gerektiğini bildirdi, "daha önce bir sapkın olarak mahkûm edilmiş olduğu için, bu dava son derece ciddidir," diye ekledi. Bunun yanı sıra, kitaplarına ve "yazılarına" da el konulmasını emretti. Emre uyuldu; daha önce gördüğümüz gibi "yazılar" da –ne tür olduklarını bilmiyoruz– bulundu. Roma'nın davaya olan ilgisi nedeniyle, Friuli Engizisyoncusu, Menocchio'ya yönelik üç iddianamenin birer nüshasını Meclis'e yolladı. 14 Ağustos'ta Santa Severina Kardinali'nden bir mektup daha geldi: "Bu sabıkalının... yapılan soruşturmalarda bir ateist olduğu ortaya çıkmıştır", bu nedenle "yasa gereği, suç ortaklarını da bulmak için bir an önce harekete geçmek şarttır"; dava "son derece ciddidir", bu yüzden "zatıalileri dava tutanaklarının bir nüshasını ya da en azından bir özetini bir an önce yollamalıdır." Ertesi ay, Menocchio'nun ölüme mahkûm edildiği haberi Roma'ya ulaştı, ama hüküm henüz infaz edilmemişti. Friuli Engizisyoncusu, belki de gecikmiş bir dürtü sonucu yumuşama eğilimi içinde tereddüt ediyordu. 5 Eylül'de Engizisyon Meclisi'ne bir mektup yazarak kuşkularını dile getirdi (bu mektup bize kadar ulaşmadı). Santa Severina Kardinali'nin Engizisyon Meclisi'nin tüm üyeleri adına yolladığı 30 Ekim tarihli cevabı kesindi: "Yüce Efendimiz adına, korkunç ve iğrenç aşırılıklarının cezasız kalmaması, tam tersine adil ve sert bir cezayla o bölgelerde diğerlerine de ibret olması için, davanın ciddiyetinin gerektirdiği ihtimamı bir an bile elden bırakmamanız gerektiğini size bildiriyorum. Bu nedenle cezayı davanın ehemmiyetinin gerektirdiği hız ve kararlılıkla infaz etmekte tereddüt etmeyin. Bu, efendimizin kesin isteğidir."

Katolikliğin en yüce önderi, Papa VIII. Clement bile, İsa'nın bedeninin çürük bir parçası haline gelmiş olan Menocchio'nun ölümünü bizzat talep ediyordu. Tam o sıralarda, Roma'da eski keşiş Giordano Bruno'ya* karşı açılmış dava sona ermek üzereydi. Bu, o dönemde Katolik hiyerarşi tarafından, Trento Konsili'nin ilan ettiği doktrinleri kabul ettirmek için hem yüksek hem aşağı kesimlere karşı verilen iki yönlü mücadeleyi simgeleyen bir tesadüftü. Yaşlı değirmenciye karşı sürdürülen işlemlerdeki –başka koşullarda anlaşılması güç– ısrarı bu açıklıyordu. Kısa bir süre sonra (13 Kasım) Santa Severina Kardinali yeniden dayattı: "Zatıaliniz, Efendimizin kesin isteği üzerine size daha önce yazdığım gibi, Kutsal Bakire Meryem'in bekâretini, efendimiz Mesih'in tanrısallığını ve Tanrı'nın kerametini inkâr etmekle suçlanan Concordia kilisesine bağlı bu köylünün davasında infazı geciktirmemelisiniz. Engizisyon'un bu kadar önemli bir davadaki kararı hiçbir şekilde tartışılamaz. Bu nedenle, yasa gereği gereken her şeyi yiğitçe yerine getirin."

Bu kadar güçlü bir baskıya direnmek mümkün değildi ve kısa süre sonra Menocchio idam edildi. Bunu, 6 Temmuz 1601'de Friuli Engizisyoncusuna bağlı bir memurla konuşan Donato Serotino'nun yazılı ifadesi sayesinde kesin olarak biliyoruz. Serotino, Pordenone'ye gelmişti ve "Scandella... Engizisyon'un emri üzerine idam edildikten kısa süre sonra" tanıştığı bir hancı ona "bu kentte... Marcato ya da belki Marco adında biri var, beden öldüğünde ruhun da öldüğüne inanıyor," demişti.

Menocchio hakkında pek çok şey biliyoruz. Ama bu Marcato ya da Marco hakkında –ve onun gibi hiç iz bırakmadan yaşayıp ölen daha niceleri hakkında– hiçbir şey bilmiyoruz.

* 1548-1600 yılları arasında yaşamış ünlü İtalyan düşünürü. Bruno bir Dominiken Manastırı'nda keşişti. Kopernik'in görüşlerini ele aldı; evrenin merkezinin dünya olmadığını söyledi ve sonsuz evren kavramını ortaya attı. Engizisyon tarafından birkaç kere yargılandı, görüşlerinden geri adım atmadı ve sonunda Roma'da Campo dei Fiori meydanında yakıldı. (ç.n.)

Notlar

NOTLARDA KULLANILAN KISALTMALAR

ACAU	Archivio della Curia Arcivescovile, Udine (Udine Başpiskoposluk Arşivi)
ACVP	Archivio della Curia Vescovile, Pordenone (Pordenone Psikoposluk Arşivi)
ASM	Archivio di Stato, Modena (Modena Devlet Arşivi)
ASP	Archivio di Stato, Pordenone (Pordenone Devlet Arşivi)
ASVat	Archivio Segreto Vaticano (Vatikan Gizli Arşivi)
ASVen	Archivio di Stato, Venice (Venedik Devlet Arşivi)
BCU	Biblioteca Comunale, Udine (Udine Belediye Kütüphanesi)
BGL	Biblioteca Governativa, Lucca (Lucca Vilayet Kütüphanesi)

ÖNSÖZ

1

Vicens Vives'e göre sıradan insan "*se ha convertido en el principal protagonista de la Historia*" (Tarih'in başkahramanı haline geldi) (P. CHAUNU, "Une histoire religieuse sérielle"den alıntı. *Revue d'histoire moderne et contemporaine* 12 [1965]: 9, not 2).

Brecht'ten yapılan alıntı: "Fragen eines lesenden Arbeiters", *Hundert Gedichte, 1918-1950* (Berlin, 1951): 107-8. Daha sonra aynı şiiri J. KAPLOW'un da kullandığını gördüm, *The Names of Kings: The Parisian Laboring Poor in the Eighteenth Century* (New York, 1973). Ayrıca bkz. H. M. ENZENSBERGER, "Letteratura come storiografia", *Il Menabo* 9 (1966): 13.

2

A. Gramsci'nin "tâbi sınıflar" terimini kullanıyorum, çünkü bu terim, "aşağı sınıflar" teriminin az çok kasıtlı olarak himayeci, üstten bakışçı çağrışımlarını dışta bırakan yeterince geniş bir alana sahip. Gramsci'nin folklor ve tâ-

bi sınıflarla ilgili notlarının yayımlanmasıyla ortaya çıkan temalar için, bkz. E. De Martino, C. Luporini, F. Fortini ve diğerleri arasındaki tartışma (bkz. katılanların listesi, L. M. LOMBARDI SATRIANI, *Antropologia culturale e analisi della cultura subalterna* [Rimini, 1974]: 74, not 34). Çoğu E. J. HOBSBAWM tarafından yetkin biçimde öncelenmiş olan sorunun çağdaş boyutları konusunda, ("Per lo studio delle clasi subalterne", *Società* 16 [1960]: 436-49), bkz. aşağıdakiler.

Menocchio'ya karşı açılan davaların kayıtları Udine Başpiskoposluk Arşivi'nde (bundan böyle ACAU olarak anılacaktır) saklanmaktadır, Sant'Uffizio, *Anna integro 1538 a n. 107 usque ad 128 incl.*, Mahkeme no. 126 ve *Anno integro 1596 a n. 281 usque ad 306 incl.*, Mahkeme no. 285. Bunlardan söz eden (ama görmemiş olan) tek araştırmacı A. BATTISELLA'dır, *Il S. Offficio e la riforma religiosa in Friuli: Appunti storici documentati* (Udine, 1895): 65. O da bir hata yaparak Menocchio'nun idam edilmediğini ileri sürer.

3

Bu konudaki yayınlar kesinlikle çok zengindir. Kolay ulaşılabilir bir başlangıç için, bkz. A. M. CIRESE, "Alterità e dislivelli interni di cultura nelle società superiori", *Folklore e antropologia tra storicismo e marxismo* içinde, A. M. Cirese (haz.) (Palermo, 1972): 11-42; L. M. LOMBARDI SATRIANI, *a.g.e.*; P. Rossi (haz.), *Il concetto di cultura: I fondamenti teorici della scienza antropologica* (Torino, 1970). "Uyumsuz, parça parça kuramlar kitlesi" olarak folklor kavramı, bazı değişikliklerle A. Gramsci tarafından bile benimsenmiştir: bkz. *Letteratura e vita nazionale* (Torino, 1950): 215 vd., krş. LOMBARDI SATRIANI, *a.g.e.*: 16 vd.

Esas olarak sözlüdür: Bu açıdan, bkz. C. BERMANI, "Dieci anni di lavoro con le fonti orali", *Primo Maggio* 5 (İlkbahar, 1975): 35-50.

R. MANDROU, *De la culture populaire aux 17e et 18e siécles: La Bibliothéque bleue de Troyes* (Paris, 1964) "*culture populaire*" (halk kültürü) ile "*culture de masse*"ın (kitle kültürü) aynı anlama gelmediğini vurgular. (Şunu belirtmekte yarar var: "*Culture de masse*" ve ona tekabül eden İtalyanca terim daha çok Anglo-Amerikan "*popular culture*" terimine denk düşmektedir – bu da büyük bir karışıklık kaynağıdır.) Daha eski bir terim olan "*culture populaire*", "popülist" bir bakış açısıyla, "*la culture qui est l'oeuvre du peuple*"ü (halkın eseri olan kültürü) tanımlar. Mandrou aynı terimi daha "geniş" (aslında, daha değişik) bir anlamda kullanıyor: "*la culture des milieux populaires dans la France de l'Ancien Régime, nous l'entendons. ... ici, comme la culture acceptée, digérée, assimilée, par ces milieux pendant des siècles*" (s. 9-10). ("Eski Rejim –Fransız devriminden önceki düzen– döneminde Fransa'da halk çevrelerinin kültürünü..., burada, yüzyıllar boyunca bu çevreler tarafından kabul edilmiş, sindirilmiş, asimile edilmiş kültür anla-

ınında kullanıyoruz.") Bu yolla, halk kültürü hemen hemen kitle kültürüyle aynı anlama gelmektedir. Bu anakroniktir, çünkü kitle kültürü modern anlamda, Eski Rejim döneminde Fransa'da tabii ki var olmayan bir kültür endüstrisini varsayar. (bkz. s. 174). "*Superstructure*" (üstyapı) terimi bile (s. 11) kafa karıştırıcıdır. Mandrou'nun bakış açısına göre bir yanlış bilinçlilikten söz etmek belki daha iyidir. Kaçış edebiyatı olarak ve aynı zamanda halk sınıflarının sahip olduğu bakış açısının yansıtıcısı olarak *colportage* edebiyatına gelince, bkz. 42. Bölüm'ün notları. Ne olursa olsun, Mandrou kendi öncü çalışmasının sınırlarının gayet iyi farkındaydı, çalışma bu haliyle bile gerçekten de değerlidir. Bkz. G. BOLLÈME, "Littérature populaire et littérature de colportage au XVIIIe siécle", *Livre et société dans la France du XVIIIe siècle* içinde (Paris-Lahey, 1965) 1: 61-92; aynı yazar, *Les Almanachs populaires aux XVIIe et XVIIIe siècle, essai d'histoire sociale* (Paris-Lahey, 1969); bir antoloji, aynı yazar, *La Bibliothèque bleue: La littérature populaire en France du XVIIe au XIXe siècle* (Paris, 1971); "Représentation religieuse et thèmes d'espérance dans la 'Bibliothèque bleue': Littérature populaire en France du XVIIe au XIXe siècle", *La società religiosa nell 'età moderna. Atti del convegno di studi di storia sociale e religiosa, Capaccio - Paestum, 18-21 maggio 1972* içinde (Napoli, 1973): 219-43. Bu ciltteki makaleler nitelik olarak aynı düzeyde değildir. İçlerinden en iyisi, *Bibliothèque bleue* antolojisini tanıtanıdır. (10. Bölüm'de bu metinlerin ne tür kullanılmış olabilecekleri üstüne gözlemler vardır). Ama bu makale yine de şu tip ifadeler içerir: "*à la limite, l'histoire qu'entend ou lit le lecteur n'est que celle qu'il veut qu'on lui raconte... En ce sens on peut dire que l'écriture, au même titre que la lecture, est collective, faite par et pour tous, diffuse, diffusée, sue, dite, échangée, non gardée, et qu'elle est en quelque sorte spontanée...*" (*a.g.e.*) ("en azından, okurun okuduğu ya da dinlediği hikâye, kendisine anlatılmasını istediği hikâyeden başka bir şey değildir... Bu anlamda yazının, tıpkı okuma gibi, kolektif olduğunu, herkes tarafından herkes için yapıldığını, yaygın olduğunu ve yaygınlaştırıldığını, bilindiğini, söylendiğini, değiş tokuş edildiğini, saklanmadığını ve bir bakıma kendiliğinden olduğunu söyleyebiliriz...") Örneğin, "Représantation religieuse" adlı makalenin içerdiği kabul edilemez popülist-Hıristiyan saptırmalar, bu tür safsataya dayanmaktadır. A. Dupront Bollème'i eleştirirken, onun "tarihsel olanı belki tarihsel olmayanda tanımladığını", tarihsel olmayanın da "geleneklerin neredeyse 'belli bir tarihi olmayan' ortak fonu" olduğunu belirtir. ("Livre et culture dans la société Française du 18e siècle", *Livre et société* içinde 1: 203-4.)

"Halk edebiyatı" konusunda bkz. N. Z. DAVIS'in önemli denemesi, "Printing and the People", *Society and Culture in Early Modern France* içinde (Stanford, 1975): 189-206, deneme, kısmen bu kitaptaki tezlere benzer tezler üzerine kurulmuştur.

Sanayi devrimi öncesi döneme ilişkin çalışmalar arasında bkz. L. JAMES, *Fiction for the Working Man, 1830-1850* (1963; yeniden basıldı, Londra, 1974); R. SCHENDA, *Volk ohne Buch: Studien zur Sozialgeschichte*

der populären Lesestoffe (1770-1910) (Frankfurt, 1970) (*Triviallitteratur*'a adanmış bir dizinin içinde); J. J. DARMON, *Le colportage de libraire en France sous le second Empire: Grands comporteurs et culture populaire* (Paris, 1972).

4

Bkz. Mihail BAKHTIN, *L'œuvre de François Rabelais et la culture populaire au Moyen Age et sous la Renaissance* (Paris, 1970). Benzer bir çizgideki yorumu, bkz. A. BERELOVIC'in *Niveaux de culture et groupes sociaux* adlı sempozyum derlemesindeki yorumu (Paris-Lahey, 1967): 144-5.

5

Bkz. E. LE ROY LADURIE, *Les paysans de Languedoc*, 2 cilt (Paris, 1966), 1: 394 vd. Bkz. yine E. LE ROY LADURIE, *Le carnaval de Romans: De la Chandeleur au mercredi des Cendres (1579-1580)* (Paris, 1979). N. Z. DAVIS, "The Reasons of Misrule: Youth Groups and Charivaris in Sixteenth-Century France", *Past and Present* 50 (1971): 41-75; E. P. THOMPSON, "'Rough Music': Le Charivari anglais", *Annales: ESC 27* (1972): 285-312 (ve şimdi, aynı konuda, C. GAUVARD ve A. GÖKALP, "Les conduites de bruit et leur signification à la fin du Moyen Age: Le Charivari", *Annales: ESC 29* [1974]: 693-704). Bu çalışmalar yalnızca örnek olarak belirtilmiştir. Sanayi öncesi kültür tarzlarının sanayi proletaryası arasında etkisini sürdürmesi konusunda da bkz. E. P. THOMPSON, "Time, Work-Discipline, and Industrial Capitalism", *Past and Present* 38 (1967): 56-97, ve aynı yazar, *The Making of the English Working Class* (2. genişletilmiş baskı, Londra, 1968); E. J. HOBSBAWM'dan bkz. özellikle *Primitive Rebels: Studies in Archaic Forms of Social Movement in the Nineteenth and Twentieth Centuries* (Manchester, 1959) ve "Les classes ouvrières anglaises et la culture depuis les débuts de la révolution industrielle", *Niveaux de culture et groupes sociaux* içinde (Paris, 1967): 189-99.

bir grup araştırmacı: Bkz. M. DE CERTEAU, D. JULIA ve J. REVEL, "La beauté du mort: Le concept de 'culture populaire'", *Politique aujourd'hui* (Aralık 1970): 3-23 (alıntı yapılan cümle 21. sayfadadır).

Folie et déraison: Histoire de la folie à l'age classique içinde (Paris, 1961): vii (*Akıl ve Akıl Bozukluğu, Klasik Çağda Deliliğin Tarihi*, 3 cilt, çev. M. A. Kılıçbay, İmge, Ankara 1993). M. Foucault diyor ki: "Deliliğin tarihini oluşturmak demek ki şu anlama gelecektir: Hiçbir zaman vahşi haline döndürülemeyecek bir deliliği tutsak tutan tarihsel bütünün –kavramlar, kurumlar, hukuki ve polisiye önlemler, bilimsel kavramlar– yapısal bir incelemesini yapmak; ama böyle bir erişilmez ilkel saflık söz konusu olmadığın-

dan, yapısal inceleme, aklı ve deliliği hem birleştiren hem ayıran kararın kaynağına dönmelidir." Bütün bunlar deli insanların kitabının sayfalarında niye var olmadığını açıklıyor – var olmamalarının nedeni yalnızca ya da esas olarak gerekli kaynaklara ulaşma zorluğu değil. 17. yüzyılda yaşamış, yarı yarıya okur yazar ve "*dément furieux*" (zırdeli) olan bir uşağın *Bibliothèque de l'Arsenal*'de hâlâ saklanan ve binlerce sayfa tutan hezeyanının, Foucault'ya göre "bizim söylemimizin evreninde" yeri yok; bu, "her halükârda tarihten önemsiz" bir şey (s. v). Böyle kanıtın deliliğin "ilkel saflığı"na ışık tutabileceğini söylemek biraz zor görünüyor; kaldı ki belki de o "ilkel saflık" ille de "erişilmez" bir şey olmayabilir. Ne olursa olsun, bu sık sık irkilten ama parlak kitapta Foucault'nun mantığı kuşku götürmüyor (ara sıra görünen bir çelişkiye rağmen: bkz. örneğin, s. 475-6). Foucault'nun *Histoire de la folie*'den (1961; *Deliliğin Tarihi*, çev. M. A. Kılıçbay, İmge, Ankara, 1992) *Les mots et les choses*'a (1966; *Kelimeler ve Şeyler*, çev. M. A. Kılıçbay, İmge, Ankara, 1994) ve *L'archéologie du savoir*'a (1969) gerilemesi konusunda bkz. P. VILAR, "Histoire marxiste, histoire en construction", *Faire de l'histoire* içinde, 3 cilt, J. Le Goff ve P. Nora (haz.) (Paris, 1974), 1: 188-9. Derrida'nın eleştirileri konusunda bkz. D. JULIA, "La religion-histoire religieuse", *a.g.e.*, 2: 145-6. Bkz. M. Foucault vd., (haz.), *Moi, Pierre Rivière, ayant égorgé ma mère, ma soeur, et mon frère* (Paris, 1973; *Annemi, Kız Kardeşimi ve Erkek Kardeşimi Katleden Ben, Pierre Rivière*, çev. E. Yıldırım, Ara, İstanbul, 1991). "Şaşkınlık", "sessizlik", "yorumlamayı inkâr" konusunda bkz. s. 11, 14, 243, 314, 348 not 2. Rivière'in okuduğu metinler konusunda bkz. s. 40, 42, 125. Ormanda dolaşmak konusundaki bölüm sayfa 260'ta, yamyamlığa atıf sayfa 249'da bulunuyor. Popülist saptırma konusunda bkz. özellikle Foucault'nun "Les meurtres qu'on raconte", s. 265-75. Genel olarak bkz. G. HUPPERT, "Divinatio et Eruditio: Thoughts on Foucault", *History and Theory* 13 (1974): 191-207.

6

J. LE GOFF'dan bkz. "Culture cléricale et traditions folkloriques dans la civilisation mérovingienne", *Annales: ESC 22* (1967): 780-91; aynı yazar, "Culture ecclésiastique et culture folklorique au Moyen Age: Saint Marcel de Paris et le dragon", *Ricerche storiche ed economiche in memoria di Corrado Barbagallo* içinde, 3 cilt, L. De Rosa (haz.) (Napoli, 1970) 2: 53-94.

kültür aşılama: Bkz. V. LANTERNARI, *Antropologia e imperialismo* (Torino, 1974): 5 vd., ve N. Wachtel, "L'acculturation", *Faire de l'histoire* içinde, 3 cilt, J. Le Goff ve P. Nora (haz.) (Paris, 1974), 1: 124-46.

cadı mahkemeleri konusunda araştırma: Bkz. C. GINZBURG, *I benandanti: Stregoneria e culti agrari tra '500 e '600* (1966; ikinci baskı, Torino, 1979).

7

niceliksel *fikir tarihi ya da* dizileştirilmiş *dinsel tarih:* Birincisi için bkz. *Livre et société*; ikincisi için P. CHAUNU, "Une histoire religieuse sérielle", *a.g.e.* ve M. VOVELLE, *Piété baroque et déchristianisation en Provence au XVIIIe siècle* (Paris, 1973). Genel olarak bkz. F. FURET, "L'histoire quantitative et la construction du fait historique", *Annales: ESC 26* (1971): 63-75. Furet, diğer şeylerin yanı sıra, çok yerinde olarak, uzun bir dönem süresince ve sistemin dengesi içinde kopuklukları (ve devrimleri) massetmeye eğilimli bir yöntemin ideolojik sonuçlarını vurguluyor. Bu açıdan bkz. Chaunu'nün çalışması ve A. Dupront'un denemesi, "Livre et culture dans la société Française du 18e siècle", *Livre et société dans la France du XVIIIe siècle* içinde, 2 cilt (Paris-Lahey, 1965), 1: 185 vd. Bu yazı, "kolektif ruh" üzerine uzun uzun ve belirsiz bazı laflardan sonra, insana 18. yüzyıl Fransa'sını devrimci sonuçlarını görmezden gelerek –bu, "tarihin eskatolojisinden kurtulmayı" başarmak gibi bir anlama gelecektir– araştırabilme olanağı sağlayan bir yöntemin erdemlerini överek bitiyor (s. 231).

François Furet gibi (...) söyleyenler: Bkz. F. Furet, "Pour une définition des classes inférieures à l'époque moderne", *Annales: ESC 18* (1963): 459-74, özellikle s. 459.

Histoire événementielle (*ille siyasal tarih olması da gerekmez*): Bkz. R. ROMANO, "À propos de l'édition italienne du livre de F. Braudel...", *Cahiers Vilfredo Pareto* 15 (1968): 104-6.

İster Avusturya soylu kesimi (...) alt ruhban sınıfı: Bu konuda O. BRUNNER'e atıfta bulunuyorum, *Adeliges Landleben und europäischer Geist* (Salzburg, 1949); (krş. C. SCHORSKE, "New Trends in History", *Daedalus* 98 [1969]: 963); A. MACFARLANE, *The Family Life of Ralph Josselin, a Seventeenth-Century Clergyman: An Essay in Historical Anthropology* (Cambridge, 1970) (ama bkz. E. P. THOMPSON'un eleştirel gözlemleri, "Anthropology and the Discipline of Historical Context", *Midland History*, 1, 3 [1972]: 41-5).

dil gibi kültür de: Bkz. P. BOGATRYËV ve R. JAKOBSON'un gözlemleri, "Il folclore come forma di creazione autonoma", *Strumenti critici 1* (1976): 223-40. Son derece farklı bir bağlamda üretilmesine rağmen, G. Lukacs'ın muhtemel bir bilinçlilik üzerine ünlü sayfaları buraya da uygulanabilir (bkz. *Tarih ve Sınıf Bilinci*; İtalyancası *Storia e coscienza di classe* [Milano, 1967]: 65 vd.).

Sonuç olarak, sınırlı bir vaka bile: Bkz. D. CANTIMORI, *Prospettive di storia ereticale italiana del Cinquecento* (Bari, 1960): 14.

"Baskı arşivleri": Bkz. D. JULIA, "La religion-histoire religieuse", *Faire de l'Histoire* içinde, 3 cilt, J. Le Goff ve P. Nora (haz.) (Paris, 1974), 2: 147.

Niceliksel ve niteliksel araştırma arasındaki ilişki konusunda, bkz. E. LE ROY LADURIE'nin gözlemleri, "La révolution quantitative et les historiens

français: Bilan d'une génération (1932-1968)", *Le territoire de l'historien* içinde (Paris, 1973): 22. Israrla ve gerçek anlamıyla niteliksel özelliğini yitirmeyen "*pionnières et prometteuses*" (öncü ve gelecek vaat eden) disiplinler arasında, E. Le Roy Ladurie "tarihsel psikoloji"yi saymaktadır. E. P. THOMPSON'dan yapılan alıntı "Anthropology and the Discipline of Historical Context"den alınmıştır, *Midland History* 1, 3 (1972): 50.

Bir İtalyan araştırmacı: Bkz. F. Diaz, "Le stanchezze di Clio", *Rivista storica italiana 84* (1972). Özellikle s. 733-4, ve yine aynı yazarın, "Metodo quantitativo e storia delle idee", *Rivista storica italiana 78* (1966): 932-47 (Bollème'in yapıtı üzerine, s. 939-41). Yine bkz. F. VENTURI'nin eleştirel gözlemleri, *Utopia e riforma nell'illuminismo* (Torino, 1970): 24-5. Okuma sorunu üzerine bkz. aşağıda belirtilmiş olan yayınlar (15. Bölüm'ün 33. notu).

8

Zihniyet tarihi üzerine, bkz. J. LE GOFF, "Les mentalités: Une histoire ambiguë", *Faire de l'histoire* içinde, 3 cilt, J. Le Goff ve P. Nora (haz.) (Paris, 1974), 3: 76-94. Alıntı yapılan bölüm 80. sayfadadır. Le Goff şu gözlemde bulunmaktadır: "Son derece kolektif olan zihniyet toplumsal mücadelelerin getirdiği değişimlerin etkisi dışında gibi görünmektedir. Ama onu toplumsal dinamikten ve yapılardan koparmak büyük bir hata olur... Ortak zihniyetlerin yanı sıra sınıf zihniyetleri de vardır. Henüz araştırılmayı beklemektedirler." (s. 89-90).

Büyüleyici, ama hatalı bir kitapta: Bkz. L. FEBVRE, *Le problème de l'incroyance au XVIe siècle: La religion de Rabelais* (1942; ikinci baskı, Paris, 1968). Bilindiği gibi, Febvre'in iddiası, tesadüfi bir temadan –A. Le Franc'ın Rabelais'nin *Pantagruel*'de (1532) bir ateist olduğunu ortaya koyduğu yolundaki tezini çürütmek– yola çıkarak, çok daha geniş çevrelere doğru yayılır. Çalışmanın, 16. yüzyılda inançsızlığın sınırları üzerine yoğunlaşan üçüncü bölümü, yöntemsel bakış açısından son derece yenidir, ama aynı zamanda Febvre'in kendisinin de az çok farkında olduğu gibi (s. 19) son derece genel ve tutarsızdır. "16. yüzyıl insanının" kolektif zihniyeti üzerine gerekçesiz iddiaları, Lévy-Bruhl'ün ilkel zihniyetler üzerine kuramlarına çok şey borçludur ("*notre maître*" [ustamız]: 17). Febvre'in "Ortaçağ insanları" gibi bir sözle alay ederken, birkaç sayfa sonra "16. yüzyıl insanları"ndan ve "Rönesans insanları"ndan söz etmesi, her ne kadar bu terimleri "bir klişe, ama kullanımı kolay" diye nitelendirse bile, gariptir: krş. s. 153-4, 142, 344, 382. Köylülere yaptığı atıf 253. sayfadadır. Bakhtin, Febvre'in çözümlemesinin yalnızca resmi kültürü temsil eden çevrelerle sınırlı kaldığını zaten söylemişti (*L'œuvre de François Rabelais*). Descartes'la karşılaştırma için bkz. s. 393, 425 vd. Bu son konuda, ayrıca bkz. G. SCHNEIDER, *Der Libertin: Zur Geistes-und Sozialgeschichte des Bürgertums im 16. und 17. Jahrhundert* (Stuttgart, 1970); İtalyanca çevirisi, *Il libertino. Per una*

storia sociale della cultura borghese nel XVI e XVIII secolo (Bologna, 1974) ve (tamamen kabul edilemese bile) s. 7'deki (İtalyanca baskı) gözlemler. Febvre'in tarihsel yazılarında ince bir totolojiye düşme tehlikesi üzerine, bkz. D. CANTIMORI, *Storici e storia* (Torino, 1971): 223-5.

marjinal gruplar: Bkz. B. GEREMEK, "Il pauperismo nell'età preindustriale (secoli XIV-XVIII)", *Storia d'Italia* içinde, 5 cilt, *I documenti*, der. R. Romano ve C. Vivanti (Torino, 1973): 669-98; P. Camporesi, (haz.) *Il libro dei vagabondi* (Torino, 1973).

özgül çözümlemeler: Valerio Marchetti'nin 16. yüzyılda Siena'da zanaatkârlarla ilgili önemli araştırmasının yayımlanması da merakla beklenmektedir.

9

Bu bölümde söylenenler için 28. Bölüm'e bakın.

10

tarihsel kötürümleşmeyi saptamaktır: Tabii ki bu, geçmişe duyulan gerici bir özlemle ya da hareketsiz ve tarihdışı bir "köylü medeniyeti" olduğunu varsayan aynı derecede gerici bir retorikle karıştırılmamalıdır.

Benjamin'den yapılan alıntı onun *Angelus novus: Saggi e frammenti* adlı yazısında bulunmaktadır, *Testi di filosofia della storia*, R. Solmi (haz.) (Torino, 1962): 73. Bkz. *Son Bakışta Aşk: Walter Benjamin'den Seçme Yazılar*, Nurdan Gürbilek (haz.), Metis, İstanbul 1993.

METİN

1

Menocchio: Engizisyon belgelerinde tekrar tekrar geçen isim budur. Başka yerlerde "Menoch" ve "Menochi" diye de anılmaktadır. Günümüzde ismin telaffuzunun İtalyanca yazımı "Menocio".

ilk mahkemesinde: Bkz. ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 15, arka yüz.

Montereale: Bugünkü Montereale Cellina kenti. Denizden 317 metre yükseklikte bir dağ şehridir, Val Cellina vadisinin kıyısına kurulmuştur. 1584'te piskoposluğuna bağlı nüfus 650'ydi. Bkz. ACVP, "Sacrarum Visitationum Nores ab anno 1582 usque ad annum 1584", yaprak 168, arka yüz.

Bir kavga sonucu: Bkz. ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 20, ön yüz.

geleneksel değirmenci giysisi: "indutus vestena quadam et desuper tabaro ac pileo aliisque vestimentis de lana omnibus albo colore" (*a.g.e.*, yap-

rak 15, arka yüz). Bu tür giysi, İtalyan değirmencileri tarafından 19. yüzyıla kadar kullanılmıştır. Bkz. C. CANTÚ, *Portafoglio d'un operatio* (Milano, 1871): 68.

Birkaç yıl sonra: Bkz. ACAU, "Sententiarum contra reos S. Officii liber II", yaprak 16, arka yüz.

sürekli kirada bulunan iki toprak parçası: Bu dönemdeki sürekli kiralar hakkında, bkz. G. GIORGETTI, *Contadini e proprietari nell'Italia moderna: Rapporti di produzione e contratti agrari dal secolo XVI a oggi* (Torino, 1974): 97 vd. Bu toprakların "sürekli" kirada mı olduğunu yoksa daha kısa dönemlerle (örneğin yirmi dokuz, ya da, daha büyük bir ihtimalle dokuz yıl) mi kiralandığını bilmiyoruz. *Enfiteusi*, sürekli kira ve kira arasındaki farkı tam olarak saptamamızı engelleyen, o dönemin kontratlarındaki terminoloji belirsizliği üzerine bkz. G. CHITTOLINI'nin gözlemleri, "Un problema aperto: la crisi della proprietà ecclesiastica Fra Quattro e Cinquecento", *Rivista storica italiana* 85 (1973): 370. Bu iki toprak parçasının muhtemel konumuyla ilgili bilgiler, daha sonraki bir belgede ortaya çıkmaktadır: Venedikli valinin isteği üzerine 1596'da hazırlanmış bir değer tespitinde (bkz. ASP, *Notariale*, k. 488, no. 3785, yaprak 17, ön yüz; 22, ön yüz) Montereale ve Grizzo'da (komşu bir köy) kiralanan 255 parsellik toprak konusunda şunlar belirtilmiştir (yaprak 18, ön yüz): "9. *Aliam petiam terrae arativae positam in pertinentis Monteregalis in loco dicta alla via del'homo dictam la Longona, unius iug, in circa, tentam per Bartholomeum Andreae: a mane dicta via, a meridie terrenum ser Dominici Scandellae, a sero via de sotto et a montibus terrenum tentum per heredes q. Stephani de Lombarda*"; (yaprak 19, arka yüz): "*Aliam petiam terrae unius iug, in circa in loco dicto... il campo del legno: a mane dicta laguna, a meridie terrenum M. d. Horatii Montis Regalis tentum per ser Jacomum Margnanum, a sero terrenum tentum per ser Dominicum Scandelle et a montibus suprascriptus ser Daniel Capola.*" Yer adlarını tam bir kesinlikle saptamak mümkün olamadı. Bu iki parsel toprağın on iki yıl önce (1584) Menocchio tarafından sözü edilen "sürekli kirada iki toprak parçası" olup olmadığını kesin olarak söyleyemeyiz. Yine de, yalnızca ikinci arsa özel olarak "terrenum *tentum*" yani sürekli kirada olarak tanımlanmaktadır. 1578 yılında yapılan bir değer tespitinde (ASP, *Notarile*, k. 40, no. 332, yaprak 115, ön yüz vd.) Domenico Scandella'nın isminin görünmediğini, ama Bernardo Scandella'nın (akraba olup olmadıklarını bilemiyoruz, Menocchio'nun babasının adı Giovanni idi) adının birkaç kez geçtiğini belirtmekte yarar var. Scandella, bugün bile Montereale'de sık sık rastlanan bir isimdir.

Gelirin önemli bir bölümü (büyük bir ihtimalle ürün olarak): Bkz. A. TAGLIAFERRI, *Struttura e politica sociale in una communità veneta del '500 (Udine)* (Milano, 1969): 78 (örneğin Udine'deki bir değirmenin vergisi, 1571 yılında altmış bir kile buğday ve iki domuz budu kadardı). Bkz. Menocchio'nun 1596'da imzaladığı yeni bir değirmenin kira kontratı (bkz. 48. Bölüm).

Arba'ya sürüldüğü zaman: Bkz. ACAU, Mahkeme no. 126, 28 Nisan 1584 tarihli sorgulama (numarasız sayfalar).

Kızı Giovanna: Bkz. ASP, *Notarile*, k. 488, no. 3786, yaprak 27, ön ve arka yüz, 26 Ocak 1600. Damadın adı Daniele Colussi idi. Başka çeyizlerle karşılaştırmak için, bkz. *a.g.e.*, k. 40, no. 331, yaprak 2, arka yüz vd. 390 liret ve 10 soldi; *a.g.e.*, yaprak 9, ön yüz vd.: 247 liret ve 2 soldi; *a.g.e.*, yaprak 23, arka yüz; 24, ön yüz: 182 liret ve 15 soldi. Son çeyizin azlığı, gelinin, Grizzolu Maddalena Gastaldione'nin ikinci kez evlenmesinden kaynaklanıyordu. Maalesef, bu kontratlarda adı geçen kişilerin toplumsal durumu ve meslekleri konusunda hiçbir bilgimiz yok. Giovanna Scandella'nın çeyizi ise şunlardan oluşuyordu:

Yukarıda adı geçen Stefano'nun almaya söz verdiği yarım boy iki çift keten çarşafla birlikte yeni şilteli bir yatak; yeni yastıklar, yastık kılıfları ve minderler; bir yatak örtüsü	L. 69	s. 4
Bir iç gömleği	5	10
İşli, kırmalı bir şal	4	-
Gri bir elbise	11	-
Kırmızı korsajlı yünlü pamuklu yeni bir elbise	12	-
Yukarıdakine benzer başka bir yünlü pamuklu elbise	12	-
Yarım boy gri bir elbise	10	-
Eteği saçaklı, beyaz keten ve yünle işlenmiş beyaz bir yünlü pamuklu elbise	12	10
Yarı yünlü bir bluz	8	10
Bir çift açık turuncu, ipek kurdeleli kolluk	4	10
Gümüş rengi bir çift kolluk	1	10
Ağır kumaştan bir çift çizgili kolluk	1	-
Üç yeni keten çarşaf	15	-
Yarım boy hafif bir çarşaf	5	-
Üç yeni yastık kılıfı	6	-
Altı şal	4	-
Dört şal	6	-
Üç yeni eşarp	4	10
Dört yarım boy eşarp	3	-
İşlemeli bir önlük	4	-
Üç şal	5	10
Bir ağır döşemelik kumaş	1	10
Biri ağır kumaştan eski bir önlük, bir şal	3	-
İşlemeli yeni bir başörtüsü	3	-
Beş mendil	6	-
Yarım boy bir başörtüsü	3	-
İki yeni bone	1	10
Beş yeni iç gömleği	15	-

Yarım boy üç gömlek	6	-
Her renkten dokuz ipek kurdele	4	10
Değişik renklerde dört kuşak	2	-
Kalın kumaştan yeni bir önlük	-	15
Kilitsiz bir sandık	5	-
	256	9

L. D'ORLANDI ve G. PERUSINI, *Antichi costumi friulani – Zona di Maniago*'ya (Udine, 1940) başvurmam mümkün olmadı.

Menocchio'nun (...) yerinin: Lucca kırsal bölgesiyle ilgili olarak M. BERENGO'nun gözlemleri (*Nobili e mercanti nella Lucca del Cinquecento*) (Torino, 1965) akılda tutulmalı: en küçük köylerde "herkes hayatını ortak kullanılan topraktan kazandığı için her türlü toplumsal farklılık ortadan kalkmıştı. Ama yine de burada bile insanlar zenginlerden ve yoksullardan bahsediyordu... Aslında burada köylü olarak tanımlanamayacak kimse yoktu." Değirmencinin durumu ise özeldi: "Biraz önemli olan her yerde değirmenciler vardı... sık sık bütün köye ya da tek tek kişilere borç verirlerdi, toprağın ekilmesine karışmazlardı, genellikle diğerlerinden zengin olurlardı..." (*a.g.e.*: 322, 327). Değirmencinin toplumsal konumu hakkında bkz. 59. Bölüm.

1581'de (...) belediye başkanı olmuş: Bkz. ASP, *Notarile*, k. 40, no. 333, yaprak 89, arka yüz: Udineli bir soylu olan Andrea Cossio tarafından bir ihbarname "*potestati, iuratis, communi, hominibus Montisregalis*"e, yani Monterealilere yollanmış, bazı toprakların kira paraları istenmişti. 1 Haziran'da da ihbarname Menocchio'ya "*Dominica Scandellae vocato Menochio de Monteregali... potestati ipsius villae*" ulaştı. Menocchio'nun oğlu Ziannuto tarafından yazılan bir mektupta (bkz. 5. Bölüm) Menocchio'nun "beş mezrada (bunların hangileri olduğunu öğrenmek için bkz. *Leggi per la Patria e Contadinanza del Friuli* [Udine, 1686], Giriş, yaprak 2, ön yüz) belediye başkanı ve yönetici (*rector*) olduğu, köy kilisesinin de yöneticiliğini ("*camararo*") üstlendiği belirtiliyordu.

görevlerin dönüşümlü olarak kişiden kişiye geçmesine dayanan sistem: Bkz. G. PERUSINI, "Gli statuti di una vicinià rurale friulana del Cinquecento", *Memorie storiche forogiuliesi* 43 (1958-59): 213-9. Burada sözü edilen *vicinia*, yani aile reislerinden oluşan meclis, Tricesimo'ya yakın küçük bir köy olan Bueris'in meclisiydi. 1578'de bu mecliste altı aile reisi bulunuyordu.

"okumasını": Bkz. ACAU, Sant'Uffizio, Mahkeme no. 126, yaprak 15, arka yüz.

yöneticiler: Bkz. G. MARCHETTI, "I quaderni dei camerari di S. Michele a Gemona", *Ce Fastu?* 38 (1962): 11-38. Marchetti *camerari*'nin kilise ya da devlete, yani "okumuş" sınıfa mensup olmadığını belirtir; bunlar genellikle "kentin devlet okuluna gitmiş burjuvaları ya da pleblerdi" der ve bir istisna olarak 1489 yılında *cameraro* olarak hizmet görmüş okuma yazma bilmeyen bir nalbanttan söz eder (s. 14).

Bu tür okullar: Bkz. G. CHIUPPANI, "Storia di una scuola di grammatica dal Medio Evo fino al Seicento (Bassano)", *Nuovo archivio veneto* 29 (1915): 79. Montereale'de doğmuş olan hümanist Leonardo Fosco'nun Aviano'da eğitim görmüş olduğu sanılmaktadır. Bkz. F. FATTORELLO, "La cultura del Friuli nel Rinascimento", *Atti dell'Academia di Udine* 6. dizi, 1 (1934-35): 160. Ama bu bilgi A. BENEDETTI'nin Concordia-Pordenone kilisesi tarafından 8 Haziran 1974'te yayınlanan haftalık dergi *Il Popola*'da Fosco'nun yaşamöyküsü üzerine kaleme aldığı yazıda yoktur. O döneme ait belediye okulları konusunda araştırma yapmak çok yararlı olabilir. Bunlar, en küçük kasabalarda bile vardı. Bkz. örneğin, A. RUSTICI, "Una scuola rurale della fine del secolo XVI", *La Romagna* n.s. 1 (1927): 334-8. Lucca kırsal bölgesinde eğitimin yaygınlaşması konusunda, bkz. BERENGO, *Nobili e mercanti*: 322.

ihbar edildi: Bkz. ACAU, Mahkeme no. 126, sayfa numarası yok: "*fama publica deferente et clamorosa insinuatione producente, non quidem a malevolis orta sed a probis et honestis viris catolicaeque fidei zelatoribus, ac fere per modum notorii devenerit quod quidam Dominicus Scandella...*" (genel formül budur).

"hep (...) tartışırdı": Bkz. ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 2, ön yüz.

"Herkesle tartışırdı": a.g.e., yaprak 10, ön yüz.

"biliyordu": a.g.e., yaprak 2, ön yüz.

köy papazı: a.g.e., yaprak 13, arka yüz; 12, ön yüz.

Kasabanın ana meydanında: a.g.e., yaprak 6, arka yüz; 7, ön yüz, numaralandırılmamış belgeler (Domenico Melchiori'nin ifadesi); yaprak 11, ön yüz vb.

"hep konuşmayı (...) çeker": a.g.e., yaprak 8, ön yüz.

2

"Menocchio, lütfen": a.g.e., yaprak 10, ön yüz.

Giuliano Stefanut: a.g.e., yaprak 8, ön yüz.

Papaz Andrea Bionima: a.g.e., yaprak 11, arka yüz.

Giovanni Povoledo: a.g.e., yaprak 5, ön yüz. O dönemde "Lutherci" teriminin çok genel bir anlamda kullanıldığı iyi bilinir.

kimi otuz-kırk (...) yıldır: a.g.e., yaprak 4, arka yüz (Giovanni Povoledo); yaprak 6, arka yüz (Giovanni Antonio Melchiori, Polcenigo papazı Giovanni Daniele Melchiori'yle karıştırmamak gerekir); yaprak 2, arka yüz (Francesco Fasseta).

Daniele Fasseta: a.g.e., yaprak 3, ön yüz.

"yıllarca": a.g.e., yaprak 13, ön yüz (Antonio Fasseta); 5, arka yüz (başlangıçta Menocchio'yu kırk yıldır tanıdığını söyleyen, ama daha sonra bunu yirmi beş-otuz yıl olarak değiştiren Giovanni Povoledo). Kesin olarak tarihi belli tek tanıklık Antonio Fasseta'ya aittir (yaprak 13, ön yüz): "İmpara-

toriçe bizim bölgemizden geçerken, bir gün Menocchio ile dağdan dönüyorduk, onun hakkında 'Bu imparatoriçe Bakire Meryem'den daha büyük,' dedi." İmparatoriçe Avusturyalı Maria, Friuli'ye 1581 yılında gelmişti. Bkz. G. F. PALLADIO DEGLI OLIVI, *Historie della Provincia del Friuli*, cilt 2 (Udine, 1660): 208.

"insanlar (...) söylediklerini birbirlerine aktarıyorlardı": Bkz. ACAU, Sant'Uffizio, Mahkeme no. 126, yaprak 6, ön yüz.

"Onun birçok kişiyle ahbaplığını gördüm": a.g.e., Mahkeme no. 285, Papaz Curzio Cellina'nın tanıklığı, 17 Aralık 1598, numaralandırılmamış belgeler.

Dört yıl boyunca Menocchio: a.g.e., Mahkeme no. 126, yaprak 18, arka yüz.

"hatırlamıyorum": a.g.e., yaprak 14, ön yüz.

Vorai'nin kendisi olmuştu: Kendisi bu noktayı 1 Haziran 1584'te ifadesini verirken Engizisyon'a hatırlatmıştı (*a.g.e.*, Mahkeme no. 136), daha önce ihbar etmediğine de pişmandı.

başka bir papazın (...) don Ottavio: a.g.e., Mahkeme no. 284, numaralandırılmamış belge (11 Kasım 1598 duruşması).

"Ne papalar": a.g.e., Mahkeme no. 126, yaprak 10, ön yüz.

sonunda papazın yetkesi karşısında bir güç olarak ortaya çıkmış olmalıydı: Friuli'de benzer bir vaka için bkz. G. MICCOLI'nin belirttiği "La storia religiosa", *Storia d'Italia*, cilt 2, *Dalla caduta dell'Impero romano al secolo XVIII* içinde, R. Romano ve C. Vivanti (haz.) (Torino, 1974), bölüm 1: 994.

"ölçüyü kaçıracak": Bkz. ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 10, ön yüz.

"Herkesin bir görevi vardır": a.g.e., yaprak 7, arka yüz.

"Hava, Tanrı'dır": a.g.e., yaprak 3, ön yüz (Daniele Fasseta); 8, ön yüz (Giuliano Stefanut); 2, ön yüz (Francesco Fasseta); 5, ön yüz (Giovanni Povoledo); 3, arka yüz (Daniele Fasseta).

"Her zaman biriyle tartışırdı": a.g.e., yaprak 11, arka yüz (papaz Andrea Bionima).

Giovanni Daniele Melchiori: a.g.e., Mahkeme no. 134, 7 Mayıs 1584 tarihli tanıklık. Melchiori'ye karşı daha önceden açılmış dava ve Menocchio'yla ilişkileri için bkz. 37. Bölüm. Melchiori de Policreto da, verdikleri fikirlerle Menocchio'nun davasını etkilemeye çalışmakla suçlanarak Engizisyon tarafından çağrıldılar (sırasıyla Mart ve Mayıs 1584'te). Bkz. *a.g.e.*, Mahkemeler no. 134 ve 137. İkisi de masum olduklarını iddia ettiler. Melchiori'ye mahkemenin izni olmadan yer değiştirmemesi emredildi ve dava orada bitti; Policreto da tövbe ettirildi. Pordenone belediye başkanı Gerolamo de' Gregori ve Gerolamo Popaiti gibi yerel soylular Policreto lehine ifade verdiler. Policreto'nun, Montereale lordlarının da üyesi olduğu Mantica-Montereale ailesinden olduğu anlaşılıyor. 1583'te babası Antonio'nun ardından Giacomo ve Giovan Battista Mantica ile Antonio Mantica arasındaki bir davada bilirkişi oldu (bkz. BCU, elyazması 1042).

"kelepçeli olarak": Bkz. ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 15, arka yüz.

3

"Birçok kişiye bunları söylediğim doğru": a.g.e., yaprak 16, ön ve arka yüz.

"Ben dedim ki": a.g.e., yaprak 17, ön ve arka yüz.

Daha sonra, evet, belki böyle bir şey söylemiş olabilirim diyecekti: a.g.e., yaprak 6, ön yüz (Giovanni Povoledo).

4

"ciddi mi": a.g.e., yaprak 2, arka yüz; 3, ön yüz. Okumamış kişilerin sapkınlığı sık sık deliliğin ürünü olarak kabul edilirdi. Bkz. örneğin, G. MICCOLI, "La vita religiosa", *Storia d'Italia*: 994-5.

"aklı başındaydı": Bkz. ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 6, arka yüz.

Ziannuto: a.g.e., Mahkeme no. 136, 14 Mayıs 1584 tarihli sorgulamalar, numaralandırılmamış belgeler.

Bir yüzyıl kadar sonra: Bkz. M. FOUCAULT, *Folie et déraison*: 121-2 (Bonaventure Forcroy davası); s. 469 (1733'te bir adam *"sentiments extraordinaires"* [olağanüstü duygulara"] sahip olduğu için deli olarak Saint Lazare Hastanesi'ne kapatılmıştı).

5

Ziannuto'nun avukat Trappola'ya yazdığı mektupla Ziannuto'nun isteği üzerine papazın yazdığı mektup, Menocchio'nun ilk mahkeme dosyasında bulunmaktadır (ACAU, Mahkeme no. 126). Buna karşılık, Ziannuto ve papazın Menocchio'ya hangi koşullarda bu mektupları (tahmin edilebileceği gibi farklı ama birbiriyle çelişmeyen) yazdıkları da bizzat papaza karşı açılan davanın kayıtları arasında bulunmaktadır (Mahkeme no. 136). Vorai'ye yöneltilen suçlamalar, Menocchio'ya mektup yazarak bir savunma yöntemi tavsiye etmiş olmasının yanı sıra, şunlardır: Menocchio'yu bir sapkın olarak kabul etmesine rağmen, onu Engizisyon'a ihbar etmek için on yıl beklemiş olması; Montereale kontları Nicolo ve Sebastiano ile konuşurken, kiliseye yürekten bağlı olanların, Kutsal Ruh'un yönetimi altında olsa bile yanılabileceğini ifade etmiş olması. Son derece kısa süren mahkeme, sanığın tövbe etmesiyle sona erdi. 19 Mayıs 1584'te yapılan sorgulama sırasında, papaz şunu belirtmişti: "Bu mektubu yazmak zorunda kaldım çünkü hayatım tehdit altındaydı. Bu Scandella'nın oğulları hep çevremde dolanıyor ve öfkelerini belli ediyorlardı. Artık beni selamlamıyorlardı. Aslında, arkadaşlarım beni uyararak adı geçen Domenego'yu benim ihbar ettiğimin söylendiğini ve oğullarının bana zarar verebileceklerini belirttiler..." Vorai'yi muhbir olmak-

la suçlayanların arasında, Ziannuto'ya babasının deli ya da cinnet getirmiş olduğunu iddia etmesini salık veren Sebastiano Sebenico da bulunuyordu (bkz. yukarıda, 4. Bölüm).

Domenego Femenussa'nın yazdığını sandı: Görünüşe göre, babasına bu fikri veren de Ziannuto'ydu. Bkz. ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 38, arka yüz.

"Efendim": a.g.e., yaprak 19, ön yüz.

"Mahkeme kayıtlarına bakıldığında": a.g.e.

Giuliano Stefanut'a göre: a.g.e., yaprak 8, ön yüz.

"Benim demek istediğim": a.g.e., yaprak 19, ön yüz.

"Çok fazla konuşmamaya çalış": a.g.e., Mahkeme no. 134, 7 Mayıs 1584.

Fra Felice da Montefalco: Bkz. C. GINZBURG, *I benandanti...*, dizin.

İki adli sistem arasındaki çatışma: Bkz. P. PASCHINI, *Venezia e l'Inquisizione Romana da Giulio III a Pio IV* (Padua, 1959): 51 vd.; A. STELLA, *Chiesa e Stato nelle relazioni dei nunzi pontifici a Venezia* (Vatikan, 1964), özellikle s. 290-1.

"Bana dedi ki": Bkz. ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 3, ön yüz.

"Domenego (...) demişti": a.g.e., yaprak 4, ön yüz.

9. "Kanunun (...) dediğim doğrudur": a.g.e., yaprak 27, arka yüz.

6

"Bana kalırsa": a.g.e., Mahkeme no. 126, yaprak 27, arka yüz; 28, ön yüz.

"yeryüzünde tanrı olmaya kalkıyorsunuz": Bkz. Mezmurlar 81: 6.

Evlilik hakkında: Burada Menocchio, Trento Konsili'nin koyduğu evlilik kurallarına karşı isyanını dile getiriyor. Bkz. A. C. JEMOLO, "Riforma tridentina nell'ambito matrimoniale", *Contributi alla storia del Concilio di Trento e della Controriforma* içinde (Floransa, 1948): 45 vd. (Quaderni di Belfagor, 1).

Günah çıkarma konusunda: Bkz. ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 11, arka yüz.

"Eğer bu ağaç": a.g.e., yaprak 38, ön yüz.

"Meryem aşkına": a.g.e., yaprak 6, arka yüz.

"(...) başka bir şey göremiyorum": a.g.e., yaprak 11, arka yüz.

"Kutsal ekmeğin (...) söyledim": a.g.e., yaprak 18, ön yüz.

"Kutsama töreninde sevdiğim şu": a.g.e., yaprak 28, ön ve arka yüz.

"Kutsal Yazılar'ın Tanrı": a.g.e., yaprak 28, arka yüz; 29, ön yüz.

"[Menocchio] bana yalnızca": a.g.e., yaprak 2, arka yüz.

"Azizlerin iyi işler": a.g.e., yaprak 29, ön yüz.

"Biz Hıristiyanlar'a (...) yararlı oldu": a.g.e., yaprak 33, ön yüz (Bir yeri düzelttim: "Tanrı" değil, "İsa").

"aynı hamurdandır": a.g.e., yaprak 17, arka yüz.

"Bir insan günahkârsa": a.g.e., yaprak 33, ön yüz.

"Herkesi şaşırtacak şeyler söyleyeceğim": a.g.e., yaprak 4, ön yüz.

"Ben hiçbir zaman bir sapkına yaklaşmadım": a.g.e., yaprak 26, arka yüz; 27, ön yüz.

"büyüklerinin yüzlerine karşı": a.g.e., yaprak 3, ön yüz.

"Efendilerim, İsa aşkına": a.g.e., yaprak 29, arka yüz; 30, ön yüz.

"Bir önceki araştırmada": a.g.e., yaprak 30, ön yüz.

7

Bu dönemdeki Friuli hakkında, yalnızca siyasal olayları anlatan P. PASCHINI'nin (*Storia del Friuli*, 2 cilt [Udine, 1954], cilt 2, gözden geçirilmiş 2. basım) yanı sıra, bkz. özellikle P. S. LEICHT'ın araştırmaları: "Un programma di parte democratica in Friuli nel Cinquecento", *Studi e frammenti* içinde (Udine, 1903): 107-21; "La rappresentanza dei contadini presso il veneto Luogotenente della Patria del Friuli", *Studi e frammenti* içinde: 125-44; "Un movimento agrario nel Cinquecento", *Scritti vari di storia del diritto italiano* içinde, 2 cilt (Milano, 1943); 1: 73-91; "Il parlamento friulano nel primo secolo della dominazione veneziana", *Rivista di storia del diritto italiano* 21 (1948): 5-50; "I contadini ed I Parlamenti dell'eta intermedia", *IXe Congrès International pour l'histoire des Sciences Historiques... Etudes présentées à la Commission Internationale pour l'Histoire des assemblées d'états* (Louvain, 1952): 125-8. Özellikle bkz. A. VENTURA, *Nobiltà e popolo nella società veneta del '400 e '500* (Bari, 1964), özellikle s. 187-214. Bkz. A. TAGLIAFERRI, *Struttura...*

"Masnada" biçimi serflik: Bkz. A. BATTISTELLA, "La servitù di masnada in Friuli", *Nuovo archivio veneto* 11 (1906), bölüm 2: 5-62; 12 (1906), bölüm 1: 169-91, bölüm 2: 320-31; 13 (1907), bölüm 1: 171-84, bölüm 2: 142-57; 14 (1907), bölüm 1: 193-208; 15 (1908): 225-37. Bu kurumun son izleri 1460'ta ortadan kayboldu. Ama bir yüzyıl sonra Friuli kanunlarında *De nato exlibero ventre pro libero reputando* (buna tekabül eden "*Quicumque vero natus ex muliere serva censeatur et sit servus cuius est mulier ex qua natus est, etiam si pater eius sit liber*" duyurusuyla birlikte) ya da *De servo cummuni manumissio* gibi kurallara hâlâ rastlanıyordu. Bkz. G. SASSOLI DE BIANCHI, "La scomparsa della servitu di masnada in Friuli", *Ce Fastu?* 32 (1956); 145-50.

Venedikli görevlilerin eline geçtiyse de: Bkz. *Relazioni dei rettori veneti in Terraferma*, cilt 1: *La patria del Friuli* (*luogotenenza di Udine*) (Milano, 1973). (Bu baskı hakkında bkz. M. BERENGO'nun yazısı *Rivista storica italiana* 86 içinde [1974]: 586-90.)

Daha 1508'de: Bkz. G. PERUSINI, *Vita di popolo in Friuli: Patti agrari e consuetudini tradizionali* (Floransa, 1961): xxi-xxii (Biblioteca di "Lares", 8).

1511 olaylarıyla ilgili olarak bkz. LEICHT, "Un movimento agrario" ve VENTURA, *Nobilta e popolo*.

Contadinanza: Bkz. LEICHT, "La rappresentanza dei contadini". Bu konuda elimizde çağdaş bir çalışma yok.

Patria'nın yasaları: Bkz. *Constitutiones Patrie Foriulii cumm additionibus noviter impresse* (Venedik, 1524), yaprak lx, arka yüz; lxviii, arka yüz. Aynı koşullar 1565 baskısında da bulunmaktadır.

yasal uydurmaca: Bkz. LEICHT, Friuli'nin özel durumunu vurgulayan "I contadini ed I Parlamenti". Gerçekten de Avrupa'nın başka hiçbir yerinde diğer sınıfları temsil eden parlamentoların ya da meclislerin yanı sıra köylülüğü kapsayan bir temsili organ bulunmamıştı.

önlemlerin listesi: Bkz. *Leggi per la Patria*: 207 vd., 638 vd., 642 vd.

Soylular uzun vadeli kiraları basit kira biçimine çevirdiler: Bkz. PERUSINI, *Vita di popolo*: xxvi, ve genel olarak, G. GIORGETTI, *Contadini*: 97 vd.

Friuli nüfusu azaldı: Bkz. TAGLIAFERRI, *Struttura*: 25 vd. (bibliyografyayla birlikte).

Venedikli görevlilerin raporları: Relazioni: 84, 108, 115.

Venedik'in gerilemesi: Bkz. *Aspetti e cause della decadanza economica veneziana nel secolo XVII* (Venedik ve Roma, 1961); B. Pullan (haz.), *Crisis and Change in the Venetian Economy in the Sixteenth and Seventeenth Centuries* (Londra, 1968).

8

tümüyle ikiye bölünmüş gören bir bakış: Bkz. S. OSSOWSKI'nin önemli kitabının İtalyanca çevirisi *Struttura di classe e coscienza sociale* (Torino, 1966), özellikle s. 23 vd.

"Ayrıca bana öyle geliyor ki": Bkz. ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 27, arka yüz; 28, ön yüz.

"her şey Kilise'ye ve papazlara ait": a.g.e., yaprak 27, arka yüz.

1596 tarihli (...) vergi belgelerine göre: Bkz. ASP, *Notarile*, k. 488, no. 3785, yaprak 17, ön yüz vd., özellikle 19, arka yüz. Maalesef, bu döneme ait, Vali Giovanni Basadona'nın 1530 yılı için düzenlettiği son derece ayrıntılı envantere benzer (bkz. BCU elyazması 995), Friuli'deki kilise mülklerini gösteren bir belge elimizde yok. Bu elyazmasının 62 arka yüz-64 arka yüz yapraklarında Santa Maria di Montereale kilisesinin kiraları hakkında bir liste var, ama bu listede Scandella adına rastlanmıyor.

16. yüzyılın sonunda: Bkz. A. STELLA, "La proprietà ecclesiastica nella Repubblica di Venezia dal secolo XV al XVII", *Nuova rivista storica* 42 (1958): 50-77; A. VENTURA, "Considerazioni sull'agricoltura veneta e sull' accumulazione originaria del capitale nei secoli XVI e XVII", *Studi storici* 9 (1968): 674-722; ve genel olarak G. CHITTOLINI'nin önemli denemesi, "Un problema aperto": 353-93.

9

"Bir Lutherci'nin": Bkz. ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 27, ön yüz.

"Öldüğümde bazı Lutherciler bunu öğrenecek": a.g.e., Mahkeme no. 285, numaralandırılmamış belgeler.

"karmaşık dinsel tablosu": Tabii ki bu konudaki bibliyografya sonsuzdur. Genel olarak köktenci eğilimler hakkında, bkz. G. H. WILLIAMS, *The Radical Reformation* (Philadelphia, 1962). Anabaptizm konusunda, bkz. C.-P. CLASEN, *Anabaptism, A Social History (1525-1618): Switzerland, Austria, Moravia, South and Central Germany* (Ithaca ve Londra, 1972). İtalya için bkz. A. STELLA'nın topladığı zengin belgeler, *Dall'Anabattismo al socinianesimo del Cinquecento veneto* (Padua, 1967) ve *Anabattismo e antitrinitarismo in Italia nel XVI secolo* (Padua, 1969).

"Doğar doğmaz vaftiz olduğumuza inanıyorum": Bkz. ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 28, arka yüz.

16. yüzyılın ortasında: Bkz. STELLA, *Dall'Anabattismo*: 87 vd.; aynı yazar, *Anabattismo e antitrinitarismo*: 64 vd. Ayrıca bkz. C. GINZBURG, *I costituti di don Pietro Manelfi, Corpus Reformatorum Italicorum*: Biblioteca (De Kalb ve Chicago, 1972).

Ama Friuli'de bile dağınık birkaç mezhep: 16. yüzyılda Friuli'nin dinsel durumu için bkz. P. PASCHINI, *Eresia e Riforma cattolica al confine orientale d'Italia*, Lateranum, n.s. 17, no. 1-4 (Roma, 1951); L. DE BIASIO, "L'eresia protestante in Friuli nella seconda metà del secolo XVI", *Memorie storiche Forogiuliesi* 52 (1972): 71-154. Porcialı zanaatkârlar konusunda, bkz. STELLA, *Anabattismo e antitrinitarismo*: 153-4.

bir Anabaptist, (...) Menocchio gibi konuşamazdı: Bkz. örneğin, pişman olmuş bir Anabaptist olan boyacı Marco'nun 1552'de yazdıkları: "ve onlar (anabaptistler) bize, papanın bağışlayıcılığına inanmamamız gerektiğini, çünkü bunların yalan olduğunu öğrettiler" (ASVen, Sant'Uffizio, k. 10).

"Endüljansların iyi olduğuna inanıyorum": Bkz. ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 29, ön yüz.

"Bunun dışında hiçbir yazıya inanılamaz": Bkz. STELLA, *Anabattismo e antitrinitarismo*: 154. Ayrıca bkz. bir Anabaptist olarak yargılanmış olan Bergamolu eskici Ventura Bonicello'nun ifadesi: "Kutsal Yazılar dışında her kitap benim için bir günahtır" (ASVen, Sant'Uffizio, k. 158, "libro secondo", yaprak 81, ön yüz).

tipik bir konuşma: Bkz. ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 37, arka yüz; 38, ön yüz.

"Hamalı": Bkz. ANDREA DA BERGAMO (P. NELLI), *Il primo libro delle satire alla carlona* (Venedik, 1566), yaprak 31, ön yüz.

Napolili sepiciler: Bkz. P. TACCHI VENTURI, *Storia della Compagnia di Gesù in Italia*, 2 cilt (Roma, 1938), 1: 455-6.

örneğin bir fahişe Milano yetkililerine: Bkz. F. CHABOD, "Per la storia religiosa dello stato di Milano", Chabod'un *Lo stato e la vita religiosa a Milano nell'epoca di Carlo V*'i içinde (Torino, 1971): 335-6.

Hepsi de kentte olup biten şeyler: Roma'daki Venedik Elçisi M. Dandolo'nun 14 Haziran 1550 tarihinde yazdığı mektuptaki gibi kesin bir kanıta az rastlanır: "burada (...) bazı Engizisyon keşişleri Brescia'da ve Bergamo'da olağandışı şeyler olduğunu anlatıyorlar. Kutsal günlerde bazı zanaatkârlar köylere gidiyor, ağaçlara tırmanıyor, oradan da halka ve köylülere Lutherci mezhebi vaaz ediyorlarmış." (P. PASCHINI, *Venezia e l'Inquisizione Romana*: 42).

dinsel açıdan fethedebilirlerdi: Bu daha önce kaleme aldığım bir yazıda incelediğim, ileride de dönmeyi düşündüğüm bir temadır ("Folklore, magia, religione", *Storia d'Italia* içinde, cilt 1, *I caratteri originali*, R. Romano ve C. Vivanti (haz.) (Torino, 1972): 645 vd., 656 vd.).

Ancak bu, İtalyan kırsal kesiminin: Bundan sonraki bölüm, "Folklore"de yazdıklarımı (s. 645) biraz açmak ve bazı yerlerini düzeltmek için yazılmıştır.

özerk bir köylü köktenciliği akımı: Terminolojide ısrara pek inancım yoksa da, burada "köylü köktenciliği" terimini niçin "popüler akılcılık", "popüler Reform" ya da "Anabaptizm" gibi terimlere tercih ettiğimi açıklamak iyi olacak. 1) "popüler akılcılık" terimi, M. BERENGO tarafından (*Nobili*: 435 vd.) burada incelenene benzer olgular için kullanılmaktadır. Ama, yalnızca bir yönüyle –Scolio'nun vizyonlarıyla başlayarak bkz. 58. Bölüm– bizim "Akıl" kavramımıza ancak kısmen bağlanabilecek olan tavırlar için bu terimin tam doğru olduğuna inanmıyorum. 2) Yeniden oluşturmaya çalıştığım köylü köktenciliği kuşkusuz ki Macek'in tanımladığı "popüler Reform"un temel unsurlarından biridir ("15. ve 16. yüzyıllarda Avrupa tarihine eşlik eden ve popüler ya da köktenci Reform olarak anlaşılabilecek *özerk hareketler*": J. MACEK, *La Riforma popolare* [Floransa, 1973]: 2; a.b.ç.). Yine de, bunun 15. yüzyıldan önce başladığı (bkz. bir sonraki not) ve resmi Reform'un popüler karşılığına indirgenemeyeceği hatırlanmalıdır. 3) D. Cantimori "Anabaptizm" terimini, 16. yüzyılda dinsel köktencilik olarak ortaya çıkmış her şey için kullanmayı önermiş (*Eretici italiani del Cinquecento* [Floransa, 1939]: 31 vd.), ama G. Ritter'in eleştirileri karşısında bundan vazgeçmişti. Bu terim daha sonra A. Rotondo tarafından "16. yüzyıl İtalyası'nda noterler, doktorlar, dilbilgisi öğretmenleri, keşişler, tüccarlar, kentteki zanaatkârlar ve kırsal bölgelerdeki köylüler arasında yayılmış peygambercilik, Kilise karşıtı köktencilik, antitrinitarizm (Teslis'i inkâr etmek) ve sosyal eşitlikçilik gibi akımların karışımından oluşmuş eğilim" anlamında kullanmak için bir kez daha önerildi ("I movimenti ereticali nell'Europa del Cinquecento", *Rivista storica italiana* 78 [1966]: 138-9). Ama terimin böyle genişletilmesi uygun görünmüyor, çünkü popüler dinle okumuş sınıfların dini, kırsal bölgelerdeki köktencilikle kentlerdeki köktencilik arasındaki köklü farklılıkları küçümsemeye yol açabiliyor. Tabii ki A. Olivieri'nin önerdiği

türden muğlak "tipolojiler" ve "duyarlılıklar" ("Sensibilità religiosa urbana e sensibilità religiosa contadina nel Cinquecento veneto: suggestioni e problemi", *Critica storica*, n.s. 9 [1972]: 631-50) çok yardımcı olmuyor, çünkü Anabaptizm bayrağının altına ona tamamıyla yabancı olguları –hatta Meryem Ana onuruna yapılan ayin alaylarını bile– topluyor. Halbuki araştırma, "popüler Reform"un farklı parçaları arasındaki hâlâ karanlıktaki bağlantıların yeniden oluşturulmasını konu edinmeli, özellikle de 16. yüzyılda yalnızca İtalya'da değil, tüm Avrupa'da kırsal kesimde var olan ve Menocchio'nun ifadelerinde de ortaya çıkan dinsel ve kültürel altkatmana önem vermelidir. Bunu tanımlarken, "köylü köktenciliğinden" bahsettim, kafamda WILLIAMS'ın *Radical Reformation*'ından ziyade (bu konuda bkz. Macek'in eleştirileri) Marx'ın "şeyleri köklerinden kavramak" diye tanımladığı köktencilik vardı; ne de olsa bu imge konumuza özellikle uygun düşüyor.

ancak çok daha eski olan: Bkz. W. L. WAKEFIELD'in önemli denemesi, "Some Unorthodox Popular Ideas of the Thirteenth Century", *Medievalia et humanistica*, n.s. 4 (1973): 25-35, bu deneme Toulouse bölgesinden toplanmış Engizisyon belgelerine dayanmaktadır. Belgeler, "akılcılık, şüphecilik ve maddeci bir tavır sergileyen ifadeler içeriyor. Ölümden sonra ruhlar için yeryüzünde cennet; vaftiz edilmemiş çocukların selameti; insani yetenekleri Tanrı'nın yarattığına dair inancın inkârı; kutsal ekmeğin yenmesi konusunda şaşırtıcı şakalar; ruhun kanla özdeşleştirilmesi; doğal gelişimi yalnızca tohum ve toprağın niteliklerine bağlamak gibi iddialara bu ifadelerde rastlanıyor" (s. 29-30). Bu ifadeler, ikna edici bir biçimde Kathar mezhebinin propagandasına değil, özerk bir fikir ve inançlar akımına bağlanmaktadır. (Katharcılık Engizisyoncuların sorgulamalarına yol açarak, doğrudan ya da dolaylı bir biçimde bu fikir ve inançların su yüzüne çıkmasına katkıda bulunmuş olabilir.) Örneğin, 14. yüzyılın sonunda, Katharcılığı benimsemiş bir notere atfedilen bir öneriyi (*"quod Deus de celo non facit crescere fructus, fruges et herbas et alia, quae de terra nascuntur, sed solummodo humor terre"*) hemen hemen harfi harfine üç yüzyıl sonra Friulili bir köylünün tekrarlaması anlamlıdır: "papazların tarlaları kutsaması, ya da Epifania gününde (İsa'nın Müneccim Krallar'a göründüğü gün) bağlara serptikleri kutsal sular ağaçların ya da üzümlerin yetişmesini sağlamaz, yalnızca gübre ve insan gücü bunu sağlayabilir" (bkz. sırasıyla A. SERENA, "Fra gli eretici trevigliani", *Archivio veneto-tridentino* 3 [1923]: 173 ve C. GINZBURG, *I benandanti*: s. 38-9). Tabii ki, Katharcılık burada söz konusu değildir. Tam tersine, "içinde bulundukları hayatın gerçeklerine uygun açıklamalar arayan kadın ve erkeklerin düşüncelerinden, kendiliğinden bir biçimde ortaya çıkmış olabilecek" ifadelerle karşı karşıyayız (WAKEFIELD, "Some Unorthodox": 33). Buradakine benzeyen başka örnekler de bulunabilir. "Köylü (ya da 'popüler') köktencilik" deyimiyle, atıfta bulunmak istediğimiz yüzyıllar sonra yeniden ortaya çıkan bu kültürel gelenek. Wakefield'in sıraladığı unsurlara –akılcılık, şüphecilik, maddecilik– eşitlikçi ütopyacılığı ve dinsel doğalcılığı da ekleyebiliriz. Bütün bu unsurların toplamı, ya da hemen he-

men toplamı, köylü "bağdaştırmacılığı" dediğimiz olguyu ortaya çıkarıyor, buna potansiyel bir akım da diyebiliriz. Bkz. örneğin, J. BORDENAVE ve M. VIALELLE'in topladığı arkeolojik malzeme, *Aux racines du mouvement cathare: La mentalité religieuse des paysans de l'Albigeois médiéval* (Toulouse, 1973).

10

"samimi mi konuştuğu": ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 2, arka yüz; 3, ön yüz.

"Efendim": a.g.e., yaprak 21, arka yüz.

don Ottavio Montereale: a.g.e., Mahkeme no. 285, numaralandırılmamış belgeler (11 Kasım 1598).

ilk mahkeme sırasında ortaya atılmış: a.g.e., Mahkeme no. 126, yaprak 23, arka yüz. Benim bildiğim 16. yüzyıl Friuli resmiyle ilgili araştırmalarda bir Nicola da Porcia'dan söz edilmiyor. Porcia'da doğmuş ressamlar hakkında araştırma yürüten Antonio Forniz, 5 Haziran 1972'de bana yazdığı mektupta bir Nicola da Porcia ya da bir Nicola de Melchiori'ye rastlamadığını belirtmek inceliğinde bulundu (bkz. aşağısı). Ressamla değirmenci arasındaki karşılaşma, hem mesleki hem de dinsel nedenlerle gerçekleşmiş olabilir. Aslında, Venedik imtiyaz hakkı kayıtlarında değirmen inşa etme beratı için başvuran ressamlara, heykeltraşlara ve mimarlara rastlamak olağandışı değildir. Bazen, heykeltraş Antonio Riccio, mimar Giorgio Amadeo ya da Jacopo Bassano gibi 1492 (ilk ikisi) ve 1544 (üçüncüsü) yıllarında bazı değirmenler için berat almış olan önemli isimlere rastlanabilir. Bkz. G. MANDICH, "Le privative industriali veneziane (1450-1550)", *Rivista del diritto commerciale* 34 (1936): 1, 538, 545. Ama ayrıca bkz. s. 541. Carlo Poni'nin incelememi sağladığı ASVen, *Senato Terra*'daki belgelerin fotokopilerine dayanarak daha geç bir dönem için benzer durumlara rastlayabildim.

"On beş ya da on altı yıl önce": Bkz. ACAU, Mahkeme no. 285, numaralandırılmamış belgeler (19 Temmuz 1599 tarihli sorgulama).

Birkaç hafta sonra: a.g.e., numaralandırılmamış belgeler (5 Ağustos 1599 tarihli sorgulama).

bir üyesi olup olmadığını bilmiyoruz: Porcia grubuna karşı açılan davada Nicola diye biri görünmüyor (bkz. ASVen, Sant'Uffizio, k. 13 ve k. 14, *Antonio Deloio* dosyası).

"büyük bir sapkın": Bkz. ASVen, Sant'Uffizio, k. 34, *Alessandro Mantica* dosyası, 17 Ekim 1571 tarihli sorgulama. Nicola "üzerine resim yapacağı karyola tahtalarını almak" üzere Rorario'nun evine gitmişti.

"Nicola'nın Zampolo adında bir kitabı olduğunu biliyorum": Bkz. ACAU, Sant'Uffizio, Mahkeme no. 126, yaprak 23, arka yüz.

Il sogno dil Caravia: Colophon: "In Vinegia, nelle case di Giovanni Antonio di Nicolini de Sabbio, ne gli anni del Signore, MDXLI, dil mese di

maggio." Bu çalışmaya adanmış özel bir araştırma yok, ama bkz. V. ROSSI, "Un aneddoto della storia della Riforma a Venezia", *Scritti di critica letteraria* içinde, cilt 3, *Dal Rinascimento al Risorgimento* (Floransa, 1930): 191-222, ve Giriş, *Novelle dell'altro mondo: Poemetto buffonesco del 1513*, Nuova scelta di curiosita letterarie inedite o rare, cilt 2 (Bologna, 1929), bu yazı, Caravia'nın kişiliğini ve *Sogno*'nun en azından kısmen dahil olduğu edebiyat akımını örnek bir biçimde ortaya koyar. Soytarıların ve diğer popüler komik kişiliklerin cehenneme yaptıkları yolculuklar hakkında, bkz. M. BAKHTIN, *L'œuvre de François Rabelais*, bölüm 6: 393.

"Melancholia *gibi görünüyorsun gözüme":* Bkz. *Il sogno*, yaprak A iii, ön yüz. Kapakta, alışılmış "melankolik" tipine uygun bir ikonografi bulunmaktadır. Bunun Venedik çevrelerinde iyi bilinen Dürer'in gravürüyle ilişkisi de kesindir. Bkz. R. KLIBANSKY, F. SAXL ve E. PANOFSKY, *Saturn and Melancholy. Studies in the History of Natural Philosophy, Religion and Art* (Londra, 1964).

"Ah öbür dünyadaki birinden": Bkz. *Il sogno*, yaprak B ii, arka yüz.

"Farfarel'in seni...": *a.g.e.*, yaprak G, arka yüz; G ii, ön yüz.

"sgnieffi": *a.g.e.*, yaprak G iii, ön yüz.

"ona (...) göstermeleri": *a.g.e.*, yaprak G ii, arka yüz.

"Bir Martin Luther çıkmış ortaya": *a.g.e.*, yaprak F iv, ön ve arka yüz (burada ve aşağıda italikler bana ait).

"Hıristiyanı selamete": *a.g.e.*, yaprak B iii, arka yüz.

"Kendilerini okumuş sanan": *a.g.e.*, yaprak B iii, arka yüz.

"Ölüyü defnetmeyi": *a.g.e.*, yaprak B iv, ön yüz.

Burada üstü kapalı olarak arafın varlığı (...) reddediliyor: Zanpolo Arafı betimlemiyor. Bir noktada "buradaki cehennemin ya da arafın verdiği cezaya" yönelik ikircikli bir gönderme var (*a.g.e.*, yaprak iv, ön yüz).

"Mahsus": *a.g.e.*, yaprak B iv, ön yüz.

"şaşaalı kiliseler": *a.g.e.*, yaprak E, ön yüz. Caravia bu noktayı özel olarak araya koyarak, başka şeylerin yanı sıra, San Rocca Okulu'nun ihtişamını eleştiriyor.

"Azizlere saygı göstermelisin": *a.g.e.*, yaprak D iii, arka yüz.

"Her inançlı Hıristiyan": *a.g.e.*, yaprak E, ön yüz.

"Papacılar": *a.g.e.*, yaprak B iv, arka yüz.

Caravia gibi insanlar için: Sogno'dan sonraki ürünleri için, bkz. ROSSI, "Un aneddoto". 1557'de Caravia Engizisyon önüne çıktı, mahkemesinde *Sogno*, "dini alaya almak için" yazıldığı iddiasıyla ona karşı suçlamalarda kullanıldı. *A.g.e.*: 220; Caravia'nın kendine özgü vasiyeti 2 Mayıs 1563 tarihliydi, bunun bazı parçaları: 216-7.

ilk mahkemesinden çok daha önce: Gördüğümüz gibi Menocchio'nun sapkınlığının ne zaman başladığını belirlemek mümkün değil. Yine de, bir keresinde yirmi yıl boyunca Perhiz'e uymadığını belirttiğini hatırlayalım (ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 27, ön yüz) – bu tarih de, Montereale'den uzaklaştırıldığı tarihe denk düşüyor. Menocchio, Carnia'da kaldığı süre için-

de Lutherci gruplarla ilişkiye geçmiş olabilir – burası, Reform hareketinin özellikle başarılı bir biçimde nüfuz ettiği bir sınır bölgesiydi.

11

"Size doğru yolu öğretmemi ister misiniz?": a.g.e., yaprak 16, ön ve arka yüz.

"Ne söylediysem": a.g.e., yaprak 19, ön yüz.

"Şeytan": a.g.e., yaprak 21, arka yüz.

peygamberlerden, kâhinlerden (...): Bkz. F. CHABOD, "Per la storia religiosa dello stato di Milano": 299 vd.; D. CANTIMORI, *Eretici*: 10 vd.; M. REEVES, *The Influence of Prophecy in the Later Middle Ages: A Study in Joachimism* (Oxford, 1969), ve G. TOGNETTI, "Note sul profetismo nel Rinascimento e la letteratura relativa", *Bullettino dell 'Istituto storico italiano per il Medio Evo*, no. 82 (1970): 129-57. Giorgio Siculo hakkında bkz. CANTIMORI, *Eretici*: 57 vd.; C. GINZBURG, "Due note sul profetismo cinquecentesco", *Rivista storica italiana* 78 (1966): 184 vd.

"Barcis'de bir rahibe": Bkz. ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 16, ön yüz.

12

Tutuklandığı sırada: a.g.e., yaprak 14, arka yüz, 2 Şubat 1584: "*inventi* (noter konuşuyor) *quosdam libros qui non erant suspecti neque prohibiti, ideo R. P. inquisitor mandavit sibi restitui.*"

Kitabı Mukaddes: G. Spini'nin bibliyografyasını göz önünde tutarsak, bu büyük ihtimalle Antonio Brucioli'nin çevirisi değil (Bkz. *La Bibliofilia* 42 [1940]: 138 vd.).

Il fioretto della Bibbia: Bkz. H. SUCHIER, (haz.), *Denkmäler Provenzalischer Literatur und Sprache* (Halle, 1883), 1: 495 vd.; P. ROHDE, "Die Quellen der Romanische Weltchronik", *Denkmäler* içinde: 589-638; F. ZAMBRINI, *Le opere volgari a stampa dei secoli XIII e XIV* (Bologna, 1884), sütun 408. Daha önce de belirttiğimiz gibi, baskılar kapsam bakımından farklıdır: bazıları İsa'nın doğumuyla biter, kimileri çocukluğunu ya da çarmıha gerilişini anlatır. Bildiklerim (sistematik bir araştırma yapmadım) 1473 ile 1552 arasında ve hemen hemen tümü de Venedik'te yayımlanmıştır. Menocchio'nun *Fioretto*'yu ne zaman satın aldığını bilmiyoruz. Kitap yıllar boyunca yayımlanıp dağıtıldı: 1569 *Index*'inde (yani, Kilise tarafından oluşturulan yasak kitaplar listesinde) bir *Flores Bibliorum et doctorum* bulunmaktaydı (bkz. F. H. REUSCH, *Die Indices librorum prohibitorum des sechszehnten Jahrhunderts* [Tübingen, 1886]: 333). 1576'da Vatikan yetkilisi Fra Damiano Rubeo, Bologna Engizisyoncusunun bazı sorularını cevaplandırırken, *Fioretti della Bibba*'yı (bütün *Fioretto della Bibbia*'ları) toplatmasını emret-

mişti (bkz. A. ROTONDÒ, "Nuovi documenti per la storia dell 'Indice dei libri proibiti' [1572-1638]", *Rinascimento*, 14 [1963]: 157).

Il Lucidario: Menocchio önce bir *Lucidario della Madonna*'dan söz etti; sonra düzeltti: "Bu kitabın adı *Rosario* mu yoksa *Lucidario* muydu bilmiyorum, ama basılıydı" (bkz. ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 18, ön yüz; 20, ön yüz). Alberto da Castello'nun yazdığı *Rosario*'nun 1521 ile 1573 arasında basılmış en az on beş baskısını buldum. Bu durumda, bir öncekinde olduğu gibi, sistematik bir araştırma yapmadım. Eğer Menocchio'nun okuduğu kitap gerçekten *Rosario* idiyse (aşağıda belirteceğimiz gibi, bu kesin değildir), "Lucidario"nun hâlâ açıklanması gerekmektedir. Acaba Autunlu Honorius'un *Lucidario*'sundan bir şekilde yararlanılarak düzenlenmiş bir derleme miydi? Bu yayınlar hakkında bkz. Y. LEFÈVRE, *L'elucidarium et les lucidaires* (Paris, 1954).

Il Lucendario: Bu dil sürçmesinde bile, Menocchio'nun bir *Lucidarius* okuduğunu gösteren bir iz görebiliriz (bkz. yukarıda). *Legenda aurea*'nın halk diline çevrilmiş sayısız baskısı vardır. Örneğin Menocchio Venedik'te 1565 yılında basılmış bir kopyayı görmüş olabilirdi.

Historia del Giudicio: Bkz. A. Cioni, der., *La Poesia religiosa: I cantari agiografici e le rime di argomento sacro*, Biblioteca bibligrafico italica, cilt 30 (Floransa, 1963): 253 vd. Menocchio'nun okuduğu metin, Deccal'in gelişiyle ilgili kısa bir *cantare*'den (şarkıdan) sonra, Kıyamet ile ilgili daha uzun bir *cantare*'nin yer aldığı bir bölüme aitti (şarkı şöyle başlıyordu: "Sana yalvarıyorum ebedi Yaratıcı"). Bunun dört kopyası olduğunu biliyorum, üçü de Milano'daki Biblioteca Trivulziana'da bulunmaktadır (Bkz. M. SANDER, *Le livre à figures italien depuis 1467 jusqu 'à 1530*, cilt 2 [Milano, 1942], no. 3178, 3180, 3181); dördüncüsü ise Bologna'daki Biblioteca Universitaria'dadır (*Opera nuova del giudicio generale, qual tratta della fine del mondo*, birinci baskı Parma, ikinci baskı da Alexandro Benacci tarafından Engizisyon'un izniyle 1575'te Bologna'da yapılmıştı; bu kopya hakkında bkz. aşağıda 14. Bölüm'ün notları). Bu dört baskı, Menocchio'nun hatırladığı, Matta İncili'nden alınmış bölümü içermektedir (bkz. 19. Bölüm); bu bölüm Venedik'te Biblioteca Marciana'da bulunan daha kısa çeşitlemelerde yer almamaktadır (bkz. A. SEGARIZZI, *Bibliografia delle stampe popolari italiane della R. Biblioteca nazionale di S. Marco di Venezia*, 1 [Bergamo, 1913], no. 134, 330).

Il cavallier: Bu yapıt hakkında zengin yayın vardır. Bkz. bildiğim en yeni baskı M. C. Seymour (haz.), *Mandeville's Travels* [Oxford, 1967]) ve M. H. I. Letts'in karşıt yorumları (*Sir John Mandeville: The Man and His Book* [Londra, 1949]) ve J. W. Bennett (*The Rediscovery of Sir John Mandeville* [New York, 1954]). Bunlar, Mandeville'in tarihsel olarak yaşamış olduğunu, ikna edici olmayan kanıtlarla ileri sürmektedirler. Latinceye ve o dönemki tüm Avrupa dillerine çevrilmiş olan *Seyahatler*, hem elyazması hem de basılı olarak çok yaygın bir biçimde dolaşımdaydı. Yalnızca British Library'de, 1480 ile 1567 yılları arasında basılmış İtalyanca yirmi baskısı bulunmaktadır.

Zampollo: *Sogno dil Caravia* hakkında bkz. V. Rossi'nin yukarıda belirttiğimiz çalışmaları.

Il Supplimento: Foresti'nin vakayinamesinin 1488 ile 1581 arasında basılmış halk dilinde en az on beş baskısını biliyorum. Yazar hakkında, bkz. E. PIANETTI, "Fra Iacopo Filippo Foresti e la sua opera nel quadro della cultura bergamasca", *Bergomum* 33 (1939): 100-09, 147-74; A. AZZONI, "I libri del Foresti e la biblioteca conventuale di S. Agostino", *Bergomum* 53 (1959): 37-44; P. LACHAT, "Une ambassade éthiopienne auprès de Clément V, à Avignon en 1310", *Annali del pontificio museo missionario etnologico gia lateranensi* 31 (1967): 9, not 2.

Lunario: Sander (*Le livre à figures*, cilt 2, no. 3936-43) 1509 ile 1533 arasında çıkmış sekiz baskı sıralıyor.

Decameron: Menocchio'nun Karşı Reform sansürüne uğramamış bir baskısını okuması hakkında bkz. yukarıda, 23. Bölüm. Bu konuda bkz. F. H. REUSCH, *Der Index der verbotenen Bücher* (Bonn, 1883), 1: 389-91; A. ROTONDÒ, "Nuovi documenti": 152-3; C. DE FREDE, "Tipografi, editori, librai italiani del Cinquecento coinvolti in processi d'eresia", *Rivista di storia della Chiesa in Italia* 23 (1969): 41; P. BROWN, "Aims and Methods of the Second Rassettatura of The Decameron", *Studi secenteschi* 8 (1967): 3-40. Genel olarak, bkz. A. ROTONDÒ, "La censura ecclesiastica e la cultura", *Storia d'Italia* içinde, cilt 5, I documenti, R. Romano ve C. Vivanti, (haz.) (Torino, 1973), bölüm 2: 1399-1492.

Kuran: Bkz. C. DE FREDE, *La prima traduzione italiana del Corano sullo sfondo dei rapporti tra Cristianità e Islam nel Cinquecento* (Napoli, 1967).

13

"Onu Venedik'te 2 soldiye aldım": Bkz. ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 20, ön yüz.

Supplementum: *a.g.e.*, Mahkeme no. 285, numaralandırılmamış belgeler (12 Temmuz 1599 tarihli sorgulama).

Lucidario: *a.g.e.*, Mahkeme no. 126, yaprak 18, ön yüz; 20, ön yüz.

Oğlu Giorgio Capel: a.g.e., numaralandırılmamış belgeler (28 Nisan 1584 tarihli sorgulama).

Kitabı Mukaddes: a.g.e., yaprak 21, arka yüz.

Mandeville: a.g.e., yaprak 22, ön yüz; 25, arka yüz.

Sogno dil Caravia: a.g.e., yaprak 23, arka yüz.

Nicola de Melchiori: a.g.e., Mahkeme no. 285, numaralandırılmamış belgeler (5 Ağustos 1599 tarihli sorgulama).

Buna karşılık Menocchio: a.g.e., Mahkeme no. 126, numaralandırılmamış belgeler (28 Nisan 1584 tarihli sorgulama).

Udine'de, 16. yüzyıl başında: Bkz. A. BATTISTELLA'ya gönderme, A. TAGLIAFERRI, *Struttura*: 89.

İlkokullar: Bkz. G. CHIUPPANI, "Storia di una scuola": 79. Bu meseleler üstüne, çağdaş çalışmaların olmadığı düşünülürse, G. MANACORDA'nın eski yapıtı hâlâ yararlıdır: *Storia della scuola in Italia*, cilt 1, *Il Medioevo* (Milano, Palerma, Napoli, 1914).

Yine de bu kadar küçük bir dağ kasabasında (...) şaşırtıcı: Yine de, okuma yazma eğitimi tarihinin henüz emekleme çağında olduğunu hatırlamalıyız. C. Cippolla'nın üstün körü araştırması (*Literacy and Development in the West* [Londra, 1969]) şimdiden eskimiştir. Daha yeni çalışmalar arasında, bkz. L. STONE, "The Educational Revolution in England, 1560-1640", *Past and Present* 28 (1964): 41-80; "Literacy and Education in England 1640-1900", *a.g.e.* 42 (1969): 69-139; A. WYCZANSKI, "Alphabétisation et structure sociale en Pologne au XVIe siècle", *Annales: ESC 29* (1974): 705-13; F. FURET ve W. SACHS, "La croissance de l'alphabétisation en France - XVIII-XIXe", *a.g.e.*: 714-37. Wyczanski'nin çalışması özellikle incelemekte olduğumuz olayla karşılaştırma açısından çok uygundur. Krakov bölgesinde 1564-65 yılları arasındaki bir dizi mali belgenin çözümlemesinden, köylülerin yüzde 22'sinin imza atmayı bildikleri sonucu çıkmaktadır. Yazar bu sayının ihtiyatla kabul edilmesi gerektiğini söyler, çünkü çok az sayıda örnekten yola çıkılmıştır (on sekiz kişi), üstelik bunlar hali vakti yerinde ve köyde kendi işyerlerine sahip köylülerdir (tıpkı Menocchio gibi). Yine de "köylüler arasında asgari düzeyde eğitimin" var olduğu sonucuna varır ("L'Alphabétisation": 710). B. Bonin'in ("Le livre et les paysans en Dauphiné au XVI-I^e siècle") ve J. Meyer'in ("Alphabétisation, lecture et écriture: Essai sur l'instruction populaire en Bretagne du XVIe siècle au XIXe siècle") çalışmasının sonuçlarını merakla bekliyoruz.

14

çeşitli toplumsal katmanlardan insanlar tarafından: Maalesef, 16. yüzyılda İtalya'da tâbi sınıflar arasında –ya da daha doğrusu bu sınıflardaki okuma yazma bilen azınlık arasında– yaygın olan kitaplar hakkında sistematik bir araştırma yok. Vasiyetnameler, *post mortem* (ölüm sonrası) dökümler (özellikle Bec'in tüccar çevrelerde yaptığı çalışmalar gibi) ve Engizisyon mahkemeleri belgeleri arasında bu amaçla yapılacak bir çalışma çok yararlı olabilir. Bkz. ayrıca H.-J. MARTIN'in çalışması, *Livre, pouvoirs et société à Paris au XVIIe siècle* (1598-1701), 2 cilt (Cenevre, 1969), 1: 516-8 ve daha geç bir dönem için, J. SOLÉ, "Lecture et classes populaires à Grenoble au dix-huitième siècle: Le témoignage des inventaires après décès", *Images du peuple au XVIIIe siècle - Colloque d'Aix-en Provence, 25 et 26 Octobre 1969* (Paris, 1973): 95-102.

Menocchio'nun Ayin yönetirken öğrendiğinden biraz fazla Latince bildiğini söylemiştik: Bkz. ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 16, ön yüz: "Cevap verdi: *'Credo'*yu nasıl söyleyeceğimi biliyorum, ayrıca Ayin'de söylenen

Credo'yu duydum, Montereale Kilisesi'nde şarkıyla söylettim.' Soruldu: '*Credo*'yu bildiğine göre, '*et in Iesum Christum filium eius unicum dominum nostrum qui conceptus est de Spiritu santo, natus ex Maria virgine*' bölümü hakkında ne söyleyeceksin, bu konuda geçmişte neye inanıp söylüyordun, şimdi neye inanıyorsun?' Ve ona sorulduğunda: 'Bu kelimeleri, '*qui conceptus est de Spiritu santo, natus ex Maria virgine*' anlıyor musun?' şöyle cevap verdi: 'Evet efendim anlıyorum.'" Engizisyon noteri tarafından kaydedilen konuşmanın gidişi, Menocchio'nun *Credo*'nun kelimelerini ancak tek tek, biraz da yavaş tekrarlandığı zaman anladığını gösteriyordu. *Pater Noster*'i de biliyor olması (*a.g.e.*, Mahkeme no. 285, numaralandırılmamış belgeler, 12 Temmuz 1599 tarihli sorgulama) söylediğimizle çelişmiyor. Ancak, Menocchio'nun sözünü ettiği İsa'nın hırsıza söylediği söz ("*hodie mecum eris in paradiso*": bkz. Mahkeme no. 126, yaprak 33, ön yüz) hakkında aynı rahatlıkla iddiada bulunamayız. Bunlara dayanarak Menocchio'nun iyi Latince bildiğini ileri sürmek gerçekten de çok yanıltıcı olur.

Foresti ve Mandeville: Foresti için bkz. LEONARDO DA VINCI, *Scritti letterari*, A. Marinoni (haz.), genişletilmiş yeni baskı (Milano, 1974): 254 (Bu bir varsayımdır, ama dayanağı vardır). Mandeville için, bkz. E. SOLMI, "Le fonti dei manoscritti di Leonardo da Vinci" (Torino, 1908): 205, ek, no. 10-11, *Giornale storico della letteratura italiana.* Leonardo'nun Mandeville'e gösterdiği tepki için bkz. özellikle s. 54. Genel olarak, Marinoni baskısının dışında: 239 vd., bkz. E. GARIN, "Il problema delle fonti del pensiero di Leonardo", *La cultura filosofica del Rinascimento italiano* içinde (Floransa, 1961): 388 vd. ve C. DIONISOTTI, "Leonardo uomo di lettere", *Italia mediovale e umanistica* 5 (1962): 183 vd. (bunu, özellikle yöntembilimsel açıdan aklımızda tutmaya çalıştık).

Historia del Giudicio: Bu, Bologna Biblioteca Universitaria'da bulunan *Opera nuova del giudicio generale*'nin kopyasıdır (Aula V, Tab. I, JI, cilt 51.2). Kapakta şöyle bir not vardır: "*Ulyssis Aldrovandi et amicorum.*" Kapaktaki ve arka kapaktaki diğer notlar muhtemelen Aldrovandi'nin kaleminden çıkmamıştır. Aldrovandi'nin Engizisyon karşısına çıkışı konusunda, bkz. A. ROTONDÒ, "Per la storia dell'eresia a Bologna nel secolo XVI", *Rinascimento* 13 (1962): 150 not, bibliyografyayla birlikte.

"fantastik fikirler": Bkz. ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 12, arka yüz.

15

Ama onları nasıl okumuştu: Bu konuları araştıran araştırmacıların hemen hemen hep şaşırtıcı bir biçimde bir kenara bıraktığı okuma sorunuyla ilgili olarak, U. ECO'nun yerinde gözlemlerine bkz. ("Il problema della ricezione", A. Ceccaroni ve G. Pagliano Ungari [haz.], *La critica tra Marx e Freud* içinde [Rimini, 1973]: 19-27), bu gözlemler burada söylenenlerle büyük ölçüde uyuşmaktadır. Çok ilginç bazı malzemeler de A. ROSSI ve S. PICCONE STEL-

LA'nın soruşturmasından çıkmıştır, *La fatica di leggere* (Roma, 1963). Yöntemsel olarak can alıcı bir deneyim olan "yanılma" konusunda (Menocchio'nun okumaları durumunda bile kanıtlanmıştır), bkz. C. GINZBURG, "A proposito della raccolta dei saggi storici di Marc Bloch", *Studi medievali*, seri 3, 6 (1965): 340 vd.

"fikirler": ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 21, arka yüz.

16

"Meryem'e Bakire deniyordu": a.g.e., yaprak 17, arka yüz; 18, ön yüz.

"nasıl bıraktıklarına bak, coşkulu ruh": 1575 tarihli Venedik baskısından alıntı yapıyorum (*"appresso Dominico de' Franceschi, in Frezzaria al segno della Regina"*), yaprak 42, ön yüz.

Calderari: Bkz. J. Furlan, "Il Calderari nel quarto centenario della morte", *Il Noncello* 21 (1963): 3-30. Ressamın gerçek adı Giovanni Maria Zaffoni idi. Yusuf'u taliplerle birlikte gösteren sahnede sağdaki kadın grubunun, Azize Clara'yı manastıra girerken gösteren Lotto'nun Trescore'de yaptığı freskteki benzeri bir grubu andırdığını belirtmiş mi bilmiyorum.

17

"Azize Meryem'in": Bkz. ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 29, arka yüz.

"Evet efendim": a.g.e.

"Ve melekler ve havariler": 1566 tarihli Venedik baskısından alıntı yapıyorum (*"appresso Girolamo Scotto"*): 262. Bu arada, Calderari'nin San Rocco'da yaptığı fresklerde Meryem'in ölümünü gösteren bir tasvir de olduğunu belirtmeliyiz.

18

"çünkü birçok insan dünyaya gelmiş": ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 16, ön yüz.

Fioretto'*nun (...) 166. bölümünde:* 1517 tarihli Venedik baskısından alıntı yapıyorum (*"per Zorzi di Rusconi milanese ad instantia de Nicolò dicto Zopino et Vincentio compagni"*), yaprak 0, arka yüz.

"İsa bizim gibi bir insan": ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 9, ön yüz.

"Eğer o ebedi Tanrı olsaydı": a.g.e., yaprak 16, arka yüz.

19

"her zaman biriyle tartışırdı": a.g.e., yaprak 11, arka yüz.

"Bir insanın komşusunu": a.g.e., yaprak 22, arka yüz; 23, ön yüz.

"Ah, siz, babam tarafından": Bazı maddi hataları düzelterek, Biblioteca Trivulziana'da bulunan bir kopyadan *Iudizio universal avero finale* "in Firenze, appresso alle scale di Badia"dan alıntı yapıyorum (t.y. ama 1570-80 arası). 1575 Bologna baskısında küçük değişiklikler vardır.

Anabaptist Piskopos (...) bile: Bkz. A. STELLA, *Anabattismo*: 75.

"Çünkü bu insanın": ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 21, arka yüz.

"Size kötülük yapmayın": a.g.e., yaprak 9, ön yüz.

Ama (...) sorgulama sırasında: a.g.e., yaprak 33, arka yüz; 34, ön yüz.

Alcune ragioni del perdonare: "In Vinegia per Stephano da Sabbio, 1537". Crispoldi üzerine bkz. A. PROSPERI, *Tra evangelismo e Controriforma. G. M. Giberti (1495-1543)* (Roma, 1969), dizin. Kitapçık üzerine, bkz. C. GINZBURG ve A. PROSPERI, *Giochi di pazienza: Un seminario sul Beneficio di Cristo'* (Torino, 1975).

"Bağışlama ilkesi": (CRISPOLDI) "Alcune ragioni", yaprak 34, ön ve arka yüz.

Yazar, Machiavelli'nin kuramına (...) uzak değildi: a.g.e., yaprak 29 vd., özellikle 30, arka yüz; 31, ön yüz: "Ve kesin olarak, bağışlamaktan bu kadar nefret eden, kötü konuşan ve bağışlayanların bu kadar az takdir edildikleri bir yerde, onlar (askerler) ve her koşul ve sınıftaki insan ve her türlü cumhuriyet ya da saltanat sürekli savaşa ve hiçbir zaman barışın nimetlerinden yararlanmamaya müstahaktır. Herkesin kendi kanununu kendisinin yapmasına, hesabını kendisinin görmesine, tek bir yargıç ve kamu görevlisinin olmamasına müstahaktırlar, böylece herkes kendi kanununu kendisi yaptığında ortaya ne büyük bir kötülük çıktığını anlayabilirler; paganların yasalarında bile, ortak çıkar için, intikamlar kamu görevlileri tarafından gerçekleştirilir, tanrıtanımazlar için bile bağışlamak yapılacak en doğru şeydir, özellikle de eğer bu cumhuriyetin, hatta bazı özel kişilerin iyiliği içinse; tıpkı çocukları desteğinden yoksun kalmasın diye bağışlanan baba örneğinde olduğu gibi. Bir de Tanrı böyle istediği için bağışlamanın ne kadar önemli olduğunu düşünün. Bu ortak çıkar sorunu her yerde çok sayıda kişi tarafından tartışılmaktadır." Krş. 11.-15. bölümler, kitap 1, *Discorsi* (birinci baskı, 1531).

daraltılmış Macchiavelli değil: G. Procacci'nin N. MACHIAVELLI'ye Girişi'ne bkz., *Il Principe e Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio* (Milano, 1960): lix-lx.

20

"bütün suç ortaklarını": Bkz. ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 27, ön yüz.

yargıçlarına (...) yazdığı bir mektupta: Bkz. 45. Bölüm.

Seyahatler, *büyük ihtimalle:* Bkz. 12. Bölüm'ün notlarında verilen temel bibliyografya.

16. yüzyıl boyunca (...) bilinmektedir: Bkz. G. ATKINSON, *Les nouveaux horizons de la Renaissance française* (Paris, 1935): 10-2.

"Hıristiyanların değişik tutumlarının": 1534 Venedik baskısından alıntı yapıyorum (JOANNE DE MANDAVILLA, *Qual tratta delle piú maravigliose cose* [Venedik, 1534]), yaprak 45, arka yüz.

"Bir insanın (...) söylüyorlar": a.g.e., yaprak 46, ön ve arka yüz.

"Eğer bu ağaç": Bkz. ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 38, ön yüz.

"bütün peygamberler arasında": MANDAVILLA, *Qual tratta*, yaprak 51, arka yüz.

"Onun Tanrı olduğundan (...) kuşku duydum": Bkz. ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 16, arka yüz.

"Ama hiçbir zaman söylendiği gibi çarmıha gerilmedi": MANDAVILLA, *Qual tratta*, yaprak 52, ön yüz.

"İsa'nın çarmıha gerildiği doğru değil": Bkz. ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 13, ön yüz.

"Rabbin (...) garip geldi": a.g.e., yaprak 16, arka yüz.

"[Hıristiyanlar] sıradan halk için": MANDAVILLA, *Qual tratta*, yaprak 53, ön ve arka yüz.

21

"Bu ülkelerin insanları": MANDAVILLA, *Qual tratta*, yaprak 63, ön yüz. "Channe", Bombay'ın kuzeydoğusundaki Salsette adasında bir yer olan Thana'dır (Mandeville'deki coğrafi adların belirlenmesi için, Seymour'un yorumlarından yararlandım [M. C. SEYMOUR, (haz.), *Mandeville's Travels* (Oxford, 1967)]).

Üç karış boyunda, kısa insanlar": MANDAVILLA, *Qual tratta*, yaprak 79, arka yüz. Bu bölümün Swift için bir kaynak oluşturması ihtimaliyle ilgili olarak bkz. J. W. BENNETT, *The Rediscovery of Sir John Mandeville* (New York, 1954): 255-6.

"çok farklı ulusların": Bkz. ACAU, Mahkeme no. 126, numaralandırılmamış belgeler; MANDAVILLA, *Qual tratta*, yaprak 22, ön yüz.

Michel de Montaigne: Montaigne'in göreceliğinin sınırları üzerine bkz. S. LANDUCCI, *I filosofi e i selvaggi, 1580-1780* (Bari, 1972): 363-4 ve çeşitli sayfalar.

"Bu adada": MANDAVILLA, *Qual tratta*, yaprak 76, arka yüz; 77, ön yüz. Dondina (Dondun), Andaman adalarından biri olabilir.

aynı şekilde Leonardo'yu da etkilemiş: Bkz. E. SOLMI, "Le fonti": 205.

"Fikirlerini paylaştığın": Bkz. ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 21, arka yüz; 22, ön yüz.

22

"Şunu bilmeniz gerekir": MANDAVILLA, *Qual tratta*, yaprak 63, arka yüz.

"diğer hayvanlar arasında": a.g.e., yaprak 63, arka yüz; 64, ön yüz.

"köpek kafasına sahiptiler": a.g.e., yaprak 75, ön yüz. Kinosefal betimlemesi, VINCENZO DI BEAUVAIS'nin *Speculum historiale*'sinden alınmıştır.

"Bütün bu ülkede (Cathay)": MANDAVILLA, *Qual tratta*, yaprak 118, arka yüz; 19, ön yüz. *"Et metuent"*: Mezmur 66: 8; *"Omnes gentes"*: Mezmur 71: 11.

"bizim gibi imanın bütün": MANDAVILLA, *Qual tratta*, yaprak 110, ön ve arka yüz. Kutsal Yazılar'dan yapılan alıntılar için bkz. Osanna 8: 12; Süleyman'ın Meselleri. 8: 14; Yuhanna, 10: 16.

Mesidarata ve Genosaffa: Bunlar klasik gelenekte Oxydraces ve Gymnosophistae olarak belirtilen iki yerdir. Mandeville'in bu bölümlerini Vezelay'deki Madeleine Kilisesi'nin kapısında, selamete ermişler arasında görünen dev ayaklı ya da kulaklı insan resimleriyle karşılaştırabiliriz (bkz. E. MÂLE, *L'art religieux du XIIe siècle en France* [Paris, 1947]: 330 ve ayrıca bkz. Aziz Christoforo'nun köpek kafalı ikonografisi, L. RÉAU, *L'iconographie de l'art chrétien* [Paris, 1958], cilt 3, bölüm 1: 307-8; bu göndermeleri bana Chiara Settis Frugoni belirtmek nezaketinde bulundu); burada aslında vurgu, İsa'nın Kelamı'nın çok uzak ve canavarca halklar arasında bile yayılması üzerindedir.

hoşgörüyü ön plana çıkaran (...) bir halk akımını: Bkz. örneğin, C. VIVANTI, *Lotta politica e pace religiosa in Francia Fra Cinque e Seicento* (Torino, 1963): 42.

üç yüzük efsanesi: Pek doyurucu olmayan M. PENNA'nın yanı sıra, *La parabola dei tre anelli e la tolleranza nel Medio Evo* (Torino, 1953), bkz. U. FISCHER, "La storia dei tre anelli: Dal mito all'utopia", *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa – Classe di Lettere e Filosofia* dizi 3, 3 (1973): 955-98.

23

Gerolamo Asteo: Bkz. C. GINZBURG, *I benandanti..*, dizin.

"Yalvarırım efendim": Bkz. ACAU, Mahkeme no. 285, 12 Temmuz, 19 Temmuz ve 5 Ağustos 1599 tarihli sorgulamalar.

Karşı Reform sansürünün makasına kurban gitmişti: Bkz. 12. Bölüm'ün *Decameron*'la ilgili notu. Öykü ("Yahudi Melchizedek, üç yüzükle ilgili bir öykü sayesinde Salahaddin'in kurduğu büyük tuzaktan kurtulur", birinci günün üçüncü öyküsü), Leonardo Salviati'nin düzelttiği Giunti baskısında üç yüzüğe hiçbir atıfta bulunulmaz (Floransa, 1573: 28-30; Venedik, 1582, vb.) "Riformata da Luigi Groto cieco d'Adria" baskısında (Adrialı kör Luigi Groto'nun düzelttiği baskıda, Venedik, 1590: 30-2) yalnızca en heyecan verici bölüm sansür edilmekle kalınmamış ("Ve sana söylüyorum, efendim, Tanrı Babamızın üç halka verdiği üç Kanun hakkında sorduğun soruya cevaptır: her halk bunları doğrudan teslim aldığına, O'nun mirası, O'nun kanunu ve O'nun emirleri olduğuna inanır; yüzükler aracılığıyla olsa bile kimin bunla-

ra gerçekten sahip olduğu sorusuna gelince, onun hâlâ cevabı yoktur": G. BOCCACCIO, *Il Decamerone*, V. Branca baskısı [Floransa, 1951], 1: 78), ayrıca tüm öykü "Genç Polifilo, üç yüzükle ilgili bir öykü sayesinde üç kadının kurduğu büyük tuzaktan kurtulur" başlığıyla baştan aşağı yeniden yazılmıştır.

Castellio: Bkz. D. CANTIMORI, "Castellioniana (et Servetiana)", *Rivista storica italiana* 67 (1955): 82.

24

şu ya da bu sapkın grupla kurduğu muhtemel bir ilişkinin: Genel olarak, bkz. "çatışma" ve "etkilerle" ilgili olarak yöntembilimsel önermeler için L. FEBVRE, "Une question mal posée: les origines de la Réforme française et le problème des causes de la Réforme"; *Au coeur religieux du XVIe siècle* içinde (Paris, 1957).

25

"Ben dedim ki": Bkz. ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 17, ön yüz.

"bu kitabın kaos hakkında": a.g.e., yaprak 22, ön yüz.

"Söylendiği gibi, Tanrı başlangıçta": Fioretto, yaprak A iv, ön yüz.

"ve başlangıçta Tanrı'nın gökyüzünü ve": Bkz. FORESTI, *Supplementum*, yaprak 1, arka yüz (Venedik 1553 baskısı).

"Onun şöyle söylediğini duydum": ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 6, ön yüz.

"Ben dedim ki": a.g.e., yaprak 17, ön yüz. Buradaki ve aşağıdaki italikler bana ait.

"Şu en kutsal haşmetli nedir?": a.g.e., yaprak 20, ön yüz.

"daha önce sözünü ettiğim": a.g.e., yaprak 23, ön yüz.

"Ebedi Tanrı (...) aldı": a.g.e., yaprak 30, ön ve arka yüz.

"Bu Tanrı": a.g.e., yaprak 31, arka yüz.

26

"Önceki sorgulamada": a.g.e., yaprak 36, arka yüz; 37, ön yüz. Asıl metni olduğu gibi aldım. Yalnızca özgün metinde "*Interrogatus... respondit*" (Soruldu... cevap verdi) formülünü kaldırıp konuşan iki kişinin isimlerini koydum.

27

"Meleksi, yani tanrısal": Bkz. *Dante con l'espositioni di Christoforo Landino et d'Alessandro Vellutello* (Venedik, 1578), yaprak 201, ön yüz. *Paradiso* 30, 134 vd. (*Cennet*, M.E.B., 1966). Burada da meleklerin düşüşünü telafi etmek için insanoğlunun yaratıldığı tezine değinilir. Bu konu hakkında bkz. B. NARDI, *Dante e la cultura medievale: Nuovi saggi di filosofia dantesca* (Bari, 1949): 316-9.

"Sonra bu Tanrı": Bkz. ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 17, arka yüz.

Ama eğer Menocchio Dante'yi okumuşsa: Dante'nin popüler (ama kentli ve üstelik Floransa'da) bir çevrede okunuşuyla ilgili olarak bkz. V. ROSSI, "La lettere di un matto", *Scritti di critica letteraria* içinde, cilt 2, *Studi sul Petrarca e sul Rinascimento* (Floransa, 1930): 401 vd., özellikle s. 406 vd. Menocchio'nun durumuna daha da yakın olan, kendisine Scolio adını veren Lucca kırsal bölgesinden gelen halktan biridir. Onun şiirindeki Dante etkileri için bkz. aşağıda 58. Bölüm'ün notları.

Aslında Menocchio: Menocchio'nun Diodoro Siculo'nun *Biblioteca storica*'sının halk diline çevrilmiş çağdaş bir çeşitlemesini okuyup okumadığını bilmiyoruz. Yine de, bu kitabın giriş bölümünde, çürümeden doğan canlı varlıkların gelişmesine bir gönderme var, ancak peynirden söz edilmiyor. Başka bir denemede bu bölümün öyküsünü de ele alacağım. Öte yandan, Menocchio'nun Foresti'nin *Supplementum*'unu elinde bulundurduğunu kesin olarak biliyoruz. Bu kitapta, hızlı bir özet biçiminde, Antikçağ'a ya da Ortaçağ'a kadar izlenebilen evren doktrinlerine rastlamış olmalı: "Kısaca bütün bu şeyler Tekvin'den alınmıştı, bunlara baktığında, imanlı bir kişi paganların teolojilerinin tümüyle işe yaramaz olduğunu anlayabilirdi; bunları (Tekvin'le) kıyaslayarak, hepsinin teolojiden çok inançsızlık olduğunu görebilirdi. Bu paganlardan kimi Tanrı'nın olmadığını söylemişti; diğerleri gökyüzünde sabit olan yıldızların ateş olduğuna ya da bunların dönüp dolaşan ateşler olduğuna inanmışlar ve Tanrı yerine ona tapmışlardı; başkaları da dünyanın tanrısal bir inayet tarafından değil, akılcı bir doğa tarafından yönetildiğini söylemişlerdi; bazıları dünyanın bir başlangıcı olmadığını, ezelden beri var olduğunu, dolayısıyla Tanrı tarafından başlatılmadığını, aksine tesadüf ve şansla düzenlendiğini öne sürmüşlerdi; kimileri de atomlardan, kıvılcımlardan ve çok ufak hareketli bedenlerden oluştuğuna inanıyorlardı..." (*Supplementum*, yaprak II, ön yüz). "Tesadüfi düzenlenen dünya"ya yapılan bu gönderme Polcenigo papazı Giovan Daniele Melchiori ile, Concordia Engizisyonu önünde ifade vermeye geldiği sırada yapılan bir konuşmada (16 Mart) geçmişti (tabii *Inferno* IV, 136'nın bir yankısı değilse; ama bu da çok uzak bir ihtimal gibi görünüyor). On beş yıl önce bir dost –büyük bir ihtimalle papazın kendisi– kırda dolaşırken "Bu dağları, bu ovaları ve dünya denilen bu güzel mekanizmayı yaratan Tanrı'nın inayeti ne kadar büyük!" diye haykırmıştı. O sırada yanında olan Menocchio da sormuştu: "Bu

dünyayı kimin yarattığına inanıyorsunuz?" "Tanrı'nın." "Kendinizi kandırıyorsunuz, çünkü bu dünya bir tesadüf eseri oluştu, konuşmak isteseydim, anlatırdım, ama konuşmak istemiyorum." (ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 24, arka yüz; 25, ön yüz).

"doğa tarafından": a.g.e., yaprak 37, ön yüz.

Francesco Redi'nin aksini ispatlaması: Redi, 1688'de, havayla temas etmesi engellenen organik maddelerde çürüme olmayacağını, dolayısıyla "kendiliğinden üremenin" bile gerçekleşmeyeceğini kanıtladı.

Walter Raleigh: H. HAYDN, *The Counter Renaissance* (New York, 1960): 209.

eski ve uzak mitoslar: U. HARVA, *Les représentations religieuses des peuples altaïques* (Paris, 1959): 63 vd.

"Başlangıçta bu dünya hiçbir şey değildi": Bkz. ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 6, ön yüz.(ve krş. s. 62-3).

Bunun (...) inkâr edemeyiz: Bkz. G. DE SANTILLANA ve H. VON DECHEND, *Hamlet's Mill* (Londra, 1970): 382-3, burada evren kuramı geleneğinin kapsamlı bir incelemesinin tek başına bir kitap hacminde olacağı belirtiliyor. Söz konusu yazarların değirmen dolabını cennete sıçrayış imgesi olarak ele alan bu büyüleyici kitabı yazdıktan sonra, bu eski evren kuramını bir değirmencinin yeniden işleyişini, sıradan bir rastlantı olarak görüp görmeyeceklerini kim bilebilir? Maalesef, *Hamlet's Mill* gibi bir çalışmayı değerlendirecek uzmanlığa sahip değilim. Varsayımları ve bazı bölümlerindeki cesaret, kuşkusuz şüphe uyandırıyor. Ama böyle göze batıcı kültürel süreklilikler üzerinde inceleme yapmak, ancak tembelce kesin kabul edilmiş şeyler sorgulanmaya cesaret edildiğinde mümkün olabilir.

Paola Zambelli geçenlerde, benim *Peynir ve Kurtlar*'da savunduğumu ileri sürdüğü "köylü kültürünün mutlak özerkliği kavramına" karşı çıktı (bkz. "Uno, due, tre, mille Menocchio?", *Archivio storico italiano* 137 [1979]: 59, 51-90, çeşitli sayfalarda). Bence, bu kitabın üzerinde yükseldiği ve birçok defa açıkça ifade edilen varsayım, –egemen ve tâbi kültürler arasındaki "dairesellik"– bunun tam tersidir. Ama, Zambelli'ye bakılacak olursa, dairesellik kavramı, kitabın tezine tekabül etmemektedir (s. 61, not 19). Başka bir yerde geçen bir cümlem (*"Karşılıklı alışverişlerden* [altını Zambelli çiziyor] oluşan karmaşık ilişki, yalnızca bir yönde gerçekleşen baskıya eklenince") ona göre "kayda değer değişik nüanslara" sahip ve daha kabul edilebilir bir görüş (yaptığım araştırmayla bir ilgisi olmamasına rağmen). Zambelli bu arada bu kitabın girişinde yer alan, bizzat kendisinin alıntı yaptığı bir bölümde "egemen ve tâbi sınıf kültürleri arasındaki *karşılıklı etkileşimden* (vurgu benim)" söz ettiğimi fark etmemiş. Zambelli'nin 15. ve 16. yüzyıllarda İtalyan felsefe çevrelerinde (yeni Platoncu ve Aristotelesçi) kendiliğinden yaradılış kavramının yaygınlaşması konusundaki gözlemleri çok daha dikkatli yazılmış ve daha yararlı. Yine de, Zambelli'nin göndermeleri, bana Menocchio'nun fikirlerinin kökenini açıklayacak düzeyde ikna edici gelmiyor. Birincisi, peynirin çürümesinden söz etseler de (Pomponazzi: 74,

not 24) bunu evrenin kökenine bağlamıyorlar; ya da meleklerin ve insanların kaostan nasıl oluştuğunu belirtiyorlar, ama peynirin çürümesinden ya da genel olarak çürümeden bahsetmiyorlar (Tibero Russilliano Sesto ve Pimander'in halk dilindeki çevirisi: 78-9). Menocchio'nunki gibi günlük tecrübelere dayalı bir kültürde, "imgenin" (ya da daha iyisi "tecrübenin") mayalanma "düşüncesi"nden ayrılması, (s. 74) (37. Bölüm) bildik ya da aşikâr değildi. Menocchio'nun evrenden söz ederken sürekli olarak bozulmuş peyniri analojik-açıklayıcı bir anahtar olarak kullanıp tekrar etmesi, bizi, Zambelli'nin varsaydığı (ama kanıtlayamadığı) kitaptan yola çıkıldığı ihtimalinden kesin olarak uzaklaştırır. Onun tezi, ancak üst sınıflarla köylü kültürü arasında son derece yaygın bir geçişkenliğin varlığı kanıtlanırsa kesinlik kazanabilir, bu da kanıtlanmış değildir. (Yanlış anlaşılmalara meydan vermemek için burada "köylü kültürünün mutlak özerkliği kavramı"nı ileri sürmediğimi bir kere daha vurgulamak isterim.) Sapkın çevrelerle ilişkisi olan bir değirmenci için, Ficino'nun yazılarını "doğrudan doğruya tanımanın", Servetus'un yazılarına göre "son derece daha kolay" olduğunu söylemek, bunu da "Ficino'nun yazılarının çok yaygın" olmasına bağlamak anlamsızdır (s. 69). Daha önce de söylediğimiz gibi Mantualı bir kuyumcu Servetus'u okumaya çalışabilir (ve hiçbir şey anlayamaz); ama Ficino'nun yazılarının Menocchio'nun kitapları arasında olduğunu varsaymak; Leonardo'nun kitapları arasındaki (kaldı ki nihayet o Leonardo'ydu) bir *De immortalità d'anima*'nın "gerçekten muhteşem" bir biçimde Ficino'nun *Theologia platonica*'sıyla özdeşleştirilmesiyle (ki Garin bunu tekzip etmiştir) C. Dionisotti'nin alay etmesini hatırlatıyor: "Bu konuyu düşününce aklıma hep kümesteki bir zürafa geliyor" (C. DIONISOTTI, "Leonardo uomo di lettere": 185). Zambelli'nin önce Ficino, sonra da Pomponazzi'nin öğrencisi Tiberio Russilliano Sesto tarafından kullanılan *terrigenae* terimiyle ilgili gözlemi gerçekten de şaşırtıcı (s. 79-80) – "bir tema, onların kendi Latincelerinde özel bir kelime uydurmalarına yol açacak kadar sık kullanıldığında, bunun ta Hindistan'a dayanan dolaysız ve saf sözlü kökenini aramak şart değildir." Ama, bu metinler Menocchio'nun eline geçseydi bile, bu Latinceyi anlaması olanaksızdı. Kısacası, birbirlerine dairesel (karşılıklı) ilişkilerle bağlı (zaten asıl mesele de bu) iki ayrı kültürle karşı karşıyayız, bu ilişkiler de çözümleyici bir biçimde tek tek sergilenmek zorunda. Yine de dairesellik varsayımını kabul edersek, bunun tarihçiye alıştığımız dışında kanıtlama ölçütleri dayattığını teslim etmek zorundayız. Bunun nedeni, egemen kültürle tâbi kültürün birbiriyle eşitsiz, hileli zara dayanan bir mücadele içinde olmasıdır. Belgelerin belli bir toplumun sınıfları arasındaki güç ilişkisini yansıttığı gerçeği göz önüne alınırsa, okuma yazma bilmenin bu kadar nadir olduğu bir dönemde, tâbi sınıfların kültürünün geride saptırılmış da olsa bir iz bırakması olasılığı gerçekten de zayıftır. Bu noktada, alışılmış kanıt ölçütlerini kabul etmek, egemen kültürün önemini abartmak anlamına gelir. Örneğin elimizdeki durumda, Menocchio'nun fikirlerinin yeniden oluşturulmasında, yazılı kanıtların tek bir kırıntısının bile –Pomponazzi'nin yayımlanmamış bir mektubu ya

da Tiberio Russilliano Sesto'nun gizlice yayımlanmış ve aslında hiç bilinmemesi amaçlanmış bir metninin bile– "saf" sözlü bir gelenekten (bu müthiş sıfat Zambelli'ye ait) daha geçerli olduğu sonucuna varmak, daha başlangıçta, çatışan taraflardan birinin (ayrıcalıklı olanın) lehine karar vermek anlamına gelir. Bu yolla kaçınılmaz olarak, fikirlerin tanımları gereği *hep ve yalnızca* eğitim görmüş çevrelerden (belki köktenci tavırlar sonucu: ama bu konu şu anda bizi ilgilendirmiyor) –tabii ki değirmencilerin ya da köylülerin değil, keşişlerin ve üniversite profesörlerinin kafalarından– kaynaklandığı yolundaki geleneksel tezi "sergilemiş" oluruz. Bu türden saptırmanın en basit kronolojik tedbirden bile bihaber, manasız bir örneği G. SPINI'de vardır ("Note-relle libertine", *Rivista storica italiana* 88 [1976]: 792-802. Bkz. Zambelli'nin yorumları: 66-7). Menocchio'nun evren hakkındaki fikirlerini uzak bir sözlü geleneğe bağlayan tezin de kanıtlanmamış olduğunu ve ilerde bu konuda daha fazla kanıt bulsam bile hep kanıtlanmamış olarak kalacağını ileri sürmek haklı olabilir (bkz. G. C. LEPSCHY, "Oral Literature", *The Cambridge Quarterly* 8 [1979]: 186-7). Ama her koşulda, bu kadar çeşitli, dengesiz belgelere dayalı bir araştırma alanına uyacak yeni bir kanıt ölçütü geliştirmek akıllıca olabilir. Yeni bir araştırma alanının belli bir bilim dalında yalnızca yöntemleri değil, kanıt ölçütlerini değiştirmesi bilinmedik bir şey değildir, örneğin fizikte görülmüştür: Atom kuramının kabul edilmesiyle, klasik fizik çerçevesinde geliştirilmiş kanıt ölçütlerini değiştirmek gerekmiştir.

İngiliz dinbilimci Thomas Burnet: "Tellurem genitam esse atque ortum olim traxisse ex Chao, ut testatur antiquitas tam sacra quam profana, supponamus: per Chaos autem nihil aliud intelligo quam massam materiae exolutam indiscretam et fluidam... Et cum notissimum sit liquores pingues et macros commixtos, data occasione vel libero aëri expositos, secedere ab invicem et separari, pinguesque innatare tenuibus; uti videmus in mistione aquae et olei, et in separatione floris lactis a lacte tenui, aliisque plurimis exemplis: aequum erit credere, hanc massam liquidorum se partitam esse in duas massas, parte ipsius pinguiore supernatante reliquae..." (T. BURNET, *Telluris theoria sacra, originem et mutationes generales orbis nostri, quas aut jam subiit, aut olim subiturus est, complectens* [Amsterdam, 1699]: 17, 22; bu bölümü benim dikkatime sunduğu için Nicola Badaloni'ye yürekten teşekkür ederim.) Hint evren bilimine yapılan gönderme için bkz. *a.g.e.*: 344-7, 541-4.

"benandanti *gibi şamanist bir damarı olan bir kültün":* Bkz. C. GINZBURG, *I benandanti...*: xii. Bu temayı bir başka çalışmada daha derinlemesine ele alacağım.

28

Reform ve matbaanın yaygınlaşması: Bu iki olgu arasındaki ilişki için bkz. E. L. EINSENSTEIN, "L'avènement de l'imprimerie et la Réforme", *Annales:*

ESC 26 (1971): 1355-82 ve aynı yazarın son yapıtı *The Printing Press as an Agent of Change*, 2 cilt (Cambridge, 1979), özellikle s. 367 vd.

tarihsel sıçrayış: Bütün bu konular hakkında bkz. J. GOODY ve J. WATT'ın temel denemesi, "The Consequences of Literacy", *Comparative Studies in Society and History* 5 (1962-63): 304-45, ancak burada da ilginç bir şekilde matbaanın icadının getirdiği büyük kopuş göz ardı edilmektedir. E. L. EINSENSTEIN ("The Advent of Printing and the Problem of the Renaissance", *Past and Present* 45 [1969]: 66-8) matbaanın sunduğu kendi kendini yetiştirme olanağı üzerinde gerektiği gibi durur.

"yoksula ihanet": Bkz. ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 27, arka yüz. 1610'da bölgedeki Venedik valisi A. Grimani'nin, Friuli'deki köylülerle ilgili bütün davaların halk dilinde yazılmasını emrettiğini hatırlatmakta fayda var: krş. *Leggi per la Patria*: 166.

"Anlamıyor musun": Bkz. ACAU, Mahkeme no. 285, numaralandırılmamış belgeler (6 Temmuz 1599).

"yüce şeyler arama": a.g.e., Mahkeme no. 126, yaprak 26, arka yüz.

29

"Tanrı şeytanı nasıl isteyemez": Bkz. *Fioretto*, yaprak A iii, arka yüz; A iv, ön yüz.

"Şimdi birçok düşünür": a.g.e., yaprak C, ön ve arka yüz.

Ama elde etmeye çalıştığı dilsel ve kavramsal araçlar: Burada (önsözde belirttiğim gibi farklı bir perspektifle olsa bile) L. Febvre'in "*outillage mental*" kavramından yararlanıyorum: *Le problème de l'incroyance*: 328 vd.

30

Fioretto della Bibbia'yı *süsleyen imgeler:* Bkz. örn. 34. ve 35. Bölüm.

31

"Hepimiz Tanrı'nın çocuklarıyız": Bkz. ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 17, arka yüz.

"o hepsini sever": a.g.e., yaprak 28, ön yüz.

"Hepsine, Türklere": a.g.e., yaprak 37, arka yüz.

"insanın yalnızca kendisini incitir": a.g.e., yaprak 21, arka yüz.

Ama, bir baba olmasının yanı sıra: İki imge gelenekseldi. Bkz. K. THOMAS, *Religion and the Decline of Magic* (Londra, 1971): 152.

"en kutsal haşmetli": Bkz. ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 20, ön yüz.

"büyük komutan": a.g.e., yaprak 6, ön yüz.

"o sıralarda oturan kişi": a.g.e., yaprak 35, arka yüz.
"Ben İsa Mesih'in": a.g.e., yaprak 16, arka yüz.
"Endüljansların iyi olduğuna": a.g.e., yaprak 29, ön yüz.
"Tanrı'nın bir kâhyası gibidir": a.g.e., yaprak 30, arka yüz.
"Tanrı'nın iradesiyle: a.g.e., yaprak 34, ön yüz.
"işçileri olan melekler aracılığıyla": a.g.e.
"Tıpkı bir evi yapan": a.g.e., yaprak 37, ön yüz.
"irade olduğunda": a.g.e.
"marangoz": a.g.e., yaprak 15, arka yüz.
"Madde olmadan": a.g.e., yaprak 37, ön yüz.
"Bu Tanrı kendisi": a.g.e., yaprak 31, arka yüz.
"gökyüzünü ve yeryüzünü yaratan": a.g.e., yaprak 29, ön yüz.

Peki melekleri kim yapmıştı?: Eğer Menocchio'nun eline, düşündüğümüz gibi, (bkz. 27 Bölüm) *Dante con l'espositioni di Christoforo Landino et d'Alessandro Vellutello* geçmişse, orada Landino'nun *Inferno*'nun 9. *canto*'su için yazdığı yorumlar arasında şunu okumuş olmalıydı: "Menandroscular isimlerini Simon'un müridi Büyücü Menandros'dan aldılar. Bunlar, dünyanın Tanrı tarafından değil, melekler tarafından yapıldığını ileri sürerler" (yaprak 58, arka yüz). Bu bölümün karışık ve saptırılmış bir yankısını Menocchio'nun şu sözlerinde yakalar gibiyiz: "Mandeville'in o kitabında melek şeklini almış bir Büyücü Simon'dan söz edildiğini okuduğumu zannediyorum." Aslında Mandeville Büyücü Simon'dan bahsetmemektedir. Yanılgı, Menocchio'nun bir anlık dalgınlığından kaynaklanmış olmalı. Fikirlerini "beş ya da altı yıl önce" okuduğu Mandeville'in *Seyahatler*'inden aldığını söyledikten sonra, engizisyoncu şöyle itiraz etmişti: "Bu fikirlere otuz yıldır sahip olduğunu biliyoruz" (ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 26, arka yüz). Köşeye sıkışan Menocchio, başka bir yerde –büyük bir ihtimalle çok daha eskiden– okuduğu bir cümleyi Mandeville'e atfederek bundan kurtulmaya ve konuyu değiştirmeye çalışmıştı. Tabii bütün bunlar sadece varsayım.

"onlar doğa tarafından": ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 37, ön yüz.
"Dünyada yaratılan ilk": Bkz. *Fioretto*, yaprak B viii, ön yüz.
"Gördüğünüz gibi doğa": a.g.e., yaprak A iii, arka yüz.
"Bütün dünyanın": Bkz. ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 17, ön yüz.

32

"Bu her şeye kadir Tanrı da nedir?": a.g.e., yaprak 11, arka yüz.
"Siz Tanrı'yı ne sanıyorsunuz?": a.g.e., yaprak 8, ön yüz.
"Bu Kutsal Ruh da neyin nesi?": a.g.e., yaprak 12, ön yüz.
"Kutsal Ruh yoktur dediğimi...": a.g.e., yaprak 24, ön yüz.
"Konuşabilseydim konuşurdum": a.g.e., yaprak 25, ön yüz.
"Papanın, bir kralın ya da bir prensin": a.g.e., yaprak 27, arka yüz.
şu anda kaybolmuş bulunan (...) çevirisini: Bkz. A. STELLA, *Anabattis-*

mo e antitrinitarismo: 7, 135-6.

Servetus'un ilk yapıtının özünde: Servetus üzerine, bkz. D. CANTIMORI, *Eretici*: 36-49; B. Becker (haz.), *Autour de Michel Servet et de Sébastien Castellion* (Haarlem, 1953); R. H. BAINTON, *Michel Servet hérétique et martyr* (Cenevre, 1953).

"Onun Tanrı olduğundan": Bkz. ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 16, arka yüz.

"Onun da bizim gibi insan olduğunu": a.g.e., yaprak 32, ön yüz.

"Kutsal Ruh bazen Tanrı'nın": M. SERVETUS, *De Trinitatis erroribus* (1531; yeni baskı, Frankfurt, 1965), yaprak 22, ön yüz.

"Onun Tanrı olduğuna inanıyorum": ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 16, arka yüz; 29, arka yüz; 21, arka yüz. Son alıntıdaki "tin"in yorumu için bkz. 36. Bölüm.

"Yani Kutsal Ruh": SERVETUS, *De Trinitatis*, yaprak 28, arka yüz.

"Tanrı'nın tininden": SERVETUS, *De Trinitatis*, yaprak 60, ön ve arka yüz.

"Siz Tanrı'yı ne sanıyorsunuz?": ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 2, ön yüz; 5, ön yüz.

"Yine aynı şekilde, Tanrı'nın": SERVETUS, *De Trinitatis*, 66, arka yüz-67, ön yüz; 85, arka yüz (krş. ayrıca CANTIMORI, Eretici: 43, not 3).

"Tanrı'nın ne olduğunu sanıyorsunuz?": ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 8, ön yüz; 3, ön yüz (ve 10, ön yüz; 12, arka yüz; vb.); 2, ön yüz; 16, arka yüz; 12, ön yüz.

Ama öte yandan Servetus'un yazılarının: Bkz. Venedik Senatosu'na 1539'da yazılmış sahte Melanchthon mektubuyla ilgili K. BENRATH'ın yazdıkları, "Notiz über Melanchtons angeblichen Brief en den venetianischen Senat (1539)", *Zeitschrift f. Kirchengeschichte* 1 (1877): 469-71; Mantuvalı kuyumcu Ettore Donato'nun, *De Trinitatis Erroribus*'un Latince baskısı eline geçtikten sonra söyledikleri: "öyle bir üsluptaydı ki anlayamadım" (STELLA, *Anabattismo e antitrinitarismo*: 135); Modena bölgesinde Servetus'un yazılarının dolaşımı konusunda bkz. J. A. TEDESCHI ve J. VON HENNEBERG, "Contra Petrum Antonium a Cervia relapsum et Bononiae concrematum", *Italian Reformation Studies in Honor of Laelius Socinus* içinde, J. Tedeschi (haz.) (Floransa, 1965): 252, not 2.

33

"bizi aldatmak": Bkz. ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 11, arka yüz.

"[İnsanların] topraktan yapıldığına": a.g.e., yaprak 34, ön yüz.

"şeytanın âdeti": a.g.e., yaprak 38, ön ve arka yüz.

bir köylü diniydi: "Ve köylülerin dünyasında akla, dine ve tarihe yer yoktur. Dine yer yoktur, çünkü onlar için her şey tanrısallığın bir parçasıdır, her şey yalnızca simgesel olarak değil, gerçekten tanrısaldır: İsa ve keçi; yu-

karıdaki gökyüzü ve aşağıdaki tarlalardaki hayvanlar; her şey doğal bir büyüyle birbirine bağlıdır. Kilisenin törenleri bile, köylülerin bir ruh atfettiği hareketsiz nesnelerin varlığını ve köydeki sayısız yeryüzü tanrısını yücelten, birer pagan törenine dönüşür." (C. LEVI, *Cristo si è fermato a Eboli*, Torino, 1946; *İsa Bu Köye Uğramadı*, çev. S. Eyüboğlu, Milliyet, İstanbul 1995).

34

"İnsanoğlunun Tanrı'nın suretinde": ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 17, ön yüz.

"yani en son yaratılan erkekle kadın": Bkz. *Fioretto*, yaprak B viii, ön ve arka yüz. İtalikler bana ait.

"İnsan öldüğünde": ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 10, arka yüz.

Vaiz'deki dizeler: Bkz. Vaiz, 3: 18 vd.: "*Dixi in corde meo de filiis hominum, ut probaret eos Deus et ostenderet similes esse bestiis. Idcirco unus interitus est hominum et iumentorum, et aequa utriusque conditio. Sicut moritur homo, sic et illa moriuntur...*" ("Yüreğimde dedim: Bu iş âdemoğulları yüzündendir. Tanrı onları denesin ve kendilerinin ancak hayvan olduklarını görsünler diyedir. Çünkü âdemoğullarının başına gelen, hayvanların başına da geliyor; ve başlarına gelen şey birdir; bu nasıl ölüyorsa, öteki de öyle ölüyor.") Bu aşamada on yıl önce Pordenoneli soylu Alessandro Mantica'ya karşı yapılan suçlamalar arasında (daha sonra, aleyhine somut bir delil bulunamamasına rağmen Engizisyon tarafından sapkınlığı konusunda "ağır derecede zanlı" bulunarak mahkûm edildi) bu dizelere dayanarak ruhun ölümlülüğü tezini yaymaya çalıştığı suçlamasının da bulunduğunu hatırlatmakta yarar görüyoruz. 29 Mayıs 1573 tarihinde imzalanan karara göre "Yukarıda adı geçen Alessandro'nun, okumuş bir adam olduğuna göre, birden fazla defa, cahil insanlara, akıl taşıyan ruhun ölümlü olabileceği ihtimalini öne sürerek '*quod iumentorum et hominum par esse interitus*' demiş olması, hiç de doğru bir şey değildir..." (ASVen, Sant'Uffizio, k. 34, fas. *Alessandro Mantica*, yaprak 21, arka yüz; 22, ön yüz ve karar). Menocchio'nun da bu "cahil insanlar"dan biri olması olasılığı, çekici ama kanıtlanamayacak bir varsayımdır – hem zaten gereksizdir. O sırada Mantica ailesiyle Montereale ailesi evlilik yoluyla akrabalık kurmuştu. A. BENEDETTI, *Documenti inediti riguardanti due matrimoni Fra membri dei signori castellani di Spilimbergo e la famiglia Mantica di Pordenone* (ikinci baskı, Pordenone, 1973).

"İmanı bütün Hıristiyanların": Bkz. ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 18, arka yüz.

35

"Ruhlarımızın Yüce Tanrı'ya": Bkz. ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 20, ön ve arka yüz. Sadık bir alıntı yaptım; yalnızca şu cümlelerde dolaylı anlatımı

değiştirdim: "Ona, eğer Tanrı'nın tini (...) soruldu...", "ve eğer bu Tanrı'nın tini", "bu Tanrı'nın tiniyle (...) demek istediği sorulduğunda..."; "ona gerçeği itiraf etmesi gerektiği söylendi..."

36

panteist: "Panteizm" terimi ilk kez John Toland tarafından 1705'te kullanıldı (bkz. P. O. KRISTELLER, *The Classics and Renaissance Thought* [Cambridge, Mass. 1955]: 100).

bir halk inanışının: Bkz. C. GINZBURG, *I benandanti...*: 92.

"artık doğruyu söyle": ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 21, arka yüz.

*"Tinimiz (*spiritus*) ki bu ruhtur": a.g.e.*, yaprak 20, arka yüz.

"insanda bir beden, bir ruh": a.g.e., yaprak 21, ön ve arka yüz.

"İnsanda akıl, bellek": a.g.e., yaprak 32, ön ve arka yüz.

"insandan ayrıdır": a.g.e., yaprak 34, arka yüz.

İki tin: Genel olarak, bu konu hakkında bkz. L. FEBVRE'in önemli gözlemleri, *Le problème de l'incroyance*: 163-94.

37

"Ruhun, bedendeki işlevlerine göre": Bkz. *Fioretto*, yaprak B ii, arka yüz; B iii, ön yüz.

Bellibaşlı farklılık: Bkz. yine L. FEBVRE, *Le problème de l'incroyance*: 178, Postel'in ölümsüz *animus* (Fransızcada *anime*) ve *anima* (Fransızcada *âme*) arasındaki ayrımı konusunda. Yine de Postel için *âme*'ın *spiritus*'a bağlandığını, *anime*'in ise *akıl*'la aydınlandığını unutmamak gerekir.

16. yüzyıl başlarında (...) Padua: Bütün bu konular hakkında, bkz. G. H. WILLIAMS, *The Radical Reformation, sub voce* dizinde "psychopannychism"; "Camillo Renato (ykl. 1500-1575)", *Italian Reformation Studies in Honor of Lealius Socinus* içinde: 106 vd., 169-70, çeşitli yerlerde; A. STELLA, *Dall'anabattismo al socinianesimo*: 37-44.

Valtellina'da sürgünde bulunan Renato'nun: Bkz. Renato'nun Valtellina'daki takipçilerinden biri ve *"stringaro"* Anabaptist Jacometto'nun arkadaşı olan Giovanbattista Tabacchino'nun mahkeme kayıtları (Tabacchino mahkemede Renato ile aynı inançlara sahip olduğunu söylemişti): A. STELLA, *Anabattismo e antitrinitarismo, sub voce* "Tabacchino". Bu, Rotondò'nun aynı konuda gösterdiği ihtiyatı aşmaktaydı (C. RENATO, *Opere, documenti, e testimonianze*, A. Rotondò [haz.], Corpus Reformatorum Italicorum [De Kalb ve Chicago, 1972]: 324). Yine de Venedik Engizisyonu'nun kâğıtları arasında saklanmış bulunan ve önceleri *"stringaro"* Jacometto'nun olduğu sanılan "Le revelatione" başlıklı risalenin (bkz. STELLA, *Dall'anabattismo al socinianesimo*: 67-71, bundan uzun alıntılar yayımlamıştır; C. GINZ-

BURG, *I costituti*: 43, not 22) aslında Tabacchino tarafından yazıldığı anlaşılmıştır. Krş. ASVen, Sant'Uffizio, k. 158, "liber quartus", yaprak 53, arka yüz. Mezhebin Osmanlı İmparatorluğu'na sığınmış üyelerine yönelik olarak yazılmış olan bu yazı, yazarının Renato ile yakın ilişkisi açısından daha da incelenmeye değer. Teslis'e karşı fikirler daha önce Renato'ya atfedilmemiştir (bkz. Renato, *Opere*: 328), halbuki Tabacchino'nun "La revelatione"si açıkça Teslis'e karşı bir yön izlemektedir.

*Onlar "ruhun (*anima*) hayat olduğuna":* Bkz. STELLA, *Anabattismo e antitrinitarismo*: 61. İtalikler benimdir.

"mezardan öte bir cehennem": Bkz. C. GINZBURG, *I costituti*: 35.

Polcenigo rahibi: Bkz. ASVen, Sant'Uffizio, k. 44 (*De Melchiori don Daniele*).

"cennete ancak": a.g.e., yaprak 39, arka yüz; 23, arka yüz, vb.

"Bedensel ve ruhsal ölümden söz ederken": a.g.e., yaprak 66, ön ve arka yüz.

Discorsi predicabili: 1589 tarihli Venedik baskısından alıntı yapıyorum, yaprak 46, ön ve arka yüz. İlk baskı 1562'de çıkmıştı. Mezhebin kâtibi olan ve Trento Konsili'ne katılmış olan Ammiani ya da Amiani hakkında bkz. G. ALBERIGO'nun *Dizionario biografico degli italiani*'deki maddesi (Roma, 1960), 2: 776-7. Bu yazı, Ammiani'nin Protestan karşıtı polemiğe hasım olduğunu, buna karşılık geleneğe, özellikle de Kilise Ululari'nın geleneğine sahip çıkılmasını desteklediğine işaret etmektedir. Bu, söz konusu *Discorsi*'lerde bile (birkaç yıl sonra iki tane daha Discorsi yazmıştır) açıkça bellidir; Luthercilere yönelttiği açık saldırıyı ise kırkıncı söylevine saklamıştır ("Yoldan çıkmış Luther ve müritlerinin yaptıkları hakkında", yaprak 51, ön ve arka yüz).

"ad perfidam": Bkz. ASVen, Sant'Uffizio, k. 44, yaprak 80, ön yüz. O dönemdeki bir Engizisyon kararında Wyclif'e yapılan bu gönderme alışılmış bir şey değildir.

38

"Tinimizin, ki bu ruhtur": Bkz. yukarıda 37. Bölüm.

"Oğul neydi": Bkz. ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 31, arka yüz; 32, ön yüz.

"Evet efendilerim": a.g.e., yaprak 32, arka yüz.

"yerler ilahi tinlerle doluydu": a.g.e., yaprak 33, arka yüz.

39

"daha önce Tanrı'nın": Bkz. yukarıda 34. Bölüm.

"Hayır efendim": ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 29, arka yüz.

"İnsanların barış içinde": a.g.e., yaprak 28, arka yüz.

"İyi olduklarını düşünüyorum": a.g.e., yaprak 29, ön yüz.

"çünkü Tanrı birisine": a.g.e., yaprak 35, ön yüz.

"Bütün dünyayı çevreleyen": a.g.e.

"Akıl, bellek": a.g.e., yaprak 32, ön ve arka yüz.

"Bedensel gözlerimizle": a.g.e., yaprak 35, arka yüz.

"cennet herkesin her mevsimde": Bkz. MANDAVILLA, *Qual tratta*, yaprak 51, ön yüz.

"Yeryüzünde cennete": ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 38, arka yüz.

40

"Çok mağrurdum": a.g.e., yaprak 30, ön yüz.

Sözlü geleneğe dayalı toplumlarda: Bkz. J. GOODY ve J. WATT, "The Consequences of Literacy": 304-45; F. GRAUS, "Social Utopias in the Middle Ages", *Past and Present* 38 (1967): 3-19; E. J. HOBSBAWM, "The Social Function of the Past: Some Questions", *Past and Present* 55 (1972): 3-17. M. HALBWACHS'ın yapıtı hâlâ yararlıdır, *Les cadres sociaux de la mémoire* (1925; ikinci baskı, Paris, 1952).

"Âdem'in toprağı işlediği": Bu, 1381'de İngiliz köylü ayaklanması sırasında hâlâ kullanılan bir atasözüydü (bkz. R. HILTON, *Bond Men Made Free: Medieval Peasant Movements and the English Rising of 1381* (Londra, 1973): 222-3).

mitsel bir ilkel Kilise: Bkz. genel olarak G. MICCOLI, "Ecclesiae primitivae forma", *Chiesa gregoriana* (Floransa, 1966): 225 vd.

"[Kilise'nin] Efendimiz İsa Mesih": Bkz. ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 35, ön yüz.

etnik-merkezcilik krizi: Bkz. S. LANDUCCI, *I filosofi* ; W. KAEGI, "Voltaire e la disgregazione della concezione cristiana della storia", *Meditazioni storiche* içinde, İtalyanca çeviri (Bari, 1960): 216-38.

"Aziz Augustinus keşişleri mezhebinden": Bkz. FORESTI, *Supplementum*, yaprak ccclv, ön ve arka yüz (numaralamada hatalar vardır).

41

"aklı kıt biri olarak kabul edilen": Bkz. ACAU, Mahkeme no. 132, Papaz Odorico Vorai'nin ifadesi, 15 Şubat 1584.

"hanlarda": a.g.e., Mahkeme no. 126, yaprak 9, ön yüz.

"kötü konuşmuş ve iftira etmişti": a.g.e., bkz. ayrıca yaprak 7, arka yüz; 11, ön yüz, vb.

"bana kereste sattı, parasını ödedim": a.g.e., Mahkeme no. 132, numaralandırılmamış belgeler (18 Şubat 1584 tarihli sorgulama).

"büyülü şeyler": a.g.e., Mahkeme no. 126, yaprak 13, arka yüz.

"O adamın sapkın olmasından": a.g.e., yaprak 10, arka yüz.

"Ancak bir delinin": a.g.e., yaprak 12, arka yüz.

"Tanrı'nın olmadığını söylerken": a.g.e., Mahkeme no. 132, numaralandırılmamış belgeler (25 Nisan 1584 tarihli sorgulama).

"Tanrı onları böyle fikirlerden korusun": a.g.e., Mahkeme no. 126, yaprak 27, arka yüz.

"O gece": a.g.e., yaprak 23, arka yüz; 24, ön yüz.

kanundışı bir adam olmak: Bkz. E. J. HOBSBAWM, *Bandits* (Londra, 1969).

Bir kuşak önce: Bkz. 7. Bölüm.

42

"ana rahmini terk ettikten sonra": Bkz. ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 34, arka yüz.

"Birkaç gün önce": Mundus novus, t.y. (1500?), numaralandırılmamış belgeler. İtalikler bana aittir.

Erasmus, 1527'de: Bkz. *Opus epistolarum Des. Erasmi...*, P. S. Allen (haz.) , 12 cilt (Oxford, 1928), 7: 232-3.

Capitolo: Bu yazı *Begola contra la Bizaria*'nın (Modena, tarihsiz) bir eki olarak bulunmaktadır. Bologna'da Biblioteca Comunale dell' Archiginnasio'daki kopyasından yararlandım, no. 8 Lett. it., *Poesie varie*, Caps. XVII, no. 43. Kimin tarafından basıldığını saptayamadım. Her koşulda, bkz. R. RONCHETTI BASSI, *Carattere popolare della stampa in Modena nei secoli XV-XVI-XVII* (Modena, 1950).

Cockaigne diyarı: Bkz. F. GRAUS, "Social Utopias": 3-19, özellikle s. 7 vd. Ancak bu yazar bu temanın yaygınlığını ve halk üzerindeki etkisini ciddi bir biçimde küçümsüyor. Genel olarak, bkz. M. BAKHTIN, *L'œuvre de François Rabelais*, çeşitli sayfalarda. (Yazarın Pantagruel'in dilinde keşfettiğine inandığı "*nouveau monde*"da –yeni dünyada– Cockaigne diyarının bir yankısının sezildiği gözden kaçmamalı. Bunu E. AUERBACH tespit ediyor, *Mimesis, Il realismo nella letteratura occidentale*, İtalyanca çeviri (Torino, 1970), 11: 3, özellikle s. 9. İtalya için hâlâ V. ROSSI'nin yazısı önemini korumaktadır, "Il paese di Cuccagna nella letteratura italiana", *Le lettere di messer Andrea Calmo*'ya ek, V. Rossi (haz.) (Torino, 1888): 398-410. G. COCCHIARA'nın denemesinde bazı yararlı göndermeler vardır, bkz. *Il paese di Cuccagna e altri studi di folklore* (Torino, 1956): 159 vd. Fransa için bkz. A. HUON, "'Le Roy Sainct Panigon' dans l'imagerie populaire du XVIe siècle", *François Rabelais: Ouvrage publié pour le quatrième centenaire de sa mort (1553-1953)* içinde, M. François (haz.) (Cenevre-Lille, 1953): 210-25. Bkz. genel olarak E. M. ACKERMANN, *"Das Schlaraffenland" in German Literature and Folksong... with an Inquiry into Its History in European Literature* (Chicago, 1944).

Bu kadar uzun olmasa da: Diğerleri arasında Cocchiara'nın denemesi, bu unsurları doğrudan Amerika'da doğmuş olanların öykülerine bağlamadan, ele alır (özel mülkiyetin olmayışı hakkında bkz. R. ROMEO, *Le scoperte americane nella coscienza italiana del Cinquecento* [Milano-Napoli, 1971]: 12 vd.). Ackermann bu bağlantıya kısaca değinir: *"Das Schlaraffenland"*: 82 ve özellikle 102.

Yalnızca ciddi değil: Burada, dinle ve ahlakla ilgili şakaların Freudcu yorumunu hatırlatmakta yarar olabilir. Bunlar "yalnızca mizahi bir yolla, üstü örtülü nüktelerle eleştirilebilen, başka tür eleştiriyi kabul etmeyecek kadar kutsanmış kurumlara..., ahlak ya da dinle ilgili önerilere, hayat kavramlarına" yönelik şakalardır (bkz. F. ORLANDO'nun yorumu, *Per una teoria freudiana della letteratura* [Torino, 1973]: 46 vd.). Nitekim, 17. yüzyıl boyunca, More'un *Utopia*'sı uçarı ya da şakacı paradokslar arasında sayılmıştır.

Anton Francesco Doni: Bkz. P. F. GRENDLER, *Critics of Italian World (1530-1560): Anton Francesco Doni, Nicolò Franco, and Ortensio Lando* (Madison, 1969). *Mondi*'nin 1562 baskısını kullandın (*Mondi celesti, terrestri et infernali de gli academici pellegrini...*): *Mondo Nuovo* üzerine diyalog s. 172-84'te.

Doni'ninki (...) bir köylü ütopyası değil: Bkz. GRAUS, "Social Utopias": 7; bu yazar Cockaigne diyarının hiçbir zaman kentsel bir çevre olmadığını belirtir. Rossi'nin sözünü ettiği, Siena'da 15. yüzyılın sonuna doğru basılmış olan *Historia nuova della citta di Cuccagna* bir istisna olmalıdır (*Le lettere*: 399). Maalesef bu metni bulamadım.

"Sarhoşluk ayıbını": Bkz. DONI, *Mondi*: 179.

eski altın çağı mitosunu: Bkz. A. O. LOVEJOY ve G. BOAS, *Primitivism and Related Ideas in Antiquity* (Baltimore, 1935); H. LEVIN, *The Myth of the Golden Age in the Renaissance* (Londra, 1969); H. KAMEN, "Golden Age, Iron Age: A Conflict of Concepts in the Renaissance", *The Journal of Medieval and Renaissance Studies* 4 (1974): 135-55.

"bu dünyadan farklı, yeni bir dünyaydı": Bkz. DONI, *Mondi*: 173.

mükemmel toplum modelini: Bu ayırım için bkz. N. FRYE, "Varieties of Literary Utopias", *Utopias and Utopian Thought* içinde, F. E. Manuel (haz.) (Cambridge, Mass., 1966): 28.

ve mülkiyetin ortak kullanımı: Bkz. DONI, *Mondi*: 176: "Her şey ortaktı ve köylülerle kentliler aynı şekilde giyiniyorlardı; çünkü her biri emeğinin karşılığını elde ediyor ve neye ihtiyacı varsa alıyordu. Satmak ve yeniden satmak, almak ve yeniden almaya kimse gerek duymuyordu."

Foresti'nin Supplementum'*undaki sınırlı referanslar:* Bkz. FORESTI, *Supplementum*, yaprak cccxxxix, arka yüz; cccxl, ön yüz.

"Birçok insan ırkı olduğunu": Bkz. ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 34, ön yüz.

kentli, ölçülü "yeni dünya": Doni'nin kentsel ütopyasının anlamı hakkında bkz. G. SIMONCINI'deki oldukça yüzeysel bölüm, *Città e società nel Rinascimento*, 2 cilt (Torino, 1974), 1: 271-3 ve çeşitli sayfalarda.

dinin törenleri ve kutlamaları yoktu: Bkz. GRENDLER, *Critics*: 175-6 (daha genel olarak: 127 vd.). Grendler'in ifadeleri her zaman inandırıcı değildir. Örneğin, Doni konusunda az çok açık bir "maddecilik"ten söz etmek bir saptırma olabilir (kaldı ki, s. 135 ve 176'daki kararsız anlatıma bakın). Ne olursa olsun, Doni'nin dinsel huzursuzluğu tartışılmaz bir konudur. *Mondo nuovo* ile ilgili olarak bir "ideal teokrasi"den söz eden A. TENENTI ("L'utopia nel Rinascimento [1450-1550]", *Studi storici* 7 [1966]: 689-707) bunu dikkate almamıştır.

"Tanrı'yı": Bkz. DONI, *Mondi*: 184. Grendler bir "ortodoks dinsel kod"dan söz eder (s. 176). Aslında bu sözcükler, Doni'nin yakın bulduğu basitleştirilmiş dini onaylamaktadır. Bkz. ayrıca ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 28, ön yüz.

Lamento: *Lamento de uno poveretto huomo sopra la carestia, con l'universale allegrezza dell'abondantia, dolcissimo intertenimento de spiriti galanti* (t.y.). Bologna'da Biblioteca Comunale dell'Archiginnasio'daki kopyasından yararlandım, no. 8, Lett. it., *Poesie varie*, XVII, no. 40.

Perhiz ve Karnaval: BAKHTIN (*L'œuvre de F. Rabelais*: 211 ve çeşitli sayfalarda) popüler ütopyalardaki döngüsel vizyonu haklı olarak vurgular. Aynı zamanda, çelişkili olarak, Rönesans'ın dünyayı karnaval gözüyle görüşünü de "eski" feodal dünyayla geri dönüşsüz bir kopuş olarak yorumlar (s. 215, 256, 273-4, 392). Döngüsel ve dural zamanın üzerine, çizgisel ve gelişen zamanın bu biçimde binmesi, halk kültüründeki yıkıcı unsurların aşırı vurgulandığının göstergesidir – kitabın temel önemini ortadan kaldırmamakla birlikte, en tartışılır yönü de bu aşırı vurgudur. Bkz. ayrıca P. CAMPORESI, "Carnevale, cuccagna e giuochi di villa (Analisi e documenti)", *Studi e problemi di critica testuale* 10 (1975): 57 vd.

ütopyaların, derinlere inen popüler köklerini: Bkz. CAMPORESI, "Carnevale": 17, 20-1, 98-103, ve çeşitli sayfalarda (ama bkz. bir önceki not). L. FIRPO soruyu Campanella için de sormuştur, "La cité idéale de Campanella et le culte du Soleil"; *Le soleil à la Renaissance: Sciences et mythes* içinde (Brüksel, 1965): 331.

"yeni dünya" imgesi çok eskiydi: Bkz. BAKHTIN, *L'œuvre de F. Rabelais*: 89-90.

rönesans: a.g.e.: 218, 462 ve özellikle G. B. LADNER, "Vegetation Symbolism and the Concept of Renaissance", *De artibus opuscula XL.: Essays in Honor of Erwin Panofsky* içinde, M. Meiss (haz.) (New York, 1961), 1: 303-22. Bkz. ayrıca aynı yazar, *The Idea of Reform, Its Impact on Christian Thought and Action in the Age of the Fathers* (Cambridge, Mass., 1959). K. BURDACH'ın kitabı hâlâ önemlidir, *Riforma, Rinascimento, Umanesimo*, İtalyanca çeviri (Floransa, 1935): 3-71.

İnsan'ın Oğlu değil: Bkz. Daniel, 7: 13 vd., binyılcı edebiyatın temel metinlerinden biri.

43

uzun bir mektup: Bkz. ACAU, Mahkeme no. 126, numaralandırılmamış belgeler.

boşu boşuna ısrar ettiği: Bkz. 5. Bölüm.

45

"ultramontanes": Bkz. M. SCALZINI, *Il secretario* (Venedik, 1587), yaprak 39.

don Curzio Cellina: ASP'de onun derlediği zabıtlardan oluşmuş bir fasikül bulunmaktadır, *Notarile*, k. 488, no. 3785.

aliterasyon: Bkz. P. VALESIO, *Strutture dell'alliterazione: Grammatica, retorica e folklore verbale* (Bologna, 1967), özellikle s. 186, dinsel dilde aliterasyon üzerine.

mahkemede söylediğine göre: Bkz. ACAU, Mahkeme no. 126, yaprak 34, arka yüz.

46

yargıçlar kararı: Bkz. ACAU, "Sententiarum contra reos S. Officii liber II", yaprak 1, ön yüz; 11, arka yüz. Tövbe metni yaprak 23, ön yüz; 34, ön yüz.

Foresti'nin Supplementum'*u:* Bkz. yaprak cliii, arka yüz; cliv, ön yüz; clvii, ön yüz.

47

"Ben zavallı mahpus": ACAU, "Sententiarum contra reos S. Officii liber II", yaprak 12, ön yüz.

gardiyan: a.g.e., yaprak 15, ön ve arka yüz.

piskopos ve engizisyoncu Menocchio'yu: a.g.e., yaprak 16, ön ve arka yüz.

Concordia Piskoposu: a.g.e., yaprak 16, arka yüz; 17, ön yüz.

48

1590'da: ACVP, "Visitationum Personalium anne 1593 usque ad annum 1597": 156-7.

Aynı dönemde (1595): ASP, *Notarile*, k. 488, no. 3785, yaprak 1, ön yüz; 2, arka yüz.

Aynı yıl: a.g.e., yaprak 3, ön ve arka yüz.

1595'te Friuli Patria'*sının: a.g.e.*, yaprak 6, ön yüz; 17, arka yüz.

oğlunun (...) ölümünden sonra: ACAU, Mahkeme no. 285, numaralandırılmamış belgeler.

49

Bir önceki yıl karnaval sırasında: a.g.e. Bu mahkemenin belgeleri numaralandırılmamıştır.

"Beati qui non viderunt": Yuhanna 20: 29.

don Odorico Vorai'nin bunun bedelini: Bkz. ACAU, Mahkeme no. 285, numaralandırılmamış belgeler (11 Kasım 1598, Montereale kontlarından don Ottavio'nun ifadesi).

yeni papaz don Giovan Daniele: a.g.e. (17 Aralık 1598).

Don Curzio Cellina: a.g.e.

50

Simon adında biri: a.g.e. (3 Ağustos 1599).

Menocchio'yu dönemin diğer sapkınları gibi: Bkz. A. STELLA, *Anabattismo e antitrinitarismo*: 29 ve "Guido da Fano eretico del secolo XVI al servizio dei re d'Inghilterra", *Rivista di storia della Chiesa in Italia* 13 (1959): 226.

51

Avianolu bir hancı: Bkz. ACAU, Mahkeme no. 285, numaralandırılmamış belgeler (6 Mayıs 1599).

"Eğer İsa Tanrı olsaydı": Bu, gündelik dilde küfür sayılan bir deyimdi, bunun bir örneğini 1599'da Fornasier lakabıyla tanınan ve Valsavone yakınlarında oturan Antonio Scudellario'ya karşı yapılan tanıklıklarda görüyoruz (ACAU, "Anno integro 1599, a no. 341 usque ad 404 incl.", Mahkeme no. 361).

(İlginçtir ki, bu espri): Bkz. A. BOCCHI, *Symbolicarum quaestionum... libri quinque* (Bologna, 1555), formalar lxxx-lxxxi. Buna başka bir vesileyle yeniden döneceğim.

"Kafasını yanlış fikirlere takmıştı": ACAU, Mahkeme no. 285, numaralandırılmamış belgeler (6 Temmuz 1599).

52

"Yaşlı bir adamı": Bkz. ACAU, Mahkeme no. 285, numaralandırılmamış belgeler (12 Temmuz 1599).

"bir okul çalıştırdım": Bu, eğitim düzeyi en düşük kurumdu. Maalesef, Menocchio'nun hayatının bu dönemiyle ilgili daha fazla bilgi yok.

Foresti'nin Supplementum*'unda (...) okumuştu:* Tam sayfayı saptamak mümkün olmadı. Ama bkz. FORESTI, *Supplementum*, yaprak 180, ön ve arka yüz.

53

ayinlere yüzeysel yaklaşmak: Bkz. C. GINZBURG, *Il nicodemismo. Simulazione e dissimulazione religiosa nell'europa del '500* (Torino, 1970). Ama daha farklı bir yorum için bkz., Carlos M. N. EIRE, "Calvin and Nicodemism: a Reappraisal", *Sixteenth Century Journal* 10 (1979) fasikül 1: 45-69.

"Nous sommes Chrestiens": Bkz. M. DE MONTAIGNE, *Essais*, P. Villey (haz.) (Paris, 1965): 445 (2. Kitap, 12. Bölüm, "Apologie de Raimond Sebond"; *Denemeler*, Cem, İstanbul 1993).

Engizisyoncuya kendisini: Bkz. ACAU, Mahkeme no. 285, numaralandırılmamış belgeler (19 Temmuz 1599).

"Dedi ki, devam et": Bkz. *L'Alcorono di Maometto, nel qual si contiene la dottrina, la vita, I costumi et le leggi sue, tradotto nuovamente dall'arabo in ligua italiana* (Venedik, 1547), yaprak 19, ön yüz.

"bir an düşünceye daldıktan sonra": Bkz. ACAU, Mahkeme no. 285, numaralandırılmamış belgeler (12 Temmuz 1599).

Sonradan: a.g.e. (19 Temmuz 1599).

"Engizisyoncular ve diğer büyüklerimizin": a.g.e. (12 Temmuz 1599).

54

"Efendimiz İsa Mesih": Bkz. ACAU, Mahkeme no. 285, numaralandırılmamış belgeler (12 Temmuz 1599).

"beni deli olarak kabul ettiler": Özgün metinde, "me trano ne li chochi" (bkz. G. BOERIO, *Dizionario del dialetto veneziano* [Venedik, 1856], *ad vocem* "cochi").

55

"O tam tersini yaptı": Bu kişileştirme, o dönemde aşağı sınıfların ölüme karşı aldığı tavra da biraz ışık tutuyor – bu tavır konusunda çok az şey biliyoruz. Elimizdeki az sayıdaki belge, hep saptırıcı bir stereotipin filtresinden

geçmiştir. Bkz. Örneğin, M. VOVELLE (haz.), *Mourir autrefois* (Paris, 1974): 100-2 bunlardan birinden söz etmektedir.

56

"Merhametinize sığınmak dışında": Bkz. ACAU, Mahkeme no. 285, numaralandırılmamış belgeler (19 Temmuz 1599).

57

İşkenceden kurtulması için: Bkz. genel olarak, P. FIORELLI, *La tortura giudiziaria nel diritto comune*, 2 cilt (Milano, 1953-4).

"sayısız insanın özellikle de işkence": Bkz. A. STELLA, *Chiesa e Stato*: 290-1. Bolognetti'nin raporu 1581'de yazılmıştır.

58

"biçimlerinden başka hiçbir insani yönü olmayan": Bkz. C. GINZBURG, "Folklore, magia, religione": 658. İngiltere'de benzer durumlar için bkz. K. THOMAS, *Religion*: 159 vd.

yaşlı İngiliz köylüsü: THOMAS, *Religion*: 163 ve E. P. THOMPSON'ın yorumu "Anthropology": 43, bu yazar burada hemen hemen kelimesi kelimesine izlenmiştir. N. Z. Davis halk dinini üst sınıfların (ya da hatta Kilise'nin) bakış açısıyla inceleyen ve bunu, resmi dinin basit bir biçimde büyü uygulamaları şeklinde basitleştirilmesi ya da saptırılması olarak gören araştırmacılara karşı, dinsel konularda halk sınıflarının oynadığı faal, hatta yaratıcı rolü vurgulamaktadır. Bkz. N. Z. DAVIS, "Some Tasks and Themes in the Study of Popular Religion", *The Pursuit of Holiness in Late Medieval and Renaissance Religion* içinde, C. Trinkaus ve H. A. Oberman (haz.) (Leiden, 1974): 307 vd. Daha genel olarak, bkz. "halk kültürü" kavramı üzerine araştırmacılar arasında çıkan tartışma konusunda bu kitabın önsözü.

Scolio takma adıyla bilinen: Bkz. E. DONADONI'nin önemli denemesi, "Di uno sconosciuto poema eretico della seconda metà del Cinquecento di autore lucchese", *Studi di letteratura italiana* 2 (1900): 1-142 içinde. Bu çalışma, Scolio'nun şiiriyle Anabaptist doktrinler arasında –zorlama kanıtlarla– kesin ilişkiler kurmak uğruna inandırıcılığını yitirmektedir. Bu çalışma üzerine yaptığı tartışmada M. BERENGO (*Nobili e mercanti*: 450 vd.) bu çalışmanın sonuçlarını sığlaştırmış, ancak tümüyle reddetmemiştir. Bunu, bir yandan "bu metni belirli bir dinsel akımın çerçevesine sokmanın anlamsızlığını", bir yandan da Scolio'yu daha çok "popüler akılcılık" dalgası içinde ele almak gerektiğini belirterek yapmıştır. Bu cümle hakkındaki çekincelerime rağmen (bkz. 9. Bölüm'ün notları), bağlantı doğru görünmektedir. Yazar

hakkında, bkz. Donadoni'nin "Scolio"nun 1559'da Engizisyon önünde tövbe etmeye zorlanan avcı Giovan Pietro di Dezza ile aynı kişi olduğu yolundaki varsayımı ("Di uno sconosciuto": 13-4). Şiirin yazılışı, yazarın son sayfada belirttiği gibi, yedi yıl sürmüştür (başlığı bu nedenle "Settennario"dur), 1563'te başlamıştır; şiiri süsleyip düzeltmek de üç yıl daha sürmüştür.

yer yer Dante'vari izler: Dante'ye yapılan açık bir göndermeye (BGL, elyazması, 1271, yaprak 9, ön yüz), "Sevgili Beatrice merdivenlerde duruyor" (*a.g.e.*) ya da "soğukta ve sıcakta hâlâ yeryüzündeydiler" (bkz. *Paradiso*, 21, 116; *Cennet*, M.E.B., 1966) gibi mısralara bakınız. Bkz. ayrıca DONADONI, "Di uno sconoscuito": 4.

"Birçok peygamber yolladım": BGL, elyazması, 1271, yaprak 10, ön yüz.

Muhammed: a.g.e., yaprak 4, arka yüz (ve DONADONI, "Di uno sconosciuto": 21). Şiirin son bölümünde Scolio üstü kapalı bir itirafta bulunuyor: "çünkü bunu yazarken kendimden geçmiştim, yazmaya zorlanıyordum ve kör, sağır ve dilsizdim, nasıl olduğunu hatırlamıyorum." (*a.g.e.*: 2). Burada alıntısı yapılan bölümlerdeki düzeltmelerin ve satır kenarlarındaki yorumların nedeni budur.

"Sen Türk": BGL, elyazması 1271, yaprak 14, ön yüz (ve DONADONI, "Di uno sconosciuto": 93).

"Tanrı bize zamanımızda vermişti": BGL, elyazması 1271, yaprak 10, ön yüz (ve DONADONI, "Di uno sconosciuto": 28).

"doğanın büyük kanunlarına": BGL, elyazması 1271, yaprak 10, ön yüz.

"Tek bir Tanrı'dan başkasına tapmayın": a.g.e., yaprak 19, ön yüz (ve DONADONI, "Di uno sconosciuto": 130 vd.).

"Herkes sekizinci günde sünnet olsun": BGL, elyazması 1271, yaprak 15, ön yüz (ve DONADONI, "Di uno sconosciuto": 90).

"kutsanmış ekmek": BGL, elyazması 1271, yaprak 2, ön yüz (ve DONADONI, "Di uno sconosciuto": 120).

"Kurbanla birlikte vaftizim": BGL, elyazması 1271, yaprak 2, ön yüz.

"hiçbir tefsir veya itiraz": a.g.e., yaprak 10, ön yüz.

"Orada ne sütun ne suret olsun": a.g.e., yaprak 15, ön yüz (metinde "ne orglar... ne de çan kuleleri." Ben DONADONI'nin düzeltmelerini aldım, "Di uno sconosciuto": 94-5).

"gösterişli, müphem, abartmalı": BGL, elyazması 1271, yaprak 1, ön yüz.

"Eğer Tanrım": a.g.e., yaprak 16, ön yüz.

"Orada ne dükkân olsun ne de el sanatı": a.g.e., yaprak 13, ön yüz (ve DONADONI, "Di uno sconosciuto": 99).

"Bırak kumar, fahişeler ve han": BGL, elyazması 1271, yaprak 13, ön yüz (ve kısmen, DONADONI, "Di uno sconosciuto": 97).

"Altın çağ": Bkz. DONADONI, "Di uno sconosciuto": 34.

"Yasa herkesin elinde": BGL, elyazması 1271, yaprak 14, ön yüz.

"Kadın ya da erkek": Bkz. DONADONI, "Di uno sconosciuto": 102, 97.

"Cennette izin vardır": BGL, elyazması 1271, yaprak 19, ön yüz.

"Ertesi Cumartesi Tanrı beni aldı": a.g.e., yaprak 4, ön yüz.

"İlk nehir": a.g.e. (ve kısmen, DONADONI, "Di uno sconosciuto": 125).

Bu cennet: Bkz. DONADONI, "Di uno sconosciuto": 128-30. Scolio'nun bilinçliliği, bu cennet betimlemelerinden birinin kenarına daha sonra eklediği notlarla iyice ortaya çıkar: "Ben delilerin kralı ve peygamberi olarak, delilerin, aptalların, beceriksizlerin ve ahmakların büyük cennetine alındım, zevk ya da eşek cennetine; bütün bunları görüyormuşum gibi geldi bana: ama hepsi hakkında da yargıyı size bırakıyorum." Böylece bir kez daha çeşitli anlamlara çekilebilecek ve pek de samimi olmayan bir şekilde kendini geri çekiyordu, bu da Cockaigne diyarı efsanesinin köylü imgeleminde tuttuğu yeri gösteriyordu. "Zevkler cenneti", yeryüzündeki cennet anlamında kullanılmıştı. Müslümanların cennetiyle Cockaigne diyarı arasındaki muhtemel ilişki için bkz. yine E. M. ACKERMANN, *"Das Schlaraffenland"*: 106. (Ne olursa olsun, buradaki tartışma *asini* [eşekler] üzerinedir, *urini* [sidik] üzerine değil; DONADONI bunu yanlış okumuştur: "Di uno Sconosciuto": 128).

59

"Önce çoban oldum": Bkz. E. DONADONI, "Di uno sconosciuto": 8.

"Düşünür, astrolog ve": Bkz. yukarıda 52. Bölüm; BGL, elyazması 1271, yaprak 30, ön yüz (ve DONADONI, "Di uno sconosciuto": 40).

"Tanrı'ya itaat ederek": BGL, elyazması 1271, yaprak 12, ön yüz.

daha çekingen bir konumla: Burada, hem yeryüzünde hem de gökyüzünde yamyamlığın sürekli olarak, şaşırtıcı bir biçimde haklı çıkartılması gibi yorumlanması zor bazı unsurların üzerinde fazla durmadan geçeceğim: "Krala zevk olsun diye, diğerlerine de ihtiyaç yüzünden / insan eti yemek günah değil / kurtlar yer onu, ateş de yok eder / biri yeryüzüne özgüdür, öbürü de cennete az yakın sayılmaz" (*a.g.e.*, yaprak 13, ön yüz); "Eğer insan etinin tadına bakmak / tıpkı yeryüzünde olduğu gibi cennette de birinin aklına gelirse / ya da başka bir yemeği tatmak / çünkü burada insan çoğu zaman isteğini içinde bastırır / birdenbire karşısında bulur onu / ve uğraşıp boğuşmadan yiyebilir: / her şey serbesttir cennette, her şey iyi yapılmıştır / çünkü Yasa bitmiştir, Anlaşma bozulmuştur" (yaprak 17, ön yüz). Donadoni, bu son bölümü sodomiye yapılmış bir gönderme olarak yorumluyor ama ikna edici olamıyor ("Di uno sconosciuto": 127).

Pellegrino Baroni: Bu kişi hakkında daha fazla bilgi için, okura, A. ROTONDÒ'nun yakın bir zamanda bu konuda bir araştırma yayımlayacağını haber vermek istiyorum.

1570'te: Bkz. ASM, *Inquisizione*, k. 5*b*, fasikül *Pighino Baroni*, yalnızca bir kısmına sayfa numarası verilmiş. Dosyada Ferrara mahkemesine ait iki tanıklığın kopyaları bulunuyor (1561).

Ortaçağ'daki sapkın mezheplerde (...) şaşırtıcı değil: Bkz. J. LE GOFF (haz.), *Hérésies et sociétés dans l'Europe préindustrielle (11e-18e siècles)* (Paris-Lahey, 1968): 185-6, 278-80; C. P. CLASEN, *Anabaptism*: 319-20, 432-5.

hiciv şairi: Bkz. ANDREA DA BERGAMO (PIERO NELLI), *Delle satire alla carlona libro secondo* (Venedik, 1566), yaprak 36, arka yüz.

çağlar öncesine dayanan düşmanlık: Bkz. özellikle R. BENNETT ve J. ELTON, *History of Corn Milling*, 4 cilt, 3 cilt, *Feudal Laws and Customs* (Londra, 1898-1904; yeni baskı, New York, 1966): 107 vd. ve çeşitli sayfalarda. Bkz. ayrıca G. FENWICK JONES'daki metin dizisi, "Chaucer and the Medieval Miller", *Modern Language Quarterly* 16 (1955): 3-15.

"Cehenneme indim": Bkz. A. D'ANCONA, *La poesia popolare italiana* (Livorno, 1878): 264.

"köy katırlarının sidiğiyle": Bkz. ANDREA DA BERGAMO (PIERO NELLI), *Delle satire*, yaprak 35, arka yüz.

"papazlar ve keşişlere": Bkz. ASM, *Inquisizione*, k. 5*b*, fasikül *Pighino Baroni*, numaralandırılmamış belgeler (1 Şubat 1571). 1561 mahkemesi gibi erken bir tarihte, bir tanık Pighino'nun değirmeninde "Ayin hakkında çok kötü konuştuğunu" duyduğunu söylemişti.

Çalışma koşulları: R. MANDROU bu noktayı vurguluyor, LE GOFF (haz.), *Hérésies et sociétés*: 279-80.

Modena'da 1192'de: Bkz. C. VIOLANTE, *a.g.e.*: 186.

değirmencileri (...) yerel derebeylerine bağımlı kılan: Bkz. M. BLOCH, "Avènement et conquête du moulin à eau", *Mélanges historiques* içinde, 2 cilt (Paris, 1963), 2: 800-21.

60

1565'te: Bkz. ASVat., *Concilio Tridentino*, k. 94, fasikül *Visita della diocesi di Modona*, 1565, yaprak 90, ön yüz (ve ayrıca dört yıl sonraki bir ziyaret için bkz. yaprak 162, arka yüz; 260, arka yüz).

Natale Cavazzoni: Bkz. ASM, *Inquisizione*, k. 5*b*, fasikül *Pighino Baroni*, yaprak 18, arka yüz; 19, ön yüz.

"Peder": a.g.e., yaprak 24, ön yüz.

listeyi tekrar etti: a.g.e., yaprak 25, ön yüz.

Ricci, 1538'de Bologna'ya: Bkz. A. ROTONDÒ, "Per la storia": 109 vd.

Apologia'*nın bir bölümünde de:* Bkz. C. RENATO, *Opere*: 53.

"Şövalye Bolognetti'nin evinde": Rotondò bu kişiyi Francesco Bolognetti olarak tanımlamıştı (bkz. "Per la storia": 109, not 3); ancak bu kişi yıllar sonra, 1555'te senatör oldu (bkz. G. FANTUZZI, *Notizie degli scrittori bolognesi* [Bologna, 1782], 2: 244). Bunun üzerine Rotondò, Renato'nun *Opere* adlı kitabı için hazırladığı baskıda bu varsayımdan vazgeçti (bkz. isim dizini). Halbuki, sözü edilen bu kişinin Vincenzo Bolognetti olduğunu anlamak pek zor değildir; Vincenzo Bolognetti, 1534'ten sonra *anziani* ve *gonfalonieri*'den biri olarak karşımıza çıkmaktadır: Bkz. G. N. PASQUALI ALIDOSI, *I Signori anziani, consoli e gonfalonieri de giustizia della città di Bologna* (Bologna, 1670): 79.

–önce on bir–: Bkz. ASM, *Inquisizione*, k. 5*b*, fasikül *Pighino Baroni*, yaprak 12, arka yüz; 30, ön yüz.

Ancak kesin olan, 1540 Ekimi'nde: Bkz. RENATO, *Opere*: 170.

"İsmi Turchetto'ydu": a.g.e.: 172. Bu kişinin, "il Grechetto" takma adıyla tanınan Fra Tommaso Poluio d'Apri olduğu yolundaki Rotondò'nun ileri sürdüğü varsayım pek inandırıcı değildir. Söz konusu kişi "Turca" ya da "Turchetto" adıyla bilinen Giorgio Filaletto olabilir; bu fikri bana veren Silvana Seidel Menchi'ye en içten teşekkürlerimi sunmak isterim.

"Selamete kavuşmuş olanların": Bkz. ASM, *Inquisizione*, k. 5*b*, fasikül *Pighino Baroni*, yaprak 33, arka yüz.

ruhların uyuması doktrini: Bkz. RENATO, *Opere*: 64-5 ve ROTONDÒ, "Per la storia": 129 vd.

Venedikli Anabaptistler: Bkz. 37. Bölüm.

Aziz Pavlus'un Selanikli inananları: İncil, Selaniklilere I. Mektup 4: 13 vd.: *"Nolumus autem vos ignorare, fratres, de dormientibus, ut non contristemini sicut et ceteri qui spem non habent. Si enim credimus quod Iesus mortuus est et resurrexit, ita et Deus eos qui dormierunt per Iesum adducet cum eo..."* ("Ey kardeşler, ümidi olmayan başkaları gibi mahzun olmayasınız diye, uyuyanlar hakkında cahil kalmanızı istemiyoruz. Çünkü, İsa'nın öldüğüne ve kıyam ettiğine iman edersek, böylece Allah İsa'da uyuyanları onunla beraber getirecektir...") Bkz. ayrıca G. H. WILLIAMS, "Camillo Renato": 107.

"onu okumadığını": Bkz. ASM; *Inquisizione*, k. 5*b*, fasikül *Pighino Baroni*, yaprak 2, arka yüz; ama krş. yaprak 29, arka yüz. *Fioretto* Kilise tarafından *Index*'e alınmıştı (yasaklanmıştı). Bkz. 12. Bölüm'ün notları.

"Ve Tanrı'nın yoktan": Bkz. *Fioretto*, yaprak A vi, arka yüz.

"Başlangıcı ve sonu: a.g.e., yaprak B ii, ön yüz.

"Bütün ruhlar birdir": a.g.e., yaprak C, ön ve arka yüz.

"Demin sözünü ettiklerim": Bkz. ASM, *Inquisizione*, k. 5*b*, fasikül *Pighino Baroni*, yaprak 30, ön yüz.

"Ben hiçbir zaman bir sapkına": Bkz. yukarıda, 6. Bölüm.

"Her insanın kendi dininde": Bkz. ASM, *Inquisizione*, k. 5*b*, fasikül *Pighino Baroni*, yaprak 20, arka yüz.

"bu tıpkı dört askerin": Bkz. ACAU, Mahkeme no. 285, numaralandırılmamış belgeler (19 Temmuz 1599).

Bir tanığa göre Pighino: Bkz. ASM, *Inquisizione*, k. 5*b*, fasikül *Pighino Baroni*, numaralandırılmamış belgeler (1 Şubat 1571) ve yaprak 27, ön yüz.

"İnsanların barış içinde yaşayabileceğinin": Bkz. yukarıda, 39. ve 54. bölümler.

61

popüler kökenleri sorunu: Bkz. M. BAKHTIN, *L'œuvre de F. Rabelais.*

Bundan sonraki dönem ise: Daha genel bir izlenim için bkz. J. DELUMEAU, *Le catholicisme entre Luther et Voltaire* (Paris, 1971), özellikle s. 256

vd. İlginç araştırma olanaklarını J. BOSSY'de bulabiliriz, "The Counter-Reformation and the People of Catholic Europe", *Past and Present* 47 (1970): 51-70. G. HENNIGSEN de dönemleri benzer şekilde ayırıyor, *The European Witch-Persecution* (Kopenhag, 1973): 19, bu konuya daha sonra yeniden döneceğini de ekliyor.

Köylü Savaşı: Bu savaşın sonuçlarını, dolaylı sonuçları da dahil, ele alan bir araştırma çok yararlı olacaktır.

kırsal bölgelerin (...) Hıristiyanlaştırılması: Bu karşılaştırma için bkz. BOSSY, "The Counter Reformation."

sert bir denetim: Yersiz yurtsuzlar için, bkz. yukarıda Önsöz'ün 8. bölümünün marjinal gruplarla ilgili dipnotunda belirtilen bibliyografya; çingeneler için, bkz. H. ASSÉO, "Marginalité et exclusion: le traitement administratif des Bohémiens dans la société française du XVIIe siècle", *Problèmes socio-culturels en France au XVIIe siècle* içinde, H. Asséo ve Jean Vittu (haz.) (Paris, 1974): 11-87.

62

5 Haziran 1599'da: Bkz. ACAU, "Epistolae Sac. Cong. S. Officii ab anno 1588 usque ad 1613 incl.", numaralandırılmamış belgeler. Santa Severina Kardinali Giulio Antonio Santoro, az farkla papalığa seçilemedi; toplanan Konsil, VIII. Clement'i seçti. Sertliğiyle yaptığı ün, şansını yok eden unsurların başında geliyordu.

"Bu sabıkalının (...) ateist olduğu": Yani, böylece İsa'nın tanrısallığını reddetmenin de ötesine geçmiş, daha korkunç bir suç işlemiş oluyordu. Bu terminolojiyle ilgili olarak bkz. genel olarak H. BUSSON, "Les noms des incrédules au XVIe siècle", *Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance* 16 (1954): 273-83.

Kısa bir süre sonra: 26 Ocak 1600'de Giovanna Scandella'nın çeyizi noter tarafından kaydedilirken (bkz. yukarıda 1. Bölüm'ün dipnotu), akit "*domi heredum quondam ser Dominici Scandelle*" olarak düzenlendi (ASP, *Notarile*, k. 488, no. 3786, yaprak 27, arka yüz).

kesin olarak biliyoruz: Bkz. ACAU, "Ab anno 1601 usque ad annum 1603 incl. a n. 449 usque ad 546 incl.", Mahkeme no. 497. Ne olursa olsun, kendi incelediği belgelere dayanarak Engizisyon'un Friuli'de idam ettiği tek kişinin 1568'de bir Alman olduğunu ileri süren P. PASCHINI (*Eresia e Riforma cattolica*: 82) yanılmaktadır.

—

Carlo Ginzburg
Peynir ve Kurtlar

On altıncı yüzyılın sonları. İtalya'nın bir dağ köyünde herkesin Menocchio dediği bir değirmenci yaşar. Latincesi kıt olan bu yoksul köylü koskoca Engizisyon'a meydan okur. Eline geçen, halk diline çevrilmiş, içlerinde Kuran'ın da bulunduğu bütün kitapları okuyan Menocchio, o karanlık çağda kendi evren kuramını yaratır. Ona kalırsa dünya, kaostan, bozulan peynirde oluşan kurtlar gibi türemiştir. Tanrı, gücünü herkese; "Yahudilere, Türklere, Hıristiyanlara ve hatta sapkınlara" eşit olarak vermiş, kimseyi kayırmamıştır. İsa'ya gelince, o da sıradan, yoksul bir köylüdür. Cehennem de araf da papaz ve keşişlerin halkı soymak için uydurdukları şeylerdir.

Engizisyon karşısında bir türlü geri çekilmeyi bilmeyen bu bilgiye susamış köylü, bütün din iktidarını karşısına alır. Yargıçlarına, "beni ölüme yollarken siz benden çok korkuyor olabilirsiniz," diyen ve inançlarını inkâr etmediği için diri diri yakılan matematikçi filozof Giordano Bruno ile aynı dönemde, Engizisyon tarafından ölüme mahkûm edilir.

Ginzburg, halk kültürünün iktidar karşısındaki konumunu incelerken, günümüze kalan belgeler ve Engizisyon kayıtlarından yola çıkarak tarihi yeniden yazıyor. Peynir ve Kurtlar, bir detektif romanı gibi okunan, kışkırtıcı bir kitap...

Metis Tarih Toplum Felsefe
ISBN-13: 978-975-342-098-3

Metis Yayınları
www.metiskitap.com